Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования
«Российско-Таджикский (Славянский) университет»

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТАДЖИКСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции
Душанбе, 23 октября 2026 г.

ДУШАНБЕ – 2026

УДК [811.222.8 + 821.222.8] : 005.745 (575.3)
А 43

***Актуальные проблемы таджикской филологии*:** Материалы Международной научно-практической конференции. – Душанбе: РТСУ, 2026. – 270 с. **Составитель: Р.Р. Раджабова**

Ответственный редактор: Р.Р. Раджабова, кандидат филологических наук, доцент РТСУ

Рецензенты:

Гаффорзода Ш., доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы филологического факультета ТНУ

Джабборова М.Т., доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языка РТСУ

Данный сборник содержит материалы Международной научно-практической конференции «***Актуальные проблемы таджикской филологии***», состоявшейся 23 октября 2026 года в РТСУ. В представленных статьях отражен широкий спектр исследовательских работ, охватывающих фундаментальные и прикладные аспекты таджикского языкознания и литературных исследований.

Факультет русской филологии и педагогического образования,
кафедра таджикского языка
Российско-Таджикский (Славянский) университет – 2026
Рекомендовано к печати РИС РТСУ

СОДЕРЖАНИЕ / МУНДАРИҶА

РАЗДЕЛ «АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И МЕТОДИКИ ЕГО ПРЕПОДАВАНИЯ»

Предисловие…….. 6
Аброрзода М.Ҳ. ВОЖАГОН - НОМИ АБЗОРҲОИ БИНОКОРИЮ МЕЪМОРӢ ДАР “БУРҲОНИ ҚОТЕЪ” (Слова-названия строительных и архитектурных инструментов в словаре “Бурҳони қотеъ”) …… 7
Абророзода С.Х. ВОЖАГОНИ ИФОДАКУНАНДАИ НОМИ МАВЗЕҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР ДОСТОНИ “ХУСРАВ ВА ШИРИН”-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ (Слова, выражающие географические названия в поэме “Хусрав и Ширин” Низами Ганджави) …….. 12
Амлоев А.Я. САҲМИ ПРОФЕССОР Д. ХОҶАЕВ ДАР ТАҲҚИҚИ АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ АБУАЛӢ ИБНИ СИНО (Вклад профессора Д.Ходжаева в исследование научных взглядов Абуали ибн Сино) …… 16
Давлатзода А.Н. САҲМИ В. А. ЖУКОВСКИЙ ДАР РУШДИ ЗАБОНШИНОСИИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ (Вклад В. А. Жуковского в развитие персидского языкознания) ……. 20
Джамолов Дж.Х. ВОЖАҲОИ МУРАККАБУ ТАРКИБИИ ТОҶИКӢ ДАР КАЛИМАСОЗИИ ӮЗБЕКӢ (Сложные и составные таджикские топонимы в словообразовании узбекского языка) …….. 28
Ҷамолов Ҷ.Ҳ. ТАҒЙИРОТИ САВТИИ ВОЖАҲОИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНИ ӮЗБЕКӢ (Фонетические изменения в таджикской лексике узбекского языка) .32
Зулфониён Р.Р. ФАРҲАНГОМӮЗӢ СИЁСАТИ РУШДИ ЗАБОН АСТ (Изучение лексикографии — политика развития языка) …… 37
Каххарова Ф.А. АСОСҲОИ МЕТОДИИ ИСТИФОДАИ МЕРОСИ АДАБИИ РОБИЯИ БАЛХӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (Методические основы использования наследия Робии Балхи в преподавании таджикского языка) … 42
Музаффарова Ш. М. ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ АШЪОРИ РОБИАИ БАЛХӢ ДАР ЗАМИНАИ ЗАБОНИ ФОРСИИ САДАИ Х (Особенности языка поэзии Робии Балхи на основе персидского языка X века) ……..... 47
Нозимова С. БАРРАСИИ СИМОИ ТАЪРИХИИ КУРУШ ВА ТОМИРИС ДАР РОМАНИ “КУРУШИ КАБИР”-И БАРОТИ АБДУРАҲМОН (Обзор исторических личностей Кира и Томирис в романе “Кир Великий” Барота Абдурахмона) ……..... 51
Муродов А. ТЕОРИТИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОДЧИНИТЕЛЬНЫХ СОЮЗОВ 64
Нурматова З. Ш. СОСТАВ И СТРУКТУРА ТАДЖИКСКИХ И РУССКИХ АНТРОПОНИМОВ В СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ПЛАНЕ 71
Раджабова Р.Р. О НЕКОТОРЫХ ЖАНРО-СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОЭЗИИ РОБИИ БАЛХИ И ЕЁ СОВРЕМЕННИКОВ В ПЕРЕВОДЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК …….. 78

Рахимов А. ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ ҲИНДИИ «ҒИЁС-УЛ-ЛУҒОТ» ДАР ЛАҲҶАҲОИ ТОҶИКӢ (Заимствованная индийская лексика словаря «Ғиёс-ул-лугот» в таджикских диалектах) ……. 85
Рахимова М. ОСОРИ РОБИЯИ БАЛХӢ ДАР МУҲИТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ: ИМКОНИЯТҲОИ МЕТОДӢ ВА ТАРБИЯВӢ (Наследие Робии Балхи в атмосфере преподавания таджикского языка: методические и учебные возможности) …… 93
Рахмонов Б.Н. УПОТРЕБЛЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ ГЛАГОЛА (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА «ТАЪРИХИ БУХОРО») …….. 99
Рустамшозода Ш.Р. БАСОМАДИ ЧАНД ВОЖАИ ОРОНИМӢ ДАР «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»-И АБУЛФАЗЛИ БАЙҲАҚӢ ВА «АҶОИБ -УЛ-МАХЛУҚОТ ВА ҒАРОИБ-УЛ-МАВҶУДОТ»-И АҲМАДИ ТӮСӢ (Частотность нескольких оронимических слов в «Истории Байхаки» Абульфазла Байхаки и «Аджойб-ул-махлукот ва Гароиб-ул-мавджудот» Ахмада Туси) …….. 107
Табарзода Х. Н. СУХАН САНҶИДАГӮЙӢ НЕСТ ОСОН (ДАР АСОСИ МАВОДИ ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ) (Высказывать взвешенные слова нелегко (на материале наследия Хаджи Хусайна Кангурти)) ……. 117
Тоиров Ш. КИТОБИ «ТОҶИКОН»-И БОБОҶОН ҒАФУРОВ - САЧАШМАИ БОЭЪТИМОДИ ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ ТАЪРИХӢ (Книга «Таджики» Бабаджана Гафурова - достоверный источник сравнительно-исторического языкознания) …… 124
Юнусова Х. АНТРОПОНИМҲОИ ИФОДАГАРИ МИФОНИМҲО, НОМИ ПАЙҒАМБАРОН ВА ЧЕҲРАҲОИ ДИНИВУ ТАЪРИХӢ ДАР «АБУМУСЛИМНОМА»-И АБУТОҲИРИ ТАРТУСӢ (Антропонимы, выражающие мифонимы, имена пророков, религиозных и исторических деятелей в «Абумуслимнаме» Абу Тахира Тартуси) …….. 130
Юсупова Н. Н. ЗАБОН – НИГОҲДОРАНДА ВА ҲОМИИ РӮҲИЯИ МИЛЛӢ (Язык – хранитель и защитник национального духа) ……. 137

РАЗДЕЛ “АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДИКИ ЕЕ ПРЕПОДАВАНИЯ”

Сайфуллаева З. А. СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ В ВОСПРИЯТИИ РУССКИХ ВОСТОКОВЕДОВ 142
Мисбоҳиддини Нарзиқул. ҲАЙЁМ ВА АБУСАИД (Хайям и Абусаид) ….. 152
Аминов А. С. АФОРИСТИЧЕСКАЯ ПОЭЗИЯ ЛОИКА ШЕРАЛИ: ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ …… 160
Азизуллоева Г. С. ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ РОБИИ БАЛХИ В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРЫ X ВЕКА …… 170
Джураева С.Б. МУНОСИБАТИ ТАЪЛИМИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАШАККУЛИ ДОНИШИ ДОНИШҶӮЁН (Подход компетентного обучения в формировании знаний студентов) ……. 173

Кенджазода М., Солехзода Ш.С. ТАЪЛИМИ ШЕЪР: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ФАРОГИРИИ ОН (Преподавание поэзии: проблемы и перспективы интеграции) …….. 179
Мақсудзода Б.М. КАМОЛИ АҚЛ ВА БАРТАРИИ ХИРАД (Совершенство разума и преобладание мудрости) ……. 186
Набизода М.Н., Исломзода Ш.И. АҲАММИЯТИ АМСИЛАИ ПЕДАГОГӢ ДАР ОМОДАГИИ КАСБИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДАИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ ТОҶИК (Значение педагогической модели в профессиональной подготовке будущих преподавателей таджикского языка и литературы) …. 192
Нозимӣ Г.С. ИБНИ СИНО ДАР ТАҲҚИҚИ ПРОФЕССОР ХУДОЙ ШАРИФЗОДА (Научное наследие Ибн Сино в исследованиях профессора Х. Шарифзаде) …….. 201
Раҳматуллозода С.Р. ҲАФТ ХОНИ ИСКАНДАР ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ (Семь подвигов Искандара в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси) …….. 219
Ризоева З.Б. МУНОСИБАТИ ЗАМОНӢ БАХШИДАНИ ШОҲИН БА СЮЖАИ ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАҶНУН” (Временные изменения в сюжете поэмы «Лейли и Маджнун» Шахина) …….. 232
Сайҷалолов Т.Ф. ШАРҲИ ИЛМИИ РӮЗГОРИ БОБО ФИҒОНИИ ШЕРОЗӢ ВА АЙЁМИ КАСБУ КАМОЛ (Научное исследование жизни Бобо Фигани Ширази и период его становления и творческого расцвета) …….. 239
Холиқова З.К. МАВЗУИ ҶАВОНӢ АЗ НИГОҲИ СОМЕИ ОДИНАЗОДА (Тема молодости в творчестве Соме Одиназода) …… 246
Холов Х.Р. ПРОБЛЕМЫ ВОСПРИЯТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОЭЗИИ ГУЛНАЗАРА КЕЛДИ В ВОЛЬНЫХ ПЕРЕВОДАХ РУССКОГО ПОЭТА СЕРГЕЯ КАРНЕЕВА …… 251
Хошимова Х. А. ПОЭТИКАИ НАРРАТИВИ СУБЪЕКТИВӢ, ДИСКУРС ВА КАТАРСИСИ АРАСТУ ДАР РОМАНИ ПСИХОЛОГӢ-ДРАМАВИИ АБУБАКРИ СОҲИБ «МАРО ҲАРГИЗ НАМЕБАХШАД» БО УНСУРҲОИ СЮРРЕАЛИЗМ (Поэтика субъективного нарратива, дисскурса и аристотельского катарсиса в психологическо-драматическом романе абубакра сохиб «она никогда не простит меня» с сюрреалитическими элементами) …. 262
Яхшибаева М.Э. УСУЛИ ТАЪЛИМИ ИБОРАҲОИ ИСМИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ОСОРИ РОБИЯИ БАЛХӢ (Методика обучения именным словосочетаниям в таджикском языке на материале произведений Робии Балхи) ……. 270
Шахнозаи А. АНИМАЛИСТИЧЕСКИЙ РОМАН МАДЖИДА САЛИМА В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ …….. 282

ПРЕДИСЛОВИЕ

Настоящий сборник материалов Международной научно-практической конференции включает в себя доклады и статьи ведущих ученых, преподавателей, докторантов, соискателей и молодых исследователей, посвященные актуальным проблемам таджикского языкознания, литературоведения, а также современным методикам преподавания языка и литературы.

Современный этап развития гуманитарной науки требует глубокого осмысления как богатого историко-культурного и письменного наследия таджикского народа, так и инновационных подходов к его преподаванию в вузах и общеобразовательных учреждениях. Материалы сборника систематизированы по двум ключевым тематическим направлениям (разделам):

1. Актуальные вопросы таджикского языка и методики его преподавания. В данном разделе представлены исследования, охватывающие широкую лингвистическую проблематику: историю и терминологию архитектурной и строительной лексики («Бурҳони қотеъ»), топонимию и гидронимию в классических поэмах Низами Ганджави и средневековых хрониках («Таърихи Байҳақӣ»), вопросы фонетической и лексической адаптации таджикизмов в узбекском языке, а также заимствования из индийских языков («Ғиёс-ул-луғот»). Особенное место занимают сопоставительно-типологические исследования таджикского, русского и узбекского языков (семантика союзов, структура антропонимов), вопросы лексикографии, языковой политики, а также методические аспекты использования наследия Робии Балхи и историко-культурологического потенциала книги академика Б. Гафурова «Таджики» в современном образовательном процессе.

2. Актуальные вопросы таджикской литературы и методики ее преподавания. Статьи этого раздела посвящены историко-литературному анализу классического и современного поэтического и прозаического наследия. В поле зрения авторов — стилистическое своеобразие персидско-таджикской поэзии в трудах русских востоковедов, философско-эстетические воззрения Омара Хайяма, Абусаида Абулхайра, Низами Ганджави, Фирдоуси, Ибн Сино, Робии Балхи и Бобо Фигани Ширази, афористика Лоика Шерали, поэтика Шамсиддин Шахина, Соме Одиназода и Гулназара Келди, проблемы поэтического перевода и восприятия таджикской лирики в русской языковой среде, а также социальная и экологическая проблематика современной анималистической прозы Маджида Салима.

Публикуемые материалы представляют значительную научную и практическую ценность для филологов, востоковедов, специалистов по сопоставительному языкознанию, преподавателей таджикского и русского языков, аспирантов и всех, кто интересуется вопросами таджикской филологии и методики преподавания.

Ответственность за качество, новизну, оригинальность и достоверность результатов, изложенной в статье информации несут авторы.

РАЗДЕЛ
«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И МЕТОДИКИ ЕГО ПРЕПОДАВАНИЯ»

ВОЖАГОН - НОМИ АБЗОРҲОИ БИНОКОРИЮ МЕЪМОРӢ ДАР “БУРҲОНИ ҚОТЕЪ”
(Слова-названия строительных и архитектурных инструментов в словаре “Бурҳони қотеъ”)

Аборзода Моҳира Ҳамидулло - *преподаватель Душанбинского инновационного лицея при ТТУ, соискатель Института языка и литературы им. Рудаки НАН РТ*
Тел.: ***988 555 330. E-mail:*** ***mohira.abrorzoda@gmail.com***

Аннотация: Словарь «Бурҳони қотеъ» был составлен в Индии Мухаммадхоссейном Бурханом Халафом Табрези (XVII век) и является одним из наиболее полных словарей таджикско-персидского языка, и автор внес ценный вклад в стабильность и устойчивость персидско-таджикского языка и его дальнейшее развитие.

В данной статье автор исследовал термины и слова, связанные со строительством и архитектурой, в контексте слов, обозначающих названия строительных инструментов и оборудования, широко отраженных в культуре «Бурҳони қотеъ».

Автор также утверждает, что в этой области не так много научных исследований, проводимых таджикскими специалистами по архитектуре и лингвистами, и даже если таковые имеются, они не очень заинтересованы в проблемах популярной области, и этой области следует уделять больше внимания.

В статье ясно показано, что каждое понятие, относящееся к данной области, имеет свое название, эквиваленты и типы, и большинство из них могут использоваться как термины или эквиваленты для иностранных терминов и слов, используемых сегодня в языке.

Используя этот словарь, специалисты могут изучать и возрождать не только архитектурно-строительные термины, но и специализированные термины из других областей, а также поддерживать современный таджикский научный язык чистым и свободным от иностранных, нестандартных и плохо переведенных терминов в этой области.

Ключевые слова: *Фарҳанги «Бурҳони қотеъ», путк, каланд, зулфин, гаргара, даста, табар, занбар, матта, мола, бишинг, дарпарниён*.

Дар тули қариб 800 соли давлатӣ будани забони тоҷикӣ-форсӣ дар сарзамини Ҳиндустон аҳли илму адаби ин кишвар ба фарҳангнигорӣ низ машғул буданд, ки садҳо адад луғатномаҳои тафсирии тоҷикӣ-форсӣ бо шарҳашон дар ин сарзамин ба вуҷуд омадаанд.

Фарҳанги “Бурҳони қотеъ”аз тарафи Муҳаммадҳусайн Бурҳон ибни Халафи Табрезӣ (с. 1652), ки яке аз олимону донишмандони қораи Ҳинд аст, таҳия гардида, дар таҳкиму рушди забони тоҷикӣ-форсӣ саҳми арзанда гузоштааст. [12, 6].

Яке аз мавзуъ ва бахши вожагони ин фарҳангнома вожаву истилоҳоти марбут ба сохтмон ва меъморӣ буда, он дар навбати худ вожагони ифодакунандаи номи абзорҳои бинокорию меъморӣ низ мебошад.

Бо баррасиву таҳқиқи чунин вожагон дар самти бинокорӣ равшан мешавад, ки фарҳанги “Бурҳони қотеъ” дар рушду густариши забони давлатии мо тоҷикон, аз ҷумла, барои тавсеаи истилоҳҳо ва вожагони марбут номи асбоба абзоҳои бинокорӣ шароитеро фароҳам меоварад, ки бо истифода аз онҳо ба ҷойи вожаву истилоҳоти соҳавии бегонаи тахассусӣ аз гунаҳои ноби худии забони тоҷикӣ, ки дар ин луғатномаи арзишманди ганҷи сухан маҳфуз мондаанд, бисёр вожагонро эҳёнамудаву мавриди корбурд қарор додан имконпазир мегардад.

Умуман, ин Фарҳангнома дар бақову рушд ва пойдории забони тоҷикии муосир пураразиш маҳсуб мешаванд.

Сохтмон ва меъморӣ, ки риштаи як соҳаи бинокорӣ ҳастанд, дорои вожагоне ҳастанд, ки маводду масолеҳи бинокории фаровонеро дар бар гирифтаанд ва дар заминаи фарҳанги “Бурҳони қотеъ” мо тасмим гирифтем, то вожагони марбут ба номи абзори бинокорӣ бо забони тоҷикӣ дар ин фарҳангномаро мавриди таҳқиқ ва баррасии амиқ қарор диҳем.

Маводҳо ва усули таҳқиқ. Дар ин фасли боби якум, ки вожагони ифодакунандаи номи абзорҳои бинокорию меъморӣ дар заминаи фарҳанги “Бурҳони қотеъ” таҳлилу баррасӣ мешаванд, вазъи омӯзишу таҳқиқи риштаи бинокорию меъмориро, зикр намудан бамаврид аст, ки аз ҷониби муҳаққиқону мутахассисон ва забоншиносон, аз ҷумла, муҳаққиқони таърихшиносу забоншиноси ватании муосирамон, аз қабили Э. Раҳмон, Б. Ғафуров, Р.С. Муқимов, И.Г. Тоҳиров, Т. Неъматов, М.Х. Мамадназаров, С.М. Мамадҷонова, Т.Қ. Ҷӯраев, М. Каримов ва дигарон бо асару мақолаҳои худ дар ин самт равшанӣ андохтаанд.

Инак, баррасии вожаву истилоҳоти марбут ба ин соҳаро бо овардани вожагон аз фарҳангномаи мазкур зарур шуморида, ёдовар мешавем, ки воқеан, “Бурҳони қотеъ” сарчашмаи фарҳангномаҳои баъдина бо забони тоҷикӣ-форсӣ мебошад, зеро чун дар пешгуфтори Фарҳанги мазкур ба ҳуруфи кириллиасоси тоҷикӣ оварда шудааст: **“...** фарҳангҳои тафсирии форсӣ ба форсӣ, фарҳанги “Анҷуманорои Носирӣ”-и Ризоқулихони Ҳидоят, “Ғиёсул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин, Фарҳанги Онанадроҷ”-и Муҳаммади Подшоҳи мутахаллис ба Шод, “Фарҳанги Нафисӣ”-и Алиакбари Нафисӣ, “Луғатнома”-и Деҳхудо ва дигар

фарҳангҳои форсӣ-тоҷикии пас аз “Бурҳони қотеъ” таълифгардида “аз маводи луғавии “Бурҳони қотеъ” [4, с.5] пурра фарогир мебошанд.

Ҳангоми баррасиву таҳлили вожагони “Бурҳони қотеъ” вожаву истилоҳоти марбут ба бинокорию меъморӣ хеле фаровон ба мушоҳида мерасанд. Тавре баён карда будем, мардуми тоҷик дар сарзамини паҳновари худ аз қадимулайём ба ин касбу кор машғул будааст, ки то кунун вожагони зиёде дар ин соҳа ба мерос мондаву то имрӯз низ аксари онҳо дар истифода мебошанд. Баъзе аз ин вожагон гунаҳои худро низ доро буда, муродифҳо низ доранд, ки дар ин фасл маънои вожагон бо мафҳумҳои абзори бинокориро ифода кардани онҳо нишон дода хоҳанд шуд.

Бо ин мақсад, вожаву истилоҳоти марбут ба бинокорию меъморӣ, ки ҳамчун абзор ва ё дастгоҳ дар ин соҳа хидмат мекунанад, хеле фаровон будаву ба таври зер ба қайд гирифта шуданд, ки бо шарҳи кӯтоҳи маънӣ оварда мешаванд: **“андова** (молаи устоҳои бинокор, ки бо он гилу гаҷ бар девор моланд), **барма** //баҳрама (мисқаби дурудгарӣ, бо он чӯбу тахтаро сӯрох мекунанд), марза // мазра (молаи банноён ва гилкорон), **ранда** (афзори дурудгарон барои ҳамвор кардани чӯбу тахта), **калбитон** (анбур), **даланг** (дастафзори чоҳканон, метин), ноғул (нарбон ва зинапояи сақфдор), метин (куланг ва мили оҳанӣ, ки бо он сангтарошон санг тарошанд ё бишкофанду бикананд), машкиза (машки кӯчак), гада //наж (дандонаи калид), матта (абзори чӯбу тахташикофкунӣ), мола (андова ва ё лифи оҳакмолӣ), нармбур (афзори дуредгарӣ), гунё (асбоби ростиву кажии иморатро аниқ кунанда ва ё ресмони раҷҷакашии иморат), ҳадина (зинапоя), шоту (зина ва нардбон), нарбдон (зина /чӯбӣ ва ғайричӯбӣ), ҷалтабон (санги устувонашакл барои мустаҳкамкунии пушти бом), кивода (чӯби остона; чӯбе, ки пошнаи дар бар он гардад), фарҷор (паргор), зоғнӯл (олати оҳанӣ баро кандани замин), сон (сӯҳон), бишинг (абзори деворсӯрохкунии бинокорон; куланг; теша; исканаи наҷҷорӣ), ожина //осафзун (абзори фӯлодин барои тезкунии санги осиё), ос (осиё), кӯрмех (гулмех, мехи сарпаҳни оҳанӣ ва мехи сарбузурги чӯбин), каранбо //куринё (навъе аз соз ва абзори дурудгарон), кизлик //гизлик (корди кӯчак ва қаламтарошӣ), кубеза (митроқ ва чакуши мисгарӣ; мехкӯб), ғалтак (чӯби гирду миёнсӯрох барои пояи ароба; кӯчаки он бар болои чоҳ ба кор баранад), каҷоз (олате мисли тешаву табар ва ғ.). путк (хойиск ва чакуши оҳангарӣ ва заргарӣ ба ар. митроқ аст), дар (дари хона ва амсоли он), каланд //кулунг//кананд (дастафзори нақбканон, гилкорон, сангтарошон; бели сараш хамида барои корбарии барзгарон), куланд (калидон ва ғалақи дари кӯча), колиб //колбуд (қолиби ҳар чиз), зурфин // зулфин //зуфрин//зуфлин (ҳалқаест, ки бар чаҳорчӯби дар насб кунанд ва занҷири дарро бар он андозанд; раза ва парраи қуфл), пағоз (чӯбаке чун фона дар кори дурудгарон), занбар (чаҳорчубе мисли нардбони дупоя баро кашондани хоку гил, хишт, ки дукаса мебаранд), пак (путк), пакук (путки оҳангарӣ), сараз //сарз (мола //андова), ғурғур //ғарғар//ғарғара (ғалтаке барои бо ресмон аз чоҳ обкашӣ ва дигар корҳо), оваҳ (кӯра ва доши хиштпазӣ), позер (чӯбе, ки зери сақфе ё девори қусурнок монанд, то фурӯ наатад), **чафт** (чӯбе, ки зери иморати шикаста насб кунанд; занҷири дари хона), **маҳча** (кулучаи хайма

ва тахтаи сӯроҳдори сари чӯби хайма), г**улмех** (мехи сараш панҷшоха ё ҳафтшоха), **маданг** (калиди чӯбин барои кушодани калидон ва дандонаи калидон...), г**урмех** (мехи бузурги чӯбин ё оҳанин барои бастани асбобҳо), **симоза** (санги сайқалкорӣ; сунбода), **фона** (чӯбуки тунуки паси дар; барои корбарии дурудгарон бар сӯрохи чӯбҳои шикоидаашон), **даста (**қабзаи корд, шамшер, тешаву арра ва м. инҳо), **кадкада** (овозу садои хойиск,синдон ва ғ**.), сабал** (аз ҳиндӣ: мили фӯлодие, ки бо он замину девор мекананд**), калича** (калиди чӯбан барои кушодани калидон), **дарпарниён //дарниҳол (**чӯби бақам, ки бад -он чизҳоро ранг мекунанд), **пағна** (пилла ва пояи нардбон), дош (кӯрае, дар он хишту хум, коса ва кузаву дигар чизҳо бипазанд), **лангар (***оҳане барои нигоҳдории киштӣ***)** ва ғ., дар умум, **59** вожаву истилоҳ мебошанд.

Дар ин фасл равшан мегардад, ки ниҳоят вожагони марбут ба абзору олоти бинокорӣ ва меъморӣ дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” фаровон буда, аз аксари онҳо шоирони адабиёти классикии тоҷикӣ-форсӣ дар осори худ корбурд намудааанду баъзе аз он вожаҳо дар самти бинокорӣ то кунун корбурд мешаванд (*аз қабили* **андова, парма, ранда, метин, гунё, нардбон, зоғнӯл, путк, каланд, зулфин, ғарғара, даста, теша, занбар, ғалтак** ва ғ...).

Ҳамзамон, маврид ба зикр аст, ки бештари вожагони ин фарҳангнома ҳанӯз дар забони соҳавии муосир корбурд намешаванд ва меарзад, ки аксари ин вожагони сирф тоҷикиро эҳё намудаву дар соҳаи сохтмон ва меъморӣ истифода намуд.

Мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҷойи бештари ин вожаву истилоҳотро калимаҳои бегона гирифтаву корбурд мешаванд. Масалан, “марза // мазра (молаи банноён ва гилкорон ба ҷойи ***шпатели*** *русӣ***), калбитон (анбур ба** гунаи навъи анбурҳо), даланг (дастафзори чоҳканон, метин – ба гунаи ё муодили метинчаҳои кӯҳнавардӣ, ки ҳам г ва ҳам теша дорад), гада //наж (дандонаи калид), матта (абзори чӯбу тахташикофкунӣ - муодили **дрели русӣ), мола (**андова ва ё лифи оҳакмолӣ**), нармбур** (афзори дуредгарӣ), **шоту** (зина ва нардбон), **кивода (чӯби остона; чӯбе, ки пошнаи дар бар он гардад), бишинг** (абзори деворсӯрохкунии бинокорон; исканаи наҷҷорӣ), **качоз** (олате мисли тешаву табар ва ғ.). **колиб //колбуд (қолиби ҳар чиз), сараз //сарз (мола //андова), позер (чӯбе, ки зери сақфе ё девори қусурнок монанд, то фурӯ наафтад), симоза (санг**и сайқалкорӣ; сунбода ба ҷойи қайроқсанг низ метавон корбурд намуд), дарпарниён //дарниҳол (чӯби бақам, ки бад-он чизҳоро ранг мекунанд **-ролики** рангуборгарон**), пағна (**пилла ва пояи нардбон), **дош** (кӯрае, дар он хишту хум, коса ва кузаву дигар чизҳо бипазанд)**, лангар (***оҳане барои нигоҳдории киштӣ***)** ва ғ**.**

Таҳлилу баррасии вожагони фарҳанги мазкур ниишон медиҳад, ки баррасии ин **59** адад вожагони бахши соҳавӣ низ дар ин фасл масъулияти мутахассисони сохтмон ва меъмориро бар омӯзиш ва такя намудан ба фарҳангномаҳо тақозо мекунад, чунки аз вожагони дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” маҳфузмонда гунаву муодилҳои зиёди истилоҳоти соҳавиро дарёфтан имконпазир аст.

Хулоса. Таҳқиқоти мо зимни ин мақола нишон медиҳад, ки воқеан, фарҳангномаҳои дар гузашта таҳиягардидаи ба мо меросмонда ганҷинаи бойи забонии моро муаррифӣ кардаву моро вазифадор менамояд, то бо истифода из чунин фарҳангномаҳо таркиби забони муосирро ғанӣ созем.

Маҳз, дар такя ба чунин фарҳангномаҳо мо метавонем махзани таркиби вожагонро дар соҳаи тахассусӣ, аз ҷумла, бинокорӣ таҳким бахшидаву аксари вожагони марбут ба соҳаҳои мухталифро аз нав эҳё созем. Зеро аҳаммияти пуразиши фарҳанги "Бурҳони қотеъ" низ дар ҳамин аст, ки ин китоб дар рушду густариши соҳаҳои тахассусӣ махзани фаровон маҳсуб гардида, барои муодилҷӯйиву гунаёбии истилоҳоти тахассусӣ заминаи судбахшо дорад.

Адабиёт:

1. Меъёру қоидаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон МҚШ ҶТ 10-04-2011. Истилоҳоти сохтмон/ Кумитаи меъморӣ ва сохтмони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Нашриёти «Маркази табъу нашр», 2015. – 462с.

2. Муқимов, Р., Ҷӯраев, Т., Каримов, М. Луғати русӣ-тоҷикии тафсирии мухтасар аз меъморию бинокорӣ. - Душанбе: "ICOMOS дар Тоҷикистон", 2007. -262с., 145 тасв.

3. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ /Бурҳон М. –Душанбе «Адиб»,1993. Ҷ.3.- 416 с.

4. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ /Бурҳон М. – Душанбе «Адиб»,1993. Ҷ.1.- 416 с.

5. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ /Бурҳон М. – Душанбе «Адиб»,1993. Ҷ.2.- 2004, -424 с. -С. 280

6. Негматов Т.А., "Фарҳанги мухтасари тафсирии русӣ ба тоҷикии истилоҳоти сохтмон". -Д., 2012, -348 с.

7. Тоҳиров И.Ғ. Луғати истилоҳоти бинокорӣ"-и ҷилди 1. -516 с. 139 тасвир.

8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Толковый словарь таджикского языка) // Муҳаррирон: М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов ва дигарон. М. Шукуров, В. Капранов. Ҷ. 1. –М., 1969. -951 с.

9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. /Фарҳанги забони тоҷикӣ.– Москва: Советская энциклопедия. 1969. -952 с.

10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. / Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, Советская Энциклопедия, 1969, 951 с.

11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. I. [Матн]. -Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.

ВОЖАГОНИ ИФОДАКУНАНДАИ НОМИ МАВЗЕЪҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР ДОСТОНИ “ХУСРАВ ВА ШИРИН”-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

(Слова, выражающие географические названия в поэме “Хусрав и Ширин” Низами Ганджави)

Абророзода Сохира Хамидулло –
преподаватель Инновационного лицея г. Душанбе” при ТТУ,
соискатель ИЯЛ им. А. Рудаки НАН РТ,
Тел.: 98 550 26 05 53
E-mail: sohira.abrorova@gmail.com

Аннотация: В статье автор проводит лингвистический анализ слов, связанных с географическими названиями, использованными в поэме Низами Ганджави «Хусрав и Ширин». Автор отмечает, что указанная тема, а именно изучение слов и терминов, связанных с топонимами, занимает особое место в таджикской лингвистике, но тот факт, что топонимы в произведениях Низами еще не были полностью изучены таджикскими лингвистами, требует отдельного обсуждения и исследования. Подчёркивается, что изучив слова, связанные с географическими названиями в поэме «Хусрав и Ширин», можно сделать вывод, что эти слова имеют чисто таджикско-персидское происхождение и до сих пор понимаются в своем первоначальном, систематическом значении, и, к счастью, большинство из них все еще используются.

Ключевые слова: *Низами Ганджави, топонимы, географические названия, города, равнины и пустыни, горы, реки, родники и пруды, Ганджа, Сипахан, Чач, Гелон, Гурган, Парвин, река Фурат, родник Занд, Муштари/ Юпитер, Уторид, гора Арман, Бесутун* и др.

Донишмандони забоншиносу адабиётшиноси тоҷику эронӣ, пажӯҳишгарони аврупоиву ҳиндӣ ва ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ, инчунин, дигар олимони ҷаҳон доир ба ҳаёту эҷодиёти Низомии Ганҷавӣ таҳқиқотҳои зиёд намудаанд. Корҳои таҳқиқотии ин донишмандон, аз қабили У.Э. Бертелс, В. Дастагардӣ, Шиблии Нуъмонӣ, Забеҳуллоҳи Сафо, Сайид Нафисӣ, М. Муин, Бароти Зинҷонӣ, Г.Ю. Алиев, Т. Магеррамов, М.М. Маматсашвили, С. Асадуллоев, А. Афсаҳзод, М. Саломов, Х. Шарифов, Ф. Неъматзода, Ш. Музаффарова, М. Дяконов, Ян Рипка, Ҷ. Дармстеттер, Х. Эте ва дигарон дар таҳлилу омӯзиш ва таҳқиқи осори ва фаъолияти адабии Низомӣ чун сарчашмаи назариявӣ хидмат менамоянд.

Низомӣ бо офаридани осори безаволи хеш вожагонро чи ба маънои аслӣ ва чи ба маънои маҷозӣ дар достони “Хусрав ва Ширин” вақте тавақҷуҳ мекунем, бо санъати баланди шоирӣ ва истеъдоди

худододу бузурги суханварӣ ба риштаи назм кашидаасту маънои вожагон бо вобастагӣ ба воқеият инъикос гардидаанд.

Дуруст аст, ки маҷмуи вожагони ҳар як забон таркиби луғавии он забонро ташкил дода, онҳо дар як вақти муайян истифода намегарданд. На ҳама, чи адибу шоир ва чи чи зиёиву соҳибзабон дар як марҳилаи ҳаёт аз миқдоруи умумии хазинаи забон истифода бурда наметавонад ва ҳамаи вожагони забон чун як муқаддасот барои соҳибзабонон дар фарҳангномаҳо сабту маҳфуз мемонанд, ки дар сурати зарурӣ аз он вожагон корбурд намуда тавонанд.

Маводҳо ва усули таҳқиқот. Дар таҳлилу баррасии матни абёти достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ вобаста ба вожагони марбут ба номҳои ҷуғрофӣ чунин хулосабарорӣ метавон кард, ки абёти маснавии мазкур дар корбурди вожаҳои марбут ба ин соҳа бо забони тоҷикӣ маводи фаровонро дорасту ҳар як вожаи дар асоси ин вожаҳо сохташуда бо хусусиятҳои луғавию маъноии худ хазинаи забони адабии тоҷикӣ-форсиро бойу ғанӣ сохтаанд. Ин маҳорату эҷоди баланди суханварӣ аз фитрату фасоҳат ва балоғати қобилияти вожасозии Низомӣ ва манзалати суханварии ӯ дарак дода, муҳтавои достон онро мефаҳмонад, ки аксари вожагон то имрӯз ба мо соҳибзабонон фаҳмо будаву хелемаъмул ва мустаъмаланд.

Дар достони “Хусрав ва Ширин” номвожаҳои ифодакунандаи номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ, аз қабили номи кишварҳои олам, номи шаҳрҳои олам, номи ҷирмҳои осмонӣ, номи шоҳаншоҳон, номи қаҳрамонони таърихию асотирӣ ва воқеӣ дар достон ва донишмандону хирадмандони қадим, номҳои марбут ба худоён, дину мазҳаб ва бузургони дину мазҳабҳо, номи рӯдҳо, кӯҳвожаҳо, ва ғайра оварда шудаанд, ки вобаста ба шарҳи таъриху ҳастии ин ашхос ва замонаҳои онҳо шоир овардааст, ки дар омӯзишу аз бар намудани ин достон мафкураи хонандаро бо онҳо шинос карда, гузаштаҳои дурро низ тасвир ташбеҳ менамояд ва хонанда, ҳамзамон аз як харитаву манозири фарохи олам тасаввуроташро боё намудаву бо он ошно мегардад.

Доир ба мавзуи ҷойномшиносиву номшиносӣ ва аз рӯйи хусусиятҳои луғавию маъноӣ ба гурӯҳҳо тақсим намудани ҷойномҳо муҳаққиқони рус А.М. Селишев, Ю.А. Карпенко, Н.В. Подолская, В.А. Жучкевич, Э.М. Мурзаев, В.А. Никонов ва дигарон дар замони шуравӣ таҳқиқотҳо бурдаву онрҳоро омӯхтаанд. Солҳои охир дар Тоҷикистон низ ин масъала бо заҳмати донишмандони ҷойномшинос пешрафти илмӣ карда, дар ин раванд, бавижа, номвожашиносони тоҷик Р.Х. Додихудоев. А.Л. Хромов, С. Сулаймонов, Н. Офаридаев, Ҷ. Алимӣ, А. Абдунабиев, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, М. Шодиев, О. Маҳмадҷонов, Д. Ҳомидов, А. Насриддиншоев, Б. Тӯраев, Р. Шодиев, Э. Шоев, А. Одинаев, Р. Холназаров Р. Зулфониён ва дигарон рисолаҳои пурмуҳтаворо таълиф кардаанд [2, с.15].

Дар ин замина, бо такя ба таҳқиқоти А.В. Суперанский, А.К. Матвеева, С. Роспонд ва муҳаққиқони тоҷик дар ин раванд, аз қабили А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев, Ҷ. Алимӣ, Ш. Исмоилов, Н. Офаридаев, С. Сулаймонов, О. Маҳмадҷонов, Д. Ҳомидов, Б. Тураев ва дигарон метавон дар осори Низомӣ, хусусан, дар достони “Хусрав ва Ширин” мушоҳида намуд, ки дар вожаҳои ифоакунандаи номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ ҷузъи асосии калима, ки бо он маънои луғавии моддӣ алоқаманд аст, бештар ҳолат пеш аз морфемаҳои шаклсоз (анҷомаҳо) қарор дорад; воҳиди сатҳи дуюми морфологӣ, ки ҳангоми таҳлили сохтори калима зарур аст. Ҳамчунин, асосҳое, ки ба реша баробар буда, аз онҳо вандҳои мустаъмали имрӯзаро ҷудо кардан мумкин нест ва ҳамзамон, асосҳои сохта, ки бо пешванду пасвандҳо ва формантҳо сохта шудаанд, роҳи муқоисаву корбарӣ ба мавзуъ мебошанд.

Барои мушаххасан номбар кардани ин ному номвожаҳо метавон муҳтавои ин мавзуъро ба бахшҳои алоҳида ҷудо кардаву ному номвожаҳои ифодакунандаи мавзеҳои ҷуғрофӣ ва онмастикаро дар достони мазкури Низомӣ нишон дод:

а) вожагони ифодакунандаи номи сарзамину кишварҳо ва самтҳои олам аз қабили Араб, Аҷам, Ҳабаш, Чин, Арман, Хуросон, Ҳиндустон, Хазар, Рум, мулки Абхаз, Бобул, Булғор, Озарбойҷон, Туркистон, Аррон, Занг, Ироқ, Инҳироқ, Хоразм, Хузистон, Мағриб, Машриқ, Ховар, Бохтар, Лаҳовур ва ғ.;

б) вожагони ифодакунандаи ҷойномӣ ва марбут ба шаҳрҳои олам ва баъзе деҳу рустоҳо, ки чунин номҳоро дар ҷойномшиносӣ (топонимика) полионимҳо меноманд, дар шакли корбурдиашон ва навишти замони шоир - Ганҷа, Мадоин, Бардаъ, Уммон, Мавқон Муқон, Сипоҳон// Исфаҳон, Фархор, Самарқанд, Дарбанд, Бағдод, Сақлоб, Сақсин, Кашмир, Қирвон (шаҳр дар Африко), Чоч (ҳозира Тошканд), шаҳрӯд, Рай, Гелон, Бохорзон, Хузистон, Халлух, Машҳад, Гургон, Кирмон, Гелакон, Тароз, Ҳамдуниён Лаҳовур ва ғ.;

в) вожагони ифодакунандаи номи ҷирмҳои осмонӣ: Зуҳро, Ноҳид, Савр, Харчанг, Бирҷис, Айюқ, Парвин, Аторуд, Сипеҳр, Зуҳал, Миррих, Уторид, Муштарӣ, Сурайё, Ҷавзо, Ҳамал, Далв, Насри тоир, Миҷарра //Каҳкашон, Суҳайл, Ситора ва ғ.;

г) Низомӣ дар достони “Хисрав ва Ширин” аз вожагони ифодакунанадаи номи рӯду чашмаҳо ва марбут ба ин мафҳумҳо низ фаровон истифоа кардааст, ки чунин номвожаҳо дар илми забоншиносӣ ва фанни ҷойномшиносӣ (топонимика) ҳидронимҳо ном бурда мешаванд. Дар ин фасл метавон онҳоро ба таври зер тақсимбандӣ намуд:

- номи рӯдҳо (дарёҳо): Даҷла, Фурот, Шаҳрӯд, рӯди Рус, Шат, Ҷайҳун, Нил, дарёи Дарбанд ва ғ.

Шоир ин ҷо номи Дарбандро ҳам ба маънои руд ва ҳам ба маънои шаҳре истифода бурдааст, ки он дар Қафқоз, дар соҳили баҳри Хазар

ҷойгир аст. Дар ин номвожаи ҷуғрофӣ, ки дар шакли мураккаб сохта шудааст, бо вожаи “дар” ва асоси феъли замони ҳозираи “банд” ҷойноми таърихан мавҷударо шоир истифода кардааст, ки мафҳуму маънои он дарғот, яъне даҳанаи обро мефаҳмонад.

- номи ҷӯйҳо: Ҷӯйи Мӯлиён ба қайд гирифта шудааст;

- номи чоҳу чашмаҳо, ҳавзҳо: чашмаи Занд, чоҳи Нахшаб, ҳавзи Кавсар, Оби Ҳаёт, Оби Зиндагонӣ/ оби зиндагӣ ва ғ.;

д) дар достони мазкур инчунин, номи кӯҳу даштҳо низ ба таври фаровон истифода гардидаанд ва чунин номвожаҳоро аслан, дар соҳаи илм бахши ҷойномшиносӣ меомӯзад. Чунин номвожаҳои ифодакунандаи номи кӯҳу дашт ва вожаҳои марбут ба ин бахши номшиносӣ дар достон аз қабили Албург (қаторкӯҳи баланде дар Эрон), кӯҳи Арман, кӯҳи Дамованд, Қоф, Бесутун /Бестун, ва даштҳо бо номи дашти Рамтала, дашти Мундур, дашти Анҷарак ёдовар мешаванд,

Дар достон Дизи Ақно (*номи қалъа дар Арманистон*) барин ибора-истилоҳҳотро низ дучор омадан мумкин аст, ки он ба номи қалъае мансуб аст. Дар ин номвожаи таркибии “Дизи ақно” диз вожаи тоҷикӣ буда, маънои қалъа ва ҳисорро ифода мекунад. Ва фарз кардан ҷоиз аст, ки қалъае мансуб ба насоро бошад (Ақно).

Вожагони марбут ба номҳои ҷуғрофӣ дар достони шоир нишон медиҳад, ки вожаву истилоҳоти марбут ба ин соҳа мисли дигар вожаву истилоҳоти соҳавӣ дорои маънои луғавӣ буда, дар давраҳои гуногун ва хеле куҳани ҳаёти мардуми мо сохта шудаанд. Шоир бо овардани номвожагони ҷуғрофӣ нишон додааст, ки сарзаминимо аз қадим фарох будаву номҳои ҷуғрофӣ шаҳодати мавҷудияти онро дар таърих нишон медиҳад ки бо забони тоҷикӣ-форсӣ номгузорӣ шудаву то ба имрӯз мустаъмаланд.

Ниҳоят бо баррасии вожагони марбут ба ҷойномҳо ва тасвири мавзеъҳои ҷуғрофӣ бо номҳои аслии тоҷикӣ-форсӣ метавон хулоса намуд, ки ин вожагон аз ҷиҳати баромади забонӣ сирф тоҷикӣ-форсӣ буда, то имрӯз ба маънои аслиашон фаҳмида мешаванд.

Адабиёт:

1. Аълохон, А. Низомии Ганҷавӣ. - Душанбе: Маориф, 1995. -208 с.
2. Зулфониён Р.Р. Пажӯҳиши забоншиносии ҷойномҳои минтақаи Панҷекат. -Душанбе: Истеъдод, 2024. -268с.
3. Музаффарова, Ш., Ҳафт пайкар (монография). ДМТ: 1998, -179с.
4. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ /Бурҳон М. –Душанбе «Адиб»,1993. Ҷ.1.- 416 с.
5. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ /Бурҳон М. –Душанбе «Адиб»,1993. Ҷ.2.- 2004, -424 с. С. 280.
6. Низомии Ганҷавӣ. Хамса: Махзану-л-асрор, Хусраву Ширин. - Душанбе: “Адиб”, 2. -489с.
7. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С.

Каримов/Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримов. / Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. –Душанбе: АИ ҶТ, 2006. -784 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. -М., Советская энсиклопедия, 1969. -Ҷ.1. -951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. -М., Советская энсиклопедия, 1969. -Ҷ.2. -952 с.

САҲМИ ПРОФЕССОР Д. ХОҶАЕВ ДАР ТАҲҚИҚИ АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ АБУАЛӢ ИБНИ СИНО

(Вклад профессора Д.Ходжаева в исследование научных взглядов Абуали ибн Сино)

Амлоев Аминджон Ятимович - к.ф.н.,
доцент кафедры таджикского языка РТСУ
Тел.: 917587778
E-mail:amloev24@mail.ru

Аннотация: В данной статье автор попытался привлечь внимание к вкладу профессора Д. Ходжаева в изучение лингвистических идей Абу Али ибн Сины. В ходе анализа и обзора исследований выдающегося ученого, профессора Д. Ходжаева, исследователь пришел к выводу, что Абуали Ибн Сина является одной из важнейших фигур в истории таджикской лингвистической мысли. Он считается первым ученым, сделавшим множество полезных наблюдений, идей и теорий в лингвистике, которые не утратили своей научной ценности и по сей день. Информация, представленная упомянутым ученым в X веке, полностью соответствует информации, представленной в XX веке блестящими советскими лингвистами.

Ключевые слова: *филологические науки, лингвистика, теория, учёный, Китай, правила языка, энциклопедист, трактат «Логика», наука и литература, научная ценность, литературный язык, грамматика, нормы построения предложений*.

Беҳтарин гавҳари ганҷинаи ҳастӣ сухан аст,
Гар сухан ҷон набувад, мурда чаро хомӯш аст?!

Калими Кошонӣ

Илми забоншиносӣ заминаи муътамади устувории бинои дигар шохаҳои илмҳои филология маҳсуб ёфта, ҳанӯз аз замонҳои пеш таваҷҷуҳи аҳли илму адаб ба ин бахши муҳимми филология нигаронида шудааст. Масалан, донишманди ҳамадон (энсиклопедист) Абуалӣ ибни Сино, ки аввалин поягузорони назарияи забоншиносии форсу тоҷик маҳсуб меёбад, дар рисолаи “Мантиқ”-и “Донишнома” доир ба зарурати омӯзиши илми забоншиносӣ чунин изҳори ақида кардааст: “Дар мартабаи аввал бояд “Қуръон”-ро биомӯзад ва нишонаҳои динро ба ӯ талқин кунад ва усули қавоиди забонро таъмин намояд. Пас аз омӯхтани “Қуръон” ба ҳифзи қавоиди забон назар кунад, чи ҳунару

саноотеро мехоҳад барои ба даст овардани молу василаи маишат биомӯзад, усули қавоиди он риштаро таълим намояд” [1, 44].

Аз чунин қазовати Ибни Сино доир ба аҳаммияти омӯзиши забон ва аз худ кардани қоидаҳои он метавон ба чунин натиҷа расид, ки барои даст ёфтан дар ҳунару санооти дигар одамиро омӯзиши илми забон, чунон ки аз шарҳи боло воқиф гаштем, шарту муҳим будааст, чунки тамоми лаҳзаҳои зиндагии инсон дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёт аз муносибат бо атрофиён иборат аст. Муносибатро ҳар як фард тавассути муошират ба роҳ мемонад ва яке аз воситаҳои асосии муносибату муошырати инсон бо инсонҳои дигар ин, албатта, забон мебошад. Пас аз назокату нафосат салосату малоҳати забон баҳра бурдан ногузир аст, зеро ки забон барои вусъати андеша такягоҳи муфид ба шумор меравад.

Профессор Д. Хоҷаев дар хусуси сабаби ба илми забоншиносӣ таваҷҷуҳ намудани Абуалӣ ибни Сино чунин ишораи ин олими мумтозро, ки ки дар муқаддимаи рисолаи “Махориҷ-ул-ҳуруф” зикр шудааст, овардааст: “Шайхи бузургвори род устод Абумансур Муҳаммад ибни Алӣ ибни Умар Ҷуббон, ки ҳар чи хоҳӣ дар хештан накӯҳише падид дорад ва гардани ман миннтҳои ошкор аз ман дархост, на аз сари ниёз, балки аз пайи дилҷӯии ман ки он чиро пас аз пажӯҳишҳои жарф аз сабабҳои падид омадани ҳарфҳо ба ҳасби ихтилоф дар шунида шудан ёфтаам, дар рисолаи бисёр хурд ба номи ӯ бинависам” [4, 37].

Маҳз ҳамин ҷиҳати масъаларо профессор Д. Хоҷаев ба назар гирифта, дар хусуси таваҷҷуҳи махсуси Абуалӣ ибни Сино ба илми забоншиносӣ чунин мулоҳизаҳои ҷолибу ибратомӯзро манзури аҳли фазлу дониш гардонидааст: “Қудрати эъҷозофаринии забон, хусусияти хоси сарфиву наҳвӣ ва савтиёти он диққати фарзанди барӯманди тоҷик, донишмандони ҳамадон (энсиклопедист) Абуалӣ ибни Синоро ҳам мутаваҷҷеҳ сохтааст” [2, 37].

Қайд кардан зарур аст, ки профессор Д. Хоҷаев яке аз донишмандони улуми лисонист, ки дар қатори дигар олимони забоншиноси ватанӣ ба қайду ишора ва андешаҳои бунёдии Ибни Сино дар бораи шохаҳои мухталифи илми забоншиносӣ: овошиносӣ, сарҷу наҳв таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар шинохту ошкор намудани нуктаҳои ҷолиби андешаҳои Ибни Сино ҳамчун беҳтарин донандаи қавонини забони тоҷикӣ яке аз пештозони илми забоншиносии тоҷик шинохта шудааст. Устоди фарҳехта, профессор Д. Хоҷаев дар баробари иншои мақолаҳои алоҳида дар рисолаи докториашон ба ин масъала дар зерфасли боби дуюм таҳти унвони “Афкори забоншиносии тоҷикӣ дар осори фалсафӣ” муфассал изҳори назар кардааст. Монографияи илмии устод Хоҷаев Д. дар заминаи рисолаи илмиашон таҳти унвони “Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI” соли 2013 рӯйи чопро дид. Рисолаи мазкур дар шинохти чеҳраҳои мондагори мутафаккирони намоёни адабиёти оламшумуламон дар самти баррасӣ, таҳлил ва пешниҳоди назарҳои бунёдии илми забоншиносӣ асари муътамади илмӣ ба шумор меравад. Баҳрабардорӣ аз ин рисолаи илмӣ барои чи забоншиносони ватанӣ ва чи забоншиносони хориҷӣ аз ҳар ҷиҳат муфид аст.

Мо дар мақолаи мазкур пеши худ мақсад гузоштем, ки дар пояи ҳамин асри бунёдии мондагор доир ба афкори забоншиносии тоҷик фикру мулоҳизаҳои худро дар хусуси андешаҳои профессор Д. Хоҷаев атрофи саҳми Ибни Сино дар ташаккулу таҳаввули забоншиносии тоҷик баён намоем.

Профессор Д. Хоҷаев пеш аз шарҳи қайду ишораҳои забоншиносии дар рисолаи “Мантиқ”-и “Донишнома” дарҷшуда чунин маълумоти пуразишро зикр намудааст: “То таълифи рисолаи “Мантиқ”-и “Донишнома” дар асарҳои дигари ӯ (Абуалӣ ибни Сино – Амлоев А.) “Шифо”, “Наҷот”, “Ишорат” низ баҳсҳои муфиди забоншиносӣ дида мешавад, аммо ин асарҳо бо забони арабӣ навишта шуда буданд ва табиист, ки он хулосаву муҳокимаҳое, ки дар боби забоншиносӣ баён ёфтаанд, ба асоси қоидаҳои сирф арабӣ сурат гирифтааст. Аз ин рӯ, маълумотҳои грамматикие, ки дар “Донишнома” оварда шудаанд, хеле арзишманданд” [4, 82].

Ин ҷо дар ҳошияи суханҳои устод Д. Хоҷаев метавон чунин изҳори назар кард, ки донишманди ҳамадон Абуалӣ ибни Сино дар баробари таваҷҷуҳ доштан ба илмҳои дигари замонаш, махсусан фалсафаву мантиқ ба забон, аҳаммияти иҷтимоии он дар ҷомеа ва ҳамчун нишонаи ҳастии миллат мароқи беандоза зоҳир намуда, на дар як асар, балки дар чандин асарҳои дигараш доир ба қоидаву қонунҳои сарфу наҳв ва дигар шохаҳои илми забоншиносӣ изҳори назар кардааст.

Устод Д. Хоҷаев ҳангоми омӯзишу баррасии рисолаи “Мантиқ”-и “Донишнома”-и Ибни Сино таваҷҷуҳи аҳли илму донишро ба фасле таҳти унвони “Падид кардани маънии ном ва куниш ва ҳарф”ҷалб намуда, зикр менамояд, ки Абуалӣ ибни Сино бунёди грамматикаи калимаҳоро ба лафзи муфрад рабт дода, қайд мекунад, ки ин донишманди ҳамадон монанди забоншиносони Юнони бостону араб тамоми калимаҳои муфрадро ба се қисм ҷудо кардааст. Барои тасдиқи андешаашон аз рисолаи номбаршуда чунин маълумоти арзишманди илмиро мисол овардааст: “ҳар лафзи муфрад ё ном бувад, ё куниш, ё ҳарф. Ва ба тозӣ номро “исм” хонанд ва мар кунишро наҳвиён “феъл” хонанд ва мантиқиён “калима хонанд. Ва исму калима- ҳардуро маънӣ тамом бувад, чунон ки агар касе пурсад, ки “Киро дидӣ? Гӯйӣ “Зайдро” ҷавоб тамом бувад. Ва агар касе пурсад, ки “Зайд чӣ кард?” Гӯйӣ “Бирафт” маънӣ тамом бувад. Ва аммо ҳарфро маънии тамом набувад, чунон ки агар гӯянд: “Зайд куҷост?” Гӯйӣ “Ба” ё гӯйӣ “Бар” ё гӯйӣ “Андар” ҳеҷ ҷавоб набувад, то нагӯйӣ “Ба хона” ё “Андар хона” ё “Бар бом” [4, 82].

Ба ин шарҳи дақиқу кутоҳи Абуалӣ Сино профессор Хоҷаев Д. баҳои баланд дода зикр менамоянд, ки дар ин тавзеҳи мухтасари Ибни Сино моҳияти асосии ҳиссаҳои нутқ ва гурӯҳбандии онҳо равшан баён шуда, тафовути хосияти барҷастаи ҳиссаҳои мустақилу ёридиҳандаи нутқ мушаххас гардонида шудааст.

Дар баробари ин профессор як нуктаи басо муҳимро махсусан таъкид намудаанд, ки Абуалӣ ибни Сино кӯшиш кардаанд, ки ҳиссаҳои нутқро ба забони тоҷикӣ ифода намояд ва ба ҷойи “исм”-и арабӣ “ном”-и тоҷикӣ ва ба

ҷойи “феъл”-и арабӣ “куниш”-и тоҷикӣ ва ба ҷойи шакли ҷамъи “ҳуруф”-и арабӣ қолаби “ҳарф”-и тоҷикиро корбаст намудааст [3, 83].

Як андешаи ҷолиби Ибни Сино дар хусуси фарқи исму феъл низ аз лиҳози фарогирии далелҳои муътамаду боварибахш хеле пуразришанд.Чунончи: “Лекин фарқ миёни исму калима он аст, ки исм далелбувад бар маънӣ ва далел набувад бар кайи он маънӣ, чунон ки гӯйӣ: “мардум” ё “дӯстӣ”. Ва аммо калима далел бувад бар маънӣ ва кайи он маънӣ, чунон ки гӯйӣ: “бизад”, ки далел бувад бар “задан” ва бар он ки андар замони гузашта бувад ва ҳамчунон чун гӯйӣ “бизанад” ва ҳамеша далел бувад бар касе, ки он маънӣ ӯро бувад, чун “зананда” ва “хазанда”. Валекин он кас ва он чиз муайян набувад, ки донӣ, ки кадом аст” [4, 84].

Доир ба ҳамин таъкиди Ибни Сино профессор Д. Хоҷаев чунин мулоҳизаи муфиду ибратбахш баён кардаанд: “Дар ин тавзеҳи Абуалӣ ибни Сино чизи дигари муҳим он аст, ки ӯ категорияи замонро чун аломати барҷастаи феъл нишон додааст, ҳамчунин муҳаққиқ ба категорияи шахсу шамора низ ишора кардафоил – субъекти ҷумларо ҷудо намудааст” [4, 84].

Забоншиноси шинохтаи тоҷик профессор Б. Камолиддинов бо таваҷҷуҳ ба ҳамин нуктаи баёндоштаи ин донишманди мумтози тоҷик ишора намуда чунин изҳори ақида кардааст, ки аз манфиат холӣ нест: “Дар ин андешаи муаллифи “Донишнома”, ду ҷанба ҷолиби таваҷҷуҳ аст: маълумоти грамматикӣ (сарфу наҳв) ва истилоҳоти забоншиносӣ” [3, 116].

Чунон ки аз қазовати профессорон Д. Хоҷаев ва Б. Камолиддинов ба осонӣ метавон пай бурд, ки ҳарду забоншиноси варзидаи тоҷик ба андешаву мулоҳизаронихои Абуалӣ ибни Сино баҳои арзишманд дода, аз муҳтавои суханҳояшон метавон чунин натиҷа гирифт, ки, дар ҳақиқат, андешаҳои Сино барои устувории пояи бинои муҳташами илми забоншиносии тоҷик заминаи муътамад шуда метавонанд.

Имрӯз дар забоншиносӣ дар мавриди ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштани калимаҳои “дӣ”, “пор” ва “порина” гуногунандешӣ ба назар мерасад. Мувофиқи андешаи як зумра донишмандон калимаҳои мазкур ба қатори исҳо дохил карда шудаанд, аммо иддаи дигари донишмандон ба он назаранд, ки калимаҳои зикршуда зарфанд. Устод Х. Давлатбек бо истинод аз рисолаи “Мантиқ”-и “Донишнома” вожаҳои фавқуззикрро бе ягон дудилагӣ исм номидааст, чунки шарҳи мӯйшикофонаи Ибни Сино чунон дақиқу муътамаданд, ки ба исм тааллуқ доштани вожаҳои “дӣ”, “пор” ва “порина” тамоман ҷойи шубҳа наемонад. Барои исботи андешаамон қавли Абуалӣ ибни Синоро аз рисолаи “Мантиқ” овардан мувофиқ аст. Чунончи, Абуалӣ Сино ин тавр мегӯяд: “Агар касе пурсад, ки “дӣ”, “пор” ва “порина” ном аст ё калима? ҷавоб он бувад, ки “ном” аст. Пас, агар гӯянд, ки “Ин ҳар се далел аст бар замон ва бояд ки калима бувад” гӯем, ки на “На ҳар чи далел бувад бар замон, калима бувад, ки нахуст бояд, ки далел бувад бар маънӣ ва он гоҳ далел бувад бар замони он маънӣ, чунон ки гӯйӣ “Бизад”, далел кунӣ бар “задан” ва он гоҳ бар замони он “задан” ва гуфтори мо, ки “дӣ” – нафси маъниаш замон аст, на на чунон ки далел бувад ба маънӣ ва он гоҳ далел бувад бар замонаш” [4, 85].

Дар илми забоншиносӣ воҳиди хурдтарини маънодори нутқ калима шинохта шудааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки калима дорои маънои мустақил аст ва метавонад барои номбар кардани вовеаву ҳодиса, сифату аломату ҳолат истифода шавад. Лекин барои ифодаи маънии мураккаб бо ёрии воситаҳои грамматикӣ калимаҳо восита мешаванд. Яъне, то ду калимаи мустақилмаъно бо ҳам алоқаи грамматикию маъноӣ пайдо накунанд, ибора сохта намешавад ва дар ин миён ҷумла низ зуҳур намекунад. Ин маъниро ҳангоми таҳқиқи рисолаи “Мантиқ”-и “Донишнома” профессор дар як шарҳи Абуалӣ ибни Сино мушоҳида намуда, чунин истинодро аз рисолаи “Мантиқ” овардааст: “Бояд дониста ояд, ки лафз ду гуна бавад: якеро муфрад хонанд, чунон ки гӯйӣ: “Зайд” ва “Муҳаммад” ва чунон ки гӯйӣ “мардум” ва “доно” ва якеро мураккаб ва муаллаф хонанд, чунон ки гӯйӣ “мардум доност” ё гӯйӣ мардуми доно”. Ва то ҳоли лафзҳои муфрад дониста наояд, ҳоли лафзҳои мураккаб дониста наояд [4, 30].

Дар як мақола ба риштаи таҳқиқ фаро гирифтани андешаҳои профессор Д. Хоҷаев перомуни таҳқиқи қайду ишораҳои дар атрофи илми забоншиносӣ баённамудаи Абуалӣ ибни Сино аз доираи имконият дур аст. Мо кӯшиш менамое, ки дар таҳқиқоти ояндаамон бобати ин масъалаи мубрам фикру андешаҳои худро матраҳ намоем.

Хулоса, нақши олими фарҳехта, профессор Д. Хоҷаев дар таҳқиқи андешаҳои дар атрофи илми забоншиносӣ баённамудаи Абуалӣ ибни Сино беназир арзёбӣ шуда, мақолаҳои ҷудогона ва асарҳои иншонамудаи ӯ доир ба фаъолияти забоншиносии Ибни Сино дар таърихи афкори забоншиносии тоҷик падидаи нав дониста мешавад ва эътибори устод Д. Хоҷаевро дар миёни забоншиносони ватаниву хориҷӣ ҳамчун муҳаққиқи беҳамтои осори мондагори шоирону нависандагони адабиёти классик дар пояи хеле баланд нигоҳ медорад.

Адабиёт:

1. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. Таҳияи Д. Хоҷаев, Н. Ф. Қурбонов, О. М. Додаров. – Душанбе, 2017. – 320 с.
2. Д. Хоҷаев Гуфтори накӯ куҳан нагардад. – Душанбе: “Шуҷоиён”, 2011 – 230с.
3. Камолиддинов Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2003. – 132с.
4. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI. – Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2013 – 344с.

САҲМИ В. А. ЖУКОВСКИЙ ДАР РУШДИ ЗАБОНШИНОСИИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ

(Вклад В. А. Жуковского в развитие персидско-таджикского языкознания)

Давлатзода Абдулмаджид Нур - *к.ф.н., ст. препод. кафедры языкознания и истории языка Кулябского*

государственного университета им. А. Рудаки.
Тел: (+992)710700808.

Аннотация: В статье автор рассуждает о деятельности В.А. Жуковского - литературного критика, фольклориста, историка, а также выдающегося лингвиста, великолепного знатока персидского языка, внёсшего огромный вклад в развитие персидского языкознания. Заслуга В. А. Жуковского имеет большое значение в становлении и развитии иранской стилистики. Он не только изучил различные диалекты и диалекты Ирана, а также собрал множество материалов определив научные подходы в этой области языкознания, и направил других исследователей к серьезному изучению диалектов. Вместе с К. Г. Зелеманом написал книгу «Грамматика нового персидского языка», в которой впервые были определены основы структуры грамматики живого персидского языка. Автор попытался использовать лингвистические труды.

Ключевые слова: *В.А. Жуковский, грамматика, персидский язык, бахтиарские диалекты, чахарланг, хафтланг, кеши, диалектология, Петербург, русский ориентализм*.

Омӯзиш ва таҳқиқи забон ва гӯйишҳои эронӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти илмиву таълимии эроншиноси барҷастаи рус В. А. Жуковский ба шумор меравад. Аз ҳадафҳои муҳимми ин донишманд ба Эрон, пеш аз ҳама, омӯзиши забони форсӣ будааст. Чунонки, худи ӯ дар як номааш, ки дар пешгуфтори китоби «Мавод барои омӯзиши зарфҳои забони форсӣ» (188, ҷ. 1) омадааст, ба В. Розен дар ин масъала чунин изҳори назар мекунад: «Нимсолаи аввали будубоши ман дар Форс замони корҳои омодагӣ буд. Бобарории машғулиятҳои ман аз озод ёд гирифтани забони гуфтугӯии форсӣ вобаста аст, ман барои худ тасмим гирифтам, ки аввал тамоми таваҷҷуҳамро то ҷое, ки ба ман дахл дорад ва имкон дорам, ба он ҷалб намоям» [1, 7].

В. А. Жуковский барои омӯзиши амиқи забони форсӣ ва нозукиҳои гӯйишҳои он аз пайи пайдо кардани омӯзгор мешавад. Аз номаҳояш бармеояд, ки ӯ дар интихоби омӯзгор ба касоне муроҷиат кардааст, ки дар баробари донистани забону гӯйишҳо аз адабиёт низ огоҳии хуб доштаанд. Яке аз чунин омӯзгорон Иброҳими Мозандаронӣ аст, ки пайрави Ҷалолуддини Балхӣ ва марди хеле бомаърифат буда, «Маснавии маънавӣ»-ро хуб медонистааст. Тавре ки П. П. Бушев навиштааст: «Бо ин омӯзгор В. А. Жуковский муддати тӯлонӣ машғул шудааст» [1, 117]. Ба ин тартиб, ӯ омӯзиши забонро пайваста бо осори адибон идома дода, аз ҷумла ашъори Фаридуддини Аттор ва Носири Хусравро мутолиа карда ҳаловат мебурд.

В. А. Жуковский ҳангоми тадрис дар донишгоҳ низ ҳамеша аз ашъори шоирон суҳбат мекардааст. Яке аз шогирдони ӯ И. И. Умняков дар хотироти худ нақл мекунад, ки В. А. Жуковский «дар суханрониҳояш ашъори манзуми Саъдӣ, Фирдавсӣ ва Ҳофиз, рубоиҳои Умари Хайём, шайх Абусаиди Майхонаиро мехонд» [8, 184].

Кӯшишу талошҳои В. А. Жуковский самараи хуб доданд ва ӯ на танҳо забон ва гӯйишҳои форсиро хуб аз худ намуд, балки маводи фаровон ҳам ҷамъ овард. Дар сафари дуюмаш ба Эрон низ ӯ маводи зиёдеро аз гӯйишҳои гуногуни форсӣ ба даст овард ва дар натиҷа дар асоси онҳо рисолаи докториро таълиф ва дифоъ намуд. Дар ҷамъоварии мавод ба В. А. Жуковский, тавре ки қаблан зикр шуд, ҳамсари ӯ Варвара Ивановна Карлошева, ки ӯ ҳам забони форсиро хуб аз худ карда буд, мадади зиёд мерасонад.

Натиҷаи сафарҳои илмии В. А. Жуковский ва маводи фаровони ҷамъовардаи ӯ дар китоби «Мавод барои омӯзиши гӯйишҳои форсӣ» соли 1888 дар Санкт Петербург ба табъ мерасад. Ҷилди аввали асар маводи лаҳҷаҳои минтақаи Кошонро, аз ҷумла лаҳҷаҳои Вонишун, Коҳрӯд, Кеше, Зефреро дар бар мегирад. Дар пешгуфтори мухтасар В. А. Жуковский қайд менамояд, ки маводи китоб дар сафари ӯ, ки соли 1883 сурат гирифтааст, ҷамъоварӣ шудааст. Сипас, дар бораи лаҳҷаҳои минтақаи Кошон маълумоти мухтасар медиҳад. Дар қисмати «Матнҳо» ҷумлаҳо дар ҳар лаҳҷаи мазкур сабт шудаанд. Масалан, ҷумлаи «Худо намемирад» ба лаҳҷаҳои мазкур ба ин тарз оварда шудааст: Худо натмеру. Худо намирӣ. Худо намура. Худо неумуру [8, 134 -135].

Дар бахши «Тарҷумаи пораҳои манзум аз кишоварзони форс» намунаҳои зиёди ашъори гуногун оварда шудаанд. Аз ҷумла, шеъри аввал, ки ба лаҳҷаи Бохру сабт шудааст, ғазалест, ки дорои вазну қофия ва радифи марғуб мебошад:

Рафтему ёрро ба рағибун гузоштем,
Маҷнун шудему сар ба биёбун гузоштем.
Дасти тамаъ дароз накардем дар чаман,
Гулро барои зинати бустун гузоштем.
То боғ сабз бувад, манаш боғбун будам,
Вақте ки беша шуд, ба рағибун гузоштем [3, 2].

Сипас тарҷумаи русӣ ва тарзи лаҳҷавии шеър оварда мешавад. Ба ҳамин тартиб аз лаҳҷаи Кеше 45 пора ва аз лаҳҷаи Зефре 10 пораи манзум нақл шудааст, ки ба мавзуъҳои гуногун амсоли ишқ, васфи занон, панд, тасвири гирифторӣ ба вабо, лолоӣ, ҳаҷв бахшида шудаанд.

Дар байни пораҳои манзум баъзан шеърҳои машҳури шоирони классик низ ба назар мерасанд, Масалан, шеъри зерини мансуб ба Ҷалолуддини Балхӣ ба ин тарз сабт шудааст:

Даст бар сулоло дора, аз мор андеша кун,
Пой бар гил мениҳӣ, аз захми хор андеша кун.
Гар шиновар нестӣ, бар мавҷи дарё по манеҳ,
Гар миёни ғарқ гардӣ, аз канор андеша кун [3, 24].

Дар баъзе пораҳои манзум танқиди ҳокимону мансабдорон ба назар мерасад. Дар манзумае, ки бо банди зерин шуруъ мешавад, ҳатто ба таври мушаххас номи вазире, ки мавриди танқиди сахт қарор гирифтааст, зикр гардидааст:

Мирзо Ҳасан вазир шуд,
Нун ба танур хамир шуд.
Бевазанон бинолед,
Гӯҳ ба ришаш бимолед.
Эй сол барнагардӣ…[3, 44]

Бахши сеюми асар ба сарфу наҳви забони форсӣ ихтисос дода шудааст. Дар ин бахш дар бораи шумораи ҷамъ, падежҳо, сифат, шумора ҷонишин, феъл, пешванду пасвандҳо, сиға ва дигар категорияҳои сарфу наҳви забони форсӣ маълумот дода шудааст. Дар ин бахш низ параҳои манзумро мисли байти зерин дидан мумкин аст:

Қурбон меравам равишти мурғобиро,
Ин ҳавзи булӯри гардишти моҳиро [3, 46].

В. А. Жуковский дар зимни овардани намунаҳо назари худро дар бораи муаллифи онҳо баён кардааст. Аз ҷумла, шеъри Бобо Тоҳири Урёнро зикр намуда, ӯро «шоири шевагии Эрон» меномад ва таъкид мекунад, ки шеъри ин шоирро аҳли ҳар шева мисли курд, лурӣ, бахтиёрӣ ба таври худ мехонанд. Бинобар ин, ӯ зарурати нашри илмии ашъори шоирро дар асоси нусхаҳои қадимӣ ба миён мегузорад [3, 218].

Ҷилди дувуми «Мавод барои омӯзиши гӯйишҳои форсӣ»-и В. А. Жуковский, ки маводи лаҳҷаҳои Сангисеру Шумурзоди Симнон, Сада, Газ, Кафрони Исфаҳон, Сивенду Абдуи Шероз, Талахедешки Гургон, лаҳҷаи яҳудиёни Кошон ва лаҳҷаи Таҷришро дар бар мегирад, пас аз вафоти муаллиф дар соли 1922 дар Петроград ба табъ мерасад. Дар сарсухани хеле кӯтоҳ В. А. Жуковский қайд менамояд, ки ҷилди аввали китоб соли 1888 чоп шуда буд, вале ба сабаби ба корҳои дигар машғул шудан таҳияи ҷилди дувум ба таъхир афтод.

Дар пешгуфтори асар академик С. Олденбург ба хидмати профессор В. А. Жуковский баҳои баланд дода менависад: «Мавод барои омӯзиши гӯйишҳои форсӣ»-и В. А. Жуковский то ба нашр расидани он, ки ӯ надид, ҳамеша ҷойи намоёнро дар таърихи филологияи Эрон ишғол менамояд, зеро В. А. Жуковский аввалин касест, ки ба ҷамъоварии васеи мавод аз гӯйишҳои Форс машғул шуда, дар муқаддимаи ҷилди аввали мавод аввалин бор кӯшиши ҷиддӣ намуд, ки таснифи гӯйишҳои форсиро ҳамон тавре ки эроншиноси маъруф В. Гейгер кардааст, анҷом диҳад» [3, V].

Дар матни китоб намунаҳои осори манзум хеле зиёданд, ки ба тарзи талаффузи лаҳҷаҳо сабт шудаанд. Дар байни ин параҳои манзум ашъори машҳури шоирон низ ба назар мерасад, ки ба чанде аз онҳо В. А. Жуковский ишора кардааст. Масалан, аз деҳаи Сада ду таронаи дар асоси ашъори Бобо Тоҳир эҷодгардида сабт шудааст:

Саре дорон зи ишқут гипу бипу,
Муже бар ҳам жинон селобе ржу.
Дили ошиқ мисоли чӯби тар бу:
Сери сӯзу сери хунобе ржу [5, 2].

***

Зи беси дидеу дил ҳар ду фарёд,
Ки ҳар чи дида вену, дил кару ёд.
Бесозон ханҷаре нешаш зи пӯлод
Инон бар диде, то дил ессу озод [5, 32].

Дар байни пораҳои манзум шеърҳои Ҳофиз ва ҳофизона низ ба назар мерасанд, ки аз интишору шуҳрати ашъори ӯ миёни мардум шаҳодат медиҳад.

Дар бахши «Иловаҳо» мавод аз гӯиши яҳудиёни Кошон ва деҳаи Таҷриш бо тарҷумааш ҷой дода шудааст.

Ҷилди сеюми «Мавод барои омӯзиши гӯйишҳои форсӣ»-и В. А. Жуковский, ки маводи лаҳҷаҳои бахтиёрӣ, чаҳорланг ва ҳафтлангро бар бар мегирад, низ пас аз вафоти муаллиф дар соли 1922 нашр мешавад. Китоб бе пешгуфтор бо матн ва тарҷумаи русӣ шуруъ мегардад. Ин ҷилд аз ҷилдҳои дигар, пеш аз ҳама, бо он фарқ мекунад, ки ашъору пораҳои манзум хеле зиёданд. Асар бо суруди «Моли гармсер» (суруд дар бораи зимистон) оғоз меёбад, ки аз 59 байт иборат аст ва бо ин байтҳо шуруъ мешавад:

Шуштаре барф игира,
Деспила борун.
Дер бе римуи нигунен
Дервозедорун [5,32].

Сипас сурудҳо «Дар бораи малах» (иборат аз 13 байт), Саҳад (21 б.), Гафал (8 б.), Оқо Ризо (7 б.), Амир (5 б.), Балохун (8 б.), Амануллохон (15 б.), Муҳаммад Ёр (14 б.), Алӣ Оғохон (10 б.), Барот (22 б.), Парвизхон (10 б.), Валӣ (55 б.), Ҳасан Искандарӣ (8 б.), Абдул (14 б.), Ҳоҷӣ Мирзо (10 б.), Фаридун (14 б.), Нумдорхон (15 б.), Меҳробхон (12 б.), Ҳоҷӣ Козим (23 б.), Расул (13 б.), Сабу Ҳошим (13 б.), Абдулло (12 б.), Ҳасан Оғо (18 б.), Алидод (2 б.), Дарвешхон (8 б.), Хусравбек (14 б.), Иброҳим (14 б.), Ғуломхон (14 б.), Мулло Тоҳир (4 б.), Нозири довталаб (14 б.), бародарони сайёд (27 б.), сартип (24 б.), Шелала (14 б.) мурдани певун (72 б.), Каҷкӯл (17 б.), Элхонӣ (12 б.), Паричун (127 б.), ошиқӣ (21 б.), арӯсӣ (99 б.), лолоӣ (99 б.) паи ҳам бо тарҷумаи русӣ оварда шудаанд. Дарвоқеъ, асар ба баёзи ашъор монанд гаштааст. Зеро тақрибан 900 байтро дар бар мегирад. Тавре ки аз унвони шеърҳо бармеояд, аксари онҳо ба шахсони воқеӣ бахшида шудаанд. Аз ин рӯ, ҷилди мазкур илова бар арзиши баланди шевашиносиву забоншиносӣ доштан барои омӯхтани фолклори мардуми Эрон ва шинохти воқеаҳои таърихии давр низ хеле судманд аст.

Намунаҳои ҷамъовардаи В. А. Жуковский бо ҳаёти мардум, расму оин ва маросимҳои гуногуни он марбут мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо ҳам арзиши баланди зистшиносиву фарҳангшиносӣ доранд. Аз ин ҷост, ки А. А. Ромаскевич осори В. А. Жуковскийро «аввалин кӯшиши ба таври муназзам ҷамъ овардан ва баррасӣ намудани осори мардуми Форс на танҳо чун маводи ёрирасон барои ҳалли ин ё он масоили забоншиноси Эрон, балки ҳамчун осори каломи форсӣ, ки дар он хусусиятҳои хоси рӯзгор ва афкори халқи форс, хусусиятҳое, ки дар осори бадеии Форс ҷустани онҳо беҳуда аст, бозтоб ёфтааст» [7, 415].

Асари дигари забоншиносии В. А. Жуковский, ки ҳамроҳи эроншиноси маъруф К. Г. Залеман таълиф кардааст, «Сарфу наҳви мухтасари забони нави форсӣ бо иловаи вазн, библиография» мебошад, ки соли 1890 ба нашр расидааст. В. А. Жуковский ва К. Г. Залеман ин асарро аввал ба забони олмонӣ дар Берлин соли 1889 ба нашр расонда буданд [5,3] Ин асар дар Аврупо шуҳрат ёфта, борҳо ҳамчун китоби таълимӣ нашр шудааст.

Дар пешгуфтори мухтасари асар сабабу ҳадафи таълифи асар баён мешавад, ки пеш аз ҳама таваҷҷуҳи зиёди мардум ба забони форсӣ мебошад. Дар асар таваҷҷуҳ бештар ба забони зиндаи форсӣ ҷалб шудааст. Асар аз бобҳои зерин иборат аст:

Боби 1. Дар бораи хат ва овозҳо.

Боби 2. Дар бораи ҳиссаҳои нутқ ва пешванду пасвандҳо.

Боби 3. Калимасозӣ.

Китоб дорои мулҳақот мебошад, ки дар он дар бораи вазн, қофия, навъҳои шеър маълумоти мухтасар дода шудааст.

Муаллифони асар барои баёни матлаб бештар ба осори шоирони маъруф таваҷҷуҳ намудаанд. Дар ин бора онҳо навиштаанд: «Мо саъй намудем тибқи нақша нуктаҳои муҳимро дар асоси (осори) Фирдавсӣ (асосан), Умари Хайём, Хоқонӣ, Анварӣ, Саъдӣ ва дигарон баён намоем» [8, 308].

Маълумоте, ки дар бораи навъҳои шеър дода шудааст, хеле кӯтоҳ буда, дар асоси маълумоти сарчашмаҳо баён шудаанд Аз ин рӯ, дар онҳо баъзе норасоиҳо ба назар мерасанд. Масалан, муаллифон навъи шеърии қитъаро, ки дар адабиёти форсу тоҷик як навъи мустақили шеър мебошад, чунин шарҳ додаанд: «Қитъаро ғазали бематлаъ (шоҳбайт) меноманд» ва тарзи қофиябандиашро аб, сб, дб…медонанд [8,11].

Дар ҳоле ки дар осори Рӯдакӣ ва муосиронаш ва шоирони асрҳои баъдина қитъаҳои дорои матлаъ хеле зиёданд.

Ҳамчунин дар байни рубоӣ ва дубайтӣ, ки навъҳои ҷудогонаи шеъранд, фарқ гузошта нашудааст. Дар байни мардум шуҳрат доштани рубоиро таъкид намуда, шеърҳои зеринро мисол овардаанд:

Дуто ёрем, ки марг аз ҳам набинем,
Гулҳо хирман кунем, солим нишинем.
Гулҳо хирман кунем соя надорад,
Ки дарди ошиқӣ чора надорад [8, 83].

***

Ту дар болову ман дар пои бумам,
Ту султуниву ман банда ғулумам.
Ту он сарвӣ, ки дар бустун нишинӣ,
Ман он обам, ки дар поят равунам [8, 83].

Асари мазкур низ барои омӯхтани адабиёти форсӣ мадад мерасонад. Зеро дар он дар мавридҳои гуногун 42 шеър бо тарҷумаи русӣ оварда шудаанд.

Хидмати В. А. Жуковский дар ташаккулу такомули шевашиносии Эрон хеле бузург аст. Ӯ на танҳо шеваю лаҳҷаҳои гуногуни Эронро омӯхт ва маводи фаровонро ҷамъ оварда, балки равишҳои илмии ин соҳаи забоншиносиро муайян кард ва муҳаққиқони дигарро ба таҳқиқи ҷиддии шеваю лаҳҷаҳо ҳидоят намуд. В. А. Жуковский Эронро «захираи бузурги шеваю лаҳҷаҳо медонад, ки дар қаъри тиллоии он солҳои зиёд муҳаққиқон ҳамеша маводи тоза хоҳад дод» [8, 83].

Ба осори шевашиносии В. А. Жуковский баҳои баланд дода, М. Н. Боголюбов таъкид мекунад, ки ӯ бо осори худ омӯзиши гӯйишҳои зиндаи Эрон асос гузошт. «Мавод» ва «Намунаҳо»-и ӯ бори аввал матнҳои асили зиёди форсиро ба гардиши илмӣ ворид намуданд. Дар «Очерки шаклҳои сарфу наҳв», ки ба қисми аввали «Мавод» илова шудааст, дар «Сарфу наҳви забони форсӣ ва дар «Намунаҳо» низ бори аввал асосҳои сохти наҳвии забони зиндаи форсӣ, луғат ва маънии муосираш дар фарҳанги «Мавод» ва шарҳи «Намунаҳо» баён шудаанд» [4,11].

Ҳамчунин М. Н. Боголюбов таъкид мекунад, ки В. А. Жуковский масъалаҳои забоншиносӣ ва шевашиносиро пайваста бо осори адабиёти классики тоҷику форс мавриди баррасӣ қарор медод. Масалан, ӯ ишора мекунад, ки дар «Сарфу наҳви забони нави форсӣ» ба забони Фирдавсӣ такя намудааст ва бо ин ба мураттаб кардани сарфу наҳви асосноки забони форсӣ асос гузошт» [2, 47].

Шарқшиноси барҷастаи рус И. М. Оранский дар мавриди “«Сарфу наҳви забони нави форсӣ» чунин мулоҳиза меронад: “Омӯзиши сохтории дастури забони тоҷикӣ ва форсии адабиёти классикӣ барои навиштани китобҳои беҳтарини сарфу навҳи форсӣ, ки Г. Залеман бо ҳаммуаллифии В. Жуковский замина фароҳам оварда” [6, 148].

Аз асарҳои ба таҳқиқи масъалаҳои забоншиносӣ бахшидаи В. А. Жуковский ва аз асарҳои дигари ӯ бармеояд, ки ин муҳаққиқи рус ба забони форсӣ ва гӯйишҳои он дилбастагиву муҳаббати зиёд доштааст. Инро на танҳо дар таҳқиқи дақиқи нозукиҳои забон ва гӯйишҳо, ки дар саросари асарҳои ӯ ба назар мерасад, балки дар истифодаи калимаву мафҳумҳои форсӣ ва дохил кардани онҳо ба гардиши илмӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, ӯ дар зимни асарҳои илмӣ ва номаву гузоришҳояш калимаву истилоҳоти форсии китобхона, муаллим, китобфурӯшӣ, фарангӣ, сипаҳсолор, тасниф ва амсоли инҳоро борҳо истифода кардааст, ҳол он ки аксари ин калимаҳо муродифи русӣ доранд.

Вежагии муҳимми таҳқиқоти В. А. Жуковский он буд, ки ӯ ба масъалаҳои гуногуни таъриху фарҳанг ба таври ҷомеъ машғул мешуд, ки ба ин дониши васеи ӯ аз соҳаҳои гуногуни илм имкон медод.

И. М. Оранский таърихи омӯзиши забонҳои тоҷикиву форсиро дар Русия мавриди баррасӣ қарор дода, ба хидматҳои В. А. Жуковский низ баҳои баланд медиҳад ва ба ҳамин равиши ҷомеи ӯ дар таҳқиқоти илмиаш ишора мекунад: «В. Жуковский ҳарчанд муҳаққиқи таърихи забон набуда, вале бо вуҷуди ин, зарурати дар робита бо ёдгориҳои қадими забонҳои эронӣ

гузоштани маводи шеваҳоро амиқ дарк мекард. Матнҳои интиқодии нашркардаи ӯ аз ёдгориҳои асримиёнагӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ на танҳо барои омӯхтани таърихи адабиёт ва таърихи фарҳанг, балки ҷиҳати омӯхтани таърихи забон низ арзишманд аст. Дар пешгуфторҳои муфассал дар ин нашрияҳо В. А. Жуковский хусусиятҳои забони муаллиф ва имлои котибонро қайд намудааст» [6, 151].

Дар ҳақиқат, асарҳои забоншиносии В. А. Жуковский соҳаҳои гуногуни забони адабӣ ва бахусус гӯйишҳои шифоҳии форсиро фаро гирифта, маводи дар ин замина ҷамъовардаи ӯ ганҷинаи пурбаҳое башумор меравад. Осори В. А. Жуковский дар эроншиносии рус, махсусан дар шевашиносӣ марҳалаи тозаеро оғоз намуд ва кори ӯро муҳаққиқони зиёде дар Русияву Тоҷикистон, Эрон ва кишварҳои дигар босамар идома медиҳанд. Тавре М. Н. Боголюбов таъкид кардааст: «осори В. А. Жуковский дар шевашиносии Эрон дар замони худ ба эроншиносии ватанӣ шуҳрат оварда. Бахусус қайд кардан зарур аст, ки ин асарҳо на танҳо марҳалае ва ё давраи муайяне дар илм гаштанд, балки ба рушди он таъсири мустақим ва бевосита расонданд» [2, 48].

В. А. Жуковский масъалаҳои забоншиносиро пайваста бо масъалаҳои таърихшиносиву мардумшиносӣ ва дар заминаи адабиёт таҳқиқ намудааст, ки ин равиши илмии ӯ қобили пайравӣ мебошад.

Тавре ки И. М. Оранский дуруст таъкид кардааст, В. А. Жуковский ва устодони дигари Донишгоҳи Петербург омӯзиши ҷомеи таърихиву филологии Шарқро усули кори худ қарор дода, онҳо «ҳамзамон муаррих, бостоншинос, мардумшинос, сиккашинос, адабиётшинос, фолулоршинос ва ғайра буданд» [6, 141]. Ӯ ҳамчунин таъкид мекунад, ки В. А. Жуковский ҳарчанд мутахассиси таърихи забон набуд, вале бо вуҷуди ин маводи шеваҳоро дар муқояса бо маводи ёдгориҳои қадим таҳқиқ мекард. Матнҳои зиёде, ки ӯ нашр намудааст, барои омӯхтани таърихи забон хеле судманданд. Аз ин ҷост, ки осори В. А. Жуковскийро барҳақ марҳилаи тозае дар омӯзиши фарҳанги омма ва гӯйишҳои мардуми Эрон донистаанд.

Адабиёт:

1. Бушев П. П. Жизнь и деятельность В.А.Жуковского. В кн.: Очерки по истории русского востоковедения. Сб. IV. –Москва, ИВЛ, 1960. – С.126-136.
2. Боголюбов М.Н. В. А. Жуковский как языковед. Очерки по истории русского востоковедения. Сборник V. – Москва, 1960. – С. 45-49.
3. Жуковский В. А. Материалы для изучения персидских наречий, ч. I, СПб., 1888. – 231 с.
4. Жуковский В. А. Материалы для изучения персидских наречий. Ч. II, вып. 1, Петроград, 1922. – 432 с.
5. Жуковский В. А. Материалы для изучения персидских наречий. Ч. III, Петроград, 1922. – 205 с.

6. Оранский И.М. Изучение истории таджикского и персидского языков. Очерки по истории русского востоковедения, сб. IV. – М.1959. – С.151.
7. Ромаскевич А.А. В.А.Жуковский и персидская народная поэзия. ЗВОРАО, т. XXV, 1921. – С. 415–419.
8. Умняков И.И. Воспоминание о В.А.Жуковском. Очерки по истории русского востоковедения. Сб. IV. М. ИВЛ, 1969. – С.134-135.

ВОЖАҲОИ МУРАККАБУ ТАРКИБИИ ТОҶИКӢ ДАР КАЛИМАСОЗИИ ЎЗБЕКӢ
(Сложные и составные таджикские топонимы в словообразовании узбекского языка)

Джамолов Джумабой Хисенович -
доктор философии по филологии (PhD),
доцент кафедры лингвистики
Ферганского государственного университета
(Узбекистан)

Аннотация: В статье автором рассматривается один из путей обогащения лексического состава языка, то есть процесс заимствования слов. В статье анализом охвачена таджикская топонимическая лексика в лексическом составе узбекского языка. В частности, отмечается, что в построении сложных слов таджикского языка активно применяется модель, основанная на соединении корневых морфем, таких как дил+кушод, боло-хона, шаш+мақом+хон и др. Автором статьи установлено, что в связи с тем, что таджикские аффиксы, особенно словообразовательные суффиксы активно участвуют в построении новых узбекских слов, они начинают входить в структуру производной лексики этого языка.

Ключевые слова: *вожасозӣ, реша, пешванд, пасванд, миёнванд, калимаҳои содда, сохта, мураккаб, таркибӣ, вандгунаҳо.*

Дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон тӯли зиёда аз сӣ соли истиқлолият “Қонун дар бораи забони давлатӣ” дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт тадбиқ гардида, заминаи мусоидеро барои рушди минбаъдаи забони давлатӣ ва забонҳои дигари муқими кишвар фароҳам меовард. Дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо 7 забон фаъолият нишон додани муассисаҳои таълимӣ, воситаҳои ахбори оммавӣ, марказҳои фарҳангиву маданӣ, нашри адабиёт бо забонҳои гуногун, аз ҷумла бо забони тоҷикӣ дар таъмини муносибатҳои миллии аҳолии мамлакат нақши боризе доранд. Борҳо сарварони ду давлати ба ҳам дӯсту бародар муҳтарам Шавкат Мирзиёев ва Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардаанд, ки халқҳои ӯзбеку тоҷик намояндагони як халқеанд, ки бо ду забони ба ҳам наздик гуфтугӯ мекунанд. Барқарории нақши забон дар ҷомеа бошад, ин аз эҳтиром гузоштани аҳолии мамлакат ба забони давлатӣ ва забони миллии худ оғоз меёбад. Натиҷаи

ҳамзистӣ ва муносибатҳои дӯстонаи халқи тоҷику ӯзбек буд, ки таркиби луғавии ин ду забон аз ҳисоби ҳамдигар хеле ғанӣ гардад.

Интиқолёбии вожаҳо аз як забон ба забони дигар ба равобити фарҳангиву маданӣ, сиёсиву иқтисодӣ, шароитҳои иҷтимоӣ, ҳудудҳои ҷуғрофӣ ва дар замони имрӯз ба воситаҳои ахбори техникӣ алоқамандии қавӣ дорад. Равобити байни тоҷикону ӯзбекон решаҳои таърихӣ дорад ва қарнҳои зиёде дар як ҳудуд, дар шароитҳои якхела паҳлӯи ҳам умргузаронӣ карданашон дар забони ин ду халқ инъикоси худро ёфтааст. Серистеъмолии вомвожаҳои мураккаби тоҷикиву арабӣ ва ба онҳо пайвастани вандҳо, созаҳову вожаҳои ӯзбекӣ шакл ва маънои грамматикии вожаҳоро тағйир дода, ба маънои нави луғавӣ соҳиб шудани онҳо кӯмак кардааст.

Дар ҳар забон сохта шудани вожаҳои нав бо роҳи сарфӣ қолабҳои гуногун дорад ва азбаски забони тоҷикӣ ба гурӯҳи забонҳои эрониву забони ӯзбекӣ ба гурӯҳи забонҳои туркӣ шомил аст, дар ин сохтор тафовути куллӣ ба назар мерасад ва таъсири забони тоҷикӣ дар вожасозиҳое, ки бо усули тоҷикӣ дар забони ӯбекӣ сурат гирифтаанд, бештар ба мушоҳида меоянд.

Зимни сохтани вожаҳои мураккаб дар калимасозии забони тоҷикӣ аз қолаби калимасозии реша+реша (дил+кушод, боло-хона), реша+реша+реша (шаш+мақом+хон, сар-тарош-хона) ба таври васеъ истифода карда омадааст. Ба ҳамаи вожаҳои мураккаб, вобаста ба тобишҳои маъноӣ, пайвастани вандҳои калимасозу шаклсоз мумкин аст. Ба тарзи аввалӣ вожасозӣ дар забони ӯзбекӣ хеле кам дучор ояд ҳам, гувоҳ аз таъсири забони тоҷикӣ ба забони ӯзбекӣ мебошад. Чунончӣ: *олиб+сотар, баҕри+кенг, оқ+соқол, оқ+қуш, тонг+отар* ва монанди инҳо. Аз мушоҳидаи ин тарзи калимасозӣ метавон хулоса кард, ки ин усули вожасозӣ дар натиҷаи тарҷумаи таҳлутлафзӣ аз тоҷикӣ ба ӯзбекӣ роҳ ёфтааст ва дар пайравӣ ба он, вожаҳои нав ҳам сохта шудаанд, ки чандон зиёд нестанд. Масалан *олиб+сотар,* (олиб-гирифт/харид, сотар-фурӯш, яъне харидуфурӯш), *баҕри+кенг* (кушода+дил/дил+кушод) ва ғ. Вожасозӣ дар забони ӯзбекӣ дар қолаби серешагӣ то ба ҳол мустақилона сурат нагирифтааст, зеро ин роҳи вожасозӣ хоси забони ӯзбекӣ нест ва вожаҳои дар ин қолаб вуҷуддошта аслан вомвожаҳои тоҷикиву арабиву русианд ва ё ҷузъе аз он ӯзбекианд. Дар калимаҳои: *тош+тарош+хона, хар+санг+тош, оқ+шом+гул, мир+об+боши* – дар ин мисолҳо вожаҳои **тош, оқ, боши** ӯзбекӣ бошанд, калимаҳои зерини серешагӣ: *намоз+шом+атлас, намоз+шом+гул, гул+тожи+хӯроз, чил+ёсин+хон, чил+оп+чин, чил+пар+чин, моли+мардум+хӯр* пурра тоҷикӣ буда, баъзеашон ба тағйиротҳои овозӣ дучор шудаанд ва ё дар шакли вайрон истеъмол мегарданд, ба мисли *чиллакирӯзон, мояна ва бачкана*, ки аслан шакли дурусти онҳо чиллагурезон, моҳона ва баччагона мебошад.

Дар китоби “Ӯзбек ва тожик лисоний алоқаси асослари” ҳам таъкид мегардад, ки “...дар калимасозии ӯзбекӣ бе иштироки вандгунаҳо ҳам нақши вомвожаҳои луғавии тоҷикӣ-форсӣ бенадоза калон аст. Бо ин усул вожаҳои мураккаб (қӯшма сӯз) ва ҷуфт сохта мешавад. Дар ин ҷараён воҳиди луғавии

вомӣ (иқтибосӣ), ки аз забони тоҷикист, чун яке аз воситаҳои вожасоз иштирок менамояд...” [1].

Дар забони ӯзбекӣ калимаҳое, ки аз як решаву пешванд ва ё пасванд иборатанд, калимаҳои сохта **(ясама сӯзлар)** ва калимаҳое, ки аз ду ва зиёда реша сохта шудаанд, ба қатори калимаҳое шомиланд, ки онро калимаҳои мураккаб **(қӯшма сӯзлар)** меноманд. Азбаски вандгунаҳои тоҷикӣ ба сифати пасванди калимасоз дар сохтани калимаҳои нави ӯзбекӣ ширкат меварзанд, он вожаҳои сохташуда чун калимаи сохта (ясама) эътироф мешаванд. Масалан, вожаи туғрук+хона (таваллуд+хона) аз ҷиҳати сохт дар забони ӯзбекӣ вожаи сохта аст, чунки ба воситаи вандгунаи **-хона** сохта шудааст. Чунин ҳолат дар забони тоҷикӣ дар таҳлили таркиби калима чун калимаи мураккаб пазируфта мешавад, ба хотири он ки ин вожа аз ду реша иборат аст: таваллуд+хона. Дар китоби “Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик” [2] 30 адад вандгунаҳои забони тоҷикӣ, ки ҷузъи дуюм ва ё якуми решагии калимаро ташкил дода метавонанд, зикр гардида, муродифи пешвандию пасвандии баъзеи онҳо эзоҳ ёфтааст. Ба монанди пур+алам-алам+нок, пур+андӯх-андӯх+гин, пур+нақш-нақш+ин... Вандгунаҳои –хона, -шинос, -андоз, -фурӯш ва чандеи дигар, ки пасвандҳои муродифӣ надоранд ва гарчанде дар калимасозӣ бисёр такрор шаванд ҳам, чун ҷузъи решавии ҳамон калима ба ҳисоб мераванд ва аз ҷиҳати сохт калимаи мураккабро ташкил медиҳанд. Зимни омӯзиши луғатҳои ӯзбекӣ боз таваҷҷӯҳи моро вожаҳое ба худ ҷалб карданд, ки дар асоси қолаби калимасозии тоҷикӣ сурат гирфтаанд ва як ҷузъи он вандгунаҳо набуда, балки вомвожаи мустақили тоҷикӣ мебошанд, ба монанди: *нон+топар, хом+семиз, шафтоли+қоқ, қурол+бардор, қултиқ+бардор, қуш+най, қӯш+тор, ширин+сӯз, шӯр+тупроқ, якка+бош, қайчи+барг, қийма+тахта, қозон+кабоб, текин+хӯр, сабзи+туғрар, оқ+шом, гул+юз* ва ғайра, ки ин қабил калимаҳо ба гурӯҳи калимаҳои мураккаб **(қӯшма**) ворид мегардад, зеро аз ду решаи мустақил (бидуни вандгунаҳо) мафҳуми навро ифода карда истодаанд.

Дар забони тоҷикӣ калимаҳои ҷуфт асосан ба воситаи пайвандаки пайвасткунандаи –у пайваст гарданд, дар забони ӯзбекӣ дар ағлаби вожаҳои ҷуфт, ки ҳар ду ҷузъ ва ё як ҷузъ вомвожаи тоҷикиву ҷузъи дигар вожаи ӯзбекӣ мебошад, мувофиқи имлои забони ӯзбекӣ пайвандаки –у ҳазф мегарданд, бо нимтире навишта мешаванд ва бидуни –у талаффуз мегардад. Ин қабил калимаҳо низ ба гурӯҳи калимаҳои мураккаб вориданд ва аломати китобии нимтире ҳамроҳии калимаҳоро таъмин менамояд*: эс-ҳуш, якка-ярим, тош-тарози, орзу-истак, тор-мор, хайр-хуш, тоб-тоқат, тож-тахт, дӯст-душман, калла-поча, нарх-наво илм-амал* ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ ибораҳо нисбати вожаҳо мафҳуми мураккабтареро ифода менамоянд ва аз ду ва ё зиёда вожаҳо мураттаб мегарданд, алоқамандии вожаҳо бо чор роҳ сурат мегирад, ки маъмултарини он алоқаи изофат мебошад. Якчанд ибораҳои забони тоҷикӣ, ки алоқамандии вожаҳои он тавассути изофат сурат гирифтааст, дар таркиби луғавии забони ӯзбекӣ маъмуланд, мувофиқи қоидаҳои талаффуз ва навишти забони ӯзбекӣ дар пайвастагӣ талаффуз ва

навишта мешаванд ва тавассути изофат ба ҳам омадани вожаҳоро ба инобат гирифта, ин қабил вожаҳоро низ ба гурӯҳи калимаҳои мураккаб (қушма) ворид кардаанд, ба мисли: *оромижон, онаизор, розидил, роҳатижон, тахтиравон, мушкианбар, зебигардон* ва ғайра. Дар баъзе ибораҳои изофӣ, ки воситаи алоқа дар онҳо бандаки изофии –и мебошад, он ҳазф шудааст: *гулхайри, гулчинор, гулраъно, пулсирот* ва ғайра.

Тавассути миёнвандҳо сохтани калима ҳам дар забони ӯзбекӣ хеле кам ба мушоҳида мерасад ва чанд калимаи ба ин восита сохташуда ҳам ё калимаи вомист ва ё таҳти таъсири забони тоҷикӣ ба вуҷуд омадааст: *уч+ма+уч, сар+о+сар, дар+ба+дар, баҳс+ма+баҳс, сар+у+либос, жон+о+жон* ва ғ.

Вожаҳои тоҷикие, ки мансуби ҳиссаҳои ёвари нутқанд, дар забони ӯзбекӣ хеле зиёд ба чашм мерасанд ва ин қабил вожаҳо низ ба тағйиротҳои овозӣ ва имлоӣ бархӯрд дошта бошанд ҳам, аксари онҳо тобишҳои маъноии худро ба пуррагӣ ва ё қисман нигоҳ дошта омадааст, аксари ин қабил калимаҳо дар пайвастагӣ навиштаву талаффуз мегарданд: *тобакай, баайни, бамисли, жудаям, ёинки, ёки, тобора, тоинки, токай, токи, ҳоланки* ва ғ.

Хулоса, вожаҳои вомӣ ва унсурҳои калимасозӣ тоҷикиро дар таркиби луғавии забони ӯзбекӣ шумурдан аз имкон берун аст. Ҳарчанд вомвожаҳои тоҷикӣ дар таркиби луғавии забони ӯзбекӣ шакли навишт ва талаффузро тағйир дода бошанд ҳам, мо наметавонем шакли дурусту асли онро дар ин забон барқарор намоем, зеро ҳар забон қонуниятҳо ва махсусиятҳои хоси худро соҳиб аст, ки баъзе калимаи вомгардида ба сабаби номувофиқатӣ ба хусусияти забони дигар дучори тағйирот мегардад. Масалан, русҳо ҳам ҳеҷ наметавонанд калимаҳои Ҷӯра, Хӯҷа, Қодир, Ғафур ва ғайрарро дуруст талаффуз кунанд. Ё худи мо ҳам ҳеҷ наметавонем баъзе вомвожаҳои арабиро, ки дарозои садсолаҳо мавриди истеъмол аст, мувофиқ ба меъёри забони адабии арабӣ талаффуз намоем. Дар натиҷаи талаффузи нодуруст, натанҳо шакл, балки маънои он низ аз байн рафтанаш мумкин аст, омӯзиши таърихи баромади калимаҳо ва асли онро бахши этимологияи забоншиносӣ ба зимма дорад ва вомвожаҳои тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ далолат бар он аст, ки ҳарчанд ин ду забон ба оилаҳои гуногуни забонҳо ворид бошанд ҳам, тӯли садасолаҳо қариниву пайвандии мардуми ин ду халқу миллат, забони онҳоро низ ба ҳам хеле наздик гардондааст. Забонҳо чи қадаре ба ҳам наздику қарин гарданд, ҳамдигарфаҳмӣ, ошноӣ ва дӯстиву рафоқати миллатҳову халқиятҳо ҳамон андоза қарину мустаҳкам мегардад.

Пайнавишт:

1. Xojaliyev, I. T., & Jamolov, Jumaboy. (2021). About changes in the phonetic structure of words borrowed in Uzbek language from Tajik. ISJ Theoretical & Applied Science, 12(104), 478.
2. Hojaliyev, I. (2021). Methodology And Significance Of Meaning In Translation Of Uzbek Literature.
3. Hojaliyev, I., & Shodiyeva, A. Extralinguistic signs of the official style.
4. Hojaliyev, I., & Dadajonov, A. (2021). Muhokamaning so'zlashuv uslubiga xoslanishiga doir. Студенческий вестник, (19-11), 15-16.

5. Xojaliyev, I. T., & Mirzaaliyeva, G. (2021). About Language tools that shape narrative speech. *Theoretical & Applied Science Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, (12), 946-949.
6. Hojaliyev, I., & Ahmadjonov, I. (2019). About term and interpretation. *Scientific journal of the Fergana State University*, *2*(1), 127-129.
7. Hojaliev I. The emotional function of speech. InКонференции 2020 Dec 26.
8. Бердиалиев А., Зокиров М.Т. Ӯзбек ва тожик лисоний алоқаси асослари. - Фарғона, 2018.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 1, Д, Ирфон, 1973
10. Исомиддинов Ф., Жамол Ж., Дусматов Х. Ӯзбек тилининг форс-тожикча ӯзлашмалар /Луғати вомвожаҳои форсӣ-тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ. Фарғона: Классик. -354 бет.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ, қисми 1,2. - Москва, “СЭ”, 1989.
12. Ҳожалиев, И. Т. (2021). Муҳокама нутқининг ӯзига хос хусусиятлари // Студенческий вестник, (7-3), 93-95.
13. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. - Душанбе, “Маориф”, 1983.
14. December). The emotional function of speech. In Konferencii

ТАҒЙИРОТИ САВТИИ ВОЖАҲОИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНИ ӮЗБЕКӢ
(Фонетические изменения в таджикской лексике узбекского языка)

Ҷамолов Ҷумъабой Ҳисенович
доктори фалсафа оид ба фанҳои филологӣ (PhD),
дотсенти кафедраи забоншиносии
Донишгоҳи давлатии Фарғона (Ӯзбекистон)

Аннотация: В статье рассматриваются связи и влияние таджикского языка на узбекский, процесс заимствования таджикских лексических единиц в узбекском языке. Автором статьи особо подчёркиваются фонетические изменения, с которыми сталкиваются лексемы в узбекском языке. Установлено, что

Калидвожаҳо: *ҳодисаҳои савтӣ, табдил, садонок, ҳамсадо, ҷойивазкунӣ, монандшавӣ, дуршавӣ, афзоиш, коҳиш, бадалшавӣ, тахфиф, афтидан, ихтисоршавӣ.*

Таърихи таҳаввулоти забонҳои дунё ба таърихи соҳибзабонон сахт пайванд аст. Пӯшида нест, ки забони форсии тоҷикӣ аз забонҳои порсии қадиму авастоию паҳлавиву суғдӣ сарчашма мегирад ва дарозои қарнҳои зиёд то кунун якчанд марҳалаи рушдро аз сар гузаронидааст. Ҳар як марҳалаи рушди забон аз бақову пойдорӣ, паҳноии домангустарӣ ва мавриди истифодаи умум қарор

гирифтани забони форсӣ гувоҳӣ медиҳад ва ин боис ба забонҳои ақвоми дигар низ бетаъсир намондааст. Арабҳо зимни истилои хеш тавонистаанд дини мардумро дигар кунанд, исломро ҷорӣ намоянд, аммо натавонистанд мардуми таҳҷоиро арабзабон гардонанд. Чунки ниёгонамон ҳам ҳувият ва асолату ғурури миллии хешро қабл аз ҳама дар тозагӣ ва пойдории забон дидаанд ва онро чун гавҳари чашм ҳифз кардаву то ба мо расондаанд. Ба сифати забони расмии давлати Сомониён қабул шудани забони форсии тоҷикӣ, имрӯз ҳам аҳаммияти иҷтимоии хешро гум накардааст ва таъсиру нуфузи ин забонро дар забони гуфтугӯиву адабии мардумоне, ки тӯли садаҳои зиёд дар ҳамбастагӣ бо мардуми форсизабон иқомат доштанд, дидан мумкин аст. Таъсири як забон ба забони дигар, пеш аз ҳама, дар иқтибосшавии калимаҳо ва бо истифода аз он бо созаҳои забони хеш сохтани вожаҳои нав низ падид меояд.

Мардуми тоҷику ӯзбек асрҳои зиёдест, ки ҳаёти тавъам доранд ва ин муштаракии зиндагӣ дар забони ин ду халқ ҳам акси худро ёфтааст. Забони ӯзбекӣ, ки яке аз шохаҳои забони туркӣ мебошад, аз забони қадимаи хеш сарчашма мегирад ва Шоири халқии Ӯзбекистон Эркин Воҳидов таъкид менамояд, ки халқи ӯзбек аз забони арабӣ ва форсӣ баҳраманд гардида, аз се дарё об нӯшидааст. Истилоҳоти динӣ, илмӣ, иҷтимоӣ - асосан аз забони арабӣ, номи асбобҳои корӣ, вожаҳои ифодакунандаи ҳунармандиву каломи дорои услуби баланди шеърӣ - аз забони форсӣ, вожаҳои ифодакунандаи ҳаракат бошад - асосан аз забони туркист. Аксари калимоти ӯзбекӣ, арабӣ ва форсӣ дар забонамон баробар мавриди истифода қарор доранд... Оллоҳ (арабӣ), Худо (форсӣ), тенгрий (туркӣ), қалб (арабӣ), дил (форсӣ), юрак (туркӣ)...” [Воҳидов, 2018]

Дарҳақиқат, таркиби луғавии забони ӯзбекӣ хеле рангин аст ва ин забон ҳам якчанд марҳалаҳои рушдро аз сар гузаронда, аз якчанд сарчашмаҳое, ки зикрашон дар боло рафт, баҳраманд гардида, дар таркиби луғавӣ ва захираи асосии худ бисёр калимаҳои форсии тоҷикиро ба сифати калимаҳои иқтибосӣ қабул намуда, онро имрӯзҳо ҳам ба таври васеъ мавриди истифода қарор додаанд, ки чанде аз онро ин ҷо баррасӣ менамоем.

Ҳар забон махсусиятҳои савтии хос дорад, ки соҳибзабонон онро, пеш аз ҳама, аз модар меомӯзанд. Ашхосе, ки бо ду ва ё зиёда забон имкони гуфтугӯ карданро дорад, инро ба зудӣ эҳсос мекунад. Дар ҳодисаҳои савтӣ тавлиди овозҳои садоноку ҳамсадо, ҷойивазкунӣ (метатеза), монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавӣ (диссимилятсия), афзоиш, коҳиш, бадалшавӣ, тахфиф, афтодан ва ихтисоршавии овозҳо мақоми махсусро соҳибанд, ки хусусиятҳои савтии ҳар забонро муайян мекунанд. Вақте кас бо забони ғайр гуфтугӯ кардан мехоҳад, баъзе махсусиятҳои овозии он забонро риоя карда наметавонад ва беихтиёр онро ба хусусиятҳои овоии забони модарии хеш мувофиқ намуда, талаффуз мекунад, ки дар натиҷа базарда ва ё иҷборан талаффуз кардан (аксент) ба мушоҳида мерасад. Ҳамин гуна ҳодисаҳои овозӣ дар вожаҳое, ки аз забони тоҷикӣ ва ё арабӣ ба забони ӯзбекӣ чун калимаҳои вомӣ гузаштаанд, хеле зиёд ба чашм мерасанд. Сабаби ба тағйироти савтӣ дучор омадани вожаҳои тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки тавассути тағйир

додани овозҳои садонок ва ё ҳамсадоҳо ҳамнишинии овозҳо аз ҷиҳати савтӣ таъмин шудаанд ва онро пойгоҳи талаффузи ӯзбекӣ номидан мумкин аст, зеро тадриҷан “Талаффузи номуназзами овозҳои ҷудогона ба талаффузи муназзаму мураттаби системаи муайяни овозҳо табдил ёфта, мустаҳкам мегардад. Аз ҳамин рӯ, бо вуҷуди умумияти сохти физиологии узвҳои нутқи иркҳои гуногун, ҳар як халқ дастгоҳи овозсозии ба худ хос дорад ва бо хусусиятҳои хоси худ аз забонҳои дигар фарқ мекунад” [Бердиалиев, Зокиров, 2018].

Сабаби дигар ин аст, ки вожаҳои тоҷикии лаҳҷавӣ пеш аз ҳама байни мардумони таҳҷоиву ҳамсояи ду халқу миллат дар муомилот васеъ истифода гардида, батадриҷ доман паҳн кардаанд ва ҳамон шакли шевагӣ оҳиста-оҳиста ба забони адабии ӯзбекӣ роҳ ёфтааст. Табдили фонемаҳои вожаҳои тоҷикӣ ҳам дар овозҳои садонок ва ҳам овозҳои ҳамсадо дар забони ӯзбекӣ мустаъмал шуда, шакли ассимилятсионии калимаҳои *а**м**бор, за**м**бар, за**м**бӯр, ша**м**бе* ва монанди инҳо қабул гардидаанд, ки дар шаклҳои *а**н**бор, за**н**бар, за**н**бӯр, ша**н**бе* дар забони адабии тоҷикӣ маъмул мебошанд. Ҳодисаҳои ба диссимилятсия дучоргардии калимаҳои тоҷикии *пӯстло**х**-пӯстло**қ**, ча**р**о**ғ**-чи**р**о**қ**ро* низ дидан мумкин аст. Сабаби ба табдил, афзоиш, коҳиш ва ихтисор дучоршавии овозҳои вожаҳои тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ, пеш аз ҳама, ба душвории талаффузи ин вожаҳо дучор омадани ӯзбекон мебошад ва ё роҳи осони баёни онро қобили қабул ҳисобидаанд ва ба истиснои баъзе ҳолатҳо, ҳамон гунае ки талаффуз мешавад, дар хат низ ҳамон тавр акс меёбад. Масалан, дар забони ӯзбекӣ овози “**ҷ**” вуҷуд дошта бошад ҳам, ҳамаи вожаҳое, ки дар таркибашон ин овоз аст, бо ҳарфи “**ж**” навишта машаванд, чунончӣ: *ав**ҷ**-ав**ж**, ба**ҷ**о-ба**ж**о, га**ҷ**-га**ж**, ган**ҷ**-ган**ж**, пан**ҷ**а-пан**ж**а, **ҷ**ӯра-**ж**ӯра, **ҷ**ав-**ж**ав, **ҷ**авоб-**ж**авоб, **ҷ**ойдорӣ-**ж**айдари, **ҷ**амъият-**ж**амият, **ҷ**афо-**ж**афо, зан**ҷ**ир-зан**ж**ир, **ҷ**аннат-**ж**аннат, **ҷ**игар-**ж**игар, **ҷ**илва-**ж**илва, **ҷ**аҳон-**ж**аҳон, **ҷ**иннӣ-**ж**инни, **ҷ**одугар-**ж**одугар, **ҷ**озиба-**ж**озиба, **ҷ**авон-**ж**увон, **ҷ**уфт-**ж**уфт, **ҷ**ӯ**ҷ**а-**ж**ӯ**ж**а, **ҷ**ӯй**б**ор-**ж**ӯй**в**ор, то**ҷ**-то**ж**, торо**ҷ**-торо**ж*** ва амсоли инҳо.

Дар хусуси мавҷудияти овози “**ф**” дар забони ӯзбекӣ дар гузашта ва имрӯз ҳам баҳсҳои доманадоре ба вуқӯъ меояд ва яке аз муҳаққиқони ин соҳа М. Т. Зокиров муътақид бар он аст, ки “...ба пайдо шудани “Ф” дар сохтори фонемаҳои забони ӯзбекӣ таъсири забони арабиву форсӣ ва вожаҳои вомие, ки дар таркибашон овози “ф” доранд, сабаб гардида бошад ҳам, “ф”-и таҳти таъсири русҳо ва арабҳову форсҳо эҳёшуда аз ҳам тафовут доранд”[1]. Гарчанде ин овоз дар лафзи гуфториву хаттии забони кунунии ӯзбекӣ мавриди истифода қарор дошта бошад ҳам, дар баъзе калимаҳои вомии тоҷикӣ табдили ин овоз ба овози **пе** ба мушоҳида мерасад, чунончӣ: *ка**ф**тар-ка**п**тар**,** ка**ф**гир-ка**п**гир, ра**ф**ида-ра**п**ида, та**ф**т-та**п**т, чарх**ф**алак-чарх**п**алак, чорсӯ**ф**а-чорсу**п**а, қалам**ф**ургул-қалам**пи**ргул, фалахмон-палахмон* ва ғ.

Роҷеъ ба табдили овози **а** ба **о** ва **о** ба **а** ҳам мунозираҳоро хеле афзудааст ва чуноне дар мақолаи “Ӯзбек ва тожик тилларининг ӯзаро таъсири” муаллифон ёдовар мешаванд, зимни таъсири забони тоҷикиро ба системаи

савтии забони ӯзбекӣ аз назар гузаронидан, қабл аз ҳама дар забони ӯзбекӣ ба масъалаи фонемаи **“о”** таваҷҷӯҳ зоҳир мегардад. Ин муаммоест, ки дар бахши туркология боиси баҳсу мунозираҳои зиёде гардида, пайдоиши ҳодисаи **“о”**-шавиро забоншиносон аз ҳар манбаъ ҷустаанд... Як гурӯҳи олимон (Е.Д.Поливанов) пайдоиши фонемаи **“о”**-ро таҳти таъсири забони тоҷикӣ медонад. Гурӯҳи дигар (А.К.Боровков, Ҳ. Неъматов, Ш. Шоабдураҳмонов) мувофиқ ба қонуниятҳои сохтори савтии забони ӯзбекӣ меҳисобад ва гурӯҳи савум бошад (А.М.Шчербак, М. М. Мирзаев), афкори ин ду гурӯҳро муттаҳид намуда, ба далелҳои раднопазир собит менамоянд, ки дар ин ҷараён омилҳои дохилаву беруна таъсир расонида, дар баъзе шеваҳои таҳти таъсири забони тоҷикӣ (Самарқанд, Бухоро, Қаршӣ, Шаҳрисабз) ҳодисаи ба **“о”** мубаддалшавӣ **“а”** ба мушоҳида расад, дар баъзе шеваҳое, ки умуман таҳти таъсири забони тоҷикӣ набудаанд (Тошканд, Фарғона), овози **“о”** ташаккули позитсионӣ дорад.

Муаллифони мақолаи мазкур ба фикри гурӯҳи сеюм такя мекунанд ва мо низ онро қобили қабул донем ҳам, ба делеле, ки Тошканду Фарғона аз таъсири забони тоҷикӣ берун бадааст, розӣ шуда наметавонем. Чунин ҳодиса натанҳо дар калимаҳои ӯзбекӣ, балки дар калимаҳои аз забони тоҷикӣ ба ӯзбекӣ вомишуда низ хеле зиёданд: *анд**о**за-анд**а**за, в**о**ҳима-в**а**ҳима, д**о**нак-д**а**нак, данд**о**на-данд**а**на, пеш**о**на-пеш**а**на, думғ**о**за-думғ**а**за, дӯл**о**на-дӯл**а**на, д**о**на-д**а**на, зорм**о**нда-зорм**а**нда, марв**о**рид-марв**а**рид, тар**о**ша-тар**а**ша, тағ**о**ра-тағ**а**ра, х**о**з**о**нак-х**а**з**а**нак, х**о**риш-х**а**риш, х**о**ш**о**к-х**а**ш**а**к, якт**о**-якт**а**, ҳангома- ҳангама, чорв**о**-чорв**а**, шабб**о**да-шаб**а**да, шӯрд**о**нак-шӯрд**а**нак, к**о**рвон-к**а**рвон, яхм**о**лак-яхм**а**лак, угр**о**-угр**а**, тилл**о**-тилл**а**, ҳиногул-ҳин**а**гул, яг**о**на-яг**а**на, ног**а**ҳон-ног**о**ҳон, оҳ**а**р-оҳ**о**р, покдом**а**н-покдом**о**н, қоғ**а**з-қоғ**о**з, шалв**а**р-шалв**о**р, ш**а**лғ**а**м-ш**о**лғ**о**м, к**а**вш-к**о**вш, хирм**а**н-хирм**о**н* ва ғ.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки “...имрӯзҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ӯзбекӣ системаи садонокҳо аз 6 фонема иборатанд. Таҳти таъсири забони тоҷикӣ фонемаҳои садоноки забони адабии ӯзбек ихтисор шуда, ба шаш адад расидааст. Дар ин система фарқ танҳо дар фонемаи **ӣ** дида мешавад. Фонемаҳои садонок дар ҳар ду забон ҳам вобаста ба се хусусият: иштироки лабҳо, дараҷаи ковокии даҳон ва ҳаракати амудиву уфуқии забон тасниф мегарданд” [Бердиалиев, Зокиров, 2018]. Як гурӯҳ калимаҳои вомии тоҷикӣ, ки дар таркибашон овози **е** доранд дар забони ӯзбекӣ ба **и** табил ёфтааст ва овози **ӣ**-и тоҷикӣ, ки танҳо дар охири калимаҳо воқеъ мешавад, бо овози **и-и** оддӣ ва ё бо иловаи фонемаи **й** ифода мегардад: *абр**е**шим-абр**и**шим, аламанг**е**з-аламанг**и**з, анд**е**ша-анд**и**ша, ум**е**д-ум**и**д, гир**е**ҳ-гир**и**ҳ, говм**е**ш-говм**и**ш, дар**е**ғ-дар**и**ғ, даҳл**е**з-даҳл**и**з, ом**е**хта-ом**и**хта, т**е**ғ-т**и**ғ, фир**е**б-фир**и**б, ҳам**е**ша-ҳам**и**ша, пар**е**шон-пар**и**шон, чел**о**нг**а**р-ч**и**л**а**нгар, шаб**е**хун-шаб**и**хун, шамш**е**р-шамш**и**р, н**е**ш-н**и**ш, н**е**штар-н**и**штар, м**е**х-м**и**х, Берун**ӣ**-Берун**ий**, Навоӣ-Навоий, деворӣ-дево**ри**й, намунавӣ-намунав**и**й, кошкӣ-кошк**и**, гулихайрӣ-гулихайр**и**, ягоначӣ-ягонач**и**, даҳонакӣ-даҳ**а**нак**и**, хомакӣ-хамак**и*** ва ғ.

Табдили фонемаи **у** ба **и** дар калимаҳои: *б**у**нафша-б**и**нафша, гармдор**у**-гармдор**и**, дор**у**хона-дор**и**хона, кок**у**л-кок**и**л, кофт**у**ков-кофт**и**ков, ноз**у**к-ноз**и**к, тароз**у**-тароз**и*** ва амсоли инҳо. Чунин ҳодисаи савтӣ дар аксари ҳолат дар

мобайну охири калимаҳо ба вуқӯъ паваста, табдили фонемаи **б** ба **в** дар калимаҳои**:** *бой**б**ачча-бой**в**ачча, зир**б**ак-зир**в**ак, кало**б**а-кала**в**а, ла**б**ла**б**ӯ-ла**в**ла**в**и, мошо**б**а-мошо**в**а, на**б**от-на**вв**от, обто**б**а-обто**в**а, поино**б**-поно**в**, чарб**у**-чар**ви**, чил**бу**р-чил**ви**р, шӯр**бо**-шӯр**ва**, аро**б**акаш-ара**в**акаш, бар**об**ар-бар**ав**ар* ва ғайра хеле зиёд ба чашм бармехӯранд. Чунин ҳодисаро дар худи забони тоҷикӣ ва баъзе шеваҳои он низ дидан мумкин аст, масалан: *гӯрко**б**-гӯрко**в**, се**б**-се**в**, ла**б**-ла**в**, о**б**-о**в**, ша**б**она-ша**в**она* ва ғ. Ҳодисаҳои табдили дигар овозҳои садонок нисбати калимаҳои мазкур камтар ба мушоҳида мерасанд, чунончӣ дар калимаҳои: *ш**и**нос-ш**у**нос, б**а**родар-б**и**родар, т**и**ркаш-т**а**ркаш, ф**и**рӯз-ф**е**рӯз, бо**б**-бо**п**, ту**б**-ту**п**, тур**б**-тур**п**, ху**б**-ху**п**, ҳаси**б**-ҳаси**п**, ми**ҷҷ**а-ми**чч**а, таксин**ҷ**-тагсин**ч**, гурун**ҷ**-гурун**ч**, дур**ӯя**-дур**ая**, пӯстло**х**-пӯстло**қ**, та**ҳ**мон-та**х**мон, т**а**гдор-т**е**гдор, шан**бе**-шам**ба*** ва ғ. Дар аксар вожаҳо яке аз овозҳо дучори тағйироти савтӣ гардида бошад, дар баъзе вожаҳо ду овози як вожа баробар ба тағйирот дучор омадаанд*: пӯл**од**-пӯл**ат**, ч**а**ро**ғ**-ч**и**ро**қ**, ғалб**е**р- ғалв**и**р, мӯйл**аб**-мӯйл**ов*** ва ғ.

Афзоиши овози “й” дар калимаҳои *озмоиш-озмо**й**иш, дидагирён-ди**й**дагирён, дидор-ди**й**дор, намоиш-намо**й**иш, формоиш-фармо**й**иш, худоихона-худо**й**ихона, шайдоӣ-шайдо**й**и, шоҳӣ-шо(ҳ)**й**и, шӯрида- шӯри**й**да, зиннат-зи**й**нат, тин-ти**й**ин, тирак-ти**й**рак* ва ғайра мувофиқ ба меъёрҳои талаффузи забони тоҷикӣ бошад ҳам, дар хат инъикос намеёбад, аммо дар навиштори ӯзбекӣ инъкос мегардад. Дар калимаҳои *заҳр-заҳ**а**р, кавш-кав**у**ш, мағз-мағ**и**з, тухм-тух**у**м, туриш-тур**у**ш, чатр-чат**и**р, шармсор-шарм**и**сор, шаҳр-шаҳ**а**р, ҳазл-ҳаз**и**л* ва амсоли инҳо асосан дар ҳиҷои охир байни ду ҳамсадо як овозҳои садонок афзуда шудааст, ки ин яке аз хусусият хоси савтиёти забони ӯзбекӣ буда, барояшон тарзи талаффузро осон мегардад.

Афтодани овози ҳамсадо ва садонокҳо аз ҳодисаҳои воқеии савтӣ маҳсуб ёфта, инро дар калимаҳои *газан**д**-газан, гиё**ҳ**-гиё, дамдуз**д**-дамдуз, одам**и**зод-одамзод, нимдош**т**-нимдош, ҳалқ**а**об-халқоб, чук**б**урон-чукурон, шо**ҳ**кoса-шокоса, ша**ҳ**тут-шотут, ҳа**ри**фо**н**а-ҳалфана* ва ғайраҳо дидан мумкин аст. Ҳамсадои ҳалқии **ъ,** ки хоси забони арабист, дар бисёр мавридҳо дар забони ӯзбекӣ ҳам истисно мешаванд, ба мисли: *фа**ъ**ол-фаол, та**ъ**рих-тарих, ҷум**ъ**а-жума, ҷам**ъ**и*-жами ва ғ. Суоле ба миён омаданаш мумкин аст, ки ҳангоми афтодани овоз таркиби решагии вожа ноқис мегардад, масалан дар калимаҳои ***гиё, газан, шокоса*** ва ғайра. Ё худ калимаи сохтаи *“бача+гона”*-ро, ки дар шакли *“бачкана”* дар забони ӯзбекӣ хеле маъмул аст. Бо чунин тағйироти савтӣ ба забони адабии ӯзбекӣ ин калимаҳои вомгардида чун калимаҳои решагӣ қабул шудаанд ва вожаи *шокоса, шотут, бачкана* ва монанди инҳо чун калимаҳои соддаи якрешагӣ маҳсуб мегарданд.

Иқтибоси калимаҳои забони тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ марҳилаи дурударози таърихиро фарогир аст ва тағйиротҳои савтии он ҳам сараввал дар шеваҳои ӯзбекӣ ба вуқӯъ пайваста, ба тадриҷ ба таркиби луғавӣ ва фонди асосии забони ӯзбекӣ ворид шуда, дар забони адабии кулассикӣ ва муосири ӯзбекӣ серистеъмол гардидаанд.

Айни ҳол осори адибону уламои пешинро дар нусхаи асл манзури хонандагон гардонидан, офридани луғатҳои тафсириву шарҳҳо ба осори гузаштагон заминаи гусастаи иртиботи забони тоҷикиву ӯзбекиро аз нав пайванд мекунанд. Ҳамин нуктаҳо дар нутқи Президенти мӯҳтарами Ӯзбекистон Ш.Мирзиёев дар 30-солагии ба мақоми давлатӣ соҳиб шудани забони ӯзбекӣ таъкид ёфтаанд ва ёдовар шудан ба маврид аст, ки бе надонистани таърихи забони милливу заминаҳои инкишофи он таъмини рушди минбаъдаи забон ғайриимкон аст ва забоне, ки ғизо аз решаи аслӣ намегирад, рӯ ба завол меоварад.

Пайнавишт:

1. Бердиалиев А., Зокиров М.Т. Ӯзбек ва тожик лисоний алоқаси асослари / А. Бердиалиев , М.Т. Зокиров. - Фарғона, 2018.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973
3. Ҳожалиев, И. Т. Муҳокама нутқининг ӯзига хос хусусиятлари // Студенческий вестник, 2021, № (7-3). –С. 93-95.
4. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1983.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Қисми 1,2. – Москва: СЭ, 1989.
6. Воҳидов Э. Сӯз латофати / Э. Воҳидов. - Тошкент: Ӯзбекистон, 2018
7. Исомиддинов Ф., Жамол Ж., Дусматов Х. Ӯзбек тилининг форс-тожикча ӯзлашмалар Луғати вомвожаҳои форсӣ-тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ. Фарғона: Классик. - 354 с.
8. Хаскашев Т.Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик /Т.Н.Хаскашев. – Д: Маориф, 1989.
9. Xojaliyev, I. T., & Jamolov, Jumaboy. About changes in the phonetic structure of words borrowed in Uzbek language from Tajik. ISJ Theoretical & Applied Science, 12(104), 2021, 478p.
10. Hojaliyev, I. Methodology And Significance Of Meaning In Translation Of Uzbek Literature. 2021
11. Hojaliyev, I., & Ahmadjonov, I. About term and interpretation // *Scientific journal of the Fergana State University*, 2019, № *2*(1). – С. 127-129.
12. December). The emotional function of speech. In Konferencii
13. Hojaliev I. The emotional function of speech in Конференции, 2020.
14. Hojaliyev, I., & Shodiyeva, A. Extralinguistic signs of the official style.
15. Xojaliyev, I., Dadajonov, A. Muhokamaning so’zlashuv uslubiga xoslanishiga doir // Студенческий вестник, 2021, № (19-11). –С. 15-16.
16. Xojaliyev, I. T., Mirzaaliyeva, G. About Language tools that shape narrative speech // Theoretical & Applied Science, 2021, № (12). –С. 946-949.

ФАРҲАНГОМӮЗӢ СИЁСАТИ РУШДИ ЗАБОН АСТ
(Изучение лексикографии — политика развития языка)

Зулфониён Рахим Раджабзода – *Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде,*

главный специалист отдела науки и инноваций
Тел.: 92 721 53 46
zulfoniyon.64@gmail.com

Аннотация: В статье автор подчёркивает важность изучения авторитетных словарей в современную эпоху для развития государственного языка в обществе и призывает носителей языка, включая студентов, к освоению интерпретативной культуры таджикского языка, рассматривая эту инициативу как первостепенную задачу ответственных преподавателей.

Учитывая растущее число публикаций великих таджикских и персидских поэтов и писателей, а также необходимость точного понимания каждого слова и термина в произведениях наших поэтов, писателей и комментаторов классической литературы, каждому человеку необходимо время от времени обращаться к словарям для понимания и осмысления слова или фразы.

В истории нашего таджикского языка и литературы лексикография имеет долгую и древнюю историю, и роль словарей в развитии и распространении литературного языка, а также языка литературного и разговорного общения носителей языка очевидна.

В эпоху глобализации организация лексикографии как отдельного предмета изучения в средних и высших учебных заведениях страны является реальной и необходимой задачей.

Ключевые слова: *лексикография, таджикские толковые словари, развитие языка, таджикско-персидский язык, арабский язык, словарь таджикского языка, арабские цитаты, словарный запас и др*.

Яке аз муҳимтарин соҳаҳои фарҳанги ҷомеаи имрӯзаи мо соҳибзабонон ин масъалаи рӯзмарраест, ки бо мақсади пешбурди сиёсати давлатии забони тоҷикӣ дар кишварамон ва саҳмгузории мо устодон дар ин раванд бояд муассир бошад, ин ҳам бошад, омӯхтани осори адабии гузаштагони адабиёти оламшумуламон мебошад, ки имрӯзҳо доираи васеи соҳибзабонон – хонандагон, донишҷӯён, омӯзгорон ва адибону донишмандонро торафт бештар ҷалб менамояд.

Бо дарназардошти афзудани нашру теъдоди осори бузургони шеъру адаби тоҷику форс ва саҳеҳан фаҳмидани ҳар як вожаву истилоҳоти осори шоирону нависандагон ва тазкиранигорони адабиёти классикиамон ҳар як шахсро зарур аст, ки баъзе мавридҳо барои дарку фаҳмиши ягон вожа ё ибора ба фарҳангномаҳо мурочиат намояд.

Дар таърихи забону адаби мо тоҷикон фарҳангнигорӣ таърихи дурударози бостонӣ дорад ва донишмадон онро ба даврaҳои пеш аз ислом ва баъди он даврабандӣ мекунанд. Фарҳангномаҳои бостонии мансуб ба даврaи пеш аз ислом дар таърихи забони моро дар намунаҳо, амсоли “Фарҳанги оим-евак” ва “Фарҳанги паҳлавик” ном бурдан мумкин аст, ки ба мо ба мерос

расидаанду фарҳанги “Фарҳанги оим-евак” бо ҳуруфоти авастоӣ ва паҳлавӣ калимаву вожаҳои авастоиро шарҳ дода, дар “Фарҳанги паҳлавик” идеограммаҳои забони форсии миёна (паҳлавӣ) тафсир меёбанд. [6, 14-15; 7, 62-68].

Дар даврони форсии нав, сар карда аз замони ташаккулёбии забони тоҷикӣ-форсӣ дар аҳди Сомониён марҳилаҳои фарҳангнигории баъдиисломии таърихи забони мо оғоз ёфтааст.

Донишманди забоншиносу фарҳангшинос ва фарҳангнигори эронӣ Муҳаммад Муин [4, 71-77] оид ба фарҳангнигории даврони пас аз исломии забонамон чунин зикр менамояд:”тавре ки маълум аст, аз асри XI сар карда, ба забони тоҷикиву форсиву дарӣ фарҳангҳои сершуморе, аз қабили “”Луғати фурс”,-и Асадии Тусӣ, “Фаранги Ҷаҳонгирӣ”-и Ҳусайни Инҷу, “Баҳори Аҷам”-и Рой Текчанди Баҳор, “Фарҳангнома”-и Ҳусайни Вафоӣ, “Фарҳанги Рашидӣ”-и Абдуррашиди таттавӣ, “Бурҳони қотеъ”-и Муҳаммадҳусайни Халафи Табрезӣ, “Ғиё-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин, “Чароғи ҳидоят” -и Алихони Орзу ва даҳҳо луғатномаҳои дигар таҳия ва тадвин шудаанд. Устод Саид Нафисӣ дар мақолаи “Фарҳангҳои порсӣ” феҳристи фарҳангҳои форсиро овардааст, ки он 202 луғат (китоб)-ро дар бар мегирад ва қисме аз онҳо то замони мо нарасидааст. Дар “Луғатнома”-и Деҳхудо шумораи ин фарҳангҳо 250 китоб нишон дода шудааст. [11, 5-6].

Ин навиштаҳои донишмандон ва сарчашмаҳои лексикографии тафсириву чандзабона, ки ба мо бо забони тоҷикӣ-форсӣ таҳияву мураттаб гардида буданд, албатта, аз гиромидошту посдории забон ва арҷгузориву пуштибонии ниёгони мо дар роҳи ҳифзу рушди фарҳангу забон ва тамаддун дарак медиҳанд.

Бо боварии том метавон қайд намуд, ки фарҳангномаҳои то замони мо таҳиянамудаи муҳаққиқону луғатнигорони тоҷик пояи асосии таҳкиму ташаккули забони тоҷикӣ ва сарвати маънавии мо дар дарозои таъриху ҳастии забонамон мебошад ва ниёгони мо баҳри рушди забони муошират хеш аз онҳо фаровон истифода мебурданд.

Дар таркиби луғавии ҳар як забон вожаву истилоҳотеро дучор шудан мумкин аст, ки баъзан мавридҳо номафҳум боқӣ мондаву чандон мустаъмал нестанд ва шарҳи маъноии чунин вожагон бештар дар фарҳангномаҳо сабт шудаву мафҳумҳои ягонаи мушаххасро дақиқан ифода менамоянд. Чунин вожагон, новобаста аз соҳаҳои тахассусии гуногун, аз қабили забону адаб тиб, кишоварзӣ, ҳуқуқшиносӣ, молиявӣ, илмҳои дақиқ, риёзӣ, нуҷумшиносӣ, табиӣ, техникӣ, муҳандисӣ, ва боз дигар вожагони марбут ба соҳаҳои гуногун дар тули таърих ҳамчун забони илму адаб ва муошират омма то ба мо омада расида бошанд, ҳам, дар баъзе ҳолатҳо вожаву истилоҳоти зиёде бо мурури давру замонҳо аз истеъмол баромада ваҷои онҳоро вожагони нав ё иқтибосӣ гирифтаанд ва ҳамин вазъу ҳолатҳо дар фарҳангномаҳо муфассалан дарҷу сабт шудаанд, ки барои эҳё намудани онҳо мавҷудияти фарҳангномаҳо мусоидат менамоянд.

Ҷаҳонии ислом дар адабиёти классики тоҷик таъсири бузург расонидааст ва шоирони гузаштаи мо бештар аз вожагони арабӣ низ истифода кардаву осори

безаволи худро ба мо ба мерос мондаанд. Дар даврони муосири мо аксар вожагони иқтибоссии арабиасос чунон ҳазм шудаанд, ки соҳибзабонон ин гуна вожагонро мисли вожагони худӣ дониставу аз онҳо истифода мебаранд. Баро мисол муаллим -омӯзгор, талаба – хонанда, мактаб – дабистон ва ғайраҳо ё баръакси ҳамин вожагон, ки дарки маънои онҳо мушкилӣ намеорад. Адибони гузаштаи мо дар баробари гунаи тоҷикии вожагон, баъзан, вожаҳои арабиро ҳамчун муродиф овардаанд ва бо ҳамин сабаб, дар баъзе ҳолатҳо, ҳамзамон, чунин вазъ рух медиҳад, ки шарҳи маънои вожагони арабӣ пеш меояд.

Дар замони муосир, ки асри технологияҳои навину навгониҳо дар соҳаҳои мухталиф гардидааст, бештар ҳолат вазъе ба мушоҳида мерасад, ки нигаронкунанда буда сатҳи пасти саводу забондонии донишҷӯ маҳсуб меёбад, ки сабабҳои ин ҳолатҳо ин аз як тараф, аз кам мутолиа намудани асарҳои бадеӣ бошад, аз тарафи дигар дур аз фарҳангномаҳо мондани насли ҷавон дар давраи мактабхонӣ мебошад.

Бурҳони ин афкору андешаро бар он метавон дид, ки донишҷӯи соли аввали таҳсил аз одитарин вожагони забони модариаш, барои мисол, аз вожаву истилоҳоти “**обтарозу, гунё, каланд, метин, зоғнӯл, газчӯб, шағал, гил, сирешим, шириш, пул**” барин вожаву истилоҳоти тоҷикӣ [8] ва вожагони иқтибосии арабии амсоли **“муташанниҷ, мамот, алам, аду, муътақид, муътамад, муҳтаво, ҳомил”** [9] ва садҳо дигар вожагон воқиф несту ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ камар баставу бо кадом мақсади номаълуме таваҷҷуҳ дорад...

Фарде, ки нав аз мактаб ба остонаи донишгоҳ омадаасту ба вай чунин вожагони забонаш номафҳум аст, чӣ сон фардо забони русӣ ё англисӣ ва ё дилхоҳ забони хориҷиро аз худ мекунад?... ин албатта мушкилэҷодгарӣ дар самти забономӯзӣ мегардад, ки мо масъулон бояд дар ин самт чораандешӣ намоем...

Тавсияи мо бо таҳлилу муқоисакунӣ барои забономӯзӣ дар чунин усулу роҳҳо камбудеро ошкор месозад, ки ин ҳам аз фарҳангномаҳои муътабар дур мондани хонандаи мактаби миёна ва ҳатто, мактаби олӣ аст. Аз ин рӯ, ҷалби хонандаи ҳама усули таълими ибтидоӣ, миёнаи касбӣ ва олӣ ба фарҳангномаҳои тафсирӣ бо забони тоҷикӣ зарурати замона шуморида мешавад. Ва ҳатто, ин усулу роҳи таълими забономӯзӣ дар фанни алоҳидае бояд ба роҳ монда шавад, вагарна, барномаву дастурҳои таълимии зиёди дур аз фарҳангомӯзӣ бенатиҷа монда, чунин вазъи забономӯзӣ бо забонхаробӣ дигаргуна нахоҳад шуд, ки ҳамин аст яке аз мушкилоти коргузориву таҳияи пурмантиқ ва ҳадафрасони самти забондонӣ дар соҳаҳои тахассусӣ, чун касеро то имрӯз нигарон намесозад...

Бино бар ин, бо мақсади саҳеҳ фаҳмидани маънои ҳар як вожаи арабӣ, ки дар осори бузургони тоҷик ҷой доранд, мо таҳияи Фарҳанги вожагони арабӣ дар заминаи маводи “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [8; 9] (дар 2 ҷилд, - Москва: нашриёти “Советская Энсиклопедия” –с. 1969)-ро зарур шуморида, кӯшиш

намудем, то ин фарҳанг бо нишон додани вожаҳои арабии дар осори классиконамон корбурдшуда ва шарҳи маънои тоҷикии онҳо мураттаб гардад.

Китоби “Фарҳанги вожагони иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ” барои фаҳмидани маънои иқтибосоти арабии тоҷикишуда ёрӣ мерасонад, чунки на ҳамаи вожагоне, ки адибон истифода бурдаанд, имрӯз барои мо соҳибзабонон фаҳмо аст. Албатта гоҳо вожагони тоҷикие низ дар осори гузаштагонамон вомехӯранд, ки имрӯз аз истифода дур мондаанду баъзан, зарурат пеш меояд, то чунон вожаҳо эҳё гарданд.

Аслан, ин ғояи мураттабсозии фарҳангномаи “Вожагони арабии забони тоҷикӣ” аз заҳмати омӯзгори шарқшинос Юнус Акбарзода (Акбаров) (1938-2024) сарчашма мегирад, ки шодравон омӯзгори МТМУ №6-и ба номи Абдусалом Деҳотии деҳаи Ғӯсари шаҳри Панҷакент чанд сол пеш, аз дар қайди ҳаёт буданашон онро дар заминаи фарҳанги дуҷилдаи “Фарҳанги забони тоҷикӣ”(-Москва: Нашриёти “Советская Энциклопедия” –с. 1969) тартиб дода буданду дастнависи худро барои корбарӣ ва нашри он ба мо манзур намуда буданд. Мо - забоншиносони кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон - Р. Зулфониён, З. Сайфуллоева барои идомаи ин иқдоми неки Ю. Акбарзода, ки дар забономӯзӣ ва фаҳму азхудкунии адабиёти классикии тоҷику форс муҳим арзёбӣ мегардад, кӯшиш намуда, тасмим гирифтем, ки маводи мазкурро дар мутобиқат бо талаботи “Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ”, ки бо қарори ҲҶТ аз 30.06.2021,№268 тасдиқ шудааст [1], таҳияву тартиб дода, манзури соҳибзабонон гардонем. Воқеан, тавре болотар ёдовар шудем, на ҳар як соҳибзабон арабӣ будан ва ё чӣ мафҳумро ифода кардани баъзе аз вожагони хазинаи луғавии забони тоҷикиро дарк мекунад. Барои ҳамин, хонанда аз ин фарҳангнома дар фаҳмидану донистани маънои вожаҳои аз забони арабӣ иқтибосшуда огаҳӣ пайдо кардаву оид ба шарҳи вожаву маънӣ ва ибораҳои дар осори бузургонамон мавҷуда мушкилӣ нахоҳад кашид. Фарҳангномаи мазкур тибқи алифбои тоҷикӣ тартиб дода шуда, гунаи хатти арабиасоси вожагон оварда мешаванд, ки дар навишти форсӣ-арабии вожагон хидмату заҳмати забоншиноси ҷавон – Соҳира Аборзода шоёни зикр аст. Ҳамчунин, рӯйхати ихтисораҳо нишон дода мешавад.

Имрӯз замоне расидааст, ки ҳар соҳибзабони соҳибҳунар майлу рағбат ба адабиёти гузаштаи ниёгонамон дошта бошаду бо саҳеҳ фаҳмидани ҳадафу ормонҳои шоирони гузаштаамон дар зиндагӣ ба роҳи дурусту шоиста ва бо фарҳанги баланди забондониву маънишикофӣ кору фаъолият намояд. Зеро фалсафаи осори бузургони мо барои имрӯз ва оянда раҳнамову сафҳаи муҷаллои рӯзгори эшон дар ҷомеа мебошад.

Ва умед дорем, ки фарҳангномаи мураттабнамудаи мо дар бой гардидани хазинаи луғавии соҳибзабонон ва нутқу гуфтори адабии онҳо ҳамчун як манбаи ёрирасон хоҳад буд ва воқеан, бо азхудкунии чунин фарҳангномаҳо ҳар як соҳибзабон ва забономӯз метавонад санъати гуфтори худро такмил додаву вожагони арабии тоҷикишударо дар мавридашон бо дарки маънӣ истифода намояд.

Адабиёт:

1. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ. -Душанбе: Истеъдод. 2021, - 64 с.
2. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон М. – Душанбе: Адиб,1993. Ҷ.1.- 416 с.
3. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон М. – Душанбе: Адиб,1993. Ҷ.2. 2004, -424 с. -С. 280
4. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон М. – Душанбе: Адиб,1993. Ҷ.3.- 416 с.
5. Муҳаммад Муин. “Бурҳони қотеъ”. Чопи 1, ҷ. 1. - Теҳрон, 1330 ҳиҷрии шамсӣ, аз муқаддима. - С. 71-77
6. Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. - Москва, 1981, - С.14-15, 235-236;
7. Саймиддинов. Вожашиносии забони форсии миёна. - Душанбе, 2001, - С. 62-68.)
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. I. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с. ФЗТ. ҷ. 1. 1969. С. 5-7.;
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. II. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
10. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ [Матн]. -Душанбе: Шарқи озод, 2013. –320 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. I. [Матн]. - Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. II. [Матн]. - Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 944 с.

АСОСҲОИ МЕТОДИИ ИСТИФОДАИ МЕРОСИ АДАБИИ РОБИЯИ БАЛХӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

(Методические основы использования наследия Робии Балхи в преподавании таджикского языка)

Каххарова Фарангис Абдухалиловна -
ГУ «Худжандский международный институт»
ГУ «ТМУПТ», ассистент кафедры
начального образования и
социально-гуманитарных наук
E-mail: kahhorovafarangis@gmail.com

Аннотация: В статье рассмотрены методические возможности использования литературного наследия Робии Балхи в процессе преподавания таджикского языка. Значимость изучения поэзии Робии Балхи определяется расширением лексического запаса, речевых навыков, аналитических

способностей студентов и осмыслением ими нравственно-культурных ценностей. Автором статьи предлагаются способы лексико-семантического, стилистического анализа, проведения дискуссии, самостоятельной и творческой работ, чем обосновывается роль наследия Робии Балхи как учебного материала.

Ключевые слова: *Робия Балхи, таджикский язык, методика преподавания, литературное наследие, лексический запас, речевые навыки, анализ текста, преподавание языка*.

Таълими забони тоҷикӣ дар шароити муосир танҳо ба азхуд намудани қоидаҳои грамматикӣ ва меъёрҳои забонӣ маҳдуд намегардад. Вазифаи муҳимми он ташаккули қобилияти дуруст истифода бурдани забон, инкишофи нутқи шифоҳию хаттӣ, васеъ намудани захираи луғавӣ ва дарки арзиши фарҳангии забони модарӣ мебошад. Дар ин раванд истифодаи матнҳои адабии дорои арзиши забонӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ аҳаммияти махсус дорад.

Мероси адабии асрҳои аввалини адабиёти тоҷикӣ-форсӣ барои омӯзиши таърихи ташаккули забони адабӣ ва рушди фарҳанги сухан сарчашмаи муҳим ба ҳисоб меравад. Аз ин нуқтаи назар, осори Робияи Балхӣ, ки аз чеҳраҳои маъруфи адабиёти давраи Сомониён маҳсуб мешавад, метавонад дар таълими забони тоҷикӣ маводи пурқимати илмӣ ва методӣ бошад. Муҳаққиқон Робияро аз нахустин заноне медонанд, ки осори шеърии ба забони дарӣ-тоҷикӣ эҷодкардаи ӯ то замони мо расидааст [2, с. 9–13]. Ин мавқеи таърихию адабӣ омӯзиши осори ӯро аз ҷиҳати забонӣ ва методӣ низ муҳим мегардонад.

Мақсади мақола муайян намудани имкониятҳои методии истифодаи мероси адабии Робияи Балхӣ дар таълими забони тоҷикӣ ва пешниҳоди роҳҳои самараноки кор бо матни шеърӣ мебошад.

Робияи Балхӣ ба адабиёти асри X тааллуқ дошта, бо ашъори боқимондаи худ дар таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ мақоми хос дорад. Дар сарчашмаҳои илмӣ ӯ ҳамчун яке аз суханварони маъруфи аҳди Сомонӣ муаррифӣ шудааст. Инчунин, пажӯҳишҳои солҳои охир ба омӯзиши зиндагӣ, мероси адабӣ, забон ва сабки баёни ӯ таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд [1, с. 14–15].

Яке аз таҳқиқоти нисбатан нави марбут ба мавзӯъ асари А. Маликзод «Робияи Балхӣ ва ашъори ӯ» мебошад, ки соли 2025 ба табъ расида, масъалаҳои зиндагинома, мероси адабӣ, мазмуну муҳтавои шеър, тасвири табиат, забон ва сабки баёни Робияро фаро мегирад [1, с. 9–32]. Аз ин рӯ, омӯзиши осори шоирро метавон на танҳо дар доираи адабиётшиносӣ, балки ҳамчун воситаи таълими забон низ ба роҳ монд.

Дар таълими забони тоҷикӣ матни адабӣ ҳамчун воҳиди мукаммали забонӣ имконият медиҳад, ки хонанда ё донишҷӯ ҳамзамон бо калима, ибора, ҷумла, воситаҳои тасвирӣ ва хусусиятҳои услубӣ шинос шавад. Ба андешаи методистон, таълими забон бояд ба рушди фаъолияти фикрӣ ва нутқии хонанда низ равона гардад [3, с. 5–7]. Аз ин лиҳоз, истифодаи ашъори классикӣ барои ташаккули муносибати бошуурона ба забон аҳаммияти калон дорад.

Яке аз самтҳои асосии истифодаи ашъори Робияи Балхӣ дар таълими забон омӯзиши захираи луғавӣ мебошад. Забони ашъори классикӣ дорои вожаҳо ва таркибҳое мебошад, ки барои хонандаи муосир на ҳамеша равшананд. Аз ин рӯ, омӯзгор метавонад дар асоси матни шеърӣ кори луғавиро ташкил намояд.

Дар марҳилаи аввал омӯзгор метавонад калимаҳои барои хонанда ношиносро ҷудо намуда, маънои онҳоро тавассути луғат, шарҳи омӯзгор ва контексти ҷумла муайян кунад. Дар марҳилаи дуюм хонандагон метавонанд калимаҳоро аз рӯйи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо намоянд: калимаҳои марбут ба эҳсосот, табиат, муносибатҳои инсонӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва ғайра.

Масалан, ҳангоми таҳлили матни шеърӣ омӯзгор метавонад ба хонанда чунин супориш диҳад:

1. Калимаҳои ношиносро аз матн ҷудо кунед.
2. Маънои онҳоро бо истифода аз луғат муайян намоед.
3. Барои ҳар калима як ҷумлаи мустақил тартиб диҳед.
4. Калимаҳои ҳаммаъно ва муқобилмаъноро муайян кунед.
5. Муайян намоед, ки кадом калимаҳо хусусияти адабӣ ё таърихӣ доранд.

Чунин машқҳо на танҳо захираи луғавиро васеъ мекунанд, балки ба мустақилона кор кардан бо матн низ мусоидат менамоянд. Методикаи муосири таълими забон истифодаи машқҳои таҳлилӣ ва эҷодиро ҳамчун воситаи рушди фаъолияти зеҳнӣ ва нутқӣ муҳим мешуморад [4, с. 20–24].

Самти дигари муҳимми истифодаи ашъори Робияи Балхӣ таҳлили маънӣ ва услубии матн мебошад. Шеъри классикӣ дорои имкониятҳои васеи омӯзиши воситаҳои ифодаи фикр аст. Дар раванди таҳлил хонанда бояд на танҳо маънои умумии байт ё шеърро муайян кунад, балки муносибати байни калимаҳо, ибораҳо ва тасвирҳои бадеиро низ дарк намояд.

Барои ин мақсад омӯзгор метавонад аз усули «савол аз матн» истифода барад. Масалан:

– Мазмуни асосии шеър аз чӣ иборат аст?

– Кадом калимаҳо ҳолати эҳсосии қаҳрамони лирикиро ифода мекунанд?

– Дар матн кадом тасвирҳои бадеӣ истифода шудаанд?

– Кадом калимаҳо маънои маҷозӣ доранд?

– Муаллиф барои ифодаи фикри худ аз кадом воситаҳои забонӣ истифода кардааст?

Ин гуна саволҳо хонандаро водор месозанд, ки ба матн бо диққат назар кунад ва ҷавобро аз муҳтавои худи матн пайдо намояд. Дар натиҷа, малакаи хондани таҳлилӣ ва фикрронии мантиқӣ ташаккул меёбад.

Дар таҳқиқоти А. Маликзод ба масъалаҳои мазмуну муҳтавои ашъори Робия, тасвири табиат ва хусусиятҳои забону сабки баёни ӯ бахшҳои алоҳида ҷудо шудаанд [1, с. 16–32]. Ин мавод метавонад барои таҳияи супоришҳои таълимӣ истифода шавад.

Барои истифодаи мақсадноки ашъори Робияи Балхӣ дар таълими забони тоҷикӣ маҷмӯи усулҳои анъанавӣ ва фаъоли таълимро метавон истифода бурд.

Усули таҳлили матн. Омӯзгор матни интихобшударо ба хонандагон пешниҳод намуда, онҳоро ба таҳлили луғавӣ, маъноӣ ва услубӣ роҳнамоӣ мекунад.

Усули муқоисавӣ. Хонандагон метавонанд вожа ё ибораҳои дар матни классикӣ истифодашударо бо шакли имрӯзаи онҳо муқоиса кунанд. Ин усул ба дарки тағйироти забонӣ мусоидат менамояд.

Усули кори гурӯҳӣ. Синф ба гурӯҳҳо ҷудо карда мешавад. Як гурӯҳ масъалаҳои луғавиро таҳлил мекунад, гурӯҳи дигар сохтори ҷумлаҳоро меомӯзад, гурӯҳи сеюм воситаҳои бадеиро муайян мекунад ва гурӯҳи чорум мазмуни асосии матнро шарҳ медиҳад.

Усули эҷодӣ. Ба хонандагон супориш дода мешавад, ки дар асоси мавзӯи шеър матни кӯтоҳи худро нависанд, ҷумлаҳо тартиб диҳанд ё мазмуни байтро бо забони муосир баён кунанд.

Усули лоиҳавӣ. Хонандагон метавонанд оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Робияи Балхӣ маводи кӯтоҳ ҷамъ намуда, онро дар шакли презентатсия, албоми адабӣ ё гузориши хурд пешниҳод намоянд.

Истифодаи чунин усулҳо ба он мусоидат мекунад, ки хонанда аз объекти пассивии таълим ба иштирокчии фаъоли раванди таълим табдил ёбад. Дар методикаи таълими забон низ ба фаъолияти мустақилона, таҳлили матн ва рушди нутқи хонанда таваҷҷуҳи махсус дода мешавад [3, с. 10–15].

Аҳаммияти тарбиявии омӯзиши ашъори Робияи Балхӣ. Мероси адабии Робияи Балхӣ танҳо арзиши забонӣ надорад. Он дорои мазмунҳои ахлоқӣ, инсонӣ ва фарҳангӣ низ мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши ашъори ӯ метавонад бо вазифаҳои тарбиявии таълим пайваст карда шавад.

Ҳангоми таҳлили матн омӯзгор метавонад масъалаҳои муҳаббат, садоқат, зебоӣ, эҳсоси инсонӣ, муносибати шахс ба зиндагӣ ва арзишҳои маънавиро мавриди муҳокима қарор диҳад. Дар чунин ҳолат таълими забон аз омӯзиши механикии калима ва қоида берун рафта, ба воситаи ташаккули ҷаҳонбинӣ табдил меёбад.

Муҳим аст, ки омӯзгор ҳангоми шарҳи мероси Робия байни маълумоти таърихӣ ва ривоятҳои адабиро фарқ намояд. Муҳаққиқони муосир таъкид мекунанд, ки маълумоти тазкираҳо дар бораи зиндагии Робия дар баъзе мавридҳо хусусияти ривоятӣ дошта, аз ин рӯ, омӯзиши шахсият ва осори ӯ бояд бо такя ба сарчашмаҳои муътамад сурат гирад [2]. Ин талабот махсусан дар таълими донишҷӯён аҳаммияти калон дорад, зеро онҳо бояд фарҳанги муносибати илмӣ ба сарчашмаро низ омӯзанд.

Барои истифодаи мероси Робияи Балхӣ дар таълими забони тоҷикӣ модели зерини дарсро пешниҳод кардан мумкин аст:

Марҳилаи якум – омодагӣ. Омӯзгор дар бораи давраи таърихӣ ва ҷойгоҳи Робияи Балхӣ маълумоти кӯтоҳ медиҳад.

Марҳилаи дуюм – хониши матн. Матни интихобшуда хонда шуда, калимаҳои душвор қайд карда мешаванд.

Марҳилаи сеюм – таҳлили луғавӣ. Маънои калимаҳои ношинос муайян карда мешавад.

Марҳилаи чорум – таҳлили забонӣ. Хонандагон сохтори ибора ва ҷумлаҳо, хусусиятҳои луғавӣ ва воситаҳои ифодаи фикрро муайян мекунанд.

Марҳилаи панҷум – муҳокима. Мазмун ва ғояи асосии шеър дар шакли саволу ҷавоб баррасӣ мегардад.

Марҳилаи шашум – фаъолияти эҷодӣ. Хонандагон матни кӯтоҳ, шарҳ ё иншои хурд менависанд.

Марҳилаи ҳафтум – ҷамъбаст. Омӯзгор натиҷаҳои фаъолияти хонандагонро ҷамъбаст намуда, дониш ва малакаҳои ташаккулёфтаро арзёбӣ мекунад.

Чунин сохтори дарс имконият медиҳад, ки вазифаҳои таълимӣ, рушддиҳанда ва тарбиявӣ дар як низоми ягона амалӣ гарданд.

Ҳамин тавр, мероси адабии Робияи Балхӣ метавонад ҳамчун маводи арзишманди таълими забони тоҷикӣ истифода шавад. Ашъори боқимондаи ӯ имконият медиҳад, ки омӯзиши луғат, маънои калима, ибора, ҷумла, хусусиятҳои услубӣ ва фарҳанги сухан дар асоси матни воқеии адабӣ ба роҳ монда шавад.

Истифодаи осори Робия инчунин барои рушди малакаҳои таҳлилӣ, нутқӣ ва эҷодии хонандагон шароити мусоид фароҳам меорад. Таҳлили луғавӣ, маъноӣ ва услубӣ, кори гурӯҳӣ, муқоисаи шаклҳои забонӣ, фаъолияти мустақилона ва супоришҳои эҷодӣ метавонанд ба усулҳои самараноки кор бо чунин матнҳо табдил ёбанд.

Аҳаммияти дигари омӯзиши мероси Робияи Балхӣ дар он аст, ки тавассути матни адабӣ хонанда бо яке аз саҳифаҳои муҳимми таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ шинос мешавад. Ҳамин тариқ, таълими забон бо адабиёт, таърих ва фарҳанг пайваст гардида, барои ташаккули муносибати эҳтиромона ба забони тоҷикӣ ва мероси маънавии миллат замина фароҳам меорад.

Дар шароити муосир, ки яке аз вазифаҳои муҳимми таълим рушди шахсияти дорои тафаккури мустақил ва фарҳанги баланди сухан мебошад, истифодаи мақсадноки мероси классикӣ метавонад яке аз роҳҳои муассири такмили таълими забони тоҷикӣ бошад.

Адабиёт:

1. Маликзод, А. Робияи Балхӣ ва ашъори ӯ [Матн] / А. Маликзод; муҳаррир Ш. Маҳмадӣ. – Душанбе: ҶДММ «Меҳроҷ-граф», 2025. – 108 с.

2. Мирзоюнус, М. Сиришке дар лола... – Душанбе, 1997. – 158 с.

3. Шербоев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ [Китоби дарсӣ] / С. Шербоев. – Душанбе: Дониш, 2009. – 456 с.

4. Ҳоҷиев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2019. – 400 с.

5. Истамова, М. Д., Адашуллоева, Г. М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ: васоити таълимӣ. – Самарқанд, 2020.

6. Бобомуродова, М., Турсунова, М. Дастури методӣ аз методикаи таълими забони тоҷикӣ / зери таҳрири Р. Шоев. – Душанбе: ЭР-граф, 2025. – 116 с.

7. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1. – Душанбе: Сифат-чоп, 2024. – 516 с.

ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ АШЪОРИ РОБИАИ БАЛХӢ ДАР ЗАМИНАИ ЗАБОНИ ФОРСИИ САДАИ Х
(Особенности языка поэзии Робии Балхи на основе персидского языка X века)

Музаффарова Ш. М. -
к.ф.н., ст. препод. Филиала Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова в Душанбе

Аннотация: В статье анализируются лексические, семантические, грамматические и стилистические особенности стихотворений Рабии Балхи в контексте истории таджикского литературного языка. В этих стихотворениях язык используется для непосредственного выражения эмоций, но это простое выражение сопровождается семантическими нюансами и художественными образами. Анализ показывает, что языковая ценность изучаемых стихотворений проявляется не только в сохранении исторических элементов языка, но и в их использовании для выражения семантических связей и создания поэтической образности.

Ключевые слова: *Рабиа Балхи, древнеперсидский язык, хорасанийский стиль, историческая лингвистика, лексика, риторика, грамматика, структурное значение, стилистика.*

Садаи даҳум дар таърихи ташаккул ва рушди забони адабии форсии дарӣ ё худ тоҷикӣ марҳилаи муҳим ба шумор меравад. Дар аҳди Сомониён, баъд аз ду қарни сукут ва ҳукмронии забони арабӣ, забони мо дубора ба минбар омад ва меъёрҳои бунёдии он устувор гардиданд. Дар ин давра, шеъри форсии дарӣ тадриҷан тавоноии худро дар баёни таҷрибаҳои фардӣ, андешаҳои иҷтимоӣ ва эҳсосоти инсонӣ нишон дод. Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ ва дигар шоирони ин давра дар ташаккули суннатҳои адабӣ ва густариши имкониятҳои забони шеър нақши бориз гузоштанд. Дар баробари ин шоирон, шақши Робиаи Балхӣ низ барҷаста аст, зеро ӯ аз нахустин занони шоири шинохташуда дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад ва ашъори боқимондаи ӯ намунаи арзишманд барои омӯзиши забони ҳазорсолаи тоҷик мебошанд. [2]

Аҳаммияти омӯзиши забони ашъори Робиа танҳо бо мақоми таърихии ӯ маҳдуд намешавад. Шеърҳои боқимондаи ӯ аз нигоҳи таркиби луғавӣ, сохторҳои наҳвӣ, истифодаи маҷозӣ ва антонимии калимаҳо ва мусиқии калом низ қобили таваҷҷуҳанд. Дар ин ашъор забон агарчи барои баёни бевоситаи эҳсосот истифода мешавад, содагии он бо нозукиҳои маъноӣ ва тасвирҳои ҳунарӣ ҳамроҳ аст.

Аз ҷониби дигар, маҳдуд будани шумораи байтҳои боқимонда омӯзиши забони Робиаро бо душвориҳое рӯ ба рӯ мекунад. Дар сарчашмаҳои адабӣ шумораи ашъори ба ӯ нисбатдодашуда яксон гузориш нашудааст ва баъзе ривоятҳо низ бо гузашти замон ҷанбаҳои афсонавӣ пайдо кардаанд. [3]

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи ашъори Робиаи Балхӣ содагӣ ва равонии забон аст. Ин содагӣ ба маънои набудани латофати адабӣ нест, балки аз интихоби вожаҳои муносиб, таркибҳои равшан ва сохторҳое сарчашма мегирад, ки эҳсоси шоирро бевосита ва таъсирбахш ба хонанда мерасонанд. Ин хусусият аз тамоюли умумии сабки хуросонӣ ба баёни нисбатан равшан ва истифодаи вожаҳои мушаххас бармеояд. [6]

Дар байти зер шоир барои баёни таҷрибаи ишқ аз забони равшан истифода мебарад:

Ишқ дарёе канорападид,

Кай тавон кардан шино, эй ҳушманд?

Дар ин намуна вожаи «ишқ»-ро, ки мафҳуми абстрактӣ ва дарунист, шоир тавассути тасвири «дарё», яъне ашёи хориҷ қобили дарк мегардонад. Ҳамчунин, таркиби «канорападид» фарохӣ ва беохирии ин эҳсосро нишон медиҳад ва саволи «кай тавон кардан шино?» нотавонии инсонро дар идора кардани он барҷаста месозад. [3]

Аз нигоҳи забонӣ, таъсири ин байт аз ҳамоҳангии вожаҳо ва сохтори ҷумла ба вуҷуд меояд. Шоир ба ҷойи шарҳи тулонии мураккабии ишқ аз як тасвири табиӣ ва саволи кӯтоҳ истифода мекунад. Дар натиҷа, маъно зуд дарк мешавад, аммо имкони тафсири он ҳамоно боқӣ мемонад.

Ин шева нишон медиҳад, ки содагӣ дар забони Робиа бо зарфияти баланди маъноӣ ҳамроҳ аст. Вожаҳои маъмул дар робитаи мутақобила ба василаҳое табдил меёбанд, ки барои баёни таҷрибаҳои мураккаби инсонӣ хизмат мекунанд.

Таркиби луғавии ашъори Робиаро метавон дар доираи ҳавзаҳои гуногуни маъноӣ мавриди баррасӣ қарор дод. Вожаҳои марбут ба ишқу эҳсосот, табиат, ранг ва зебоӣ, инчунин, мафҳумҳои ахлоқӣ дар шеъри ӯ аҳаммият доранд. Ин вожаҳо ба шоир имкон медиҳанд, ки таҷрибаи ботинии худро бо тасвирҳои берунӣ пайванд диҳад.

Масалан, дар байти

Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт,

Чаман ранги Аржанги Моно гирифт

вожаҳои «гул», «боғ» ва «чаман» аз унсурҳои ошнои табиатанд. Бо вуҷуди ин, истифодаи онҳо танҳо барои тасвири манзара нест, балки ин унсурҳо дар канори ибораи «ранги Аржанги Моно» тасвиреро аз зебоӣ, рангомезӣ ва ҳамоҳангӣ ба вуҷуд меоранд. Дар ин ҷо табиат ба асари ҳунарӣ ташбеҳ дода мешавад ва робитае миёни зебоии табиӣ ва ҳунари наққошӣ шакл мегирад.[6]

Аз нигоҳи луғавӣ, ин намуна нишон медиҳад, ки вожаҳои сода метавонанд дар матни шеър маънои васеътар пайдо кунанд. Вожаҳои «гул» ва «чаман» ба ғайр аз маънои аслии худ дар эҷоди фазои саршор аз зебоӣ ва

тароват нақш доранд. Ҳамчунин, ишора ба Монӣ, паёмбари наққоши номдор, буъди фарҳангии тасвирро тақвият мебахшад.

Хусусияти дигари таркиби луғавии Робиа ҳузури нисбатан маҳдуди вожаҳои арабӣ дар муқоиса бо вожагони форсӣ дар намунаҳои боқимондаи ашъори ӯст. [3]

Ашъори Робиа аз ҷиҳати сохторҳои грамматикӣ низ муҳим аст, зеро баъзе таркибҳо шаклан аз забони адабии имрӯза фарқ мекунанд ва бозтоби хусусиятҳои таърихии забони форсии дарӣ мебошанд, масалан, дар байти

Ба ишқат андар осӣ ҳаме наёрам шуд,

Ба динам андар тоғӣ ҳаме шавӣ ба масал

таркибҳои «ба ишқат андар» ва «ба динам андар» қобили таваҷҷуҳанд. Вожаи «андар», ки пешоянд аст ва имрӯз мухаффафи он «дар» истифода мешавад, дар ин намунаҳо бо пешоянди «ба», ки ба сифати пасоянд омадааст, ҳамроҳ шуда, сохтореро ташкил додааст, ки ба имрӯзиён камтар ошност. [1, 339]

Ҳамин ҳолати таркиби пешоянд+исм+пешоянд (пасоянд)-ро дар дубайтии зер низ мушоҳида мекунем:

Ту чун моҳию ман моҳӣ, ҳамесӯзам ба тоба-бар,

Ғами ишқат на бас бошад, ҷафо бинҳодӣ аз бар-бар.

Танам чун чанбаре гашта, бад-он уммед, то рӯзе,

Зи зулфат барфитад ногаҳ яке ҳалқа ба чанбар-бар

Ҳамчунин, вожаи «ҳаме» дар ибораҳои «ҳаме наёрам шуд» ва «ҳаме шавӣ» аз нишонаҳои маъруфи забони шеъри сабки хуросонист, ки онро баъдтар ҳам шоирон, махсусан, ҳангоми татаббуи «Бӯйи ҷӯи Мӯлиён»-и Рӯдакӣ истифода кардаанд, аз ҷумла, Мавлавӣ ва Лоиқ. Ин унсур дар бисёре аз матнҳои қадим барои ифодаи давомнокӣ, такрор ё яке аз ҷанбаҳои ҷараёни амал истифода шудааст.

Аз ин намунаҳо метавон дарёфт, ки забони Робиа танҳо маҷмуи вожаҳои куҳан нест, балки дар сохтори наҳвӣ ва тарзи бофти унсурҳои ҷумла низ хусусиятҳои хоси таърихиро инъикос мекунад ва муқоисаи ин гуна сохторҳо бо забони адабии имрӯза метавонад таҳаввулоти забонро дар тули замон равшантар созад.

Дар байти

Турк аз дарам даромад хандонак,

Он хубрӯйи чобук меҳмонак,

вожаҳои «хандонак» ва «меҳмонак» аз ҷиҳати сохти калима қобили таваҷҷуҳанд. Пасванди «-ак» то имрӯз ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар забони гуфтугӯйӣ хурдӣ, навозиш ва ҳатто, таҳқирро ифода мекунад. Аммо ба маънии мусбати муҳаббату навозиш истифода кардани он аз шоир ҳунари хос мехоҳад, ба қавли Мавлавӣ:

Кофи раҳмат гуфтанаш тасғир нест,

Ҷад чу гӯяд: «тифлакам», тасғир нест.

Дар байти мазкур пеш аз «меҳмонак» овардани «хандонак» ба сухан оҳанги самимият бахшида, маънии муҳаббату навозишро зоҳир намудааст [1].

Аз нигоҳи услубшиносӣ, чунин сохторҳо нишон медиҳанд, ки имкониятҳои калимасозӣ дар забони шеър барои эҷоди тобиши эҳсосӣ низ истифода мешаванд. Пасванд дар матни шеър на танҳо нақши дастуриро иҷро мекунад, балки метавонад ба ташаккули лаҳн, мусиқияти сухан ва муносибати гӯянда ба мавзуи гуфтор таъсир расонад.

Дар ашъори Робиаи Балхӣ як қатор вожаҳои мураккаб, монанди «сангиндил, хубрӯй, пардадар» [4, 141], вомехуранд, ки то имрӯз ҳам корбурди зиёд доранд,.

Тасвирофарӣ яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои забони шеъри Робиа мебошад. Шоир, чунон ки болотар зикр шуд, барои баёни таҷрибаҳои дарунӣ аз унсурҳои ҳисшавандаи табиат ва робитаҳои ошнои байни ашёи хориҷ истифода мебарад ва мафҳуми абстрактӣ тавассути тасвири мушаххас қобили дарк мегардад.

Намунаи равшани он ҳамон ташбеҳи ишқ ба дарё мебошад. Дар ин тасвир «дарё» на танҳо нишонаи фарохӣ, балки ифодагари неруест, ки инсон наметавонад ба осонӣ бар он тасаллут пайдо кунад. Савол дар бораи имкони шино кардан низ душвории рӯ ба рӯ шудан бо ишқро таъкид мекунад.

Дар байти дигар:

Наим бе ту нахоҳам, ҷаҳим бо ту равост,

Ки бе ту шаккар заҳр асту бо ту заҳр асал

Дар ин байт тазоди миёни «наим» ва «ҷаҳим», инчунин, миёни «шакар» ва «заҳр» ҳамчун мутазод асоси маъноии шеърро ташкил додааст. Вожаҳои зидмаъно таҷрибаи эҳсосии гӯяндаро ба таври фишурда ва таъсирбахш баён мекунанд. Дар мисраи дуюм арзиши маъмулии ашё тағйир меёбад: шакар дар набудани маъшуқ ба заҳр табдил меёбад ва заҳр дар ҳузури ӯ мисли асал ширин мегардад.

Чунин антонимҳо нишон медиҳанд, ки маънои вожаҳо дар шеър танҳо ба таърифи луғавии онҳо вобаста нест [5, 94]. Робитаи байни вожаҳо, ҳолати эҳсосии гӯянда ва матни шеър метавонанд арзиши маъноии онҳоро тағйир диҳанд. Маҳз, ҳамин робитаҳои маъноии вожаҳо дар ашъори Робиа барои сохтани тасвир ва интиқоли эҳсос наҳши муҳим доранд.

Ҳамчунин, дар забони садаҳои даҳу ёздаҳ ва ҳатто садаҳои баъд низ, ҳамсадои охири як қатор вожаҳои якҳиҷоӣ мушаддаданд, ки ташдидашон ҳангоми калимасозӣ зоҳир шуда, вазни ҳиҷоро нигоҳ медорад ва ин қоида дар забони адабӣ ва гуфтугӯйӣ ҳануз ҳам роиҷ аст, монанди «зар-заррин, ар-арра». Дар забони Робиа низ ин вижагӣ бозтоб ёфтааст:

Сари наргиси тоза аз зарру сим

Нишони сари тоҷи Кисро гирифт.

Ҳодисаи дигари фонетикӣ, ки дар забони шеъри классикӣ роиҷ аст, табдили ҳарфҳо ё овозҳои дароз бо дароз ба тақозои қофия мебошад, монанди табдили «о» бо «е» - «рикоб-рикеб» дар шеъри Рӯдакӣ. Инро низ дар байте, ки болотар зикр шуд, мебинем, ки Робиа «Монӣ»-ро ба тақозои қофия ба шакли «Моно» нигоштааст.

Ҳамин тариқ, баррасии вижагиҳои забонии ашъори Робиаи Балхӣ нишон медиҳад, ки осори боқимондаи ӯ аз ҷиҳати таркиби луғавӣ, сохтори наҳвӣ,

истифодаи пасвандҳо, тасвирофарӣ ва мусиқии калом арзиши забоншинохтӣ доранд. Содагӣ ва равонии баён, истифодаи вожаҳои ошно барои ифодаи мафҳумҳои эҳсосӣ, пайванди табиат бо таҷрибаи инсонӣ ва корбурди тазодҳои маъноӣ аз хусусиятҳои барҷастаи намунаҳои баррасишуда мебошанд ва ашъори боқимондаи Робиаи Балхӣ чузъи муҳимме аз мероси адабии давраи ташаккули забони адабии тоҷикӣ мебошад, ки вижагиҳои умдаи онро бозтоб менамояд.

Адабиёт:

1. Баҳор, М. Сабкшиносӣ (ҷ. аввал). – Теҳрон, 1349, ҳ.ш. – 467 с.
2. Маликзод, А. Робиаи Балхӣ ва ашъори ӯ. – Душанбе, 2025. – 108 с.
3. Маҳҷуб, М. Сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ. – Теҳрон, 1350, ҳ.ш.– 737 с.
4. Мирзоева, О. Робиа ва забони порсии дарӣ. / Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Робиаи Балхӣ. Маҷмуаи мақолаҳо – Душанбе, 2010. – 141 с.
5. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130 с.
6. Шамисо, С. Куллиёти сабкшиносӣ. – Теҳрон, 1384 ҳ.ш.– 432 с.

БАРРАСИИ СИМОИ ТАЪРИХИИ КУРУШ ВА ТОМИРИС ДАР РОМАНИ “КУРУШИ КАБИР”-И БАРОТИ АБДУРАҲМОН
(Обзор исторических личностей Кира и Томирис в романе “Кир Великий” Барота Абдурахмона)

Нозимова Саодат – *старший преподователь кафедры таджикской литературы КГУ им. А. Рудаки*
Тел.: (+992) 989- 13-66-00;
E-mail: sharaf26@mail.ru

Аннотация: В статье анализируется вопрос художественного изображения исторических фигур «Кира и Томириса» в романе Бароти Абдурахмона. Цель исследования – определить особенности создания образа героев и отношение автора к историческим событиям. В процессе анализа рассматривается взаимосвязь исторической реальности и художественного воображения, особенности характеристики Кира и Томириса, а также их роль в выражении основных идей произведения. Исследование показывает, что посредством художественной реконструкции исторических фигур автор размышляет над вопросами государственности, свободы, патриотизма, любви, истории и ответственности личности перед историей.

Ключевые слова: *Кир и Томирис, Барот Абдурахмон, историческая фигура, художественный образ, историческая проза, историческая реальность, художественное воображение, любовный роман, патриотизм*.

Романи “Куруши Кабир”-и Бароти Абдураҳмон аз силсилаи романҳои таърихист, ки баёни адабӣ бо сохтор ва сужаи асар мутобиқати комил дорад. Он

аз се қисмат – “Гурги танҳо”, “Шоҳаншоҳи Ориён” ва “Ишқи хуношом” иборат буда, ҳар яке аз ин қисматҳо аз фаслҳо ибрат шудаанд.

Вобаста аз ин қисматҳо роман се хатти сужа дорад, вале пайдарҳамии бозтоби воқеот ва ё хронологияи инъикоси ҳаводиси асар дар робита бо ҷараёни рушду камоли қаҳрамони асосӣ – Куруш нигаҳ дошта шудааст. Қисми аввал (“Гурги танҳо”) шуруъ ё экспозитсияи роман аст ва муаллиф бо тасвири манзараи зимистони макони аввали зисти Куруш (ки он замон Аградод ном дошт – Н.С.) ва набарди ӯ бо модагург романро оғоз мекунад. Ин қисмат фаслҳои “Набарди тан ба тан”, “Дасисаҳои дарбор” (ба дарбори Астиаг, яъне бобояш омадани Куруш, “Саиси подшоҳ” (хидматгузори дарбор будани Куруш), “Дидори модар”, “Наврӯзи ишқ”, “Зиёфати хоса”, “Бошаи қафасбанд”, “Қадамгоҳи ниёгон”, “Шабохуни некфарҷом”, “Гургоштӣ”, “Се ҳадафи Астиаг”, “Пирӯзӣ”-ро фаро мегирад.

Қисмати дувуми роман “Шоҳаншоҳи Ориён” унвон дорад ва аз фаслҳои “Оини нави лашкардорӣ”, “Башорати ишқ”, “Гесӯбанди заррин”, “Машварати бесуд”, “Шабохун”, “Мотами тӯлонӣ”, “Савганд”, “Навҳаҳои духти Сион”, “Рӯзи додгустарӣ”, “Азми Бобул”, “Ҳарчӣ бодо бод!”, “Хатои Набонид”, “Тилисми Фурот”, “Хазони умри Нитокрис”, “Рӯёе андар куништ”, “Фарзанди нохалаф”, “Эъломияи наҷотбахш” иборат шудааст. Ин қисмати марказӣ ва аз нигоҳи сохтусози асар ҷолибтарини он аст: нақш ё образи Куруш аз фасл ба фасл барҷастатар ва дар заминаи воқеоти авҷгирандаву барои ташаккули кишвардорӣ пураҳаммият хотирмон мегардад. Ҳама ҳаводиси мавриди тасвир барои давра ба давра шакл гирифтани характери қаҳрамон, хулқу хӯ ва ҷаҳонбиниаш кумак мекунанд ва нависанда он ҳаводисро бо ҷузъиёти сершумораш ҳамчун заминаи офариниши образи марказӣ хеле бамаврид истифода кардааст.

Ниҳоят, дар қисмати севуми роман, ки “Ишқи хуношом” унвон дорад, марҳалаи фоҷиабори рӯзгори қаҳрамон – анҷоми ҳузнангез ва то ҷойе ба ҳақиқати таърихӣ номутаносиби асар тасвир мешавад. Аз он ҷиҳат номутаносиб гуфтем, ки дар мавриди марги Куруш ҳадди ақал се фарзияи дигаре ҳаст, ки тибқи онҳо Куруш дар шакли табиӣ чашм аз дунё пӯшидааст. Аммо нависанда маҳз ҳамин ривояти аз дасти лашкари массагетҳо кушта шудани қаҳрамони романро интихоб карда, ин ривоятро ҷомаи бадеӣ пӯшонидааст.

Ин қисмати роман аз фаслҳои “Танҳоӣ”, “Васвасаҳои ишқ”, “Хосгории дубора”, “Шаҳристони Афросиёб”, “Паёме аз ниёгон”, “Дуроҳаи тақдир”, “Аланаги кинаҳои дерина”, “Ташнагии мардафкан”, “Ишқи хуношом”, “Фарҷоми сарнавишт” таркиб ёфта, боз ҳам тибқи воқеанигориҳои пайдарпай сарнавишти қаҳрамонро дар авҷи шукӯҳмандӣ ва тавсеаи давлатдорӣ ва вобаста аз ҷозибаи муҳаббаташ ба Томирис ба марги яқин бурдааст. “Фарҷоми сарнавишт” фаслест, ки ба қавли худи нависанда илҳоме аз навиштори устоди Донишгоҳи Теҳрон Бостони Порезист, ки он ҳам ба далоили сафарномаи Файсоғураси юнонӣ (ва ҳамчунин муаррихи Юнони қадим – Арриан, ки ҳангоми зиёрати Искандари Мақдунӣ аз мақбараи Куруш бо ин сарлашкар

ҳамроҳ будааст – Н.С.) такя мекунад. Ин фасл ба сужаи роман робитаи бевосита надорад ва як навъ поёнома ё изҳори муҳаббати самимонаи нависанда ба рисолати давлатдории Куруш ва таъкиди ин нукта аст, ки “ҳар фарде, ки худро аз насаби ориёӣ мешуморад, бояд дар тӯли умраш ақаллан як бор ба зиёрати қабри Куруш расида, аз қаламрави Пасаргод – зодбуми ин шоҳаншоҳи беқаринаи аҳди куҳан дидан кунад” [4, с.316].

Системаи образҳои асар, ҳамон тавре ки аз вижагиҳо ва қонунмандиҳои жанрии романи таърихӣ бармеоянд, қисман воқеӣ ва қисман тахайюлианд. Ҳамон тавре ки худи нависанда дар суҳбатҳояш борҳо изҳор карда ва дар саҳфаи ахири асар ҳам зикр шуда, таълифи ин асар камобеш 25 соли муаллифро фаро гирифтааст ва дар ин муддат аксари маохизи таърихӣ ва асноди лозим мавриди таҳлил ва баҳрабардории муаллиф қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, метавон ҳадс зад, ки шумори образҳои таърихии воқеии асар нисбат ба нақшҳои тахайлӣ бояд бештар бошанд. Образҳои Куруш ва фарзандонаш – Бардия ва Камбуҷия, Томирис ва шавҳараш Аморгес, писарашон – Сипаргамис, шоҳи Мод – Астиаг, ҳамсараш Ариена, духтаронаш Мутидаву Мандона, сипаҳдорон – Гарпаг, Тигран, Крез, Гаубру, Спитаму Фаронак, Ойбар, Виштосп, Доро, Набонид, Валтасар, Навохудоносор, Бахтунасар, Аршом, Пармис тибқи иқрори худи адиб аз сарчашмаҳои маълуми таърихӣ ба асар интиқол ёфта, бо обуранги тасвирҳои нависанда ҳар яке дар роман нақши фаъол иҷро кардаанд.

Роман як силсила образҳое дорад, ки вобаста аз ҳаафи эҷодии нависанда – то андозаи мумкин ба зеҳну шуури хонанда расонидани моҳияти воқеоту ҳаводиси он таърихи дур маҳсули тахайюли нависандаанд, инҳо Атарвони мубад, мӯйсафеди нуронии даруни ғор (ки дар гуфтугӯ бо Аградод аз қиссаи Ораши устурай ёдовар шудааст – Н.С.), савдогари суғдӣ – Баҳрому сардори раҳзанон Уштан, Эзрои руҳонии маъбади Эсагил, Пири муғон маҳсули хаёли нависанда ҳастанд.

Ҳамин тавр, дар роман баёни адабии таърих муътадил, ботааннӣ ва то андозае муассир аст, ки эътимод ва бовари хонандаро ба инъикоси объективии воқеоти таърихӣ ва нақши марказии он – шахсияти таърихсоз будани Куруш ҳосил мекунонад.

Агарчи таърихнигорон ба баёни адабии таърих таваҷҷуҳи зиёд надоранд ва осори адабиро ба нудрат ҳамчун сарчашма истифода мекунанд, аммо дар нақди адабии романҳои таърихӣ баррасии таносуби ҳақиқатҳои адабӣ ва таърихӣ дар онҳо аз боризтарин самтҳои пажӯҳиш дониста мешавад. Аз он ҷо ки ҷудо аз баёни ҳодисот ва воқеоти даврони Куруши Кабир Бароти Абдураҳмон дар романи худ ба шахсиятсозии худи ин шоҳаншоҳ таваҷҷуҳи қобили мулоҳиза ба харҷ додааст ва метавон гуфт, тамаркузи нависанда ба шахсияти Куруш нақли ривоёти таърихӣ дар романро дувумдараҷа сохтааст. Суоле ба миён меояд, ки образи офаридаи Б. Абдураҳмон аз шахсияти Куруши Кабир бо ривоёти таърихие, ки сарчашмаҳои куҳан аз рӯзгори ин шоҳаншоҳ нақл кардаанд, то кучо созгор аст ва дар кучо фарқкунанда?

Пеш аз ҳама, бояд ба ин нукта рушанӣ андозем, ки сарфи назар аз

таваҷҷуҳи хоси муаллифони қадим ба ҷузъҳои устуравии зиндагиномаи Куруш, симои таърихии асосгузори Империяи форсҳо дар маъхазҳо ба таври умум нокифоя, қисман зимнӣ инъикос ёфтааст.

Асосан, таърихнигорон се сарчашмаи таърихӣ дар мавриди Курушро мешиносанд, ки маҳсули қалами таърихнигорони Юнони Қадим – Ҳеродот [40], Ктесий [94] ва Ксенофонт [35] мебошанд. Худи Бароти Абдураҳмон дар як мусоҳибаи худ чунин мегӯяд: «Тайи қариб даҳ сол муҳимтарин солномаҳову сарчашмаҳои таърихӣ, катибаҳои аҳди қадиму навиштаҳои парокандаи воқеанигоронро гирд овардам. Дар миёни онҳо сарчашмаҳои таърихии юнонӣ нисбатан маълумоти муфассал дода, алалхусус таърихномаҳои Ҳеродот, Ктесий, Ксенофонт ва дигаронро дастрас намудам» [118].

Муаллиф ҳамчунон дар як мусоҳибаи дигари худ дар робита ба ин сарчашмаҳо изҳори ақида мекунад, ки «манбаъҳои зикршуда дар баъзе ҳолатҳо оид ба Куруши Кабир маълумотҳои нопурра, пароканда ва ҳатто нодуруст медиҳанд...» [97, с. 10].

Агарчи Б. Абдураҳмон ҳудуди 131 осори мутафовитро ҳамчун сарчашма барои романҳои «Куруши Кабир» ва «Камбуҷия» нишон додааст, аммо маълум аст, ки ҳеч кадоме аз онҳо аз назари наздикии замонӣ ба сарчашмаҳои зикршудаи юнонӣ баробар шуда наметавонанд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки осори баъдина дар як ҳадду андозаи муайяне баргирифта аз ин се сарчашмаи қадимӣ ҳастанд.

Бино бар он чӣ гуфта шуд, дар ин фасл кӯшиши мо бар ин хоҳад буд, ки симоеро, ки Б. Абдураҳмон аз шахсияти Куруши Кабир дар роман офаридааст, бо маълумотҳои таърихнигорони юнонӣ муқоиса намуда, муносибат ва мудохилаи дуҷонибаи ҳақиқати адабӣ ва ҳақиқати таърихиро дар робита ба офариниши образи Куруш ба баррасӣ бигирем.

Б. Абдураҳмон нақли зиндагии Курушро аз он ҷо шуруъ мекунад, ки ӯ «ҷавони тануманди тақрибан 17-18-солаи навхат» буд. Ӯро падару модари чӯпонаш – Митрадод ва Сабокат Аградод ном ниҳодаву бузургаш мекарданд.

Бояд гуфт, ки аз миёни ривоёти таърихӣ даврони бачагии Куруш дар осори Ҳеродот ва Ксенофонт ба таври комилтар оварда шудааст ва ба эътирофи таърихнигорон «сарчашмаи эронӣ доранд ва ба давраи ҳаёти Куруш нисбатан наздиканд» [104].

Ба нақли Ҳеродот, Куруши кӯдак баъди ин ки бобояш Астиаг ба хотири хоби бади дидааш мехост ӯро нобуд кунад, дар хонаводаи чӯпоне бузург мешавад. Ҳеродот нақл мекунад, ки гӯё дар хоби аввалааш Астиаг мебинад, ки пешоби духтараш Мандана на танҳо пойтахти шоҳигарии Модҳо Экбатана, балки тамоми Осиёро ғарқ мекунад. Ӯ аз ин хобаш ба даҳшат афтода, духтарашро ба яке аз ашрофзодагони форс медиҳад ва бо ҳамин роҳ ӯро аз Модҳо дур мекунад [40, с. 45]. Дар хоби дувумаш мебинад, ки аз танаи духтараш дарахти ток мерӯяд ва сояи он тамоми Осиёро фаро мегирад. Муаббирон ин хобро барояш чунин тафсир мекунанд, ки набераи Астиаг ба ҷойи худи ӯ ба тахти шоҳӣ хоҳад нишаст. Астиагро ин хабар ором намегузорад ва ба ҷони набераш сӯйиқасд мекунад. Аммо Ҳеродот менависад, ки Гарпаг –

нағибзодаи дарборӣ амри шоҳро иҷро намекунад ва пинҳонӣ кӯдакро нағот медиҳад [40, с. 46].

То ин ҷойи нақли Ҳеродот бо тасвири кӯдакиҳои Куруш дар романи Б. Абдураҳмон дуруст меояд. Аммо нависанда ба хобҳои Астиаг, ки сабаби аз дарбор дур афтодани Куруши кучак шудааст, ишорате намекунад. Баръакс, дар роман лаҳзаҳои машғул шудани Куруш ба чӯпонӣ дар овони наврасиаш бо бадеияти хос тасвир ёфтаанд. Нависанда кӯшиш кардааст, ки симои Курушро тавре биофарад, ки рафтору гуфтораш ба чӯпонон монандӣ надошта бошад, диловариву ҷасорати хоссаи ӯро хонанда дарёбад. Оғози роман ҳам, ки аз саҳнаи набарди тан ба тани Аградод бо модагурге шуруъ мешавад, маҳз ҳамин андешаро талқин месозад.

Аммо дар мавриди мувофиқати синну соли Куруш ба ҳодисоти даврони кӯдакии ӯ ихтилофоти куллӣ ҷой дорад. Ба гуфтаи Ҳеродот, ҳангоме, ки аслу насаби Аградоди чӯпон маълум мешавад ва Астиаг набарааш будани ӯро мефаҳмад, Куруш даҳсола будааст. Дар ҳоле, ки Б. Абдураҳмон хонандаро дар оғози китоб бо «ҷавони тануманди тақрибан 17-18-солаи навхат» шинос мекунад ва рӯёрӯии Куруш ҳам баъди ин шиносоӣ ба вуқуъ меояд.

Дар “Курушнома” (Кироπедия)-и Ксенофонт бошад, тасвири бачагиҳои Куруш аз боби сеюми китоби аввал шуруъ шуда, дар бахши чоруми боби панҷуми китоби аввал ба итмом мерасад. Яъне бархилофи Ҳеродот, Ксенофонт дар мавриди кӯдакиҳои Куруш маълумоти бештар додааст ва аз ин хотир, тафсилоти бештареро дар ин маврид аз ин асари ӯ ёфтан мумкин аст. Агар нақли Ксенофонтро дар шакли тезисҳои кутоҳ биёварем, метавон гуфт, ки кӯдакии Куруш аз чунин ҳодисоти муҳим иборат будааст:

Кӯч бастани Куруш ҳамроҳи модараш Мандана назди шоҳи Модҳо Астиаг;

Хӯроки чошт хӯрдани Куруш ҳамроҳи бобову модараш. Хӯроки чошт хӯрдани Куруш ҳамроҳи бобояшро, ки Ксенофонт овардааст, дар роман ҳам дидан мумкин аст. Аммо худи нависанда дар зершарҳи он меорад, ки «онро муаллиф вобаста ба ҳадафи эҷодӣ каме дигаргун намудааст» [4, с. 35];

Мубоҳиса бо модараш дар мавриди сохтори давлатдории модҳову форсҳо;

Мондани Куруш як муддат дар сарзамини модҳо ва иштирокаш дар шикори ҳайвоноти ваҳшӣ;

Ширкати Куруш дар бари шоҳ дар ҷанги миёни модҳову ошӯриҳо ҳангоме, ки 15-сола буд;

Бозгашти ӯ ба Форс ва марди комил шуданаш.

Чунонки мебинем, дар нақли Ксенофонт ҳам бештари умри кӯдакиҳои Куруш дар Мод мегузарад. Ин таърихнигор дар робита ба зиндагии Куруш дар назди бобояш бештари хулқу хислатҳои ӯро бозгӯ мекунад. Ба қавли Ксенофонт, Куруш аз ҳамсолонаш бо «зуд аз худ кардани ҳама чӣ: нағобат, ҷавонмардӣ, зебоии зоҳирӣ, навозишкорӣ ва сифатҳои волои ботинӣ» [35, с. 2] фарқ мекард. Ҳамчунин, ин муаррих менависад, ки “Куруш фарде баландҳиммат, дӯстдори зебоӣ, одампарвар буд, ақли пӯё ва ҳуши гиро дошт,

содагӣ ва зудбоварӣ ба ӯ хос буд” [35, с. 17].

Бояд бигӯем, ки нақли Б. Абдураҳмон дар роман аз нақли Ксенофонт фарқи куллӣ дорад. Масалан, Ксенофонт мегӯяд, ки Куруш ҳангоми 12-солагӣ назди бобояш Астиаг меояд. Мо дар оғози роман бо Куруш ҳамчун «ҷавони тануманди тақрибан 17-18-солаи навхат», ки бебокона худро ба набарди тан ба тан бо гург меандозад, ошно мешавем. Ин шиносоӣ ҳам дар фасли зимистон сурат мегирад, дар ҳоле ки аввалин бархӯрди Куруш бо дарбориён дар баҳори баъдӣ ба вуқуъ меояд. Пас, натиҷа мегирем, ки Куруши Б. Абдураҳмон вақти аввалин бор ба дарбор омаданаш бештар аз 18 сол доштааст.

Ин ҳолат ошкор месозад, ки романи нависанда аз ин ҷиҳат, яъне аз назари ин ки Куруш бо кадом усул ба дарбори Астиаг роҳ меёбад, ба гуфтаи муаррихон мутобиқат намекунад. Ҳам Ҳеродот ва ҳам Ксенофонт, агарчи синну соли мушаххаси мутафовитеро меоваранд, аммо бар ин фикр розӣ ҳастанд, ки Куруш ҳангоми наврасиаш, хеле пештар аз ин ки ба синну соли ҷавонӣ бирасад, пеши Астиаг омадааст. Дар ҳоле ки дар тасвири Б. Абдураҳмон Куруш ҳатто то 18-солагиаш чӯпон ва дур аз тамаддуни шаҳрӣ боқӣ мондааст.

Аз назари мо, ин нукта дар тасвири бадеии шахсияти таърихии Куруш як навъ ноҳамоҳангӣ эҷод кардааст. Чун агар мо ин фарзияро бипазирем, ки шоҳаншоҳ баъди ба камол расидан вориди дарбор шудааст, он гоҳ наметавонем тасвирҳои нависандаро табиӣ ва воқеъбинона қабул намоем. Масалан, нависанда вуруди аввалини Курушро ба шаҳри Экбатана чунин тасвир мекунад:

«Аградод аз думболи саворон бехудона қадам мениҳоду бо ҳайрати тамом дунёи барояш навро мушоҳида менамуд. Ниҳодаш ба хуруҷ меомад, эҳсосаш ангезиш меёфт ва ақлаш аз дарки тарҳу шабеҳаҳои барояш ноошно оҷизӣ мекашид. Мисли махлуқи гирифтори доме, ки ба муҳити барояш бегона афтодааст, торҳои нозуки идрокаш аз хатари ниҳоние ба ӯ пешгӯӣ мекард. Вале аз ғояти ҳайрат дар симои Аградод асари тарсу ҳарос чандон аён намегашт» [4, с. 22].

Нависанда ин ҷо бевосита тарси Аградодро аз муҳити барояш бегона тасвир менамояд ва иқрор месозад, ки шоҳаншоҳи оянда аз дидаҳояш ҳадди ақал дар ҳайрати тамом афтодааст. Ин, албатта, комилан табиӣ аст, зеро ҷуз ин наметавонад бошад, ки як чӯпон ва он ҳам ҷавоне, ки умраш дур аз ҷамъият гузаштааст ва аз гирудору ҳамҳамаву дабдабаи шаҳр чизе намедонад, дар муҳити барояш комилан бегона худро ором ҳис кунад. Аммо нависанда дар охири сархатти баъдӣ комилан ҳолати дигареро баён мекунад ва хатти тасвири худро аз назари мантиқиву воқеъинигорӣ мешиканад. Нависанда аввалин бархӯрди Куруш бо бобояш Астиагро чунин тасвир мекунад:

«Митрадод баробари дидани шоҳи куҳансол фавран саҷда намуда замин бӯсид. Аммо Аградод рӯ ба рӯйи Астиаг бо дастони баста рост истода, саропои шоҳи мӯйсафедро, ки дарандаи пиру нотавонеро мемонд, бепарвоёна муоина менамуд» [4, с. 23].

Худ аз худ маълум аст, ки ин ду порча бо ҳам зиддият доранд. Ҳамон Куруше, ки лаҳзае пеш нависанда ӯро ба каси дар муҳити бегона ба дом афтода

тасвир кардааст, чӣ гуна метавонад дар пеши шоҳ, ки басо пурҳамҳаматар ва бошукӯҳтар аз муҳити шаҳр бояд бошад, бепарво биистад? Дар идома ҳам аввалин посухи Аградод ба Астиаг чунин оварда шудааст:

«- Шоҳро дурустдории рагу решаву банди кишвар кофист, - посух дод бебокона Аградод. – Ин густохон ростои қаламрави маро вайрон карданд ва гирифтори сазои куниши худ гаштанд». [4, с. 23].

Бояд ба ин нукта таваҷҷуҳ кунем, ки худи Б. Абдураҳмон бар жанри романи худ, яъне таърихӣ будани онро бисёр таъкид мекунад. Мо дар боби аввали кор дар мавриди назарияи романи таърихӣ ҳам ин нуктаро ёдовар шуда будем, ки романи таърихӣ аз романи бадеие, ки унсурҳои таърихӣ дорад, фарқ мекунад. Дар романи бадеӣ унсурҳои таърихӣ метавонанд бино ба аҳдофи нависанда мутаҳаввил шаванд, ҳодисоту воқеот вобаста ба диди ҳунарӣ ва тақозои бадеии ривоятпардозӣ таҳриф шаванд, ҳадафмандона ночиз ва ё баръакс пураҳаммият нишон дода шаванд. Аммо нависандаи романи таърихӣ аз ин майдони фарохи эҷодӣ маҳрум аст, ӯ бояд ҳодисоти таърихиро ҳамчунон ки ҳаст, бадеият бахшад. Маҳз аз ҳамин нигоҳ бебокӣ ва бепарвоии Куруш дар аввалин бархӯрдаш бо ҷамъияти ашроф ва дарбор аз як тараф, бо тасвири аввалин вуруди Куруш ба шаҳр мутобиқат накарда бошад, аз тарафи дигар, комилан устуравӣ ва як андоза афсонамонанд ба тасвир омадааст. Чунин тасвирҳо ва ё кӯшиши тасвири чунин ҳолатҳо дар бахшҳои аввали роман бисёр ба назар мерасанд. Масалан, он ҷо, ки Куруш аввалин бор сари дастархони шоҳӣ менишинад, омадааст:

« - Чӣ дигаргунӣ миёни дастархони мову дастархони чӯпонӣ мебинӣ? – суол дод Астиаг.

Барои Аградод посух гуфтан ба ин саволи ногаҳонӣ душвор буд. Вале заковати фитрӣ ёвараш гашту чашм аз дастархони рӯйи миз наканда аз қиёс пардохт.

Барои сер шудани чӯпон роҳ хеле осону одист.

Чӣ гуна? – пурсид Астиаг ба шавқ омада.

Чӯпон мардум рост ба тарафи нону гӯшт меравад, - гуфт хаёломез Аградод, – вале аҳли дарбори шоҳ ин роҳро борҳо печутоб додаю душвор карда, оқибат ба нону гӯшт рӯ меоранд.

Ҳозирон аз суханони Аградод ба мароқ омада, фаросату зиракии модарзодии ӯро пай бурданд. Вале Астиаги рамузфаҳм зимни ин суҳбати хаёле беозор озмудани ақлу заковати Аградодро идома медод» [4, с. 33-34].

Аз як тараф, нависанда суоли Астиаг дар мавриди фарқи дастархони шоҳӣ ва чӯпониро душвор талаққӣ медиҳад. Дар ҳоле ки агар шароити ҳамон ҳолатро ба назар бигирем, ин суол ҳатто як чизи бадеҳӣ ба назар мерасад. Аз тарафи дигар, ҷавоби Аградодро, ки агар дақиқ назар кунем, зарофати чандоне ҳам надорад, нависанда нишони фаросату зиракии модарзодии ӯ медонад. Ҳамин кӯшиши барҷаста ҷилва додани фаросату зиракии Курушро Б. Абдураҳмон дар рафти роман борҳо такрор мекунад, вале эҳсос мешавад, ки дар бисёр ҳолатҳо ин тасвирҳо боз ҳам ғайритабиӣ мебароянд. Ба унвони мисол ба ин порча таваҷҷуҳ кунед:

«Баногоҳ Куруш даромада омад, ки сару рӯяш арақшор буду дар тан либоси ҷангӣ дошт. Астиаг аз дидани Куруш ба истиқбол хест. Шоҳи ҷавон тамкину виқори шоҳонаро набохта, рӯ ба Гарпаг оварда» [4, с. 97].

Маълум нест, ки дар ин вазъият чӣ чиз метавонист сабаби бохтани тамкину виқори шоҳонаи Куруш мешуд ва ё аслан тамкину виқори шоҳона вақти аз марзшикании душман хабар додан чӣ зарурат дорад?

Ба назари мо, умдатарин далели чунин тасвирҳои хушк ҳамон иштибоҳи аввали нависанда аст, ки Курушро то 18-солагиаш чӯпон боқӣ гузоштааст. Дар ин ҳолат Б. Абдураҳмон имкон намеёбад, ки чӣ гуна ҳамчун шахсият камол ёфтан ва илму ҳунар омӯхтани қаҳрамони романи худро баён созад. Зеро маълум аст, ки сабки зиндагии ашрофона танҳо ба вазъи иҷтимоиву иқтисодии беҳтару болотар марбут нест. Яъне, як касе ки дар муҳити чӯпонӣ бузург шудааст, аз фарҳангу одобу ашрофият огоҳӣ надорад, баробари афтодан ба муҳити ашрофӣ худ аз худ ба як шахсияти ашрофзода табдил ёфта наметавонад. Ашрофзодагон, махсусан ашрофзодагони эронӣ, пеш аз ҳама, аз ҷиҳати мусаллаҳ буданашон ба илму ҳунарҳои пешсафи замони худ фарқ доштанд. Масалан, асоситарин ва муҳимтарин маҳорат дар кори мудирият – хондан ва навиштан аст. Агарчи дар саҳифаи баъдии роман нома навиштану нома пазируфтани Куруш борҳо ба қалам омада бошад ҳам, барои хонанда норавшан боқӣ мемонад, ки шоҳаншоҳ кай ин маҳоратҳоро аз худ мекунад.

Агарчи зотан закиву ҳушёр ва далеру бебок будани Куруш як воқеияти инкорнопазир ҳам бошад, боз ҳам ҳунарҳое, монанди хондану навиштан, размандагӣ ва ҳунари ҷанг, ки аз ҳамон аввали ворид шуданаш ба кори дарбор дар симои Куруш дида мешавад, чизҳое нестанд, ки зотан ва табиатан шахс онҳоро дошта бошад. Барои Б. Абдураҳмон маҳоратҳо ва камоли шахсияти Куруш як чизи ҳатмӣ аст, зеро тамоми сарчашмаҳое, ки барои навиштани роман истифода шудаанд, ин нуктаро таъйид мекунанд.

Аммо нависанда вақте огоҳона ва бо кадом ҳадафе Курушро то ба камол расиданаш, яъне то 18-солагӣ чӯпон боқӣ мегузорад, имкони тасвири ҳамчун ашрофзода ба камол расидани ӯро маҳдуд месозад. Дар натиҷа, ӯ ночор мешавад, ки барои бовар кунонидани хонанда ба чунин паҳлуҳои шахсияти Куруш ҳар ҷо - ҳар ҷо ва бевосита сифатҳои зикршударо ба ӯ бичаспонад.

Ҳамин тавр, дида мешавад, ки бо вуҷуди бевосита тасвир нашудани кӯдакиҳои Куруш дар романи Б. Абдураҳмон, то 18-солагӣ чӯпон мондани шоҳаншоҳ ба сарчашмаҳое, ки нависанда аз онҳо истифода кардааст, мутобиқат намекунанд. Ва аз ин ҷиҳат, баъзе аз тасвирҳои баъдӣ дар роман як андоза ғайривоқеӣ гардидаанд.

Ишқу муҳаббати инсонӣ бузургтарин неъмати маънавист ва ин неъмати бузург хоси ҳама марду зан, чи давлатмард бошаду чи духти шоҳ ва ё ҳар касбу кори дигар аст. Дар асарҳои бадеӣ, махсусан дар асарҳое, ки қаҳрамонашон ормонҳои халқу миллатҳо ва идеалҳои иҷтимоиро таҷассум мекунанд, хоҳу нохоҳ падидаи муҳаббат инъикос мешавад ва он аз ҳар ҷиҳат характери қаҳрамон ва ғояи асарро тақвият мебахшад. Ба таври ногаҳонӣ пайдо шудани ин эҳсоси наҷиб дар қалби қаҳрамонон ба аксар асарҳои бадеӣ, махсусан ба

романҳои таърихӣ хос аст. Шахсият ва ҳастии маънавии Курушро ҳамин эҳсос, яъне муҳаббати самимонааш ба Томирис такомул додааст, муаллиф ҳамчун ровӣ аз ибтидои ошиқ шудани Куруш ба Томирис то анҷоми роман вобаста аз ҳолати руҳии қаҳрамон ҳамин эҳсоси Курушро дар ҷо-ҷойи асар ба тасвир мегирад.

Куруш дар ҷашни Наврӯзи ҳуҷаста дар дашти паҳновари Экбатана бо зебосанами тӯроние дучор омад, ки Спитам дағалона ӯро аз асп афтонда, худ пеш гузашт. Ҳусну ҷамоли духтар, чобукӣ ва диловариаш дили Курушро рабуд. Ин аввалин эҳсоси ишқ ва ҷозибаи духтари чобуксавор Томирис буд, ки дар дили ӯ маскан гирифт. Он вақт Куруш намедонист, ки он дӯшиза кист ва чӣ ном дорад. Аммо гесӯбанди заррини ӯро, ки аз шитобкорӣ афтонида буд, чун ёдгори ишқи аввалӣ бо худ нигоҳ медошт ва хеле дертар огоҳ шуд, ки соҳиби гесӯбанд Томирис аст. Таъсири дидори аввал дар дили Куруши ҷавонро нависанда то ҳадде амиқ нишон додааст, ки дар ҷашни арӯсиаш ҳам чеҳраи Томирис дар пеши назараш ба ҷилва меомад. Албатта, дар бари Куруш бо либосҳои арӯсӣ набераи Астиаг, духтари Амутида Касандона менишаст, аммо дар оинаи дил Куруш Томирисро медид.

Агарчи Б. Абдураҳмон дар тасвири муносибати Куруш бо ҳамсараш Касандона бемеҳриву нописандии шоҳаншоҳро нисбат ба занаш бармало накарда бошад ҳам, хонанда аз ҳамон аввал дарк мекунад, ки дили Куруш ҳамеша бо Томирис аст.

Ҳангоме ки Куруш бо Ойбар ва дигар атрофиёнаш барои гуфтушуниди сулҳ назди Аморгес меравад, дубора малика Томирисро он ҷо вомехӯрад. Куруш он ҷо аз суҳбати кӯтоҳе, ки бо Томирис дошт, масту махмури ҳам ҳусну ҷамол ва қадду қомат, ҳам рафтору гуфтори зебову боназокат ва шоҳона ва ҳам ақлу хираду ашрофии ҷавонзан мегардад.

Б. Абдруҳмон ҷанги байни модҳо ва массагетҳоро бисёр муфассал ба тасвир мекашад ва чӣ гуна дар пеши чашмони Томирис кушта шудани ҳамсараш Аморгесро ҳам бисёр табиӣ ба қалам медиҳад. Махсусан, ҳолати равонии ӯро баъди марг бисёр ҳунармандона тасвир мекунад:

«Томириси сияҳпӯш дар бари тобут нишаста, нигоҳаш ба равзана аз ҳолаи коҳидаи моҳи хирманзада чашм намеканд. Ӯ дар зоҳир ором намояд ҳам, оташи чашмони фурӯрафтаву андоми заҳиру коҳидааш аз азияти руҳии доманадору изтироби ботиниаш хабар медод. Гардуна аз роҳи ноҳамвор нолишкунон пеш мерафту моҳи танҳои осмон низ дар ҳавои ҷастухези чархҳо лапидаю хазида аз болои хатти уфуқи кӯҳтеппаҳо гӯё Томириси мотамзадаро мегуселонид. Писари хурдсоли ӯ – Сипаргапис шояд аз хастагии роҳи дароз бошад, сар ба рӯйи сандуқи синаи чарминапӯши падар ниҳода, дар ин шоми сокиту ҳузнангез ба хоб мерафт» [4, с. 138].

Ин тасвирро метавон муқаддимаи муқовимати Томирис дар баробари Куруш донист, зеро ҳамчунон ки дар порчаҳои дигари роман ба такрор дучор мешавем, Томирис бо марги шавҳараш таслим намешавад, ишқи Курушро ҳам ҷавоб намедиҳад ва эҳсос мешавад, ки то охирин лаҳза фикру андешаи интиқоми ӯро аз сари худ дур намесозад. Аз тарафи дигар, нависанда бо

сароҳат нишон медиҳад, ки Томирис истиқлолу озодии Тӯронро ҳам фидои ҳеч чиз карданӣ нест, ӯ воқеан барои мардумаш ва сарзаминаш вафодор аст, намехоҳад истиқлолеро, ки аз ҳамсараш ба мерос бурдааст, фидои назари хуш ва муҳаббатҳои Куруш созад. Аз ҳамин ҷост, ки вақте Ойбар аз тарафи Куруш ба хостгории Томирис меояд ва хашми Сипаргапис аз ин рафти кор боло мегирад, шаҳбону ба писараш чунин мегӯяд:

«Яздони пок нигаҳбонат бошад, писарам! – оҳ кашид Томирис. – Аз модар бадгумон мабош!» [4, с. 255].

Яъне Томирис дар ҳеч лаҳзае аз зиндагии хеш дар фикри ҳамсарии Куруш набудааст. Аммо дар ин муқобил Куруш ҳам аз шоҳбону даст бардоштанӣ нест. Кирдори ӯ дар ин росто ба мақоли «ё ба зурӣ, ё ба зорӣ, ё ба зар» мутобиқат мекунад. Ҳатто дар охирин лашкаркашиаш ба сӯйи сарзаминҳои массагетҳо, вақте Сипаргаписро асир мегирад, ба ӯ чунин пешниҳод менамояд:

«Ман шоҳбонуро мебараму ту подшоҳи қаламрави массагетҳо шуда, боқии умратро дар осоишу оромӣ мегузаронӣ» [4, с. 290].

Бароти Абдураҳмон олами зебои маънавӣ, ишқу муҳаббати Курушро бо зебоию шебу фарозаш хеле хуб менигорад, ҳиссиёту ҳаяҷони ботинӣ, дарди ишқи Томирис ва дигар фикру хаёлҳои Куруши Кабирро хеле амиқ ва эътимоднок ба тасвир меорад. Шӯру шарари ишқ ӯро орому осуда намегузошт.

Албатта, баъди марги шавҳараш ва мулоқотҳои Куруш ва Томирис дар бораи қатъ кардани ҷанг ва бастани аҳдномаи сулҳу созиш дили Курушро ба Томирис гармтар карда буданд. Вақте ки Куруш таманнои дасту дили Томирис кард, ӯ мотамдориашро баҳона пеш оварда буд, вале аз он вақт сӣ сол гузашта бошад ҳам, Томирис ба ишқи Куруш ҷавоб намедод, ҳол он ки аз гуфтору кирдори Томирис натиҷа бардоштан мумкин буд, ки Томирис нисбат ба муҳаббати Куруш гӯё бетараф набуд. Пас сабаби ҷавоб надодан ба хоҳиши боисрори Куруш чӣ метавонад бошад?

Касандона ҳангоми аз ҳузури Куруш баромада рафтани Томирис ба сар ниқоб кашида ба гардунаи Томирис даромада буд ва ду зан бо ҳам суҳбат доштанд. Аз рӯйи нақли хоҷасарой Доро маликабону он рӯз Томирисро қасам додааст, ки хаёли ба Куруш расиданро аз сар дур андозад. Аз даъвати шоҳ канорачӯӣ кардану ба ишқи ӯ посух надодани Томирисро низ сабаб ҳамин қавлу қасами қотеъ будааст. Хоҷасарой ва Касандона кайҳо бо ин дунё падруд гуфта бошанд ҳам, оташи ишқ дар замири шоҳаншоҳи шастсола фурӯ нанишаста, аз қазои тақдир дубора хуруҷ мекард.

Дар ниҳоди Куруш ду эҳсос рӯ зада, ҳар кадом барои пойдорӣ талош мекарданд. Яке эҳсоси ишқ ва кашиши меҳри ёри саркаш буду дигаре масъулияти дифои сарҳад ва оромию бехатар намудани қаламрави шарқии мамлакат.

Бе Томирис ҳаёти Куруш комил набуд. Қасру кушкҳои муҳташами Шушу Бобул ва Экбатанаю Пасаргод - қаламрави бузург, сарвати бепоён, маснади шоҳаншоҳӣ ва зери итоати худ нигоҳ доштани ҷаҳон ӯро хушбахт накарданд. Аз як тараф, дурию дастнорасии Томирис, аз тарафи дигар, хиёнати писараш Камбуҷия ӯро ба чунин ақида оварданд, ки хушбахт нест. Вай дилшикаста аст.

Вопасин орзуи ӯ пурсидани дасти Томирис ва якҷоя боздоштани хусумати деринаи миёни Эрону Тӯрон буд. Аз ҳамин сабаб Ойбар ва чанд тани дигарро дубора бо туҳфаҳои гарону нодир ба хостгории Томирис фиристод.

Аммо Томирис на туҳфаҳо ва на хостгории Курушро қабул накард. Ҳарчанд Ойбар бо самимияти тамом иброз дошт, ки «ормони шоҳаншоҳи ҷаҳон ба паймони дилҳо душмании деринаро аз байн бурда, Эрону Тӯронро зери як парчам овардан аст», Томирис бо зиракии омирона чунин посух дод, ки «шоҳаншоҳ ба ман дил бастааст ё ба сарзамини аҷдодии массагетҳо?» [4, с. 254].

Дигар ба ҷуз лашкаркашӣ ба кишвари массагетҳо - ба Тӯрон чорае набуд. Куруш ҳамчунон ки дар кори кишваркушоӣ муҳкаму бебок буд, дар ишқу муҳаббат низ ҷасуру диловар буд. Аммо ӯ бар ин пиндори ғалат, ки метавонад ҳатто бо зӯргӯӣ, бо набард ва пирӯзӣ бар сари массагетҳо ишқи Томирисро ба даст меорад, қарор дод, ки бо хунрезӣ бошад ҳам, ба висоли Томирис бирасад. Аммо ҳангоме ки дар рафти ҷанг писари Томирис Сипаргапис кушта шуд, нафрату андӯҳ ва ҳисси интиқому душмании модарро ба бор овард. Дар ин набарди хунин ва таърихӣ худи Куруш аз пайконҳои нишонраси Томирис ва гурзи гарони сарбозони ӯ кушта шуд. Аз назари бадеият ва ҳунар лаҳзаи тани беҷони Курушро ҷустани Томирис дурахшандатарин саҳифаи роман ба ҳисоб меравад. Нависанда ҳолати рӯҳии Томирисро равоншиносона тасвир менамояд ва менависад:

«Оҳ, Куруш, Куруши хунхор... Ту маро зинда ба зинда куштӣ! Нахуст шавҳарамро бурдию сипас писари ягонаамро рабудӣ! Банди ҷигарамро кандию теғе ба дилам задӣ!...

Ай Куруши хуношом! Наход ту мепиндоштӣ, ки фарзанди ягонаи маро аз миён мебарию сазовори меҳру муҳаббати ман мегардӣ?! Магар ишқро бо хун харида мешавад?! Магар бо теғу шамшер дили занеро, ки шавҳару ҷигарбанди ягонаашро рабудай, моили ишқ карда метавонӣ?!

На, ҳаргиз на! Ишқ аз сарчашмаи ҳаёт об мехӯраду хун аз нишемангоҳи марг! Ишқи хуношоми аз қаламрави марг рӯйида оқибат ҷисми мурдоратро ба комаш кашид!» [4, с. 305].

Ишқи бузурги Куруш нисбат ба Томирис, ки бо орзую умедҳои наҷиб - созмон додани оилаи шарифу ҳабиб оғоз ёфта буд, ишқе, ки манзураш ваҳдати Эрону Тӯрон ва ободиву осудагии мардумони ориёӣ буд, бо фоҷиаҳои пайдарҳам анҷом пазируфт. Ин на танҳо фоҷиаи як-ду нафар маҳсуб мешавад, балки фоҷиаи миллат ҳам ҳаст. Зеро Эрону Тӯрон ба ваҳдат нарасиданд. Парешоние, ки дар байни онҳо вуҷуд дошт, боқӣ монд. Гунаҳкор кист? Куруш ё Томирис? Ба фикри мо, на ину на он. Гунаҳкор ҷанг аст. Агар шавҳар ва писари Томирис дар ҷанги байни Эрону Тӯрон ба қатл намерасиданд, ишқи Куруш шояд бор меовард. Аммо марги онҳо сабаби асосии ба мурод нарасидани Куруш гардид. Б. Абдураҳмон бисёр дақиқназарона ва воқеъбинона ишқи ин ду нафарро «ишқи хуношом» унвон кардааст.

Образи Томирис дар романи «Куруши Кабир» яке аз чеҳраҳои дурахшон ва аз ҷумлаи симоҳои асосӣ ба шумор меояд. Вай аввал ба сифати малика -

ҳамсари Аморгес, пас аз марги шавҳараш ҳамчун подшоҳи тамоми массагетҳо ва дигар кавму қабилаҳои тӯронӣ тасвир меёбад.

Чунин тавсифи нависанда аз ҳақиқат дур нест, балки дар асоси маълумоти маъхазҳои таърихӣ қарор гирифтааст: Томирис «ҷавонзани қайсару боғурур ва оқилаву соҳибтадбир, аз Куруш якчанд сол хурд аст. Ӯ шавҳарашро сидқан дӯст медошт ва ҳангоми хостгории нахустини Куруш расми риояи оини мотамро баҳона оварда, таклифи ӯро беҷавоб мегузорад. Ба қавли Ҳеродот, баъди гузаштани солҳо Куруши Кабир ҳайати сафорашро бо мактуби хосае ба назди Томирис мефиристад. Аммо ӯ ба самимияти ишқи Куруш бовар накарда, посух медиҳад, ки «ту ба ман не, ба сарзамини ман ошиқ гаштай».

Томирис бори сеюм ҳам аз сипоҳи душман наҳаросида, хоҳиши Курушро рад мекунад ва писараш Сипаргаписро ба муқобили ӯ барои ситонидани хунбаҳои падар мефиристад. Аммо ҷавони бетаҷриба гирифтори ҳиллаи ҷангии Куруш гашта, асир меафтад ва аз ғояти номус худкушӣ менамояд. Томирис баҳри ситонидани қасос тамоми қабилаҳои тӯрониро ба ҷанги шадид сафарбар мекунад. Аз рӯйи маълумоти Ҳеродот, ин охирин ва шадидтарин ҷанге буд, ки дар он Куруши мағлубнопазир шикаст хӯрд ва Томирис сари бетани ӯро ба машки пурхуне афканд, то аз хун сер шавад» [35, с. 402].

Дар роман мазмуну моҳияти образи Томирис ҳартарафа ба тасвир омада, хислатҳои шоистаи ӯ нишон дода шудааст. Вай, қабл аз ҳама, зани ватанхоҳ мебошад. Дар дили ӯ муҳаббати диёр волотар аст. Муҳаббати ватан ӯро ҷасуру фидокор кардааст. Агар ӯ чобуксавор, ҷанговари далер ва мубориз аст, ин ҳама сифатҳои ӯ ба хотири ҳифзи сарзамини аҷдодӣ рушду камол меёбанд ва дар вақту соатҳои санҷиш пурра ба зуҳур меоянд. Муҳаббати ватан водор намуд, ки ӯ алайҳи душманон мардонавор мубориза барад, эҳсоси тарс дар дилаш пайдо нашавад.

Томирис малика ва подшоҳи раиятпарвар аст. Вай худро ҳаргиз аз халқу кишвари худ ҷудо тасаввур намекунад. Аксаран «мо» мегӯяд ва аз номи қабилаҳои кӯчии худ ҳарф мезанад, манзили худ ва қавму қабоили худро арҷ мегузорад. Томирис ба Куруш муроҷиат карда мегӯяд: «Мо бодиягардон табиатан ба қасру кушк ва айвонҳои бошукӯҳ эҳтиёҷ надорем. Зеро ҳама бору бунамонро бар гардунае ниҳода, аз рӯйи расми аҷдодӣ манзил ба манзил кӯч мебандем» [4, с. 153].

Ватанхоҳӣ ва миллатдӯстӣ ба ҳам сахт марбутанд. Томирис, ки чунин сифатҳои олӣ дошт, аз душман наметарсид ва мардуми сарзамини худро бар зидди ғосибони ватанаш бархезонида метавонист. Томирис дар нахустин дидор бо Куруш ҷасорат ва чолокӣ нишон дод ва аз дасти ӯ раҳоӣ ёфт. Он рӯз Куруш Томирис будани ӯро намедонист. Вақте ки Куруш, Ойбар ва дигар аъзои сафорати ӯ Томирисро ҳамчун малика дар дарбори Аморгес диданд, ин бону худро ҳамчун шахси хирадманд, оқила ва меҳмоннавоз, сулҳҷӯ ва дурандеше, ки тафаккури давлатӣ дорад, нишон дода тавонист.

Ин ҳама зуҳуроти фарҳанги ботинии Томирис буданд, на меҳру муҳаббат. Томирис ба Куруш ошиқ нашудааст. Аммо ҳамон эҳтироме, ки дошт, пас аз кушта шудани шавҳар ва писараш ба нафрату ғазабу душманӣ табдил ёфт.

Томирис ба самимияти ишқи Куруши Кабир низ бовар надошт, бинобар ин, хостгорони Куруш, ҳам таклифи ӯро дар бораи издивоҷ рад намуд. Муносибати онҳо торафт муташанниҷ мегардид.

Куруш муқобили Томирис лашкари сершумор кашида бошад ҳам, пирӯзӣ насиби ӯ нагардид, балки Томирис ғалаба кард, зеро ӯ ватан, халқ ва шарафи худро ҳимоя мекард ва ҷанги ӯ алайҳи Куруш одилона буд.

Нависанда Томирисро ҳамчун лашкаркаши тавоно ва доно ба тасвир меорад, санъат ва ҳунари ҷанговарӣ, зеҳн ва истеъдоди ташкилотчигиашро нишон медиҳад. Ӯ бо ирода ва заковати тамом тавонист, ки тамоми қавму қабилаҳои массагетҳоро дар атрофи худ муттаҳид ва муташаккил намуда, на танҳо марзу буми аҷдодиашро аз ҳуҷуми душман мудофиа кард, балки интиқом ва хунбаҳои шавҳар ва писарашро аз Куруш гирифт.

Аз ин нуқтаи назар, шахсияти Томирис хеле воқеъбинона ва ҳунармандона офарида шудааст. Аз як тараф, мавзуи ишқи Куруш ба ин шаҳбону ба нависанда имкон додааст, ки аз абзорҳои ҳунарии ривоятпардозӣ истифода намуда, ҷанбаҳои бадеии романро пурқувват созад ва худи асарро хонданиву ҷолиб биофарад, аз тарафи дигар, бо баёни муфассал ва аз назари таърихшиносӣ қобили пазириши рӯйдодҳои таърихӣ, ки миёни массагетҳову эрониҳо воқеъ шудаанд, ҷанбаҳои таърихии романро қувват бахшидааст.

Баррасии шахсиятҳои таърихӣ ва адабии Куруш ва Томирис дар романи Бароти Абдураҳмон нишон медиҳад, ки агарчи нависанда дар оғози роман ба сабаби то ҷавонӣ чӯпон боқӣ гузоштани Куруш ҷанбаҳои таърихии образи ӯро суст нишон дода бошад ҳам, дар бахшҳои баъдӣ ва махсусан дар нишон додани муносибатҳои Куруш бо Томирис тавонистааст меъёри қобили эътимоди шахсиятсозии онҳоро нигаҳ дорад ва хонандаро ба ҳақиқӣ будани тасвири хеш мутақоид созад.

Адабиёт:

1. Абдураҳмон, Б. Куруши Кабир. Шоҳи тамаддуновар (Китоби якум). Камбуҷия. Пирӯзӣ ва марг. (Китоби дуюм). Романҳои таърихӣ [Матн] / Б. Абдураҳмон. – Душанбе: Адиб, 2012. –520 с.
2. Абдураҳмон, Б. Шабҳои маҳтобӣ [Матн] / Б. Абдураҳмон. – Душанбе: Ирфон – 1986. – 124 с.
3. Борухович, В.Г., Фролов, Э.Д. Ксенофонт. Киропедия [Текст] / В.Г. Борухович, Э.Д. Флоров. – М.: Наука, 1976. – 313 с..
4. Геродот. История в девяти книгах [Текст] / Пер. и прим. Г.А. Стратановкого // Под. общ. ред. С.Л. Утченко. – Ленинград: Наука, 1972. – 600 с.
5. Кӯчарзода, А. Дар коргоҳи эҷодии адиб [Матн] / А. Кӯчарзода // Адабиёт ва санъат – 2021. – 21 апрел.- С.10-11.
6. Раҳим, А. Бароти Абдураҳмон: Рӯзгоре барои ибрат [Матн] / А. Раҳим. // Ҷумҳурият. – 2002. – 4 июн. – С. 4.
7. Раҳим, А. Миллатамонро беҳтар муаррифӣ карда тавонем [Матн] / А. Раҳим // Ҷумҳурият. -2024. - № 21 (24884). – 30 январ. – С. 2.
8. Сангинова, М. Абармарди тамаддуновар [Матн] / М. Сангинова //

Омӯзгор. – 2019. – 22 август. – С. 11.
9. Тоҳирӣ, Ҳ. Бароти Абдураҳмон: Нависандагӣ ҷавониамро рабуд, вале ба хислатам солорӣ афзуд. [Матн] / Ҳ. Тоҳирӣ // Садои мардум. – 2022. – 14 сентябр. – С. 3-4.

ТЕОРЕТИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОДЧИНИТЕЛЬНЫХ СОЮЗОВ

Анваршо Муродов – *к.ф.н., доцент кафедры методики преподования иностранных языков Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава*
Тел.: (+992) 908-11-10-85;
E-mail: Shoh93_93@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются теоретико-лингвистические основы сопоставительного исследования семантико-функциональных особенностей подчинительных союзов в разноструктурных языках. Особое внимание уделяется изучению лингвистической природы подчинительных союзов, их структурно-семантических характеристик, грамматических функций и роли в формировании синтаксических отношений между компонентами сложноподчинённого предложения. Анализируются основные научные подходы к определению лингвистического статуса подчинительных союзов, принципы их классификации, а также особенности выражения причинных, временных, условных, целевых, уступительных, сравнительных и других семантико-синтаксических отношений.

В процессе исследования особое значение придаётся выявлению универсальных и национально-специфических признаков функционирования подчинительных союзов в сопоставляемых языковых системах. Рассматривается взаимосвязь семантического содержания союзных единиц с их синтаксическими функциями, а также определяется влияние грамматического строя языка на способы выражения подчинительной связи. Подчёркивается необходимость комплексного подхода к изучению подчинительных союзов, объединяющего структурный, семантический, функциональный и сопоставительно-типологический методы лингвистического анализа.

Научная значимость исследования заключается в теоретическом осмыслении семантико-функциональной природы подчинительных союзов и систематизации основных подходов к их сопоставительному изучению. Практическая значимость работы определяется возможностью использования рассматриваемых теоретических положений при преподавании сравнительной грамматики, общего языкознания, синтаксиса и теории перевода, а также при разработке учебно-методических материалов для студентов филологических

специальностей. Исследование способствует более глубокому пониманию общих закономерностей и специфических особенностей функционирования подчинительных союзов в различных языковых системах.

Ключевые слова: *подчинительные союзы, сопоставительное языкознание, семантико-функциональные особенности, синтаксические отношения, сложноподчинённое предложение, семантическая классификация, функциональная грамматика, разноструктурные языки, подчинительная связь, сопоставительно-типологический анализ*.

Подчинительные союзы (далее – ПС) представляют собой один из основных видов связи между частями сложноподчинённого предложения (далее - СПП). Они по своей семантике имеют четкое лексическое значение, которое в равной степени показывает смысловые отношения, исходящие из взаимоотношений между главным и придаточным предложениями внутри СПП. Эта двойная функция ПС в составе СПП даёт возможность объединить отдельные предложения в единую синтаксическую конструкцию и способствует выражению семантических взаимосвязей, которые принимают участие в построении предложения. Эти функциональные особенности ПС свидетельствуют о том, что они способны придавать компонентам предложения не только лаконичность, но и определять их место в СПП.

Важность и необходимость присутствия ПС в предложении обусловлена тем, что эта единица усиливает оценочную ситуацию другой части предложения в качестве одного из компонентов данной ситуации. Поэтому ПС предполагают такие виды оценки, как содержание ситуации, происходящей в первой части СПП, и характер отношений между частями СПП. Это позволяет логически охарактеризовать связь между частями СПП.

По сути, ПС представляют собой языковые единицы, которые имеют функцию подчинения. Они определяют специфику синтаксических конструкций, указывают на вид синтаксических связей, однако при этом вне контекста они не могут однозначно отображать особенности семантических взаимоотношений. ПС обладают еще одной дополнительной функцией, т.е. могут формировать контекст. Для этого они обязательно должны использоваться с глаголами, которые в предложении выполняют функции сказуемых.

Описание союзов, и, в частности, ПС, в толковых, двуязычных и трехъязычных словарях приводится в недостаточной степени. Поэтому в последние годы интерес лингвистов к данной проблеме стал увеличиваться, тем более, что помимо всего, функционирование ПС связано с синтаксическими конструкциями предложения.

Один из основоположников таджикской современной лингвистики *Саидризо Ализода* изданием своего учебника “Сарфу наҳви тоҷикӣ” (Таджикская морфология и синтаксис) заложил фундамент таджикской нормативной грамматики для школ с начальным и средним образованием. В разделе «Морфология» он наряду с другими частями речи приводит общую

характеристику некоторых союзов. Следует особо отметить, что вначале учёный данную часть речи называет «робита» (связь), и только позже эта часть речи была переименована в «пайвандак» (союз). В грамматике С. Ализода сочинительные и подчинительные союзы перечислены в смешанном порядке, то есть еще не была произведена их классификация по двум основным признакам.

Л.Бузургзода в своем учебнике по таджикскому языку о союзах пишет: “Союзы являются несамостоятельной частью речи: некоторые из них служат для соединения слов и предложений, а другие для подчинения предложений” [2, с.244]. Несмотря на то, что в этом учебнике автор перечислил небольшое количество союзов, тем не менее, он их распределил на две основные группы: сочинительные и подчинительные союзы. При этом, в качестве своей аргументации для пояснения функций ПС исследователем приводятся примеры из художественной литературы. В связи с этим, мы по праву можем считать Л.Бузургзода одним из основоположников классификации союзов современного таджикского литературного языка.

Основные сведения по таджикским ПС обобщены в Грамматике современного таджикского языка (1985). Прежде всего отмечается, что союзы хронологически по сравнению с самостоятельными частями речи появились несколько позже. В таджикском языке количество союзов в соответствии с потребностями языка и его развитием постоянно увеличивается за счет самостоятельных слов. Значение многих самостоятельных слов в течение долгого исторического пути ослабло и они вошли в группу союзов в соответствии со внутренними законами развития таджикского языка. Союзы по своему происхождению распределились на две группы: *основные и именные* союзы. Ряд союзов полностью грамматикализовался и сегодня толкование их этимологии и первоначальной семантики представляется достаточно сложным делом [3, с.27].

В настоящее время синтаксис современного *таджикского языка* опирается на передовую лингвистическую теорию и высказывает определенную гипотезу о союзах в целом, в том числе и подчинительных. В грамматике таджикского языка выдвигается глубокая точка зрения о средствах грамматической связи в сложноподчиненных предложениях, особенно об их союзах, которые в ней трактуется следующим образом: “Союзы являются самым главным средством синтаксической связи компонентов сложноподчиненных предложений и выражают их различные отношения” [4, с.5]. В грамматиках ПС разделены по их значению и функциям на две группы: 1) *синтаксические союзы*; 2) *семантические союзы* [4, с.12]. В группу синтаксических союзов включен только один универсальный союз *ки*. По этому поводу, то есть по вопросу союзов сложноподчиненных предложений свою точку зрения высказывает и В. Абдулазизов, который считает, что в литературном таджикском языке есть группа союзов, которая, несмотря на то, что они являются семантическими, в определенной мере стали полисемантичными и многофункциональными и поступенно стали принимать

участие в грамматической связи различных придаточных предложений, например: сложноподчиненные союзы *то, то ки, то ин ки, чун*. Поэтому было бы целесообразнее считать их семантико-синтаксическими союзами [1, с.38].

Союзы, в том числе ПС в качестве грамматической категориии синтаксического средства связи между словами и предложениями, с самого начала исторического развития современного таджикского языка сформировались в виде развитой морфологической категории. К числу таких союзов известный таджикский лингвист С.Халимов относит следующие ПС "... *ки, чун, чунки, агар (гар, ар), чунон ки, то (то ки), аз бас ки (баски), зеро ки, азеро, азерок, эро*. Например: *Ҳама анвои сафро ба лавн бояд донистан, чи ба маза ҷудо натавон кардан, азерок ҳама талханд* (Ахавайнӣ)" [6, с.61] – Все виды желтых продуктов нужно знать по оттенку, так как по вкусу их отличить нельзя, поскольку они все горькие. Далее учёный отмечает, что в данном примере союз *чи* употребен в качестве ПС *чунки* (потому что), а *азерок* (потому что) является исторической формой ПС *зеро ки*.

Другой выдающийся таджикский лингвист Б. Камолиддинов считает: "... Союзы являются важным элементом в построении синтаксических моделей. Правильное и полное изложение мысли связано со способами и средствами связи компонентов предложения, с построением модели мысли: насколько модель соответствует выражению мысли, настолько мысль выражается ясно и становится легким понимание намерений говорящего" [5, с.37].

В российской лингвистике о союзах *русского языка* также проведен ряд обстоятельных исследований. Так, российский ученый А.Н. Гвоздев, перечисляя все синтаксические средства связи, одним из них считает союзы и союзные слова. По мнению профессора М.Н. Петерсона, союзы и союзные слова, предлоги и частицы принадлежат к числу служебных слов, которые отличаются от самостоятельных частей речи тем, что они не становятся словами - предложениями и членами предложений.

В соответствии со своей зависимостью от текста ПС различаются между собой по определенным особенностям. Некоторые из них имеют достаточно узкую область применения, а ряд других отличаются своей многозначностью и многофункциональностью. Такие виды ПС могут выражать различную семантику отношений. При этом значение ПС обязательно нуждается в наличии конкретизирующего средства. Например, к первой группе относятся такие союзы, как *вследствие того, что; перед тем, как; зато* и др. К группе многофункциональных ПС относятся *что, как, чтобы* и др. Предложные сочетания конкретизируют предназначение ПС данной группы: *с той целью, чтобы; ввиду того что; после того*, *как* и др.

Союзы наряду с морфологией так же изучаются и лексикографией. Поэтому необходимо рассматривать их содержание, в частности вопрос об их лексическом и грамматическом значениях. Необходимо отметить, что в языкознании по поводу лексической роли союзов зачастую звучат противоположные мнения. Например, российский лингвист С.Д. Кацнельсон [2004] отрицает лексический статус союзов, а другие специалистҷ данной

области (например, Р.П. Рогожникова) признают сходство союзов и знаменательных слов. В процессе лексикографической интерпретации союзов языковеды делают основной акцент на классификацию союзов в синтаксическом плане, традиционно разделя ПС по их функциям в составе СПП (уступительные, времени, места, причины и т.д.). Кроме того, в современной лингвистике отсутствует обоснованная классификация семантического значения союзов, так как такого рода классификация зависит от вида придаточного предложения в составе СПП. Ю.И. Леденев придерживается мнения, что союз, как и слово, содержит три обязательных элемента: 1) категорию; 2) грамматическое значение; 3) лексическое значение.

Проблема категориального значения, то есть элемента содержания слова, в различное время планомерно исследовалась применительно к самостоятельным частям речи. Вопрос о категориальном значении союзов необходимо рассматривать с точки зрения их релятивности, то есть выражения взаимоотношений. Необходимо помнить, релятивность – это двоякое понятие: если с одной стороны, категории союзов имеют формальные отношения, то есть выступают как вид связи в предложении, то с другой стороны, они выражают смысловые отношения между частями предложения, что указывает на их лексическое значение. Поэтому в современной науке союзы носят релятивный характер (релятивный от лат. relativus – отношение, относительный). Что же касается второго и третьего элементов, то есть грамматического и лексического значений, необходимо отметить, что этот вопрос до сих пор не нашёл своего окончательного решения. Ученые пока не могут до конца ответить на вопрос, что означают грамматическое и лексическое значения союзов и как они сочетаются между собой. Об этом отмечается в трудах Р.П. Рогожниковой (1966), Е.Т. Черкасовой (1973), Г.Е. Крейдлина, А.К. Поливановой (1987) и др. В российском языкознании союзы подробно исследованы по содержанию. Интерпретация содержания знаменательных слов осуществляется преобладания лексического значения. Тем не менее, в содержании союзов по настоящее время отсутствует четкое разграничение между грамматическим и лексическим значением. При этом существует такое мнение, что всё же преобладает грамматическое значение. Однако, например, такие учёные, как А.К. Федоров, Е.Т. Черкасова и другие не уточняют, чем отличается лексическое значение от грамматического. В.А. Белошапкова в синтаксическом плане определяет грамматическое значение, как зависящее от синтаксических единиц. Это значение в составе словосочетаний и сложных предложений выражает различные отношения между компонентами этих единиц. В трудах известных российских ученых А.М. Пешковского, Е.Н. Ширяева отмечается, что отличительные черты сочинительных и подчинительных союзов состоят именно в их грамматических функциях. Они считают, что все ПС подчиняют один компонент другому. А.К. Федоров также считает, что грамматическое значение выражается посредством союзов. Важная особенность ПС заключается в «невозможности употребления их для связи однородных членов предложения». На наш взгляд, союзы, подобно

самостоятельным частям речи, имеют оба значения - грамматическое и лексическое. При этом, они отличаются от самостоятельных частей речи своими особенностями.

В научных исследованиях известного лингвиста И.Б. Мошеева наряду с другими частями речи сопоставлены ПС таджикского и русского языков. В частности, он отмечает: «В обоих языках группа подчинительных союзов представлена очень широко. В неё входит большое количество союзов и союзных слов, как простых, так и сложных, выражающих самые разнообразные подчинительные отношения между главными и придаточными предложениями в составе сложноподчинённого предложения».

В области исследования теоретических предпосылок союзов *английского языка* исследователями особое внимание уделяется их грамматическим свойствам как в составе предложений, так и в плане их дискурса. Англоведами предлагаются методы определения грамматической роли таких союзов. Например, известный англовед В.И. Жельвис считаеть: “При подчинительной связи одна из частей сложного предложения (главная часть) в смысловом, грамматическом и огтчасти в ритмомелодическом отношении более независима чем вторая (придаточная) часть”. В общем плане подчинение более тесно связывает отдельные части СПП по сравнению с сочинительной связью. Поэтому необходимо придерживаться общепринятого разграничения сочинительного и подчинительного видов связи, то есть подчинительная связь в отличие от сочинительной, которая выполняет разделительную, соединительную, причинно-следственную, противительную функции, выражает отношения дополнения, определения и обстоятельства внутри СПП.

Исследователь О.В. Шемшуренко сообщает, что «В английском языке подчинительными считаются союзы *while, when, if, though, so that*, а сложные предложения, части которых соединены с их помощью, - сложноподчинёнными. Действительно, в ряде случаев подчинённый характер части предложения, введённой, например, союзом *while*, не вызывает сомнений: *While he was in gaol, Dickens, Macready, and Habbot Brown ecameacross him by chance*… - В то время как он был в заключении, Диккенс, Макриди, и Хаббот Браун случайно встретили его. Часть предложения, введенная здесь союзом, выражает действие, в течение которого совершается действие другой части – без союза; таким образом, часть с союзом играет подчинённую, обслуживающую роль по отношению к главной части». Автор вполне логично допускает, что принадлежность такого рода придаточных предложений к СПП, прежде всего, доказывается тем, что эта часть СПП отвечает на вопрос *when* или *during what time*? (в какое время). При этом она может находиться до, после другой части, или быть вставленной в середину неё. Действительно, в английском языке, как и в двух других сравниваемых нами языках, СПП не разделяется на самостоятельные простые предложения и одним из наиболее продуктивных видов связи являются ПС.

Необходимо отметить, что во многоих исследованиях, где анализом охвачены английские ПС, основной акцент делается на изучение

синтаксических взаимоотношений между частями СПП. При этом ученые уделяют внимание вопросу о том, какие члены главного предложения поясняются посредством придаточных предложений, какие временные формы глагола выполняют роль сказуемого в главном и придаточном предложениях. Кроме того, ряд научных работ англистов посвящен проблемам использования знаков препинания в составе СПП. Но, к сожалению, в работах исследователей союзов английского языка не уделяется должного внимания проблеме описания структуры и семантики ПС, а также их функциональных возможностей, поэтому разграничение значения союзов, на наш взгляд, представляется всё еще недостаточным.

В грамматиках английского языка союзы характеризуются как слова, используемые в рамках сложного предложения. Они классифицируются на сочинительные и подчинительные союзы. Семантика ПС сочетается с семантикой придаточных предикативных единиц. В число таких предикативных единиц входят изъяснительные (*that, if, whether*), условные (*if, in case, unless*), уступительные (*though, although*), причинно-следственные (*because, so ... that*) и другие ПС, которые редко входят в состав словосочетаний по сравнению с сложноподчинённым предложением, при этом в английском языке такая функция ПС не является исключением. Эти союзы требуют включения однородных и неоднородных членов предложения, зачастую они обусловлены использованием обособленных членов предложения: «Так, временные союзы *when, while* вводят обычно причастные группы: *Bagshaw, **when** invited to dinner, always took the trouble to as certain...* (Powell) – Багша, **когда** его приглашали на ужин, всегда старался выяснить…(Пауэл). Целевой союз *in order* и парный so ... as вводят обстоятельство, выраженное инфинитивом: *I came **in order** to help you*–Я пришел, **чтобы** тебе помочь. Союз *though* имеет всегда уступительное значение и может вводить как обособленный член предложения, так и однородные члены: ***Though** tired, we went on – **Хоть** и устали, мы продолжили.* Союз *if* в словосочетании также приобретает уступительное значение, но может сохранять значение условия». В английском языке, как и в русском, в роли союзных слов могут выступать местоимения и наречия, в которых сохранилась их свое первоначальная семантика. Однако наряду со своей основной функцией эти слова, например, местоимения *which, who, what и наречия how, when, where, why,* приобрели способность подчинять предикативные единицы. Отличие союзных слов от союзов состоит в том, что они, выполняя функцию союзов, выступают в качестве членов предложения: подлежащего, дополнения. При этом они вводят определительные, дополнительные, иногда уступительные придаточные.

Таким образом, таджикскими лингвистами установлено, что союзы являются важным элементов в построении синтаксических моделей. Союзы представляют собой одно из главных средств синтаксической связи компонентов сложноподчиненных предложений и выражают их различные отношения.

Морфологи-русисты полагают, что союз, как и слово, обладают категорией, грамматическим и лексическим значением. Наряду с этим, приводя лексикографическую характеристику союзов, исследователи проводят синтаксическую классификацию союзов, разделяя ПС по их функциям в составе СПП.

В английском языке союзы описываются как слова, используемые в рамках сложного предложения. Семантика ПС сочетается с семантикой придаточных предикативных единиц. ПС английского языка входят в состав не только сложноподчинённых предложений, но в одельных случаях и в словосочетания.

Литература:

1.Абдулазизов, В. Сложноподчиненные предложения с дополнительными придаточными предложениями в таджикском литературном язык: автореф. дис. канд. филол. наук:(10.02.02.) / Абдулазизов Вохобджон – Душанбе, 1993. – 27с.

2. Бузургзода, Л. Дурахши ахтари сӯзон. Ҷ.2. / Л. Бузургзода. -Душанбе: Матбуот, 2013. - 559с.

3.Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. Фонетика ва морфология. -Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1985. -356 с.

4.Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 3. Ҷумлаҳои мураккаб. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1989. - 245 с.

5. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов - Душанбе: Маориф, 1992. - 128с.

6.Халимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри Х). / С. Халимов. – Душанбе, 1979, -95с.

СОСТАВ И СТРУКТУРА ТАДЖИКСКИХ И РУССКИХ АНТРОПОНИМОВ В СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ПЛАНЕ

Нурматова З.Ш. - *к.ф.н., ст. преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ*
Тел. 939114111; email: ddknzs@mail.ru

Аннотация: Автор отмечает, что в процессе исследования столкнулись с проблемами отсутствия отдельного сводного таджикского и русского антропонимического словаря, и важности изучения образования таджикских фамилий и отчеств в современной таджикской антропонимике, что является следствием роста национального самосознания в связи с принятием Закона о языке и Независимости Республики Таджикистан. В связи с чем, мы считаем необходимым, систематизировать способы образования фамилий и отчеств в

современной таджикской антропонимике, некоторые проекты, которых освещены в нашей работе. Этим определяется актуальность настоящей работы.

Данная работа использована при освещении разных сторон взаимовлияния таджикской и русской антропонимики в наше время.

Ключевые слова: *литература; антропонимика; национальное самосознание; язык; проблемы образования; сопоставительный план.*

Проблемы изучения культурных связей России и Средней Азии уже в течение многих лет стали объектом особого изучения ученых. В этом плане весьма актуальной является проблема изучения взаимодействия языков, в частности, таджикского и русского. Некоторые ученые считают, что взаимодействие таджикского и русского языков на протяжении многих веков было не столь интенсивным, но все же весьма продолжительным. Это, конечно, не могло не оставить следы во всех областях лексики этих языков, в частности, в области ономастики.

Ономастика (с греческого, «искусство давать имена») - наука, изучающая собственные имена. Собственные имена присваиваются в индивидуальном порядке каждому предмету, имеющему своё имя: человеку, городу, реке, животному, птице, игрушкам, а иной раз и отдельно стоящему дереву или особо любимому цветку, камню и так далее. Разделами ономастики являются антропонимика, топонимика, космонимика и другие.

Личное имя или антропоним - «это специальное слово, служащее для обозначения отдельного человека и данное в индивидуальном порядке, для того чтобы иметь возможность к нему обращаться, а также говорить о нём с другими [6, с.4]».

Человек имеет имя, отчество, фамилию, может иметь прозвище, псевдоним. Это - антропонимы (греч. слова «человек» - опта – «имя, название»). Совокупность антропонимов - это антропонимия того или иного языка. Наука, изучающая антропонимию - антропонимика [10, с.7]».

В современной науке имеется немало специальных исследований, посвященных этой проблеме, в частности, проблеме антропонимики. Имеются отдельные работы в иранистике и таджиковедении. Однако вопросы взаимопроникновения антропонимистической лексики в таджикском и русском языках до сих пор не стали предметом специального исследования, в то время как эта проблема представляет, несомненно, большой интерес не только для лингвистов, но и для историков, этнографов, психологов и других исследователей. Несмотря на широкую представленность ономастической литературы, изучение проблемы в данном аспекте представляет большую трудность.

Дело в том, что народы Ближнего Востока настолько исторически переплелись, что почти невозможно изучение данной проблемы отдельно друг от друга. В связи, с чем нами сделана попытка, исследовать данную проблему не только в лингвистическом, но и историческом плане.

Важность изучения данной проблемы продиктована также и тем, что нет отдельного сводного словаря таджикских и русских антропонимов, а также лексический состав, этимология, лексико-семантический и грамматический анализ таджикских и русских антропонимов в сравнительно-сопоставительном плане требует специального научного изучения и является одной из важных проблем современной антропонимики. Кроме того, в процессе исследований, мы столкнулись с проблемами образования таджикских фамилий и отчеств в современной таджикской антропонимике, что является следствием роста национального самосознания в связи с принятием Закона о языке и Независимости Республики Таджикистан. В связи с чем, мы считаем необходимым, систематизировать способы образования фамилий и отчеств в современной таджикской антропонимике, некоторые проекты, которых освещены в нашей работе. Этим определяется актуальность настоящей работы.

В данной статье нами поставлена цель: исследовать таджикскую и русскую антропонимию, на основе изложенного материала произвести сравнительно-сопоставительный анализ личных имен и сделать соответствующие обобщения. В соответствии с поставленной целью выдвигаются следующие задачи: выявить основные пласты в составе таджикских и русских антропонимов; дать их структурно-семантическое описание; раскрыть лексико-семантические и грамматические особенности таджикских и русских антропонимов и определяя лексико-семантические группы таджикских и русских антропонимов найти их сходство и различие; установить мотивы выбора имени и условия, влияющие на этот выбор; дать лексико-семантическую и грамматическую классификацию таджикских и русских антропонимов.

Исследования антропонимистической лексики стало необходимости перевода фамилий и отчеств, возникших в результате влияния русского языка в советское время, на новые по образцам исконно таджикских фамилий и отчеств.

Как известно, проблема изучения собственных имен привлекала внимание ученых с древних времен. Возникновение имен, их значение, связь с историей общества, с мировоззрением и верованиями людей с окружающей природой, а также изменения, происходившие с ними на протяжении разных эпох, изучали и изучают ученые самых разных научных дисциплин, в частности: истории, этнографии, литературоведения, географии, психологии и др. Но в первую очередь, ономастическая лексика стала объектом изучения лингвистов. Имеется немало работ, посвященных изучению ономастической лексики в русском языке. Исследования ономастической лексики начались в 50-60-е годы XX века. Однако большей частью эти исследования были посвящены изучению географических названий - топонимике. Появились также немало работ, посвященных анализу других объектов ономастики, в частности антропонимики.

Изучению антропонимики посвящены исследования не только ученых в нашей бывшей общей стране - СССР, но и зарубежных ученых. В этом плане

интересны работы: английского ученого Альбера Доза, немецкого ученого Адольфа Баха, польского ученого Витольда Ташицкого и других.

В вопросах теории ономастики и освещении трудов классиков ономастики велика заслуга Суперанской А.В. Её монография «Общая теория имени собственного» (М., Наука, 1973, 365) охватывает проблемы: значения имени в обществе; статусе имени собственного; ономастического пространства и классификации имён; собственных имён в языке и речи; семантики собственных имён.

Книга посвящена теоретическим проблемам ономастики. В ней подробно освещена история вопроса, определяется место ономастики среди других наук и связь имён собственных с жизнью человека. Особое внимание отводится семантике имён собственных и их роли в языке и речи.

Ещё одна работа А.В.Суперанской и А.В Сусловой называется «О русских именах». Данная работа затрагивает проблемы нашей работы, и сыграло определённую роль в освещении некоторых её сторон. В частности, Суперанская А.В. исследует историю появления имён, освещает проблемы официальных и неофициальных, полных и сокращённых форм имён, редких, редчайших и малоизвестных русских имен.

Заслуживает внимания работа Суперанской А.Н. и Сусловой А.В. «Современные русские фамилии» (М., Наука, 1981, 175с.), посвященная истории возникновения, этапам становления И' типам русских фамилий. Специальные разделы посвящаются ударению в фамилиях, склонению их в современном русском языке, взаимоотношению имен собственных и нарицательных. В работе рассматриваются разные стороны русских фамилий: истоки, основы, стилистика, этимология, морфологические различия и искусственные фамилии литературных героев и т.д.

Данная работа повлияла на нашу точку зрения в освещении основных проблем нашей работы, так как в ней рассматриваются все виды русских антропонимов, образованные от восточных имён.

В работе «Имя и общество» Владимир Андреевич Никонов подводит итоги своих исследований личных имен, фамилий и других видов антропонимов, различных народов в разное время. Автор приводит итоги своих пересчетов употребляемости имен в том или ином языке в тюркоязычных группах языков. Им сделаны первые обобщенные наблюдения над современными антропонимистическими процессами у народов Севера, Дальнего Востока, Средней Азии. В «Предварительных замечаниях» автор объясняет задачи антропонимики. Никонов говорит, что антропонимия может служить ценным источником для других наук. В «Нерещенных вопросах антропонимики» он делает попытку выявить и исследовать грани тождеств и различий между именами собственными и нарицательными в их происхождении, составе и функционировании. Автор предлагает пересмотреть современные отчества и их формы в жизни народов Средней Азии, Азербайджана и других народов СССР и заменой их наиболее традиционными формами отчеств и фамилий и т.д. Данная идея приобретает реальное

осуществление в наше время после принятия независимости бывших республик СССР, после смерти учёного, что говорит о важности стремлений и чаяний ономатолога Никонова В.А. в развитии и усовершенствовании способов наречения не только русских, но и других народов.

В другой, совместной работе Никонова В.А. со Стратоновичем Г. «Этнография имен» (Главная редакция восточной литературы издательства «Наука» М., 1971, 262е.), содержатся статьи, посвященные этнографическому изучению собственных имен: географических названий, личных имен, наименований племен и народов, названий космических объектов, кличек животных и т.п. В статьях по антропонимике рассматриваются имена собственные Средней Азии, Сибири, Дальнего Востока, Поволжья, Кавказа, Прибалтики, Украины, Монголии, Индии, Китая. Данная работа осветила проблемы нашей статьи с новой точки зрения. А именно, в статье Жанузакова Т.Ж. «Обычаи и традиции в казахской антропонимии», вышеназванного сборника ознакомила нас с обычаями и традициями казахской антропонимики, некоторые сходства, которых мы наблюдаем и в таджикской и русской антропонимии.

Другие не менее интересные статьи данного сборника сыграли определённую роль в развитии наших взглядов на проблемы нашей статьи.

Таким образом, книга «Этнография имен» послужила хорошим источником при изучении всех областей ономастики, в том числе вопросов русских личных имён и фамилий в нашей работе.

Весомый вклад в теорию ономастики внес видный ученый Бондалетов В.Д. Его работа «Русская ономастика» (М., Просвещение, 1983, 223с.) посвящена изучению различных сторон имени собственного.

Таков неполный перечень трудов, посвященных проблемам русской ономастики, в частности, антропонимики. Из которых следует, что хотя имена собственные стали объектом изучения учёных с давних времён, до сих пор не существует единого общего определения собственных имён как языковой категории, что затруднительно из-за различия исходных положений и методов их созидателей, так как в работах ономатологов разных стран поиски велись в диаметрально противоположных «направлениях» [7, с.80].

Однако рассматриваемая нами проблема, несмотря на её важность и активность, до сих пор, к сожалению, изучена недостаточно. Она даже не стала ещё предметом специального исследования. Вместе с тем, целый ряд вопросов, относящихся к нашей теме, освещен в отдельных работах, на которых необходимо остановиться хотя бы вкратце. Это в основном работы, посвященные исследованию таджикской ономастической лексики, в том числе антропонимики.

Пожалуй, наибольшее количество сведений по таджикской антропонимике можно найти в работах видного таджикского ономатолога А.Г. Гафурова. Одной из первых его работ по ономастике является научно-популярная книга «Рассказы об именах», изданная в Душанбе в издательстве «Ирфон» в 1968 году.

В ней автор проблемы ономастики исследовал не только с точки зрения историка и этнографа, но и с точки зрения лингвиста. В работе автор рассказывает об обычаях и традициях наречения детей разных народов, в том числе таджиков. В ней приводятся исторические факты, версии появление личных имен, их компонентов, а также форм обращения восточных народов. Книга является как бы словарем или словником собственных имен с толкованием их значения, истории появления и т.д. В данной книге мы нашли интересные материалы по истории перехода некоторых таджикских личных имен в состав русских личных имён, например, об истории перехода имён Митрофан, Митродор, Руслан Елизарович, Рухшона и др.

Следующая монография Алима Гафурова «Имя и история» (Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. М.: Наука, 1987, 221 е.). Эта книга - об истории имен народов Ближнего Востока и Средней Азии, о связи личных имен - антропонимов с историей этих народов. К книге приложен словарь арабских, персидских, таджикских и тюркских имен с объяснениями их значений.

В своей работе автор в увлекательной форме рассказывает об историях имен известных исторических лиц, о появлении и формировании некоторых восточных имен, о традициях и обычаях наречения детей в странах Востока, о многокомпонентных именах, о связках при помощи, которых составлялись восточные имена, о путях заимствования тех или иных личных имен и их вариациях в языках заимствовавших. Для удобства произношения некоторые личные имена претерпевают изменения, что способствует их фонетическому искажению, но автор в своих исследованиях объясняет эти перипетии и правильно определяет источник заимствованных личных имен. В работе «Имя и история» рассказывается об истории имен отцов и дедов, из которых состояли компоненты личного имени таджиков до Советского периода.

«Имя и история» - эта работа с широким диапазоном исследований. Результат огромного кропотливого труда замечательного историка, этнографа и ономатолога - Алима Гафурова, которая явилась ценнейшим материалом при разработке решения проблем наших исследований, а именно при изучении истории происхождения некоторых таджикских и заимствованных имён, при изучении таджикских патронимов, способов образования сложных таджикских и многом конентных имён.

Наряду с «Ономастикой Средней Азии», «Ономастикой Востока» и другими, цикл сборников по «Вопросам ономастики» сыграли определённую роль в освещении проблем среднеазиатской, в том числе таджикской ономастики, в нашей работе.

В статьях затрагиваются проблемы особенностей таджикского имя творчества, например, влияние Навруза на таджикскую антропонимию, использование космонимов, драгоценных металлов и камней в наречении таджиков. Данная работа помогла нам взглянуть на вопросы мотивировки таджикских личных имён с новой точки зрения.

Для освещения проблем нашей работы существенную роль сыграла статья «Восточные псевдонимы в России», в которой автор анализирует восточные псевдонимы известных учёных, писателей и общественных деятелей России. Данная работа нами использована при освещении разных сторон взаимовлияния таджикской и русской антропонимики в наше время.

Таким образом, «Маколахои номшиносӣ» в наших исследованиях было необходимо для определения состояния фонда, репертуара, динамики, степени употребления, зоны распространения и в целом изучения системы антропонимии таджиков на материалах новейших исследований.

Следующая работа по таджикской антропонимике написана Ш. Хайдари и называется «Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони райони Ашт» (Частотный словарь антропонимии таджиков Аштского района. Шомат Хайдаров, Душанбе, Дониш, 1986, с.226).

Этот словарь состоит из нескольких разделов. В ней содержатся лингвостатистические и статистические данные об исследованиях антропонимов. Автор не только приводит сведения об именах собственных, но и говорит о необходимости создания частотных словарей антропонимов, что весьма интересно и полезно в плане развития антропонимистической лексики. Для определения частотности использования антропонимов Аштского района им был исследован весьма большой промежуток времени с 1920 по 1980 и с 1980 по 1991 годы. Данный словарь использован нами как один из современных именников таджикской антропонимики [6, с.12].

При исследовании таджикских антропонимов нами были использованы словари таджикского языка: «Тухфат-ул-ахбоб» Хофиза Убахи, «Гиёс-ул-лугот» Мухаммада Гиёсуддина. В данных словарях даны толкование не только наименования предметов, понятий, но и собственных имен.

Огромную помощь в лексико-семантическом анализе таджикских антропонимов оказал нам толковый словарь таджикского языка на таджикском языке «Фарҳанги забони тоҷикӣ», выпущенный в Москве в издательстве «Советская энциклопедия» в 1969 году под - редакцией М.Ш. Шукурова, В.А. Капранова, Р. Хашима и Н.А. Масуми. Необходимо отметить, что, несмотря на большое количество слов, получивших толкование в этом словаре, таджикских антропонимов представлено в нём немного.

Одной из последних работ, посвященных таджикской ономастике является словарь таджикских имён: «Фарҳанги номҳои тоҷикӣ» Масуда Косими и Азиза Мирбобоева, выпущенный в Душанбе, в издательстве «Пайванд» в 2000 году. В словаре приведены более 8000 таджикских личных имён не только в современной таджикской графике, но и в форме старотаджикской письменности, учитывающие все правила таджикской орфоэпии и орфографии. Этот словарь содержит источник таджикских имён, но в нём отсутствует этимология и толкование значения имён. В наших исследованиях мы использовали предисловие данной книги во время лексико-семантической классификации таджикских личных имён, а также при определении заимствованных таджикских личных имён.

Сравнивая точки зрения таджикских и русских ономатологов на происхождение имён, мы попытались осветить общую картину взаимовлияния и этимологию некоторых имён, а также проследить пути взаимопроникновения имён в ту или другую антропонимию. В данной работе сделана попытка, осуществить лексико-семантическую, грамматическую классификацию таджикских и русских антропонимов в сравнительно-сопоставительном плане.

Литература:

1. Аюбова М. Несколько слов об этимологии древней таджикской антропонимии //Маърифат, №7-8. -Душанбе, 1999. - С.7-9. (на тадж. языке)
2. Гафуров О. Г. Лично-собственные имена в таджикском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук. -Душанбе, 1964. - 18с.
3. Додихудоев, Р.Х. Несколько слов об употреблении собственных имен в «Шахнаме» Абулкасыма Фирдавси // Изв. АН Республики Таджикистан, Серия востоковедения, истории, филологии, № 2 (34). -Душанбе, 1994. -С. 84-89. (на тадж. языке).
4. Касимов О. Х. Деривация в «Шахнаме» Абулькасыма Фирдавси. - Душанбе, 2006. - 186с.
5. Касимов О.Х. Картина животного мира в «Шахнаме» Абулькасыма Фирдавси. - Душанбе: Дониш, 2011. -135с.
6. Ниёзмухаммадов Б. Таджикское языкознание // Избранные труды. - Душанбе: Дониш, 1970. - 386с.
7. Никонов В.А. Введение в топонимику. - М., 1965. -236с.
8. Никонов В.А. Имя и общество. - М., 1974. -278 с.
9. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь - М., 1965. - 168с.
10. Саркоров Н. Эпитеты в «Шахнаме» Фирдавси (образ и характер человека). - Душанбе, 2012. -139с.

О НЕКОТОРЫХ ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОЭЗИИ РОБИИ БАЛХИ И ЕЁ СОВРЕМЕННИКОВ В ПЕРЕВОДЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Раъно Раджабова – *к.ф.н., доцент кафедры таджикского языка РТСУ*
Тел.: 93 910 84 94
E-mail: j.o.92@mail.ru

Аннотация: В представленной вниманию статье анализу подвергается ряд жанрово-стилистических особенностей поэзии яркой представительницы таджикско-персидской литературы X века Робии Балхи и её современников в переводе на русский язык. Автором поставлена и решена задача сравнения текстов оригинала и подстрочного перевода на русский язык образцов художественного наследия поэтессы, что способствует более точному пониманию тематики её произведений и более близкому ознакомлению читательской аудитории с её творчеством. В статье приводятся убедительные

примеры из творческого наследия современников Робии Балхи, таких как Абуабдулло Рудаки, Умар Хайям, Абуали ибн Сино, которые прославились благодаря не только своим научным трактатам, но и неподражаемым стихотворениям. На основе приведённых образцов автором статьи сделаны соответствующие выводы о жанрово-стилистических особенностях их произведений.

Ключевые слова: *жанр, стилистические особенности, метрическая система, рубаяты, марсия, касыда, религиозные течения, любовная тематика, художественное наследие, таджикско-персидская литература, свободомыслие и толерантность*.

Среди тематических вопросов художественного наследия Робии Балхи красной линией проходит тема любви. Робия Балхи в отличие от других поэтов своего времени не смешивает эту тему с религиозными воззрениями и внешними проявлениями, напротив, она отображает её как чистое человеческое чувство. При этом содержание стихов Робии не ограничивается лишь любовной темой. Она в своей поэзии мастерски применяет символы различных культур своего времени. В эпоху жизни и деятельности Робии Балхи Хорасан, то есть территория современного Афганистана считалась местом, где объединялись такие религиозные толки, как зороастризм, буддизм, манихейство и христианство. В стихах Робии эта многогранность вероисповеданий отображена с особой эмоциональностью, и показано её стремление к свободомыслию и толерантности, которые приводят к совершенствованию личности.

Робиа Балхи является не только первой поэтессой, оставившей художественное наследие на языке дари, но и одним из величественных символов арийской культуры. Благодаря своему поэтическому таланту, стремлению к эстетичности и свободомыслию Робиа стала женским голосом прошлых столетий. Она своими мыслями придала свежее дыхание и женскую привлекательность культуре персоязычных народов, и представила миру чувство любви как чистую ценность. Несмотря на то, что поэтесса оставила не столь большое художественное наследие, оно насыщено чувствами, красотой и глубокими философскими мыслями. Сегодня мы чествуем Робию Балхи как цивилизационную и духовную гордость таджикской нации и всего персоязычного мира. По инициативе и поддержке Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, на 43-м заседании Генеральной конференции ЮНЕСКО, котороая является одним из наиболее важных культурных мероприятий мирового сообщества, наряду с 65-ю юбилеями и годовщинами, в Перечень юбилеев ЮНЕСКО включено 1050-летие Робии Балхи, как один из юбилеев 2026-2027 годов.

Эта достойная инициатива является признаком не только уважения к яркой представительнице таджикско-персидской литературы, но и свидетельствует о почитании нашей древней культуры и высокой оценке роли женщин в повышении духовности.

Исследование лингвистических и литературных особенностей поэзии Робии Балхи и её современников началось ещё в советский период. Освещением различных аспектов их творчества занимались такие известные представители таджикской филологии, как Е.Э. Бертельс, М.Н. Османов, И.С. Брагинский, А. Мирзоев, М. Шакури, А. Афсахзод, М. Касимова, С. Халимиён, Д. Ходжаев и многие другие.

Таджикский литературовед *З. Сайфуллаева* отмечает: «Е. Э. Бертельс в указанной статье (речь идёт о статье Е. Э. Бертельса «Расцвет литературы в X в.», 1988 – прим. наше: Р.Р.) высоко оценивает художественные и эстетические особенности стихотворений таких поэтов саманидской эпохи, как Шахид Балхи, Абузироа, Абушакур Балхи, Хусравони, Робиа, Кисои и Дакики, вкратце отмечает некоторые нюансы их таланта и мастерства, что представляет собой первый опыт осмысления художественных и эстетических особенностей наследия литераторов X века российскими востоковедами» [6; с.311].

В недавно изданной книге таджикского исследователя *А. Маликзода* под названием «Робиаи Балхӣ ва ашъори ӯ» (Робиа Балхи и её поэзия) описаны происхождение, жизненный путь и творчество, художественное наследие, его суть и содержание, в которые входит в частности, и описание природы [3]. Следует подчеркнуть, что эта тематика, то есть описание природы территории Хорасана и Мавераннахра, совершенно не нова и является традиционной для периода становления таджикско-персидской поэзии. Так, красоты природы, её пробуждения ото сна в весенний период, гедонические мотивы характерны и для касыд современников Робии – **Абуабдулло Рудаки**, рубаятов Умара Хайяма, Абуали Сино. Например, эта тема великолепно преподносится великим основоположником таджикско-персидской поэзии в касыде «Омад баҳори хуррам» (Пришла красавица-весна):

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯйи тиб,
Бо сад ҳазор нузҳату оройиши аҷиб.
Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад ҷавон
Гетӣ бадил ёфт шабоб аз пайи машиб.
Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
Лашкара-ш абри тираву боди сабо – нақиб.
Наффот – барқи равшану тундар-ш таблзан,
Дидам ҳазор хайлу надидам чунин маҳиб.
Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯквор
В-он раъд бин, ки нолад чун ошиқи кайиб ...

Перевод В.Левика:

В благоухании, в цветах пришла желанная весна,
Сто тысяч радостей живых вселенной принесла она.
В такое время старику не трудно юношею стать, —
И снова молод старый мир, куда девалась седина!
Построил войско небосвод, где вождь — весенний ветерок,
Где тучи — всадникам равны, и мнится: началась война.
Здесь молний греческий огонь, здесь воин — барабанщик-гром

Скажи, какая рать была, как это полчище, сильна?

Взгляни, как туча слезы льет. Так плачет в горе человек.

Гром на влюбленного похож, чья скорбная душа больна ... [1; с.7].

Сама Робиа, подобно своему современнику и духовному наставнику Рудаки, великолепно владела техникой описания природы. В частности:

Фишонд аз савсану гул симу зар бод,
Зиҳӣ боде, ки раҳмат бод бар бод!
Бидод аз нақши Озар сад нишон об,
Намуд аз сеҳри Монӣ сад асар бод.
Мисоли чашми Одам шуд магар абр,
Далели лутфи Исо шуд магар бод.
Ки дур борид ҳар дам дар чаман абр,
Ки ҷон афзуд хуш-хуш дар шаҷар бод. [2; с.116]

Подсторчный перевод: ветер развеял серебро и золото, исходящие от кипарисов и цветов; да здравствует ветер, что приносит благо! От рисунка огня на воде появились сотни знаков; ветер показал нам магию Мони (великий художник доисламского периода – прим. наше: Р.Р.). Возможно, облако как глаз Адама свидетельствует о милости Исы (Иисус, являющийся одним из великих пророков в исламской религии – прим. наше: Р.Р.); облако ежечасно изливает в саду жемчуг, отчего ветер увеличивает жизненные силы деревьев.

Гениальный поэт **Умар Хайям**, который является современником Робии Балхи, также великолепно раскрывает тематику природы в своих рубаятах. По вопросу приверженности Хайяма и Абуали ибн Сино материалистическим взглядам на бытие и окружающий нас мир З. Сайфуллаева в своей монографии отмечает: «Исследователями (имеются в виду советские учёные С. Б. Морочник и Б. А. Розенфельд и их книга «Омар Хайям - поэт, мыслитель, учёный», 1957) осуществлён подробный анализ отмеченного трактата, дана оценка философским мыслям Хайяма о существующем мире, тождестве интеллекта в зависимости от учений Абуали Сино, которые, по сути, схожи в осмыслении загадок материального мира. По наблюдению этих учёных, Хайям в осмыслении особенностей предметов опередил Буали: «он отказался от существования общности абсолютного (божественного) разума» и отрицал «существование мира идей» отдельно «от мира предметов [4; с.94]». Эта инициатива Хайяма в сравнении с Сино трактуется как «шаг вперёд», и направлена на материалистическое понимание решения вопроса» [6; с.186].

Действительно, тема любви и красоты, наслаждения великолепием природы является квинтэссенцией бесподобного творчества и неподражаемого стиля Умара Хайяма. В одном их самых ранних сборников рубаятов Хайяма, изданном в России под названием «Строфы Нирузама» (1901), ярко и сочно передана богатая палитра красок его рубаятов. Например:

Текст оригинала: *Афсӯс, ки номаи ҷавонӣ тай шуд,*
В-он тозабаҳори зинадгонӣ дай шуд.
Он мурғи тараб, ки номи ӯ буд шабоб,
Афсӯс, надонам, ки кай омад, кай шуд. [8; с.22]

Подстрочно: Как жаль, что окончена книга юности,
И ранняя весна юности обернулась зимой.
Та птица рабости, которую звали молодостью,
Увы, не знаю, когда прилетела, когда скрылась. [перевод наш: Р.Р.]

В “Строфах...”: *Увы! Кончаются младые наши лета,*
И юности весна назавтра отцветёт.
И радостная песнь закончена и спета,
И завтра навсегда в устах моих замрёт. [7; с. 45].

Важной жанрово-стилистической особенностью этого перевода является то, что К. Герр, допуская вольность и собственную интерпретацию, всё же соблюдает жанровые рамки рубаятов Хайяма и стремится к использованию наиболее соответствующей его стилю лексики (*номаи ҷавонӣ* - младые лета, *тозабаҳори зинадгонӣ* - юности весна). Однако, при этом, поэт не может добиться эффекта контрастности (*тозабаҳори зинадгонӣ дай шуд* – здесь речь идёт о зиме, сменившей весну; *мурғи тараб* – птица счастья и т.д.). Дальнейшие переводы рубаятов Хайяма, принадлежащие перу И. Сельвинского, М. Плисецкого, О. Румера и других на порядок подняли уровень профессионального перевода, и, соответственно, понимания и осмысления текста оригинала.

В творчестве великого восточного учёного и философа, непревзойдённого медика, тонкого и красноречивого поэта **Абуали ибн Сино** тема любви и красоты природы как таковая не представлена в отдельном обособленном виде. Однако в своих рубаятах, которые носят выраженный философский характер, гениальный учёный и мыслитель затрагивает и вечные ценности, являющиеся столпами общественно-социальной жизни. Одним из таких столпов, вероятнее всего – основным, является тема религии и веры:

Куфре чу мане газофу осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якеву он ҳам кофир?
Пас дар ҳама даҳр як мусалмон набувад!

Подсторчный перевод: не существует такого как я, ложного и легковерного кафира; но всё же нет веры сильнее моей; в мире такой как я – один, и тот кафир? Тогда во всём мире нет ни одного мусульманина!

К сожалению, переводы рубаятов Абуали ибн Сино встречаются гораздо реже по сравнению с переводами стихов Хайяма. Однако существующий перевод в исполнении талантливого русского поэта Семёна Липкина даёт читателю достаточное представление о художественном вкусе и мастерстве гениального Авиценны:

Текст оригинала: *Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст,*
Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст.
Парҳез аз он шаар, ки бо заҳр омехт,
Бигрез аз он магас, ки бар мор нишаст.

Перевод: *Мой друг с моим врагом сегодня рядом был.*
Не нужен сахар мне, что смешан с ядом был!
С подобным другом впредь не должен я дружить:
Беги от мотылька, когда он с гадом был!

* * *

Текст оригинала: *Аз қаъри гили сияҳ то авҷи Зуҳал*
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун ҷастам зи банди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал.

Перевод:

От праха черного и до небесных тел
Я тайны разгадал мудрейших слов и дел.
Коварства я избег, распутал все узлы,
Лишь узел смерти я распутать не сумел.

* * *

Текст оригинала: *Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,*
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон эшонанд.
Хар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Перевод:

Когда к невеждам ты идешь высокомерным,
Средь ложных мудрецов явись ослом примерным:
Ослиных черт у них такое изобилье,
Что тот, кто не осёл, у них слывёт неверным [9].

Интересен факт «присвоения» этих стихов нашими соседями, что видно из названия сайта, с которого мы позаимствовали тексты переводов. Несмотря на это, мы можем оценить всю красоту и многогранность представленного перевода рубаятов Сино на русский язык, в котором переводчиком успешно сохранены как художественно-тематические, так и жанрово-стилистические рамки произведений.

Следует отметить, что этот знаменитый рубаи Абуали ибн Сино в разное время был переведён на многие языки мира, в том числе и на русский.

Исследователь жанровой специфики поэзии рассматриваемого нами периода *К. Пирхонова*, рассуждая о популярных в X веке жанрах, отмечает следующий факт истории развития таджикско-персидской поэзии: «Написание стихов в стиле *марсия* (траурные воспевания – прим. наше: Р.Р.) было более распространено в эпоху Саманидов, что в некоторой степени связано и с оставшимся наследием Рудаки, хотя из него до нас дошло всего лишь несколько бейтов. Сравнительный анализ его наследия подтверждает, что таких стихов им было написано немало. Об этом свидетельствует наиболее полная версия марсии панджрудского мастера слова, которая им была написана на смерть Муроди. Эта марсия совершенна во всех смыслах: как в отношении метрики, так и с точки зрения соответствия рифм, использования благозвучного

эвфемистического слога вместе с применением художественных приёмов, что придаёт стихотворению большое воздействие» [5; с.201].

Возвращаясь к творчеству сладкоречивой таджикской поэтессы Робии Балхи, хотелось бы отметить, что всю глубину её таланта и трагичность её жизни отражает рассказ Фаридуддина Аттора Нишопури в произведении “Илоҳинома” (Божественная книга). Философ приводит трагическую поэму о любви Робии Балхи и Бекташа. По сведению Аттора, Робиа была дочерью Кааба, правителя Балха, и наряду с непревзойдённым умом и великолепным поэтическим талантом, обладала невероятной красотой. Отец безумно любил свою дочь и перед смертью приказал сыну Харису, чтобы тот неустанно следил за сестрой. Однажды Харис устроил царский приём, за которым Робиа наблюдала с балкона. Внезапно её взгляд падает на Бекташа – раба её брата, который очаровывает её своими неповторимыми речами и движениями. Робиа безумно влюбляется в Бекташа и заболевает. Няня Робии – женщина с большим жизненным опытом и обладавшая большой смекалкой, берётся помогать влюблённым. Робиа всю свою любовь к Бекташу выражает в виде страстных любовных стихов.

Далее Аттор отмечает, что на приёме саманидского эмира Рудаки читает любовные стихи Робии, чем приводит в восторг слушателей. Но Харис – брат Робии, присутствовавший на приёме, спрашивает у Рудаки об авторе стихов. Рудаки отвечает, что это твоя сестра – Робиа. От этого известия Харис приходит в ярость, и по окончании приёма он приказывает, чтобы срочно посадили Бекташа в зиндан, а Робие назначили самое жёсткое наказание. Исполнители в бане режут ей вены и запирают двери.

Робиа в последние минуты жизни на стенах бани кровью пишет свои последние стихи, полные любви и верности. После её смерти Бекташ убегает из зиндана и ночью пробирается в дом Хариса и убивает его. Затем он приходит на могилу Робии и сводит счёты с жизнью.

Конечно же, этот трагичный и одновременно поэтичный рассказ не подтверждён документально, но всё же он проливает свет на причину столь жестокой смерти поэтессы в молодости.

Робиа Балхи оставила после себя незначительное по объёму, но высоко содержательное художественное наследие – примерно 7 газелей, 4 двустиший и 2 одиночных бейта. Однако это небольшое по объёму наследие запало в сердца многих поколений почитателей её таланта. Об этом свидетельствует мнение некоторых составителей антологий, которые дают высокую оценку творчеству Робии, и награждают её титулом “матери персидской поэзии”.

В завершении нашей статьи хотелось бы, продолжая глубокие переводческие традиции таджикской литературы, привести наш собственный перевод на русский язык одного из наиболее трепетных стихотворений поэтессы, обойдённый вниманием поэтов-переводчиков. Итак, приведём текст оригинала:

Ишқро хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Баски бипсандид бояд нописанд.

Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду ангорид қанд.

Перевод:

Если хочешь до конца любовь свою понять,
Всё, претящее тебе, ты должен признавать.
Зло следует принять, назвав добром и даром,
И нужно яд вкусить, назвав его нектаром.

Итак, проведенный нами анализ структурно-семантических и жанрово-стилистических особенностей поэзии талантливых представителей «золотого» X века таджикско-персидской поэзии, таких как Абуабдулло Рудаки, Робиа Балхи, Умар Хайям и Абуали ибн Сино, а также рассмотренные в данной статье примеры переводов их литературного наследия доказывают, что в период становления и начального этапа развития этой поэзии в ней преимущественно преобладали мотивы воспевания природы, земных услад, гедоническая тематика. По своему строению эти произведения отличаются строгостью соблюдения традиционных для таджикско-персидской поэзии раннего периода формул *аааа, абаб* и др. По качеству переводов рубаятов, касыд и других жанров, осуществлённых русскими переводчиками, наблюдается некоторое отличие в прочтении и соблюдении норм и требований жанров. В целом, уровень переводов можно считать удовлетворительным.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Афсаҳзод, А. Одамушшуаро Рӯдакӣ /А. Афсаҳзод. - Душанбе: Адиб, 2006. - 310с.
2.Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. - Душанбе, Адиб, 2007. - С. 114-121.
3.Маликзода, А. Робиаи Балхӣ ва ашъори ӯ / А. Маликзода. - Душанбе: МеҳроҷГраф», 2025. -108с.
4.Морочник, С. Б., Розенфельд, Б. А. Омар Хайям-поэт, мыслитель, учёный [Текст]/ С. Б. Морочник, Б. А. Розенфельд. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. – 209 с.
5.Пирхонова, К. Марсиясароӣ дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои IX-XV / К. Пирхонова // Вестник ТНУ. Серия филологических наук, 4/3, 2017. - С.200-204
6.Сайфуллаева, З. Вклад русских востоковедов в исследование персидско-таджикской литературы (с конца XIX века по 70-е годы XX века) / З. Сайфуллаева. – Душанбе: ЭрГраф, 2025. – 432с.
7.Строфы Нирузама / Вольный перевод К. Герра. – М., 1901. -32с.
8.Умари Хайём. Рубоиёт. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. - 321с.
9.https://www.ziyouz.uz/ru/poeziya/uzbekskaya-klassicheskaya-literatura

ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ ҲИНДИИ «ҒИЁС-УЛ-ЛУҒОТ» ДАР ЛАҲҶАҲОИ ТОҶИКӢ

(Индийские заимствованные слова словаря «Ғиёс-ул-лугот» в таджикских диалектах)

Абдулкосим Рахимов –
к.ф.н., ст. препод. кафедры таджикского языка и литературы
Педагогический колледж им. А. Рудаки,
Тел: (+992)987-58-83-60.
E-mail: rahimzoda-1960@ mail.ru

Аннотация: В данной статье анализируются зафиксированные в известном средневековом словаре «Ғиёс-ул-лугот» заимствованные индийские слова и их отражение в различных диалектах таджикского языка. Автор, опираясь на лексикографический материал и диалектные данные, рассматривает пути проникновения индийских заимствований в таджикский язык, их фонетические, морфологические и семантические изменения, а также степень употребления этих слов в живой народной речи. Результаты исследования показывают, что часть индийских заимствованных слов до настоящего времени сохранилась в некоторых таджикских диалектах, частично сохранив свое первоначальное значение и форму, тогда как другая часть претерпела существенные изменения либо вышла из употребления. Исследование имеет теоретическое и практическое значение для изучения историко-языковых связей таджиков с индоязычными народами и для развития лексикологии таджикского языка.

Ключевые слова: *индийские заимствованные слова, словари, лексические элементы, таджикские диалекты, языковая принадлежность, когнаты, иранские языки, индоарийские языки*.

Дар таърихи забонҳои ҳиндуэронӣ ё ориёӣ ду гурӯҳи забонҳо: ҳиндуориёӣ ва эронӣ нисбат ба дигар шохаҳои он алоқаи мустаҳкам дошта, баробари он ки дар онҳо ҳамвожаҳои (изоглосс) зиёде мавҷуданд, боз дар тамоми даврaҳои вуҷудашон аз ҳамдигар калимаву ибораҳои зарурирo иқтибос мекарданд. Муҳаққиқи таърихи забонҳои эронӣ И.М.Оранский ҷараёни ворид шудани унсурҳои иқтибосиро байни ин ду гурӯҳи забонҳо таҳлил намуда,таъкид кардааст, ки «агар иқтибоси вожаҳои забонҳои эронӣ ба ҳинду ориёӣ марбут ба густаришу тарвиҷи забони нав дар Ҳиндустон бошад, пас иқтибоси унсурҳои ҳиндуориёӣ ба забонҳои эронӣ, бахусус тоҷикӣ аз роҳи муҳовара сурат гирифта, баробари он ба паҳнгардии дини буддоӣ дар ин сарзамин вобаст аст. Чунин таъсир ба гурӯҳе аз забонҳои эронӣ, амсоли тоҷикӣ камтар буда, ба забон ё гӯишҳое, ки дар муҷовирати қаламрави густариши забонҳои ҳиндуориёӣ қарор доштанд, ба маротиб зиёд аст» [7, 70-71].

Муҳаққиқи тавонои таърихи фарҳангнигории тоҷику форс В.А. Капранов дар натиҷаи таҳлили даврaҳои иқтибосшавии калимаҳои ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ муайян кардааст, ки он фарогири се давра буда, зинаи аввал аз оғози ташаккули забони тоҷикӣ сар шуда, то асри XVI-ро дар бар мегирифтааст.

Давраи дуюми роҳёбии чунин калимаҳо аз қарни XI ибтидо ёфта, то садаи XVI замони истило шудани кишвари Ҳиндустонро аз ҷониби Бобур дар бар мегирад.

Давраи сеюми дохилгардии калимаҳои иқтибосии ҳиндӣ фарогири қарнҳои XVI-XIX буда, ба замони тасарруфоти муғулҳои бузург (великих моголов) мувофиқ меояд [3, 95-96].

Таҳлили қиёсии калимаҳои таркиб луғавии забони адабии тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он нишон медиҳад, ки гурӯҳе аз унсурҳои луғавии ҳиндӣ агарчи бо мурури замон аз доираи он берун шудаанд, аммо дар забони мардум боқӣ мондаанд [7, 59, 71].

Ҳанӯз солҳои 70-80-уми асри гузашта аз тарафи баъзе лаҳҷашиносон дар шеваҳои алоҳидаи тоҷикӣ, мисли гуфтори мардуми Кӯлоб, водии Зарафшон боқимонии иддае аз калимаҳои ҳиндиасл қайд гардидааст [17, ҷ.2, 113].

Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ ҳангоми эзоҳи калимаи кача қавли муаллифони баъзе фарҳангҳои пешгузаштагонашро асос карда, ҳиндӣ будани унсури луғавии чҳаларо таъкид карда навиштааст, ки«кача-ангуштарии бенигин, ки хонаи нигин ҳам надошта бошад; ба ҳиндӣ онро чҳалла гӯянд» [ҷ.2,163].

Бояд гуфт, ки шарҳи унсури луғавии чҳаларо мо ҳатто аз муътабартарин фарҳангномаҳои бароямон дастраси давраи асримиёиагӣ пайдо карда натавонистем. Ин ҳолат касро ба чунин андеша водор мекунад, ки калимаи мазкур танҳо хоси«Ғиёс-ул-луғот»будааст.

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ имрӯз панҷ калимаи ҳамгуни чала, ки сарчашмаи онҳо, ба гумони мо, ҳам чҳаллаи ҳиндист, истифода мегардад: 1.нотамом, нимкора; 2. ангуштарин; 3. Ҳалқаи тасмаи лаҷом; 4. Хоначаи махсус дар дохили хонаи истиқоматӣ барои дар фасли зимистон нигоҳ доштани барраву бузғола ва гӯсола; 5. чарха [5, 817].

Мувофиқи қайди А.З.Розенфелд, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ-шарқӣ калимаи ном бурда дар ифодаи маънои мавзеъ барои нигоҳдории ҳайвони хурд истифода мешудааст. Ӯ барои исботи фикраш ибораҳоеро, мисли *чалайи бича, чалайи гусола, чалайи мург* зикр менамояд [9, 45].

Чӣ хеле ки дида мешавад, дар байни ин гуна унсурҳои луғавии ҳамшакл боқимондаи ҳамон чалае ба назар мерасад, ки Ромпурӣ асли баромади онро ҳиндӣ донистааст: *йаке дъхта йа чалаву ҳалқай хъдша дид; да ҳамай чълико-ш чала бастас; дъ чала харидак-ъм* [5, 817].

Бояд гуфт, ки дар лаҳҷаҳои дигари тоҷикӣ низ калимаи ба ин монанди чала мушоҳида мешавад, вале решаи он бо чҳалаи ҳиндӣ, ба назари мо, на бояд ягона бошад. Масалан, дар лаҳҷаи Бухоро ва чанд гӯиши дигари тоҷикӣ калимаи чала барои ифодаи маъноҳои: 1.нимсӯхта (чалаҳо-ш-а а таги пой гиретон (ҳезуми нимсӯхтаро); 2.яҳудии мусулмоншуда (дар Бухоро ҳастанд чалахо) ба кор меравад [4,235].

Калимаи *чҳаппар*ро муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” ҳангоми маънидоди калимаи *наин* зикр намуда навиштааст, ки «...хонаи найинро ба ҳиндӣ чҳаппар гӯянд, ки дар Ҳиндустон ривоҷ дорад» [ҷ.2, 363].

Муҳаммад Ғиёсуддин унсури луғавии мазкурро ҳангоми эзоҳи калимаи *вардук* низ қайд карда менависад, ки «бар вазни мардуд; лафзи форсист; он чӣ аз коҳ ва най рост кунанд; ба ҳиндӣ чҳаппар гӯянд» [ҷ.2, 371].

Аз ҷустуҷӯҳо маълум мегардад, ки ин калима дар таърихи забони тоҷикӣ дар шакли чапар чанд муддат пеш аз замони Ромпурӣ барои ифодаи маънои ҳоите аз хор ё сари шохаҳо, шохаҳои дарҳам ба кор мерафтааст.

Дар гузашта ин унсури луғавӣ боз ба як маънои дигар, яъне ҳалқа истифода мешудааст. Масалан, Ҷомӣ дар байти зерин калимаро ба ҳамин маъно ба кор бурдааст:

Чапар зада медидам гирди ту рақибонро,
Оҳе задаму гуфтам: «Тухми чапарӣ сӯзад

Имрӯз калимаи мазкур дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар шакли чапарӣ [75, 70], дар лаҳҷаи ҳардурӣ ба гунаи чапара дар баёни маънои садд ё девори аз ҳезуму алаф ё гиёҳҳои дига, ғов, иҳота истифода мегардад: гирди томарқа-йа барои надаромадани гову гӯспанд чапарӣ карим [13, 87]; чапари бараҳойа-тит накун [ҳардурӣ-4, 212].

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ барои ифодаи хелҳои дари хона ё ягон ҷои дигар калимаҳои чапарча (даричаи аз химчаву навдаҳо сохта шуда), чапар, чапардарӣ, чапарешик, чапаракак (дари аз шоху навдаҳои дарахт сохта шуда) [11,61], инчунин: 1.дом барои доштани кабк; 2. ороишоти занона, ки аз муҳраҳои реза тайёр мекунанд, гарданбанд [12,37] ва м. инҳо истифода мегардад. Дар «Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ»низ чор калимаи ҳамшакли чапарак зикр гардидааст. Дар байни ин гуна унсурҳои луғавӣ яке аз онҳо сермаъно буда, мафҳумҳои зеринро ифода намудаанд: 1. тавора, чиғ, девори бофта аз химчаву навдаҳо ё қамиш (най): деволи чапарак кардас; 2. Даричаи даромадгоҳи боғ, ки аз шоху навдаҳо сохта мешавад: чапараки ҳел-а бъпуш, ай қутан бъзу гуспандо набъройан. 3. Дари аз шоху навда сохта шуда [5, 824-825].

Тутларо муаллифи «Ғиёс-ул-лугот» ҳангоми шарҳи вожаи тамтом оварда чунин навиштааст: «Касе, ки дар калом той фавқонӣ бисёр талаффуз кунад; ба ҳиндӣ тутла гӯянд» [ҷ.1,с.209].Ин калима ҳоло дар лаҳҷаҳои шимоливу ҷанубӣ даршаклҳои тутила, тутъла, тътала дар ифодаи маънои калилазабон, сақав, кундзабон» дар истифода аст: тътала бъ-дай-ку [5, 702]; гапзани-ш назар-ам-ба қин намуд, наводо вай одам тутила не-мӣ? (Конибодом)

Тансуқро муаллифи луғатномаи мазкур ба қавли фарҳанг нигорони дигар такя карда, ҳар хел шарҳ додааст. Ӯ шакли ҷамъи ин вожаро тансуқот зикр намуда навиштааст, ки«аҷоибот ва ашёи камёб; ва дар луғоти туркӣ бамаънии нодирот ва навишта, ки ин ҷамъи тансуқ аст, ки лафзи туркист, ба маънии кофир; ва соҳиби «Рашидӣ» навишта, ки тансуқ муарраби тансуҷ аст ва он навъе аз ҷомаи нафис, ки онро танзеб гӯянд; ва маҷозан ба маънии туҳфа ва чизи нафис ва аҷиб; ва дар «Сироҷ» навишта, ки тансуқот ҷамъи тансуқ аст ва тансуқ муарраби тансух аст, муфарраси тансукҳ, ки лафзи ҳиндист ва он қисме аз ҷомаи нафис аз мулки Бангола оваранд. Чун ҷомаи мазкур аз туҳфаҳои нафиси Ҳиндустон аст, ба маҷоз ҳар туҳфаи» [ҷ.1, 210].

Дар лаҳҷаи Самарқанд боқимонии ин калима дар шакли тансуқ ба кор меравад. Дар гузашта Насируддини Тӯсӣ бо номи «Тансуқнома» дар бораи хосияти сангҳои нодир, мисли ёқут, лаъл, фирӯза рисолае доштааст.

Ҳоло дар лаҳҷаҳои алоҳидаи шимолӣ номи занонаи Тансуқ мавҷуд аст, ки бояд бо тансукҳи ҳиндӣ алоқаманд бошад.

Бича. Мухаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ калимаи мазкурро ба маънии маъшуқа маънидод карда, онро шакли «мусағғар ва мухаффафи бибӣ» ҳисоб кардааст [ҷ.1, 156].

Алоқамандона ба масъалаи мазкур ҳаминро бояд илова намуд, ки дар Хуҷанд калимаи буча хеле зиёд ба кор меравад. Баъзе муҳаққиқон тахмин кардаанд, ки бича бо бибӣ ё бибича сарчашмаи ягонаи пайдоиш дорад [13, 39].

Бояд гуфт, ки дар «Ғиёс-ул-луғот» шакли бибии ин калимаро мо дучор наомадем. Дар фарҳангномаҳои дигари асримиёнагӣ шакли бибӣ ба назар мерасад ва онро зани неку [14, 33], ва муътабар, хотун, хонум, соҳиби хона маънидод кардаанд [10, ҷ.1, 182].

Оид ба мансубияти забонии калимаи бибӣ дар байни муаллифони осори таҳқиқӣ ва луғатнигорон ақидаи ягона вуҷуд надорад: баъзеҳо онро унсури луғавии форсӣ ҳисобидаанд, қисми дигар ҳиндӣ шуморидаанд [3, 88, 93; 10, ҷ. 1,182].

Азбаски аксари муҳаққиқон унсури луғавии мазкурро мансуб ба забони ҳиндӣ донистаанд, мо низ чунин андешаро пайравӣ менамоем.

Ин калима ба осори аҳли адаби тоҷику форс ҳанӯз хеле бар вақт дохил шуда будааст. Аз рӯйи маводи бароямон дастрас хулоса кардан мумкин аст, ки онро аз аввалинҳо шуда Анварӣ, Саноӣ ваҲотифӣ ба кор бурдаанд:

Шеваи аҳли замона пешакун, бигзи нғулом.
Дар ҳузур хотуну бибӣ, дар сафарИсфандиёр **(Анварӣ)**
Бо занаш гуфт хоҷа, ки: «Бибӣ»,
Дил бар ин неҳ, ки дар ҷаҳон кебӣ» **(Ҳотифӣ)**

Ин унсури луғавӣ имрӯз дар аксари лаҳҷаҳои тоҷикӣ низ ба кор меравад: бибӣ ё бивӣ [Исфара-8, в.3,173], бибӣ (Ашт), бивӣ, бува, биве [Конибодом-8, в.4, 80], бува [Хуҷанд-8, в.3, 115, 129-130], бивӣ [Истаравшан-1, 168].

Муҳаққиқ А. Ҳасанов тахмин кардааст, ки «вожаи бува, ки дар гӯиши шимолӣ ривоҷи комил дорад, сарчашмаи худро аз калимаи бибӣ гирифтааст.

Дар лаҳҷаи Исфара нисбат ба хоҳари калонӣ унсури луғавии бибича истифода карда мешавад. Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ин калима дар шаклҳои бибӣ, бъбӣ/бъвӣ, авӣ/вӣ/бӣ ба кор рафта, ғайр аз маънои модаркалон [12, 22] боз ҳамчун мухотаб нисбат ба зани солхӯрда, пиразан мавриди истифода қарор доштааст: бъви, хуна бе-раҳа бъша [5, 106].

Мандал. Ромпурӣ ин калимаро шарҳ дода навиштааст: «Доирае, ки афсунгарон ва азоимхонон гирд бар гирди худ бар замин кашанд; ва ба забони ҳиндӣ навъе аз духул, ки онро пакҳовач низ гӯянд» [ҷ.2, 309].

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ се унсури луғавии ба ҳамдигар монанди мъндала ба назар мерасад, ки яке маънои каллак, дарахти шохҳояш бурида шуда, дуюмӣ маънои қадпаст, пакана, одамча ва сеюмӣ маънои гирда, лӯндаро дорад. Дар

фарҳанги мазкур онҳо бо мъндала-1, мьндала-2 ва мъ-ндала-3 ишора шудаанд. Ҳадафи мо ин ҷо мъндала-3 аст: у дъхтар-ару-ш мъндалай хъшру-ай [5, 465].

Даккаро Ромпурӣ ҳангоми эзоҳи калимаи дукка оварда, чунин менависад: «Мухаффафи дуккон...; ва ба фатҳ ва ташдид (яъне дакка) муфарраси дҳакка, ки лафзи ҳиндист» [ҷ. 1,339-340].

Муҳаққиқ Р. Ҳодизода истифодаи ин калимаро ба маъноҳои шикастан, афтодан, хурд кардан дар лаҳҷаи мардуми Самарқанд ишора карда таъкид намудааст, ки дар ҳамаи чунин маврид «зарба задан, зарба хӯрдан манзур аст ва ҳамин маъниро самарқандиён кор фармудаанд».

Дар баъзе лаҳҷаҳои дигари шимолӣ низ ин калима дар ифодаи маънои пешпо хӯрдан ба санг ё чизи дигар истифода мешавад: иқа даводавӣ накун, бо(з) даккӣ хӯрда за- мин-ба нағалтӣ (Конибодом).Ин вожа дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бо феълҳои додан, хӯрдан якҷоя ба кор рафта, маъноҳои таккондан, ҷунбондан, ларзондан ва дахолат карданро ифода менамояд: чор- мағо-ра дакка тийен, ҳама-ш мереза; шъмо соф дакка нахъ- ре икоро-да, мо хъд-му ҳал мекънем.

Ҳичкӣ. Муҳаммад Ғиёсуддин ҳангоми эзоҳи вожаи фувоқ бо тафсилоти бештар навиштааст: «Боде, ки аз сина барояд, зеро ки аз қаъри меъда суъуд мекунад ба тарафи фавқ, ба форсӣ онро ҳиқ-ҳиқ мегӯянд…ҳичкӣ ба ҳиндӣ номанд...» [ҷ.2, 120].

Соҳибони фарҳангномаҳои дигар калимаи мазкурро ҳукуча, ҳукак, ҳукча, ҳукак зикр намуда, шакли ҳиндияшро ҳичкӣ ҳисоб намудаанд.

Бинобар он ки ин калимаро шоироне, мисли Юсуфи Табиб, Хусрави Деҳлавӣ ба кор бурдаанд, метавон хулоса кард, ки он ба забони ниёгонамон барвақт дохил гардида будааст.

Муҳаққиқ А. Ҳасанов оид ба истифодаи ин калима дар лаҳҷаҳои шимолӣ андеша ронда тахмин кардааст, ки имрӯз дар иддае аз чунин лаҳҷаҳо ҳичкӣ ба гунаи таҳаввулёфта ва зоҳиран туркишуда, яъне ҳиқичиқ ё ҳиқичоқ маъмул аст: расо ҳиқичоқ додид-де, шумо-йа а имрӯз сар када ҷаноби ҳиқичоқ гӯйим моним-мӣ? (Хуҷанд); намедонам ат-тизе бошад, ним соат боз вай-а ҳиқичиқ гифтагӣ» [Конибодом-13, 87].

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ин калима дар шаклҳои ҳъкак/ hъкак, ҳукак истифода шуда, онеро, ки доимо ҳиқичоқ мезанад, ҳъкакӣ мегӯянд: иқа ҳъкак задӣ, хънък хърди-чӣ? Чи иқа ҳъкак мезанӣ? Баса-т ҳъкак кардестай; йа муйсафеди ҳъкакӣ умадай, бънависен [6, 809].

Ҷувориро низ Ромпурӣ калимаи ҳиндӣ эзоҳ дода, ҳангоми шарҳи унсури луғавии зурт/зуррат навиштааст, ки«ғаллаи маъруф, ки ба ҳиндӣ ҷувар гӯянд ва хӯшаи он бар сари дарахташ бошад» [ҷ.1, 391].Ин калима ҳоло дар иддае аз лаҳҷаҳои шимолӣ дар шакли ҷӯварӣ, дар лаҳҷаи ҳардурӣ дар намуди ҷугорӣ[15, 217] ва дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба гунаҳои ҷугорӣ, ҷигорӣ, ҷъгорӣ ба кор меравад: сари ҷугорӣ рафта бъдъм, ки малим умад; Қодири амғъли маҷъгорӣ ов мета, мА бошум, къланд мезанъм [5, 890-891].

Муаллифони асари «Лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» (ба забони русӣ) дар бораи вариантҳои калимаи адабии ҷуворимакка,яъне ҷугорӣ, ҷаҳварӣ ва

ҷъгорӣ мулоҳиза ронда навиштаанд, ки«литературное ҷувори,внешне сходное скулябско-каратегинскими вариантами, обозначает не кукурузу, а растение из семейства сорго-джугару...Переосмысление слова ҷувори в говорах произошло, по видимому, в тот период, когда культура джугары была вытеснен а более полезной зерновой культурой кукрузой » [5, 327].

Ромпурӣ вақти шарҳи калимаи шор овардааст, ки он «номи тоири маъруф, ки ба ҳиндӣ онро майна гӯянд» [ҷ.1,451].

Дар ҷои дигар Ромпурӣ ин калимаро дар шакли май-но оварда қайд намудааст, ки «тоири маъруф, ки сиёҳранг бошад; ба ин маънӣ лафзи ҳиндист» [ҷ.2, 318].

Ин унсури луғавӣ низ имрӯз дар лаҳҷаҳои ҳар ду шева: шимолӣ ва ҷанубӣ мисли забони адабии тоҷикӣ серистеъмоласт [5, 434].

Бармаро муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» ҳангоми шарҳи вожаи мисқаб зикр намуда навиштааст, ки «он чӣ бад-он чизеро сӯрох кунанд; ба ҳиндӣ онро барма гӯянд» [ҷ.2, 230]. Воҳиди луғавии мазкур имрӯз дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар шакли парма дар истифодааст.

Хаччарро Ромпурӣ ҳангоми эзоҳи калимаи қотир зикр намуда чунин менависад: «Дар туркӣ астарро гӯянд, ки ба арабӣ онро бағл номанд ва ба ҳиндӣ хаччар гӯянд; зоҳиран ин лафз ба то-и фавқонӣ буда, мутааххирин ба то...бадал кардаанд» [ҷ. 2, 123].

Ин калима имрӯз дар аксари лаҳҷаҳои тоҷикӣ, ҳатто дар забони гуфтугӯ дар шакли хачир ба корм еравад.

Аз қайдҳои Ромпурӣ чунин андеша ба сар мезанад, ки муаллифони маъхазҳои адабӣ, таърихӣ ва осори илмии асримиёнагӣ вожаҳоро ба ҷуз гунаи маъмулӣ боз ба шакли ихтисоргардида низ бисёр истифода намудаанд. Воқеан, дар қисме аз сарчашмаҳои то замони муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» таълифгардида истифодаи калимаҳои мухаффаф зиёд мушоҳида мешавад. Яке аз ин гуна калимаҳо васнӣ ба ҳисоб меравад, ки таърихи хеле қадим дошта, решааш ба унсури луғавии патснии забони санскрит мерасад. Муҳаммад Ғиёсуддин аз хусуси ин воҳиди луғавӣ мулоҳизаронӣ карда чунин навиштааст: «Ду зан, ки як шавҳар дошта бошанд; ҳар яке мар дигареро васнӣ бошад» [ҷ.2, 372]. Муаллифони луғатномаҳои дигар низ ҳангоми эзоҳи калимаи номбурда бамаънои“анбоғ”, “ду зани як шавҳар нисбат ба якдигар; палонҷ, кундош, бохчун”ба кор рафтани вожаи мазкурро ишора кардаанд [10, ҷ. 1, 227].

Имрӯз калимаи номбурда дар баъзе лаҳҷаҳои шимолӣ дар шакли авсун / авусун, дар лаҳҷаи ҳардурӣ ба гунаи абусун истифода мегардад [16, 196]. Шаклҳои авусун ё абусуни лаҳҷаҳои шимолӣ дар натиҷаи инкишофи ғайриқонунии забон аз ин варианти васнӣ пайдо гардидааст: Марзияхола Шарофат-а амма-шон-ба авусун мешанд (Конибодом).

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ танҳо шакли авсун ба назар мерасад [5, 44].

Дар лаҳҷаи мардуми Дарғи ноҳияи Айнӣ барои ифодаи мафҳуми мазкур калимаи марозин истифода мешавад [6, 28].

Маълум мегардад, ки унсурҳои луғавии дар асл ҳиндӣ дар гузашта низ доираи маҳдуди истифода доштаанд. Исботи ин гуфтаҳо ҳамин буда метавонад,

ки онҳоро аз эҷодиёти на ҳама шоиру нависандагони асримиёнагӣ пайдо кардан мумкин аст. Чунин калимаҳои ҳиндиасл имрӯз дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар вариантҳои гуногун боқӣ мондаанд: баъзеи онҳо дар шакли ба асл наздикашон, қисми дигар дар варианти тағйирёфта ба кор мераванд.

Баъзеи ин гуна калимаҳои иқтибосии ҳиндӣ имрӯз дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ баръакси забони адабӣ дар калимасозӣ низ хеле фаъол мебошанд

Адабиёт:

1. Абдуллозода Р. Ибораҳо ихалқӣ / Абдуллозода Р. - Душанбе: Дониш, 1974. - 204 с.
2. Джураев Г., Неменова Р., Л., Мурватов Дж. Южные говоры таджикского языка / Джураев Г., Неменова Р. Л., Мурватов Дж. Том 1. - Душанбе: Дониш, 2013. - 370 с.
3. Капранов В.А. Таджикско-персидская лексикография в Индии XVI-XIXвв./ Капранов В., А. -Душанбе: Дониш 1978. -221 с.
4. МаҳмудовМ., БердиевБ. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / МахмудовМ., Бердиев Б. -Душанбе: Дониш, 1989, -278 с.
5. Махмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ/ Махмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Душанбе, 2012. -946 с.
6. Назар С. Бо лаҳҷаи дарғӣ/ Назар С. -Душанбе: Ирфон. 2009. -48 с.
7. Оранский И.М. Введения / Оранский И.М. // Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. -М.: Наука, 1979 - С.10-129.
8. Расторгуева В.С.Очерки по таджикской диалектологии / Расторгуева В. С. - М.: Изд-во АН СССР, 1952. Выпуск. 1. 1952. -207 с.; выпуск. 2. 1952. -324 с.; выпуск. 3. 191 с.; выпуск 4. 1961. -223с.; выпуск 5. 1963. 250 с.
9. Розенфельд А. 3. Таджикско-русский диалектный словарь. Юго-восточный Таджикистан/ Розенфельд А. 3. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1983.-240 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. -М.: Советская энциклопедия, 1969.Ҷилди1,- 951с.; ҷилди2,- 949 с.
11. П.Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа/ Хоркашев С. -Душанбе: Маориф, 2014. -233 с.
12. Хоркашев С. Лексико-семантическийи морфологический анализ предметной лексики в южных и юго-восточных говорах таджикского языка / Хоркашев С. // Автореф. дисс. докт. филол. наук. - Душанбе, 2015. -53 с.
13. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию наҳвии осори садаҳоиХ-XIII дар гӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ) / ҲасановА. -Хуҷанд: Нури маърифат, 2003. -253 с.
14. Ҳофизи Убаҳӣ. Тӯҳфат-ул-аҳбоб/ ҲофизиЎбаҳӣ. - Душанбе:Ирфон, 1992- 187с.
15. Ҷӯраев Ғ. Калимаи хоси шева ва баъзе аломатҳои фарққунандаи он / Ҷӯраев Ғ. // Забоншиноси иторик.-Душанбе: Дониш, 1976.-С. 123-139.
16. Эшниёзов М. Шеваи ҳардурӣ/ Эшниёзов М. - Душанбе, 1977.-252 с.
17. Эшниёзов М. Диалектологияи тоҷик/ Эшниёзов М. - Душанбе, 1977. Қисми1.-112 с.; қисми2. 1979.-134 с.; қисми3. 1986. -96 с.

ОСОРИ РОБИЯИ БАЛХӢ ДАР МУҲИТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ: ИМКОНИЯТҲОИ МЕТОДӢ ВА ТАРБИЯВӢ

(Наследие Робии Балхи в атмосфере преподавания таджикского языка: методические и учебные возможности)

Рахимова Манзура -
ст. препод. кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы, ГОУ "Худжандский государственный университет им. академика Бабаджана Гафурова"

Аннотация: В статье анализу подвергаются методические и учебные возможности использования наследия Робии Балхи в атмосфере преподавания таджикского языка. Автор с точки зрения современной методики оценивает классический текст не только в качестве языкового образца, но и в качестве фактора организации активной, коммуникативной, смыслообразующей и воспитательной среды. Основное внимание уделяется способу внедрения поэзии Робии Балхи в учебный процесс таджикского языка и ознакомление обучающихся с литературным наследием творческих женщин, оставившим свой заметный след в истории таджикского языка и литературы, однако по неизвестным причинам не включённым в учебную программу.

Практическую модель работы с текстом предлагается автором провести в пять этапов: пробуждение интереса, осмысление текста, языковой анализ, коммуникационно-творческая деятельность и оценка. Результаты проведённого в статье анализа поазывают, что целевое использование наследия Робии Балхи может также способствовать формированию языковых, коммуникативных компетенций, навыкам построения текста и воспитанию уважения к языку, литературе и национальному культурному наследию.

Ключевые слова: *Робия Балхи, учебная атмосфера, методика преподавания таджикского языка, классический текст, коммуникативная компетенция, построение текста, национальное самосознание, учебно-воспитательный процесс, деятельность учащегося*.

Дар саҳифаҳои адабиёти беш аз ҳазорсолаи форсу тоҷик баробари номи суханварони маъруф номи заноне низ сабт гардидааст, ки новобаста аз рӯзгори пурпечутоби худ бо неруи табъу ҳунари суханварӣ ҷойгоҳе пайдо кардаанд. Робияи Балхӣ аз нахустин чеҳраҳои ин силсила аст. Аз ашъори ӯ ба рӯзгори мо намунаҳои андаке расидааст, вале ҳамин намунаҳо имконият медиҳанд, ки хонандаи имрӯз бо як овози занонаи адабиёти классикӣ, равонии забони шеърӣ ва таровати сухан ошно гардад. "Забони шеърҳои Робияи Балхӣ низ забони равону ширин ва ҳикматгунаи шеъри рӯдакивор аст. Он забони оганда ба

маърифату хирад ва саршор аз калимаву таъбир ва ибораҳои нобу асолатдор аст” [2, 26].

Азбаски дар барномаи таълими адабиёти тоҷик барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷиҳати омӯзиши рӯзгор ва осори Робияи Балхӣ соати махсус ҷудо нагардидааст ва имкони муаррифии фарогири шахсият ва ашъори ин бонуи суханвар дар дарсҳои адабиёт маҳдуд мебошад, мо имконияти шинос намудани хонандагонро бо ному осори ӯ дар доираи дарсҳои забони тоҷикӣ ҷустуҷӯ намудем.

Мақсад аз овардани номи Робия ба дарси забони тоҷикӣ маълумоти тарҷумаиҳолӣ додан нест: сухани ӯ бояд дар хидмати омӯзиши забон ва тарбияи завқи сухан қарор гирад; хонандаи тоҷик аз ҳастии бонуи суханвар дар майдони шеъру адаб ошноӣ пайдо кунад.

Ин матлабро мо дар мақолаи пешини худ «Муаррифии чеҳраҳои занони суханвар дар ҷараёни таълим» [5] оварда будем. Дар мақолаи ҳозир бошад, масъала аз ҷиҳати муҳити таълими забони тоҷикӣ ба таҳлили мушаххастар ниёз дорад: кадом байт ба кадом мавзуи грамматикӣ мувофиқ аст, омӯзгор онро чӣ гуна пешниҳод мекунад ва хонанда аз он чӣ маҳорати нутқӣ ба даст меорад? Аз ин рӯ, танҳо таъкид намудани аҳаммияти мероси адабӣ кофӣ нест. Муҳим он аст, ки имкониятҳои таълимиву тарбиявии он дар заминаи мавзуъҳои мушаххаси дарсӣ муайян гардида, роҳҳои амалии истифодааш пешниҳод карда шаванд.

Дар методикаи муосири таълими забон масъала танҳо ба он маҳдуд намешавад, ки хонанда қоидаеро аз худ кунад ва онро дар машқ такрор намояд. Самаранокии дарс бештар аз он вобаста аст, ки дар синф чӣ гуна муҳит ба вуҷуд оварда мешавад: оё хонанда имкони андеша кардан, савол додан, маъно ҷустан, фикри худро баён намудан, бо дигарон ҳамкорӣ кардан ва аз маводи омӯхта барои сохтани матни шахсии худ истифода бурдан дорад ё не. Аз ин ҷиҳат, муҳити таълимиро метавон маҷмуи шароит, муносибат, маводи маърифатӣ, воситаҳои фаъолият ва имкониятҳое донист, ки рушди зеҳнӣ, нутқӣ ва шахсии хонандаро таъмин менамоянд. В. А. Ясвин «…муҳити таълимие, ки барои худинкишофи ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим маҷмӯи имкониятҳои заруриро фароҳам меорад» [8, 147] муҳити рушддиҳанда ҳисобидааст. Дар дарси забони тоҷикӣ ин мафҳум, пеш аз ҳама, бояд бо муҳити зиндаи забонӣ, матнӣ ва муоширатӣ мазмун пайдо намояд, зеро маҳз дар чунин фазо фаъолияти маърифатӣ, нутқӣ ва коммуникативии хонанда самаранок ташаккул меёбад.

Дар чунин муҳит матни бадеӣ вазифаи дугона ва ҳатто серҷабҳа дорад. Аз як тараф, он манбаи воқеии калима, ибора, сохтори наҳвӣ ва услуб аст; аз тарафи дигар, мазмун ва образҳои он хонандаро ба тафаккур, арзёбӣ, муқоиса ва изҳори мавқеи шахсӣ водор мекунанд. Аз ин рӯ, истифодаи мероси классикӣ дар дарси забон танҳо “мисол овардан аз адабиёт” нест. Агар кор дуруст тарҳрезӣ шавад, матни классикӣ ба меҳвари фаъолияти забонӣ, маъноӣ, коммуникативӣ ва тарбиявии хонанда табдил меёбад.

Осори Робияи Балхӣ барои чунин кор имконияти махсус дорад. Дар пажӯҳишҳои нав Робия ҳамчун яке аз чеҳраҳои барҷастаи марҳалаи нахустини шеъри форсии дарӣ-тоҷикӣ муаррифӣ мешавад; сарчашмаҳои илмӣ ва китобшиносӣ барои омӯзиши мероси ӯ имрӯз низ ҷамъоварӣ ва бозшиносӣ мешаванд [3; 7]. Дар таҳқиқоти забоншиносӣ низ ба зинда будани қисми муҳимми луғати ашъори ӯ, корбурди калимаҳои мураккаб ва ибораҳои устувор таваҷҷуҳ шудааст [6]. Ин хусусиятҳо осори Робияро барои дарси забони тоҷикӣ аз ҷиҳати луғавӣ, грамматикӣ, услубӣ ва матнсозӣ судманд мегардонанд.

Муҳити таълимии дарси забони тоҷикӣ ҳангоми кор бо матн бояд ҳадди ақал панҷ хусусият дошта бошад. Якум, муҳит маъноофар бошад: хонанда пеш аз таҳлили шакл бояд маънои матнро дарк кунад. Дуюм, он фаъол бошад: қисми асосии амал – ёфтан, муқоиса кардан, табдил додан, шарҳ додан ва сохтани матн аз ҷониби хонанда иҷро шавад. Сеюм, муҳит муоширатӣ бошад: ҷавоб танҳо барои омӯзгор гуфта нашавад, балки ба баҳс, саволу ҷавоб ва шарҳи мавқеъ табдил ёбад. Чорум, муҳит фарогир бошад: супоришҳо сатҳҳои гуногуни омодагии хонандагонро ба назар гиранд. Панҷум, муҳит арзишмеҳвар бошад: матн ба масъалаҳои фарҳанг, ахлоқ, худшиносӣ ва муносибати инсон бо ҷаҳон роҳ кушояд, вале тарбия ба мавъизаи мустақим табдил наёбад.

Аз ҳамин мавқеъ, шеърҳои Робияи Балхӣ барои дарси забон чанд навъи маводи омӯзишӣ медиҳанд. Дар онҳо вожаҳои имрӯз ҳам фаъол, калимаҳои нисбатан ношинос, таркибҳои маҷозӣ, ҷойивазкунии аъзои ҷумла, робитаҳои маъноии байни мисраъҳо ва образҳои равшан мавҷуданд. Масалан, дар порчаи машҳури “Фишонд аз савсану гул симу зар бод...” тасвири баҳор бо луғати табиат, ташбеҳ, талмеҳ ва сохторҳои гуногуни ҷумла ба ҳам омадааст [1, 27]. Аз ин рӯ, як матн метавонад ҳамзамон барои кор бо луғат, ибора, синтаксис, хониши ифоданок, шарҳи маъно ва матнсозӣ истифода шавад.

Барои он ки матни классикӣ дарсро зинда гардонад, на ин ки танҳо ба “мисоли тайёр” табдил ёбад, корро дар панҷ марҳала ташкил кардан мақсаднок аст.

Марҳала	Ҳадаф	Намунаи фаъолияти хонанда
1. Ангезиш ва пешбинӣ	Эҷоди таваҷҷуҳ, фаъол кардани дониши пешина	Сарлавҳа ё 2 мисраи шеър пешниҳод мешавад; хонандагон аз рӯйи калимаҳои калидӣ мавзуъ ва фазои матнро пешбинӣ мекунанд.
2. Дарки матн	Фаҳмиши мазмун ва луғат	Хониши ифоданок, шарҳи вожаҳо, муайян кардани образҳо, баргардонидани мазмун ба забони содда.

3. Таҳлили забонӣ	Кашфи қонунияти забонӣ дар матни воқеӣ	Ҷудо кардани ибораҳо, муайян намудани алоқаи калимаҳо, таҳлили сохтори ҷумла, тартиби калимаҳо ва воситаҳои алоқа.
4. Фаъолияти муоширатӣ-эҷодӣ	Ба кор андохтани дониш дар нутқ	Баҳс, саволи проблемавӣ, идомаи фикр, бознависӣ, сохтани матни тавсифӣ ё андешавӣ.
5. Бозхӯрд ва арзёбӣ	Дарки натиҷа ва қадами минбаъда	Худбаҳодиҳӣ, арзёбии ҳамдигар, “як нуктаи қавӣ – як нуктаи такмил”, ҷамъбасти забонӣ ва маъноӣ.

Барои синфи VIII ё IX метавон порчаи зеринро интихоб кард: «Фишонд аз савсану гул симу зар бод, / Зиҳӣ боде, ки раҳмат бод бар бод! / Бидод аз нақши Озар сад нишон об, / Намуд аз сеҳри Монӣ сад асар бод...» [1, с. 27]. Пеш аз шарҳи омӯзгор хонандагон вазифаи “се калима – як пешбинӣ”-ро иҷро мекунанд: аз матн се вожаи муҳимро интихоб намуда, дар як ҷумла пешбинӣ мекунанд, ки шоир кадом манзараро тасвир мекунад. Ин амал диққатро аз қоидаи тайёр ба маъно мебарад.

Дар марҳалаи дуюм луғат на бо роҳи рӯйхат, балки дар контекст омӯхта мешавад. Хонандагон “савсан”, “зар”, “Озар”, “Монӣ”, “шаҷар”, “пардадар”-ро ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд: вожаҳои табиат, номи шахсият ё ишораи фарҳангӣ, вожаи нисбатан куҳан, калимаи образнок. Сипас, барои ҳар вожа маънои матнӣ ва, агар бошад, ҳаммаънои имрӯзӣ пешниҳод мекунанд. Барои хонандаи сатҳи қавӣ вазифа чунин аст: нишон диҳад, ки иваз кардани вожаи “шаҷар” бо “дарахт” ба оҳанг ва услуби байт чӣ таъсир мерасонад.

Дар марҳалаи таҳлили забонӣ омӯзгор метавонад вобаста ба мавзуи ҷорӣ самти корро тағйир диҳад. Агар мавзуъ “ибора” бошад, хонандагон таркибҳои “гули хушбӯй”, “субҳи пардадар”, “арӯси боғ”-ро ҷудо карда, калимаи асосӣ ва тобеъ, навъи алоқа ва нақши маъноии онҳоро муайян мекунанд. Агар мавзуъ “сохтори ҷумла” бошад, хонандагон тартиби шеъриро ба наср мегардонанд ва муҳокима мекунанд, ки чаро шоир тартиби калимаҳоро дигар кардааст. Ин супориш робитаи грамматика ва услубро равшан менамояд.

Дар байтҳои «Мисоли чашми Одам шуд магар абр? / Далели лутфи Исо шуд магар бод? / Ки дур борид ҳар дам дар чаман абр, / Ки ҷон афзуд хуш-хуш дар шаҷар бод» [1, 27] имкони хуби кор бо робитаи ҷумлаҳо мавҷуд аст. Ба ҷойи он ки омӯзгор сохторро тайёр шарҳ диҳад, ба хонандагон чор қадам пешниҳод мешавад: 1) ҳар мисраъро ба ҷумлаи содаи насрӣ баргардонанд; 2) робитаи саволу ҷавобии байни ҷумлаҳоро ёбанд; 3) воситаи алоқаро муайян кунанд; 4) ду варианти нави насрӣ созанд – яке наздик ба матни асл, дигаре бо

забони имрӯза. Баъд гурӯҳҳо вариантҳоро муқоиса мекунанд ва мефаҳмонанд, ки кадомаш маънои образнокро бештар нигоҳ доштааст.

Ин навъи табдил аз ҷиҳати методӣ муҳим аст, зеро хонанда ҳамзамон ду амалро иҷро мекунад: сохтори забониро мефаҳмад ва онро дар нутқи худ аз нав месозад. Яъне таҳлили синтаксисӣ аз амали механикӣ ба фаъолияти маъноӣ табдил меёбад. Барои синфи IX метавон қадами иловагӣ дод: аз мазмуни чор мисраъ матни хурди 4–5 ҷумлаӣ бо пайванди сабабу натиҷа тартиб диҳед ва ҳадди ақал як ҷумлаи мураккаб истифода баред.

Муҳити таълимӣ вақте пурра мешавад, ки хонанда аз матни тайёр ба эҷоди матни шахсӣ мегузарад. Пас аз кор бо тасвири баҳорӣ метавон супориши “Як манзара – ду услуб”-ро пешниҳод кард. Хонанда аввал дар 4–5 ҷумла манзараи баҳорро бо забони одӣ тасвир мекунад, сипас ҳамон манзараро бо истифода аз ду воситаи образнок, як ибораи тавсифӣ ва як ҷумлаи мураккаб бозменависад. Дар охир ду матн муқоиса шуда, хонанда худ муайян мекунад, ки кадом воситаҳо ба матни дуюм таъсири эстетикӣ додаанд.

Супориши дигар “Аз байт то андеша” аст. Пас аз хондани байтҳои Робия хонанда як фикри асосиро интихоб мекунад – зебоии табиат, нерӯи навшавӣ, арзиши муҳаббат ё пойдории инсон ва дар ҳаҷми 80–100 калима матни андешавӣ менависад. Шарт ин аст, ки матн муқаддима, далел ва хулоса дошта бошад. Ба ин восита осори классикӣ аз объекти таҳлил ба ангезандаи нутқи мустақил табдил меёбад.

Дар як синф сатҳи донишу маҳорати хонандагон яксон нест. Аз ин рӯ, муҳити таълимӣ бояд ба хонандаи сатҳи пасти азхудкунӣ имкони иштирок ва ба хонандаи қавӣ имкони пешрафти бештар диҳад. Барои як порчаи Робия супоришҳоро метавон чунин сатҳбандӣ кард:

Сатҳ	Намунаи супориш
Сатҳи 1 : Дарк ва бозёбӣ	Вожаҳои ношиносро ҷудо кунед; маънои умумии байтро бо 1-2 ҷумла баён намоед; ибораҳои тавсифиро ёбед.
Сатҳи 2 :Таҳлил ва табдил	Ибораҳоро аз рӯйи калимаи асосӣ гурӯҳбандӣ кунед; байтро ба наср баргардонед; воситаи алоқаи ҷумлаҳоро шарҳ диҳед.
Сатҳи 3: Татбиқ ва эҷод	Бо яке аз ибораҳои матн ҷумлаи нав созед; порчаро дар услуби дигар бознависӣ кунед; матни 80–100-калимаӣ эҷод намоед.
Сатҳи 4: Арзёбӣ ва таҳқиқ	Шарҳ диҳед, ки тағйири як калима ё тартиби ҷумла ба образ ва оҳанги матн чӣ таъсир мерасонад; матни Робияро бо як намунаи дигари классикӣ муқоиса кунед.

Ҷанбаи тарбиявии осори Робияи Балхӣ бояд бо эҳтиёт ва аз роҳи худи матн амалӣ гардад. Агар омӯзгор танҳо дар бораи аҳаммияти тарбиявӣ суханронӣ кунад, хонанда шунавандаи пассив мемонад. Аммо вақте ӯ аз матн далел меёбад, образро шарҳ медиҳад, мавқеи худро мегӯяд ва бо арзишҳои имрӯз муқоиса мекунад, тарбия ба фаъолияти маънооҳари худи хонанда табдил меёбад.

Дар ин самт се меҳвар муҳим аст. Аввал – худшиносии фарҳангӣ: шинохти он ки дар марҳалаҳои оғозини адабиёти классикии форсии дарӣ-тоҷикӣ занони суханвар низ саҳм доштаанд. Дуюм – эҳтиром ба забон: хонанда мебинад, ки бисёр вожаҳо ва қолабҳои забонии садсолаҳо пеш то имрӯз қобили фаҳм ва зиндаанд; таҳқиқоти муосир низ идомаи истифодаи қисми муҳимми луғати Робияро нишон медиҳад. Сеюм –тарбияи завқи сухан: муқоисаи ифодаи одӣ ва образнок ба хонанда меомӯзонад, ки забон танҳо воситаи хабаррасонӣ нест, балки воситаи офаридани маъно ва зебоӣ низ ҳаст.

Барои рушди худшиносӣ саволҳои кушода самаранокаранд: “Аз ин матн дар бораи ҷаҳонбинии инсон чӣ мефаҳмем?”, “Кадом калимаҳо робитаи забони гузашта ва имрӯзро нишон медиҳанд?”, “Чаро шинохти номи Робияи Балхӣ барои хонандаи имрӯз муҳим аст?”, “Оё матни куҳан метавонад масъалаи имрӯзаро ба андеша оварад? Бо далел ҷавоб диҳед.” Чунин саволҳо ҷавоби ягона надоранд, вале хонандаро водор мекунанд, ки мавқеи худро бо далели матнӣ ҳимоя намояд.

Татбиқи чунин модели кор дар дарси забони тоҷикӣ метавонад чанд натиҷаи ба ҳам пайвандаро таъмин намояд. Аввал, хонанда қоидаи забониро дар матни воқеӣ мебинад ва маънои вазифавии онро беҳтар дарк мекунад. Дуюм, доираи луғавӣ ва маҳорати услубии ӯ рушд меёбад. Сеюм, фаъолияти таҳлилӣ бо фаъолияти нутқӣ мепайвандад: хонанда на танҳо “меёбад”, балки “мефаҳмонад”, “табдил медиҳад”, “муқоиса мекунад” ва “матн месозад”. Чорум, нақши омӯзгор аз шарҳдиҳандаи ягона ба ташкилкунандаи фаъолияти маърифатӣ тағйир меёбад. Панҷум, ҷанбаи тарбиявӣ ба мазмун ва фаъолияти хонанда ворид мешавад, на ба суханони иловагии берун аз дарс.

Дар ин равиш технология низ метавонад хидматрасон бошад: намоиши матн дар тахтаи электронӣ, ранга ҷудо кардани алоқаҳои синтаксисӣ, сабти хониши ифоданок, кор бо луғати электронӣ ё муқоисаи ду варианти матн.

Осори Робияи Балхӣ дар муҳити таълими забони тоҷикӣ имкониятҳои фарох дорад. Арзиши методии он танҳо дар он нест, ки аз байтҳо барои исботи қоидаи грамматикӣ мисол овардан мумкин аст. Қимати асосӣ дар он аст, ки матни классикӣ метавонад як силсилаи фаъолияти мукаммалро ба ҳаракат дарорад: хонанда матнро мехонад, маъно меҷӯяд, калима ва сохторро таҳлил мекунад, робитаҳои забониро кашф менамояд, фикр мегӯяд, баҳс мекунад ва дар ниҳоят матни худро месозад. Маҳз дар чунин ҳолат муҳити таълимӣ ба муҳити рушди забон, тафаккур ва шахсият табдил меёбад.

Аз ҷиҳати тарбиявӣ низ осори Робия имкони пайванди табиии таълим бо худшиносии фарҳангиро фароҳам меорад. Шинохти яке аз чеҳраҳои барҷастаи занонаи адабиёти классикӣ, мушоҳидаи пайванди забони гузашта ва имрӯз,

дарки зебоии каломи бадеӣ ва изҳори мавқеи шахсӣ метавонанд эҳтироми хонандаро ба забони модарӣ ва мероси миллӣ устувор созанд. Аз ин рӯ, ворид намудани намунаҳои интихобшудаи осори Робияи Балхӣ ба машқҳои луғавӣ, синтаксисӣ, коммуникативӣ ва матнсозӣ аз нигоҳи методӣ асоснок ва аз ҷиҳати тарбиявӣ судманд мебошад.

Адабиёт:

1. Гулшани адаб. Намунаҳои назми форсу тоҷик. Асрҳои IX–XIII. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1975. — 432 с.
2. Маликзод А. Робияи Балхӣ ва ашъори ӯ. ҶДММ “Меҳроҷ Граф”, – Душанбе, 2025. – 108 с.
3. Мирзоева О. Робиа ва забони порсии дарӣ. Манбаи электронӣ: kmt.tj
4. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 (1). – Душанбе: Маориф, 1987. – 487 с.
5. Раҳимова М. Муаррифии чеҳраҳои занони суханвар дар ҷараёни таълим. Паёми донишгоҳи Хоруғ. – Хоруғ, 2023, №3 (27). – С. 3-9.
6. Саидзода Ҷ. Рӯдакӣ ва Робияи Балхӣ. Манбаи электронӣ: izar.tj
7. Усмонова Г. Дар шодбодии бузургдошти модари шеъри порсии дарӣ-тоҷикӣ Робияи Балхӣ. Манбаи электронӣ: izar.tj
8. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Смысл, 2001. – 365 с.

УПОТРЕБЛЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ ГЛАГОЛА (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА «ТАЪРИХИ БУХОРО»)

Рахмонов Бахтиёр Нурмахмадович
– к.ф.н., доцент кафедры теории и практики языкознания ТГПУ им. С. Айни; научный сотрудник отдела истории языка и сравнительного языкознания Ин-та языка и литературы им. А. Рудаки
Телефон: 938701720
E-mail: zobit@list.ru

Аннотация: Семантические категории слов играют важную роль в формировании и развитии таджикской литературы. Они помогают писателям и поэтам точнее выражать мысли, чувства и образы, делают художественный текст более выразительным, красочным и эмоциональным. Особенно большое значение имеет богатство лексики: синонимы, антонимы, омонимы, образные выражения и другие лексические средства, котоорые позволяют избегать однообразия и придают произведению изящество и красноречие. Именно благодаря умелому использованию этих средств язык таджикской литературы сохраняет свою образность, выразительность и эстетическую ценность.

Ключевые слова: *лексическое обогащение, семантические особенности, синонимы, антонимы, омонимы, полисемия, глагол, морфологические ярусы, синтаксические ярусы, фразеологические ярусы*.

Известный отечественный лингвист профессор М.Н. Касымова указывает на то, что язык письменного наследия IX-X веков составляет семантическую категорию краткого толкования легенд (красивых и изящных): “Для насыщения текста, его изящности и нежности слова, а также для красноречия поэты и писатели мастерски используют все лексические способы сокровищницы языка” [Қосимова 2012, 100]. Автор «Таърихи Бухоро» также из соображений лексического обогащения иногда при помощи разнообразия слов передает информацию, способствующую извлечению из слов большего значения в сопоставлении с каким-либо действием или признаком. Либо в языке этого произведения используются такие глаголы, которые выражают разные суждения, но их звуковой состав одинаков, и все они связаны со стилистическим изяществом речи. Поэтому, в связи со свойствами и лексическими категориями языка их делят на такие группы как лексические синонимы, антонимы, омонимы [150 словарей 2008, лексикология].

Полисемия. Многозначность или полисемия является одной из крайне разветвленных категорий языка, которой охвачены все ярусы (единицы) - морфологические, синтаксические, фразеологические. Полисемантичными слова становятся тогда, когда они содержат более одного значения [Лингвистический энциклопедический словарь 1990, 382]. “Многозначные слова выражают два или более семантических значения. Важной особенностью полисемии слова является то, что это явление способствует многогранности описания явлений и происходящих событий в форме одного слова, и все эти явления и события имеют какую-либо взаимосвязь [Маҷидов 2007, 46]”. К многозначным словам принадлежит определенная группа глаголов, которая кроме своего прямого значения может иметь и другие значения в силу своего семантического потенциала, перехода значений слов, аллегорических особенностей. Например, глаголы **шудан, хондан, хестан, омадан, баромадан, будан, рафтан, фармудан, гирифтан, расидан, нишастан, задан, хондан, гардидан, сохтан, гушодан, видан, бастан** и другие являются многозначными и раскрываются по-разному, что приводится выше (см. данную работу: семантические особенности часто используемых глаголов, стр. 32). Образцы многозначных глаголов произведения можно рассмотреть на примере глаголов **овардан, будан (бошидан) и задан**:

Чунон гӯянд, ки Муҳаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ ин фаслро дар китоб ***наовардааст*** *[Наршахӣ 2012, 6] (Говорят, что Мухаммед ибн Джафар ан-Наршахи эту часть не приводит в книге). Об бисёр меомад ва гили бисёр* ***меовард*** *[Наршахӣ 2012, 7] (Вода шла обильно и несла много ила и глины). Баъд аз он ки Бухоро шаҳр шудаст, подшоҳон зимистон бадин деҳ* ***мебошидаанд*** *[Наршахӣ 2012, 32] (После того, как Бухара стала городом, падишахи стали проживать в этом селе). Ва имрӯз ба рӯзгори мо ҳар одина бозор бошад*

[Наршахӣ 2012, 28] (И сегодня в наше время каждую пятницу проходит базарный день). Андар он ҷо ҷонварони обӣ ***бошанд*** *[62, 38] (Есть там водные животные). Туғшода Бухорохудот эшонро гардан* ***мезад*** *ва ҳеч касро заҳра набудӣ, ки сухан гӯяд ё шафоат кунад, то чаҳорсад танро гардан* ***зад*** *[Наршахӣ 2012, 97] (Тугшода Бухархудот отрубил им головы, никто не смел и слова сказать, или просить пощады, так он отделил шеи от голов четырем сотням). Яке аз он ду деҳқон бидавид ва корде* ***бизад*** *бар шиками Бухорохудот [Наршахӣ 2012, 101] (Один из тех двух дехкан прибежал и ножом ударил в живот Бухархудота). Корвонҳо* ***мезаданд*** *ва деҳҳо ғорат мекарданд [Наршахӣ 2012, 112] (Отбивали караваны и грабили села).*

Тенденции многозначности разнообразны, важнейшими из них является использование таких художественных средств изображения, как аллегория, иносказание, метафоричность слова, сходство чего-либо с чем-либо на примере глагола, уподобление одного действия с другим или подобные им явления.

Омонимы. В каждом языке, в том числе и в таджикском, есть слова, которые, на основе наличия одинакового или похожего звукового и типового фона, называются омонимами [Маҷидов 2007, 58]. Некоторые считают их словами из состава полисемии, например М. Мухаммадиев, который считает, что: “Омонимы - одна из категорий лексики, представляющая полисемичные слова” [Муҳаммадиев 1959, 89] или в “Забони адабии ҳозираи тоҷик” (Современном таджикском литературном языке) [Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик 1985, 24] омонимы отмечаются как часть полисемии. Однако необходимо знать, что многозначные слова, как по форме, так и по значению одинаковы, а специфика омонимов из среды полисемных слов состоит в том, что омонимы не имеют объективной, смысловой и логической взаимосвязи [Маҷидов 2007, 60], а в полисемии такая взаимосвязь наблюдается четко. В произведении в основном обозревается один вид омонимичных глаголов, который приводится в действие в результате перехода значения, образования новых смыслов или отдаления от прямого лексического значения. Например, глагол **омадан** в прямом значении обозначает «приходить на место, входить, внедряться»**, а** в полисемном значении – «иметь ценность, приводиться», при этом в этих двух понятиях семантическая связь не наблюдается. Образцом полисемных глаголов произведения могут служить глаголы **бардоштан (поднять)** и **задан (бить)**:

Ва ҳеҷ сухан нагуфтанд ва шамшерҳо кашиданд ва сари вайро ***бардоштанд*** *[Наршахӣ 2012, 18] (И, не говоря ни слова, вытащили мечи и (подняли) срубили ему голову). Чунон савоб дид, ки фармуд то он саройро* ***бардоштанд*** *ва ба ҳисор бурданд [Наршахӣ 2012, 58] (Он посчитал, что нужно отдать приказ, чтоб тот дворец* ***подняли*** *и отвезли в крепость). Баъзе зиёъ ба об ғарқ шуда, султон хироҷ аз он мавзеъ* ***бардоштааст*** *[Наршахӣ 2012, 63] (Некоторые товары утонули в воде, султан все же обложил эту местность податью). ...марде бимнок буд, силоҳ* ***бардошт*** *ва шамшер баркашид ва бинишаст [Наршахӣ 2012, 76] (...мужчина был устрашающий,*

*поднял оружие и вытащил меч и присел). Ончи аз вай **хезад,** онро занданеҷӣ гӯянд, ки карбос бошад [Наршахӣ 2012, 29] (Все, что исходит от него**,** называют занданеджийским, то есть фланелью). Аз лаби Ҷайҳун то Фороб як фарсанг аст ва чун об **хезад** ним фарсанг гардад [Наршахӣ 2012, 39] (От берегов Джайхуна до Фараба есть один фарсанг, а если подняться воде, то будет половиной фарсанга). Зиёдат аз ҳазор сол аст аз **баровардани** он кох [Наршахӣ 2012, 34] (Более тысячи лет от возведения того дворца). Хокистар аз зери деги ҳариса бардошт ва ба бом **баровард** [Муҳаммадиев 1959, 171] (Поднял пепел из-под котлов с кашей хариса на крышу дома). Ба Бухоро адлии пашиз бисёр **задаанд** [Наршахӣ 2012, 71] (В Бухаре чеканили много пашиза). Яке аз он ду деҳқон бидавид ва корде **бизад** бар шиками Бухорохудот ва шиками ӯро бидаронид [Наршахӣ 2012, 101] (Один из тех двух дехкан прибежал и ножом ударил в живот Бухархудота и разорвал ему живот).*

В вышеприведенных предложениях глагол “поднять” так же, как и в других четырех предложениях приводится в четырех значениях: в первом предложении в значении **сар буридан, куштан - отсечь голову, убить**; во втором предложении в значении **кӯчонидан, иваз намудан - перенести, поменять**; в третьем предложении в значении **гирифтан, қабул кардан - взять, принять**; в четвертом предложении в значении **поднять вверх, поднять с земли,** так, что каждое значение выступает в форме омонима. Глагол “хестан” в произведении используется в значении «изготовлять, совершать, производить». Этот глагол во втором предложении используется в распространенном значении как полисемное слово в значении «поднятия воды». Глагол “баровардан” - «выводить» в первом предложении приводится в значении строить, возвести, а во втором предложении в значении приводить, или повысить. Эти значения в отношении других используются как омонимы. Глагол “задан” (бить) в первом предложении обозначает построить, в двух последующих предложениях он использован в значении «срезать, нанести удар». Эти значения оцениваются как особенность омонимов.

Как выясняется из семантического анализа глаголов в произведении «Таърихи Бухоро», статус глагола и всех частей речи, связанных с морфологическими особенностями каждого языка, отличаются друг от друга. Среди глаголов произведения встречаются глаголы, выражающиеся в возможных семантических пределах. Они на протяжении десяти веков сформировались в ограниченных вариантах, подобно глаголу **боястан/бойистан** или, напротив, в распространенных вариантах, которые характеризуются обширностью применения, подобно глаголам гирифтан, расидан и пр. Некоторые глаголы, редко употребляемые в произведении, имеют таджикское происхождение, они вышли из употребления или их использование ограничилось, а их пространство заняли составные глаголы, создаваемые из элементов арабской речи, принявших таджикские формы. Из среды простых и производных глаголов произведения выявлен только один образец заимствованного из арабского языка глагола, который, на первичном этапе формирования языковых форм был перенят из арабского языка. Это явление

наблюдается крайне редко. Кроме того, лексическое использование категорий – синонимов, антонимов, полисемных слов, омонимов и пр. в текстах сочинений можно интерпретировать как материал оформления текста, потому что важнейшие признаки лексических категорий состоят из силы притяжения и привлекательности языка произведения, повышения уровня языкового орнамента.

Синонимия. Как известно, синонимы – это слова разные по форме и одинаковые по значению, похожие или близкие по значению. Слова приобретают синонимичность, прежде всего, своим лексическим значением, поэтому их дополнительные значения и различные употребительные и эмоциональные оттенки, которые отличаются своим значением в каждом слове синонимической цепи, могут выйти из обращения [Маҷидов 2007, 75]. Синонимия – это одно из средств обогащения лексического состава языка и развития речи, имеющее различные стилистические особенности. В этом смысле синонимы определяются следующим образом: “Два или более слов, близкие, а иногда равные по одному из лексических значений, принадлежащие к одной лексико-грамматической группе и отличающиеся другими лексическими оттенками, местом употребления и различными эмоциональными красками, должны называться *муродиф* или лексическими синонимами [Маҷидов 2007, 75]. Синонимизация может происходить на различных уровнях языка, таких как лексикография, фразеология, грамматика и подобные им уровни [Лингвистический энциклопедический словарь 1990, 446]. В данной части исследования считаем необходимым привести примеры по синонимии глагольной лексики на материале «Таърихи Бухоро».

Синонимы отличаются в зависимости от выражения значения. Они могут выражать различные стороны предмета, действия, формы отношения к предметам, признаки, действия, состояния, время, место и пр., то есть в соответствии с выражением значения и посредством синонимов выражаются способы отношения субъекта к объекту и его ораторское искусство [Маҷидов 2007, 77].

Одно значение или понятие можно выразить отдельным словом, но оно не нравится оратору, поэтому красноречивый человек, используя свой богатый словарный запас, может выразить мысли и чувства изысканными словами, в связи с этим, синонимы не имеют идентичного значения. В стилистике плохо воспринимается употребление одного слова именно в том значении, которое оно выражает, поэтому погрешность повторения считается отсутствием ораторского или литературного таланта [Камолиддинов 1989, с. 10]. Источником появления синонимов в языке, согласно исследованиям ученых-лингвистов, являются следующие факторы [Қосимова 2012, 101]:

а) словообразование;

б) заимствование слов из других языков;

в) внедрение слов из разговорной речи, диалектов и говоров;

г) эвфемизмы.

В качестве примеров глагольных синонимов, сконструированных в произведении способом словообразования, являются: омадан (приходить) – андаромадан, даромадан, бозомадан, баромадан; рафтан (идти) – андаррафтан; овардан (приносить) – даровардан, баровардан; гирифтан (брать) – даргирифтан; доштан (иметь) – бардоштан, боздоштан; хостан (вставать) – бархостан; мондан (ставить) – андармондан, дармондан; нишастан (сидеть) – барнишаст; гаштан (вращаться) – бозгаштан, баргаштан и другие.

Если глагол **омадан (**приходить) приводится в значении внедрения в место, достижения места, то глагол **андаромадан** или его краткая форма **даромадан** также приводится в значении внедрения в место, или что-либо. Глагол **баромадан** (выходить) - идти в противоположном от входа или места направлении. Глагол **бозомадан** (возвращаться) используется в значении приходить в исходное место. То есть когда мы из одного слова создаем другое, то оно в соответствии с исконным значением приобретает новое значение, конкретизирующее смысл исконного слова с какой-либо точки зрения и обязательно сочетается с ним на семантическом и корневом уровне: *Баъд аз хилоф ва ҳарби бисёр ба хидмат* ***омад*** *[Наршахӣ 2012, 177] (Поступил на службу после долгих противостояний и многих сражений). Исҳоқ ба ҳазимат шуд ва лашкар ба Самарқанд* ***даромад*** *[Наршахӣ 2012, 170] (Исаак был повержен, и войско вошло в Самарканд). Чун аз шикор* ***бозомад****, қосиде* ***омад*** *ва нома овард [Наршахӣ 2012, 167] (Как вернулся с охоты, прибыл посыльный и принес письмо).*

Простые глаголы тунают в синониме с составнными глаголамы. Образец лексических синонимов данного произведения: **зикр кардан** (упомянуть) **– ёд кардан** (вспомнить), **гуфтан** (сказать); **мурдан** (умереть): **– шаҳид шудан** (умереть праведником), **аз дунё рафтан, фавт шудан, вафот ёфтан; навиштан** (написать) **– овардан** (привести)**, тақрир кардан** (повествовать)**.**

Агар ҷумлаи уламои Бухороро ***зикр кунем*** *дафтарҳо бояд [Наршахӣ 2012, 6] (Если упомянуть все ученых Бухары, написаны будут книги). Номи ҳар касе, ки пеши ӯ* ***ёд кардандӣ*** *гуфтӣ: нашояд [Наршахӣ 2012, 4] (Каждого, чьё имя не назвали перед ним, изъявлял: не достоин). Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср* ***гӯяд****, ки ин фасл Муҳаммад бинни Ҷаъфар Наршахӣ ба ин тартиб наовардааст, валекин баъзе аз ин дар аснои сухан* ***рондааст*** *[Наршахӣ 2012, 64] (Ахмад ибн Мухаммад ибн Наср сказал, что этот раздел Мухаммад ибн Джафар Наршахи не привел в этом порядке, но кое-где упомянул об этом). Баъд аз он вазири султон шуд,* ***бимурд*** *ва* ***шаҳид шуд*** *[Наршахӣ 2012, 6] (После этого стал визирем султана, погиб, но умер смертью праведника). Абуисҳоқ* ***аз дунё бирафт****, дар соли сесаду як [Наршахӣ 2012, 21] (Абуисхок покинул этот свет в году триста первом). Боз ал-Хитӣ буд ва аз баъди узл ба Тус вафот ёфт [Наршахӣ 2012, 4] (Также был ал-Хити и после отстранения от дел умер в Тусе). Ва аз баъди он Қусам ба Марв рафт ва онҷо* ***фавт шуд*** *ва баъзе гуфтаанд, ки ба Самарқанд* ***фавт шудааст*** *[Наршахӣ 2012, 78] (И после него Кусам прибыл в Мерв и там помер, некоторые говорили, что умер он в Самарканде). Дар баъзе нусха ба ҷои Вархаша Даҷфандун* ***навиштаанд***

[Наршахӣ 2012, 34] (В некоторых экземплярах вместо Вархаши было указано Даджфандун). Муҳаммад бинни Ҷаъфар дар китоб ***овардааст****, ки Байкандро зиёдат аз ҳазор работ будааст [Наршахӣ 2012, 36] (Мухаммад ибн Джафар в книге приводит, что в Байканде было более тысяч поместий). Муҳаммад бинни Ҷаъфар чунин* ***тақрир кардааст****, ки… [Наршахӣ 2012, 60] (Мухаммад ибн Джафар упоминает, что…).*

Антонимы. Антонимами называются слова с противоположными значениями [Лингвистический энциклопедический словарь 1990, 36]. Особенность противоположности значений в словах заключается в том, что они олицетворяют собой качество и типы границ, объема, температуры, веса, действия или признаков, например: холодный - горячий, молодость - старость, зима - лето, дать - взять, поднять - уронить и так далее. Эти значения профессор Х. Маджидов объясняет так: “они (антонимы) отражают процессы антагонистических событий в обществе, отражают непосредственные связи и законы единства мира и противоборства его различных сторон, они отражают противоречия реального мира в форме лексических средств передачи. С этой точки зрения, антагонистические значения противоречивых слов или противоположных смыслов называются отдельными противоположными словами или антонимами [Маҷидов 2007, 82]”

Глагольные антонимы, имеют такие же грамматические признаки, как и другие лексические единицы, но в отношении своих особенностей они, в общем, могут разделиться на два вида: **лексический** и **грамматический**. Антонимы лексические – слова, содержащие лексическое значение глагола в противоречии чему-либо, пример: **сулҳ кардан** (заключить мир) или **ҳарб кардан** (начать войну) и т.п.

Ӯ дар кори мулк нигариш кардӣ ва амру наҳӣ меронди ва онро, ки хостӣ, ***хилъат додӣ*** *ва онро, ки хостӣ,* ***уқубат кардӣ*** *[Наршахӣ 2012, 15] (Он в имущественных делах неспешно отдавал повеления и запреты, кому хотел, жаловал одежды, а кому - истязания). Ва ба охир кофирон* ***ба ҳазимат шуданд*** *ва мусалмонон дар пайи эшон рафтанд [Наршахӣ 2012, 73] (И, в конце концов, неверные потерпели поражение, а мусульмане их преследовали). Баййинот бо эшон майл кард ва эшонро ёрӣ дод, то* ***дасти*** *сапедҷомагон* ***дароз гашт*** *ва* ***ғалаба карданд*** *[Наршахӣ 2012, 17] (Баййинот был к ним благосклонен и помог им, так что люди в белых одеждах окрепли и победили).*

Глаголы **хилъат додан** и **уқубат кардан** выражают разные лексические значения. **Хилъат додан** употребляется в значении одарить; почтить, уважать, а **уқубат кардан,** напротив, означает истязать, пытать, притеснять, с точки зрения лексического смысла они противоположны друг другу.

К грамматическим антонимам, принимающим лексические формы отдельных глаголов в утвердительном или отрицательном значениях, относятся такие грамматические формы, как **сулҳ кард** и **сулҳ накард, гуфт** и **нагуфт**. Эти формы с лексической точки зрения, хоть и являются одним глаголом, но в грамматическом отношении имеют два противоположных друг другу значения.

Чунон гӯянд, ки Муҳаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ ин фаслро дар китоб ***наовардааст*** *[Наршахӣ 2012, 6] (Говорят, что Мухаммад ибн Джаафар ан-Наршахи эту часть не приводит в книге). Абулҳасани Нишобурӣ дар китоби "Хазоин-ул-ъулум"* ***овардааст****, ки шаҳри Бухоро аз ҷумлаи шаҳрҳои Хуросон аст [Наршахӣ 2012, 21] (Абулхасан Нишобури в "Хазоин-ул-улум" приводит, что город Бухара принадлежит к числу городов Хорасана).*

В данных предложениях наблюдаются два глагола, которые с грамматической точки зрения дополняют друг друга, это глаголы **овардан** и **наовардан**. В них антонимия выражена с добавлением отрицательной приставки не-, на основе глагола прошедшего времени "не приводить" и в противоположном значении и "приводить", или "не упоминать".

Семантические группы слов играют важную роль в формировании и развитии таджикской литературы. Они помогают писателям и поэтам точнее выражать мысли, чувства и образы, делают художественный текст более выразительным, красочным и эмоциональным.

Особенно большое значение имеет богатство лексики: синонимы, антонимы, омонимы, образные выражения и другие лексические средства позволяют избегать однообразия и придают произведению изящество и красноречие. Именно благодаря умелому использованию этих средств язык таджикской литературы сохраняет свою образность, выразительность и эстетическую ценность.

Таким образом, семантические категории слов являются одним из важных средств художественного мастерства и способствуют обогащению таджикского литературного языка.

Список литературы

1. Алиев Б. Т. Глагольная лексика в «Гаршасбнаме» Асади Туси: АКД / Б. Р. Алиев. – Душанбе, 1999. – 24 с.
2. Бекназарова М.Н. Семантикаи феъл дар ашъори Ҷалолуддини Балхӣ / М.Н. Бекназарова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2015, - № 3. С. 91-92.
3. Бердиева Т. Феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои арабӣ / Т. Бердиева. – Душанбе: Сино, 1995. – 292 с.
4. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – Москва, 1977. – 260с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 / Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев и др. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 356 с.
6. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар "Баҳористон"-и Абдураҳмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011. – 168с.
7. Гулназарова Ж. Луғати феълҳои "Баҳористон"-и Абдураҳмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. – Душанбе, 2014. – 95 с.
8. Давлатова М. Глагольная лексика и глагольное словообразование в "Зайн-ал-ахбор" Гардези (X1): АКД / М. Давлатова. – Душанбе, 1969. – 25 с.
9. Камолиддинов Б. Ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 120 с.

10. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – Москва: МГУ, 2007. – 352 с.
11. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 1Х-Х). Ҷилди 1 / Н.
12. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
13. Муҳаммадиев М. Маънои аслӣ ва маҷозии калима / М. Муҳаммадиев // Маҷмӯаи илмӣ. Ҷилди 26. Серияи фанҳои филологӣ. Нашри 2. – Сталинобод, 1959.
14. Муҳаммадиев М. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев, Х. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов. – Душанбе, 1997. – 189с.
15. Наршахӣ Абубакр. Таърихи Бухоро / Абубакри Наршахӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2012. – 179с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 1095с.
18. 150 словарей. ABBYY Lingvo x5 [Электронный ресурс] / 1 электрон. опт. диска (DVD+R): – Электрон. текст дан. – М.: Пласторгмаш, 2008.

БАСОМАДИ ЧАНД ВОЖАИ ОРОНИМӢ ДАР «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»-И АБУЛФАЗЛИ БАЙҲАҚӢ ВА «АҶОИБ -УЛ-МАХЛУҚОТ ВА ҒАРОИБ- УЛ-МАВҶУДОТ»-И АҲМАДИ ТӮСӢ

(Частотность нескольких слов в «Истории Байхаки» Абульфазла Байхаки и «Аджойб-ул-махлукот ва Гароиб-ул-мавджудот» Ахмада Туси)

Рустамшозода Шаҳбоз Рустамшо -
постдокторант Института языка и литературы имени А.Рудакии АМИТ,
доцент кафедры языкознания и истории языка КГУ им. А. Рудакии
Телефон: 988491010.
E-mail: rustamshoh-90@bk.ru

Аннотация: Статья посвящается изучению названий местностей, долин и ущелий, островов и других оронимических объектов. Автором статьи в ходе исследования установлено, что оронимы олицетворяют особенности исторического развития народов, их хозяйственной деятельности, мировоззрения и языковых контактов с этими объектами. Кроме того, оронимические названия как географические объекты, наряду с обладанием

описательными свойствами, также предоставляют информацию о древнейших источниках наименования.

Изучение этих наименований показало, что они играют важную роль в формировании картины мира и в развитии человеческого общества, их месторасположение определяет климатические условия, направление русла рек, а также окружающей человека атмосферы. Наряду с этим, оронимическая лексика отображает историко-географическую среду обитания каждого народа, процесс его исторического формирования, связь между физическими особенностями объектов рельефа и историю цивилизации.

Ключевые слова: *оронимия, географические объекты, описательные свойства, история народов, хозяйственная деятельность, мировоззрение, языковые контакты, климат, историко-географическая среда, объекты рельефа*.

Омӯзиш ва таҳқиқи маводи ономастикии сарчашмаҳои таърихӣ яке аз масъалаҳои меҳварии илми забоншиносӣ ба ҳисоб рафта, ҷиҳати рушду густариш ва таҳаввули забоншиносии тоҷик муфид арзёбӣ мегардад. Давоми даҳсолаҳои охир ба риштаи таҳқиқ кашидани ҷанбаҳои ономастикии зиёди сарчашмаҳои бадеию таърихӣ ва осори олимону шоирон, инчунин, мавзеъҳои ҷуғрофӣ аз тарафи муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ба таври мукаммал ба анҷом расонида шуда истодаанд. Хизматҳои шоёни муҳаққиқони хориҷиро метавон ном бурд, ки барои рушди илми номшиносӣ, махсусан, топонимия нақши калон доранд, аз ҷумла С.И. Климчицский, О.И. Смирнова, А.З. Розенфельд, А.А. Фрейман, В.А. Маллицкий, Н.Г. Лившиц, М.И. Боголюбов, Д.И. Эдельман, Т.Н. Пахалина, М.И. Стеблин-Каменский ва монанди инҳо мебошанд. Маводи таҳқиқнамудаи онҳо ба масъалаҳои гуногуни номшиносии мамлакатҳои ғарб низ бахшида шудааст. Метавон аз он муҳаққиқоне ёд кард, ки дар забоншиносии тоҷик, ба монандӣ О.И. Смирнова, А.З. Розенфельд, ки ба таҳқиқи ономастика, бавижа омӯзиши топонимҳои Осиёи Миёна, махсусан, Тоҷикистон таҳқиқоти зиёде таълиф намудаанд.

Ғайр аз муҳаққиқони хориҷӣ донишмандони ватанӣ ба монанди А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридаев, А. Абдунабиев, Ш. Исмоилов, С. Сулаймонӣ, Ҷ. Алимӣ, Б. Тураев, Р. Шоев, М. Шодиев, О. Муҳаммадҷонов, Д. Ҳомидов, С. Абодуллоева, А.Одинаев ва дигарон дар таҳлилу таҳқиқи номҳои топонимӣ нақши калон доранд. Аз рӯйи таҳқиқи муҳаққиқони дар боло зикршуда ба мақолаи мазкур ҷанбаҳои таърихӣ ва забоншиносии оронимияи яке аз пурқиматарин асарҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ-«Таърихи Табарӣ» Абулфазли Байҳақӣ ва «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Номи кӯҳ, қулла, қаторкӯҳ, баландӣ, нишебӣ, дашт, боғ, ғор, водӣ, биёбон, беша ва дигар объектҳои оронимӣ қисмати калони номвожаҳои ҷуғрофиро ташкил медиҳанд, ки хусусиятҳои рушди таърихии халқҳо, фаъолияти хоҷагидорӣ, ҷаҳонбинӣ ва робитаи забонӣ бо ин объектҳо алоқамандии зич дорад. Таҳқиқи ҷанбаҳои таърихии оронимҳо барои пайгирӣ

намудани равандҳои этникӣ, фарҳангӣ ва забонӣ имконият медиҳанд, ки омӯзиши номҳои оронимӣ ҳамчун объектҳои ҷуғрофӣ хусусияти тавсифӣ дошта, таассуроти инсонро нисбат ба объекти ҷуғрофии воқеӣ инъикос мекунад. Дар баробари ташаккули сохтори маъноии мураккаби оронимҳо, бо илова шудани номи бевоситаи гурӯҳҳои этникӣ, шахсиятҳои таърихӣ ва худи мавзеъҳои дар он ҷойгиршудаашон, зарурияти омӯзиши ин объектҳои ҷуғрофӣ аз рӯйи таърихи пайдошавӣ, равандҳои фарҳангию забоншиносӣ низ пеш меояд. Гурӯҳҳои оронимии забонҳоро дар як минтақа бо номҳои гуногун дучор омадан мумкин аст, ки ин зуҳурот аз даврaҳои пеш мавҷуд будани ин объектҳо шаҳодат дода, ба давраи қадимтарини номгузорӣ ишора мекунад. Таҳқиқоти таърихиву этимологии оронимҳо имконият медиҳад, ки дар баробари шаклҳои гумшудаи забонӣ, инчунин, тасаввуроти бостонии инсон дар бораи фазои таърихии ин объектҳоро пайдо намояд.

Объектҳои оронимӣ дар ташаккули манзараи табиӣ ва дар рушди ҷомеаи инсонӣ нақши муҳим бозида, мавқеи ҷойгиршавии кӯҳҳо, теппаҳо ва баландкӯҳҳо – шароити иқлим, самти ҷараёни дарёҳо – хусусияти набототиву ҳайвонот ва фаъолияти хоҷагии инсонро муайян мекунанд. Раванди иқлимии вобаст ба объектҳои оронимӣ таъсири мустақим дошта, онҳо ҳамчун монеаҳои табиӣ барои ҷараёнҳои ҳавоӣ, аз ҷумла боришот ва нигаҳдории ҳарорат хизмат мекунанд. Аз ин ҷост, ки объектҳои оронимиро ҳамчун асоси тағйироти ҷуғрофии рӯйдодҳо дар сайёра эътироф метавон кард.

Мафҳуми фарҳангӣ ва таърихии номвожаҳои оронимӣ ҷанбаи муҳимми ин вожаҳо дониста шуда, ба воситаи онҳо аксар вақт таърихи азхудкунии минтақаҳо, таркиби этникии аҳолӣ ва ҷаҳонбинии мардум инъикос мешавад. Пайдо шудани номвожаҳои оронимии нав натиҷаи фаъолияти инсон, кашфиётҳо, таҳқиқ ва хоҷагидории ӯ буда, онҳо як намуди сабти таърихии тағйирёбии муҳити ҷуғрофӣ шумурда мешаванд. Таърих нишон медиҳад, ки инсоният дар даврaҳои гуногуни таърихӣ ба ин объектҳои оронимӣ ҷисмонӣ ва фарҳангӣ фаъолона таъсир расонидааст, ки ин таъсир дар зоҳиран тағйир додани манзараҳои кӯҳӣ, истифодаи захираҳои табиӣ ва, инчунин, дар ҷараёни номгузорӣ зоҳир мешавад. Мавқеи объектҳои оронимӣ дар ҳаёти фарҳангии инсон низ назаррас буда, кӯҳу биёбон ҳамчун рамзи наҷот ва эҳёи инсоният дар афсонаву ривоятҳо ёдрас мешуданд. Мардум бо онҳо мафҳумҳои зиёди ҳурофотӣ бахшида, бо ифодаи ин хосиятҳо фаҳмишҳои мардумии этникӣ зикр меёфтанд.

Оронимияи асарҳои таҳқиқшаванда яке аз бахшҳои асосии қабатҳои ономастикаи асарҳоро ташкил намуда, истифодаи онҳо дар асар мавқеи махсусро касб мекунанд. Дар илми номшиносӣ ороним ифодакунандаи номи мавзеъҳои сатҳизаминии ба шаклҳои релеф вобаста буда, оронимия бошад, маҷмӯи чунин номҳо мебошанд. Зери истилоҳи оронимия омӯзиши номи ***кӯҳҳо, ғорҳо, теппаҳо, ҷариҳо, нишебиҳо, теғаҳо*** ва мавзеъҳои дигари сатҳизаминӣ фаҳмида мешаванд.

Мавриди қайд аст, ки дар «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ ва «Аҷоиб ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ номҳое, ки ба

бахши оронимияи асар дохил мешаванд, хеле зиёд истифода шудааст, аз ҷумла номи кӯҳ, боғ, дашт, ағба, беша, пул ва дара истифода шудааст. Зимни ҷамъоварии маводи оронимии «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ бошад, номи кӯҳ, боғ, ҷазира ва ғор корбаст гардидааст. Умумиятҳои фарқкунандаи истифодаи оронимияи асарҳо гуногун буда, аз рӯйи фарогирии мавод ва рӯйдодҳои таърихӣ, хусусиятҳои релефӣ ва ҷуғрофӣ номҳои гуногунро фаро гирифтаанд.

Дар забони тоҷикӣ истифодаи вожаи *«кӯҳ»* хеле серистеъмол буда, қариб тамоми шаклҳои пасту баландии сатҳи заминро ифода мекунад. Умумият ва фарқи кӯҳ аз теппа, теға, ғор, беша, дашт ва қаторкӯҳ, ки дар маҷмуъ бо калимаи «кӯҳ» ифода меёбад, аммо аз ҳамдигар бо вижагиҳои луғавӣ-маъноӣ ва ҷуғрофиашон ба куллӣ фарқ мекунанд. Нуктаи назари муҳаққиқон дар ин маврид гуногун буда, ба андешаи топонимшиноси маъруф Ҷумъахон Алимӣ чунин аст: *«Барои ифодаи ин мавзеъҳо асосан истилоҳи тоҷикии «кӯҳ», субстрати «ғар» (ғара) ва туркии «тоғ» (той, тов, тоу) истифода шудааст»* [5, с.289].

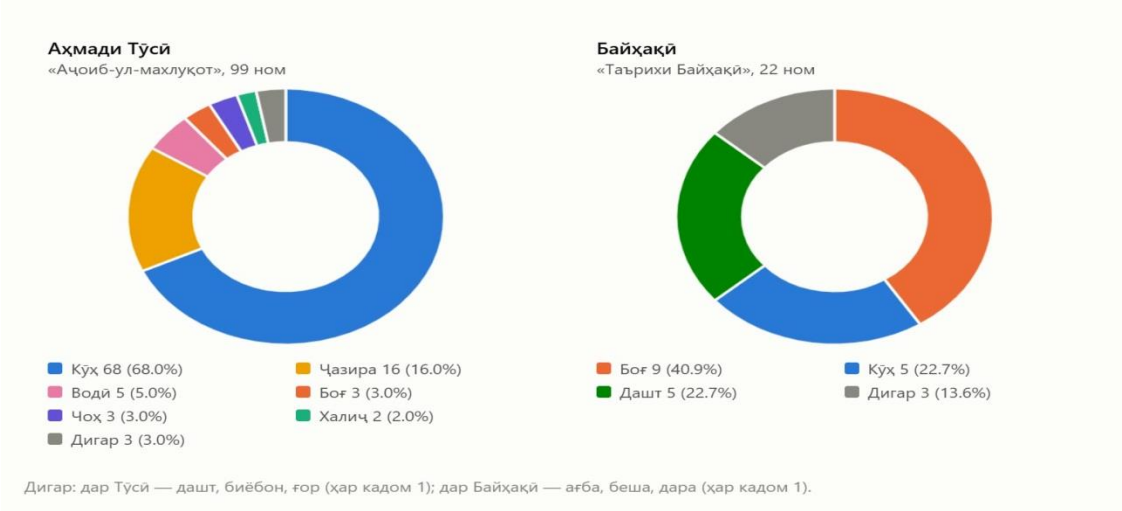
«Кӯҳ» калимаи қадимаи форсӣ буда, чунин таърихи инкишофи маъноиро аз сар гузаронидааст: у.э. kaufa-› ф.б. kaufa – «кӯҳ», (ҳ.а. kerp), ав. Kaofa – «кӯҳ» ф.м. kof, ф.к. koh, ф.н. krh [13, с. 138]. Шарҳи калимаи тоҷикии кӯҳ дар луғатномаҳо ба маънои «барҷастагии табиии бузургу баланд дар рӯйи замин, ки аз сангу хок ба вуҷуд омадааст» ифода шудааст [17, с.645-646].

Зимни ҷамъоварӣ ва ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо намудани қисмҳои ҷудогонаи оронимҳои асар ба қабатҳои зерин ҷудо намуда, хусусиятҳои забонӣ ва таърихии онҳо мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Дар «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Балъамӣ ва «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ истифодаи номи кӯҳҳо ва дигар онимҳои оронимӣ истифода шудааст. Дар асоси усули таҳқиқ ва маводи ҷамъовардашудаи асарҳои мавриди омӯзиш маълум гардид, ки басомади оронимияи асарҳо гуногун мебошад.

Дар «Таърихи Байҳақӣ» номи 5 кӯҳ зикр шудааст, ки 1 тои он бо анҷомаи оронимсози ***–кӯҳ*** ифода ёфтааст: Балхонкӯҳ с. 411, 437, 608, 641; Занбилбофон с. 264; Сабадбофон с. 340; Симгарон с. 194; Уббод с. 210.

«Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ бошад, зимни ҷамъоварии маводи топонимӣ 68 номи кӯҳ ва дигар воҳидҳои оронимӣ ба қайд гирифта шуд.

Аз рӯйи мавқеъ ва вазифаи иҷронамуда оронимияи асарҳо чунин гурӯҳбандӣ шуда, дар шакли зайл корбаст шудаанд:

Ба риштаи таҳқиқи таърихӣ-забоншиносӣ даровардани вижагиҳои забонии оронимияи асарҳои таърихӣ, илмӣ-бадеӣ басо кори саривақтӣ барои муҳаққиқон ба ҳисоб меравад. Асари «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ манбаи бузурги захираҳои топонимия, аз ҷумла оронимия ба ҳисоб меравад. Мавзуи асар фарогири шарҳи луғавӣ ва тавсифии сарзамини бузурги Форси Қадим буда, инчунин, дар бораи дигар ҷолибияти маводи ономастикии асар маълумот пешниҳод мекунад.

Кӯҳи Дамованд/Данбованд [Kōhi Damāvand/Danbāvand], (ба маънии «дорои ҳама ва дуду бухор» ба муносибати оташфишон) баландтарин қуллаи силсилаҷиболи Албӯрз аст, ки бино бар бархе ривоёт Фаридун Заҳҳокро дар он ҷо зиндонӣ намуд, ки ҳамакнун низ дар ин банд зикр шудааст: *«Дар адабиёти порсии миёна (паҳлавӣ) Аздаҳог марде тозист, ки ба Эрон метозад ва бар Ҷамшед чирагӣ меёбад ва пас аз ҳазор соли фармонравоии аҳримонӣ, саранҷом Фаридун бар ӯ мешӯрад ва ӯро шикаст медиҳад ва дар кӯҳи Дубованд (Дамованд) ба банд мекашад» [9, с.621].*

Дар аксари сарчашмаҳои таърихӣ, аз ҷумла Авасто кӯҳи Дамованд ҳамчун баландтарин қулла омада, ҷойи ба банд кашидани Заҳҳок, ки дар Авасто Ажидаҳок омадааст, истифода шудааст: «Дар вопасин рӯзи ин ҷашн (бисту якуми Меҳрмоҳ) Фаридун Заҳҳокро дар кӯҳи Дамованд ба зиндон андохт ва мардумонро аз газанди ӯ бираҳонид» [3, с.704]; *«Бинобар асотири эронӣ Гаршосп дар ҳамин дашти Пишина (Пишонса) ба хобе, ки Бушоспдев бар ӯ чира сохта, фурӯ рафта, аммо намурдааст ва зиндагии ӯ бад ин хешкорист, ки чун дар ҳазораи Ҳушедармоҳ Ажидаҳок аз Дамованд занҷир бигсилад ва ҷаҳонро ба ошӯбу табоҳӣ кашад, ӯ аз хоб бедор шавад ва ба гурзи хеш он патёраи аҳриманиро фурӯ кӯбаду бикушад»* [3, с.721].

Дар бораи мавқеи ҷойгиршавӣ ва ё арзи вуҷуд доштани чунин номи кӯҳ шаку шубҳае вуҷуд надорад. Номи имрӯзаи кӯҳ ба шакли навишти давраи форсии миёна мувофиқат намуда, дар Эрон, 70 км дуртар аз шаҳри Теҳрон арзи вуҷуд дорад. Кӯҳи Дамованд, аз ду қисм «дамо» ва «ванд» иборат аст. Ҷузъи «ванд» унсури вожасоз, шакли дигари вожаи банд- бастан, пайвастан, натиҷаи ‘б’>‘в’ мебошад. Масалан, дар вожаҳои пасванд, пешванд, миёнванд ва дастванд истифода шудааст. Инчунин, дар вожаҳои таърихӣ маънои соҳибиятро

низ ифода дорад, масалан дар вожаи ав. ‘mazgavant’, ки бо маънои бомағз, мағздор, бузург, доно тавзеҳ ёфтааст» [15, с.119].

Шакли моддии таъсири инсон ба объектҳои оронимӣ дар даровардани тағйирот ба шаклу намуди ин объектҳо дар тули таърих зоҳир гардида, раванди табиии объектҳои оронимиро тағйир дода, боиси пайдоиши номҳои нав гардидаанд. Ҳамаи ин тағйирот дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ сабт гардида, намунаи барҷастаи «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тусӣ ва «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ мебошанд. Оронимияи сарчашмаҳои мавриди таҳқиқ аз рӯйи хусусиятҳои табиӣ-ҷуғрофиашон ба гурӯҳҳои ифодакунандаи номи кӯҳҳо, даштҳо, биёбон ва ҷазираҳо метавон тасниф кард.

Шарҳи луғавии ороними Дамованд аз ҷониби муҳаққиқони соҳа мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода шудааст. Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқи решашиносии номвожаҳо, пеш аз ҳама, ба ҷанбаҳои сохторӣ-грамматикии номҳо таваҷҷуҳ мекунанд. Топонимшиноси маъруф В.Айлерс пас аз таҳқиқоти анҷомдода ва хулосаҳои илмии худ, ки бевосита дар асоси маводи мавҷуда ба хулосае меояд, ки *«...ороними Дамованд аз ду қисм иборат аст: «дунбовант»-думб, дум ва пасванди –вант, ки маънои он «кӯҳи думдор» аст»* [22, с.64].

Анҷомаи оронимсоз ва дар маҷмуъ топонимсози «-вант» таърихи қадима дошта, дар сохтани номвожаҳои ҷуғрофии зиёд нақши калонро дорад. Ба ақидаи муҳаққиқ В.Айлерс «Пасванди «-вант»-ро дар таркиб додани номҳои ҷуғрофӣ махсус таъкид мекунад» [22, с.64].

Бо хулосаҳои илмӣ ҷамъбаст намудани шарҳи луғавии ороними Дамованд чунин андешаҳоро ҷамъбаст намудан мумкин аст: «Дамованд аз форсии қадим «думбовант» ва паҳлавии «думбовант» ё «думбоманд» пайдо шуда, маънояш «кӯҳи бодум», ё таҳтуллафзӣ «думкӯҳ» мебошад» [22, с.64].

Бояд махсус қайд намуд, ки ҷузъи топонимсоз, махсусан, оронимсози ***«-вант»*** дар даврaҳои дури таърихӣ ҳам истифода шудааст. Авасторо манбаи пайдоиши номҳо номидан мумкин аст ва ин ҷузъи оронимсоз дар сохтани номвожаҳои ҷуғрофӣ ва антропонимӣ серистеъмол аст. Зимни таҳқиқ ва таснифи маводи Авасто ба анҷомаи мазкур чунин номҳои одамон ва мавзеъҳои ҷуғрофӣ пайдо шудаанд. Топонимҳои *Аснавант [Asnavant] (номи кӯҳ), Аурвант [Aurvant] (теғаи кӯҳ), Дараушишванта [Daraušišvanta] (кӯҳ), Йима пури Вивaҳвант [Yima puri Vivahvant], Раевант [Raevant] (кӯҳ), Соириванта [Sāirivanta] (кӯҳ), Хванвант [Hvanvant] (кӯҳ)...*

Дар асарҳои мавриди таҳқиқ ва дар муқоиса ба дигар сарчашмаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ анҷомаи мазкур дар сохтани номвожаҳои оронимӣ сермаҳсул аст. Дар баробари ин, бо ҷузъи мазкур дар асарҳои мавриди таҳқиқ оронимҳои дигар низ сохта шудаанд ва пайдоиши онҳо бевосита аз Авасто сарчашма мегиранд. Арванд//Алванд номи кӯҳ буда, дар Эрон ҷойгир аст. Шакли таърихии онро муҳаққиқон «Ҳаравант меоранд, шакли авастоии «аурвант» ва паҳлавии он «арванд» аст» [22, с.14].

Дар асоси маводи ҷамъовардашуда ва гурӯҳбандӣ намудани онҳо чандомад ва зикри онҳо ба таври зайл аст:

Номи кӯҳ: Кафторхал [Kaftārkhal] с. 118, Авол [Avāl] с. 128, Ақиқ [Aqiq] с. 133, 146, Албурз [Alburz] с. 101, Аҷаъ [Aĵa'] с. 131, Араҷ [Araĵ] с. 127, Асолис [Asālis] с. 203, Атворон [Atvārān] с. 128, Ашкрон [Aškrān] с. 128, Ашъар [Aš'ar] с. 127, Баҳро [Bahrā] с. 134, Бартоил [Bartāil] с. 129, 411, 564, Басор [Basār] с. 129, Беҷода [Beĵāda] с. 479, Беҳистун [Behistun] с. 113, 129, 492, Борҷох [Bārĵākh] с. 128, Вақвоқ [Vaqvāq] с. 136, Ворӯй [Vārōy] с. 136, Дубованд [Dubāvand] с. 130, 218, Зимакориб [Zimakārib] с. 132, Зуҳун [Zuhun] с. 131, Қабқ [Qabq] с. 133, 173, 185, Кабудон [Kabudān] с. 134, Қаводиён [Qavādiyon] с. 208 , Қандил [Qandil] с. 132, Қиёс [Qiyos] с. 133, Қилол [Qilol] с. 134, Қоф [Qāf] с. 42, 126, 127, 133, 222, 358, 501, 502, Қуроб [Qurāb] с. 132, Кусайр [Kusayr] с. 134, Луком [Lukām] с. 134, Ҷалил [Ĵalil] с. 130, Ҷорӣ [Ĵāri] с. 129, Михлоф [Mikhlāf] с. 132, Моридин [Māridin] с. 134, Муқаттам [Muqattam] с. 134, 243, Навшодир [Navšādir] с. 135, Нисло [Nislā] с. 135, Нор [Nār] с. 135, 170, Нумур [Numur] с. 135, Ҳадид [Hadid] с.130, Ҳазрамавт [Hazramavt] с. 134, 204, 205, 274, 339, 363, 472, Ҳорис [Hāris] с. 130, Ҳувайрис [Huvayris] с. 130, Пушанг [Pušang] с.116, 347, Разво [Razvā] с. 127, Сабалон [Sabalān] с. 13, 80, 110, 129, 170, 519, Сайра [Sayra] с. 132, Салмо [Salmā] с. 131, Син Самира [Sin Samira] с. 132, Синҷор [Sinĵār] с. 132, Сурх [Surkh] с. 127, Тайруной [Tayrunāy] с. 133, Тануҷ [Tanuĵ] с. 134, Танума [Tanuma] с. 129, Туюр [Tuyur] с. 133, Уҳуд [Uhud] с. 127, Фансурӣ [Fansuri] с. 133, 268, Фаҳм [Fahm] с. 133, Хоба [Khāba] с. 114, Хуттал [Khuttal] с. 136, 207, 208, Ҷудӣ [Ĵudi] с. 130, Шаърон [Ša'rān] с. 132.

Номи боғ. Ваҳт [Vaht] с. 262, Заравон [Zaravān] с. 273, 274.

Номи ҷазира. Аҳсо [Ahsā] с. 107, Арӯз (Вол) [Arōz (Vāl)] с. 338, Барус [Barus] с. 100, Иқрития [Iqritiya] с. 100, Кеш [Keš] с. 107, 150, 249, Қирада [Qirada] с. 105, Қомӯс [Qāmus] с. 414, Ҷазираи Тез [Ĵazirai Tez] с. 108, Сардония [Sardānuya] с. 100, Хазирон [Khazirān] с. 288, Шалоҳит [Šalāhit] с. 103, 268, 500.

Номи ғор. Ғори Иброҳим [Ğori Ibrāhim] с. 53.

Ҷойи қайд аст, ки аксарияти оронимҳои асарҳои мавриди таҳқиқ хусусиятҳои воқеӣ ва асотирӣ дошта, зимни таҳқиқи онҳо дар баробари овардани ҳодисаҳои таърихии ба ин вожаҳо алоқаманд мавқеи ҷойгиршавӣ, хосияти табиии ин номвожаҳо хуб нишон дода шудааст.

Корбасти оронимҳои асар бо унсурҳои вожасози кӯҳ ва ҷабал серистеъмол аст, аз ҷумла *кӯҳҳои Тиббет* [9, с.98], *Чин ва Мочин* [9, с.70], *Сабалон* [9, с. 80], *Фирӯзаҷ»* [9, с.261], *Арванд* [9, с.264], *Албрӯз»* [9, с.279], *Ҷамраи Ақаба* [9, с.284], *Лобис* [9, с.288], *Биҳистун* [9, с. 322], *Армения* [9,324], *Шабдиз* [9, с. 418], *Сабалон* [9, с.110], *Қоф* [9, с.127], *Танума* [9, с.129], *Ҷудӣ* [9, 130], *Ҳорис ва Ҳувайрис* [9, 130], *Дубованд* [9, 117], *Зуҳун* [9, 131], *Син Самира* [9, 132], *Шаърон ва Қандил* [9, 132], *Сайра* [9, 132], *Тури Сайно* [9, 132], *Ақиқ ва Қиёс* [9, 133], *Кӯҳи Қилол* [9, 134], *Кабудон* [9, 134], *Балхонкӯҳ* [19, с.113], *Данбованд* [19, с.455], *Балхон* [19, с.478], *Балхонкӯҳ* [19, с.537] ва *Сиёҳкӯҳ* [19, с.539].

Дар баробари истилоҳи оронимии *кӯҳ* дар осори таҳқиқшаванда муродифи арабии он – *ҷабал* бо номвожаҳо барои ифодаи ин мафҳуми оронимӣ мавқеи корбурд дошта, мавқеи ҷуғрофӣ, хосияти табиии ин объектҳои оронимӣ

дар ин таркибҳо пурра шарҳ ёфтаанд: *«Ҷабал-ул-Аҳмар кӯҳест сурх дар миёни Дарёи Мағриб, ҷойе, ки шаҳри Руйин карданд ва кас бар сари он кӯҳ нарафтааст»* [9, с.127]; «*Ҷабали Арванд азимтар кӯҳест ба Кӯҳистон ва муборак. Дувоздаҳ фарсанг сафхи вай аст. Чандин ҳазор чашмаи об аз он меравад. Бар ин кӯҳ ба як вақт се фасл бувад: бар қуллаи вай ҳамеша барф бувад ва зимистон бувад ва бар сафҳи вай ҳамеша рабиъ бувад ва дар зери вай тобистон бувад»* [9, с.128].

Дар баробари истифодаи воаи кӯҳ зимни ҷамъоварии номвожаҳои оронимӣ калимаи ҷабал низ истифода шудааст, ки варианти дигари ифодакунандаи кӯҳҳо ба ҳисоб мераванд, аз ҷумла: ҷ*абали Атворон* [9, 128], *Авол* [9, 128], *Борҷоҳ* [9, 128], *Барбар* [9, 128], *Бартоил* [9, 129], *Беҳистун* [9, 129], *Ҷорй* [9, 129], *Ҳадид* [9, 130], *Сабалон* [9, 131], *Салмо ва Аҷаъ* [9, 131], *Санҷ* [9, 132], *Синҷор* [9, 132], *Тамо* [9, 132], *Тайруной* [9, 133], *Туюр* [9, 133], *Фаҳм* [9, 133], *Фансурй* [9, 133], *Қабқ* [9, 133], *Кусайр* [9, 134], *Луком* [9, 134], *Моридин* [9, 134], *Муқаттам* [9, 134], *Нор* [9, 135], *Нумур* [9, 135], *Навшодир* [9, 135], *Нисло* [9, 135], *Воруй* [9, 136], *Вақвоқ* [9, 136], *Яроот* [9, 136], *Ялмаъ* [9, 136], *«Ҷабали палангон»* [9, 388] ва *Нор* [9, 13].

Дар сарчашмаҳои мавриди таҳқиқ номи бевоситаи биёбон, мафоза– саҳрои беобу алаф, бегиёҳ, бодия, замини нокорам, безироат ба назар нарасид. Ин номвожаҳо бештари вақт ҳангоми ёдрас шудани мавзеи мушаххас –топоним мавқеи корбурд доранд, ки ба биёбони дар наздикии ҳамин сарзамин ишора мекунанд: «*Ва дигар рӯз ҳаракат карду ба Нисо рафт ва ҳазодиз дар он на воҳй уфтоду хасмон аз Фарова ба биёбонҳо кашиданд ва бунаҳоро ба ҷониби Балхонкӯҳ бурданд»* [19, с.642].*биёбони Андалус* [9, с. 231].

Мавқеи ҷойгиршавӣ, хосият ва ҳодисаҳои таърихии алоқаманд ба вожаҳои оронимии ифодакунандаи номи даштҳо – замини ҳамвору васеъ, саҳро [16, с.354] ва дара – роҳ ва масофаи на чандон васеи байни ду домани кӯҳ [16, с.324] дар ҷумлаҳои зерини осори таҳқиқшаванда хуб нишон дода шудааст: «*Ва ба кушки дашти Лагон фуруд омад рӯзи панҷшанбе, чаҳоруми муҳаррам, Амир, разияллоҳу анҳу ва ин кушк аз Буст бар як фарсангӣ аст»* [19, с.309]; «*Ва заҳмате буд, чунонки сахт ранҷ мерасид бар он хозаҳо гузаштан ва бисёри мардум ба ҷониби Хушкрӯд ва дашти Шобадор рафтан*д. *Ҳар чи дар Ҳиндустон пили масофоропӣ буд. Пеш кардиву дардовардӣ ба дашти Шобадор»* [19, с.309].

«*Чун ин қойдаи корҳо бар ин ҷумла буд ва давои Балх гарм истод, Амир аз Балх ҳаракат кард, дашт рӯз монда буд аз чумодалулои санаи салосина ва ишрина ва арбаъа миа бар роҳи дараи Газ бо нишоти шароб ва шикор»* [19, с.397].

Номи бевоситаи ҷазираҳо – хушкӣ миёни об [14, с.768] дар осори мавриди таҳқиқ кам ба назар расида, бештар истилоҳи ҷазира ва шакли ҷамъи ин вожа – ҷазоир дар онҳо мавқеи корбурд доштанд: *«Ва аввали ҳадди дарёи Ҳинд аз ҷазираи Тез ва Мукрон аст ва охираш то билоди Чин»* [19, с.108].

Аз таҳлилу хулосаҳои илмӣ ва нуктаи назари олимону муҳаққиқони соҳа бар меояд, ки истифодаи оринимияи асарҳои мавриди таҳқиқ вазифаҳои

муҳимми ҷуғрофӣ, низомӣ, рамзӣ ва фарҳангиро иҷро намудаанд. Дар баробари ин, истифодаи оронимҳо вобаста ба мавзуъ, ҳадаф ва мақсади муаллиф дар асарҳо гуногун шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Дар «Таърихи Байҳақӣ» аз нигоҳи баромад ва таърихӣ оронимияи асар мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст ва хусусияти арзиши аслии ҷуғрофӣ, низомӣ ва сиёсӣ доранд. Зимни омӯзиши асар маълум мешавад, ки корбаст ва нақши воҳидҳои оронимӣ дар муборизаҳои таърихии сулолаи Ғазнавиён, ҷойи сохтани қалъаҳои таърихӣ-мудофиавӣ, паноҳгоҳ ва ҷойи захираи мавод ғизоӣ ва ҳарбӣ, ҷойи дифоъ ва паноҳгоҳҳо истифода шудаанд.

Дар «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот» бошад, кӯҳҳо ҷанбаи асотирӣ ва мифологиро ифода мекунанд. Инчунин, вазифаи воҳидҳои оронимӣ чун мехҳои замин, ҷойи зисти мавҷудоти хаёлӣ, сарчашмаи пайдоиши обҳо, макони ҷазо ва ҳабси олами хаёлӣ, макони парастиш, ибодат ва расидан ба ҳақиқат, ҷудо намудани сарҳади мавзеъҳо, ҷойи рӯйидани гиёҳҳои нодир ва шифобахш дар асарҳои мавриди омӯзиш истифода шудаанд.

Умумият ва фарқияти асарҳо аз рӯйи чунин вижагиҳо ба чашм мерасанд, аммо баъзе нукоти дигар аст, ки вазифаи монандии воҳидҳои оронимиро ифода мекунанд. Дар асарҳои мавриди таҳқиқ оронимҳо чун вазифаи макони амн ва осоишта, паноҳгоҳ аз хатари душман, ҷойи бехатар аз офатҳои табиию мавҷудоти хатарнок, чун захираи сарватҳои зеризаминӣ ва рӯйизаминӣ, ба монанди кони тилло, нуқра, сангҳои қиматбаҳо ва сарчашмаи оби тоза тавсиф шудаанд.

Ҳамин тариқ, воҳидҳои оронимӣ дар баробари нишонаҳои ҷуғрофӣ, инчунин, шаҳодати фарҳангӣ ва таърихие мебошанд, ки таҷрибаи бисёрасраи мубодилаи инсон бо табиатро инъикос мекунанд. Таҳқиқи таърихии оронимҳо нишон дод, ки ба воситаи онҳо қабатҳои қадимтарини забонӣ ошкор гардида, робитаҳои этнофарҳангӣ ва манзараи рушди таърихии инсоният пайгирӣ карда мешавад. Омӯзиши оронимҳо аз ҷиҳати таърих дар баробари хусусиятҳои забоншиносӣ имкониятҳои нав ба навро барои таърих, этнография ва фарҳангшиносӣ низ мекушояд. Объектҳои оронимӣ ҷузъи ҷудонопазири фазои таърихӣ-ҷуғрофии ҳар як халқу миллат буда, дар равандҳои ташаккули таърихии онҳо дар муайян сохтани робитаи байни равандҳои физикии объектҳои релефӣ ва таърихи тамаддуни инсон нақши калидӣ доранд. Аҳаммияти муқаддас, мубрамияти фарҳангӣ ва иқтисодӣ бахшидан ба объектҳои оронимӣ бо маъноҳои рамзӣ сурат ёфта, онҳо инъикоскунандаи фаҳмишҳои миллӣ мебошанд. Таъсири инсон ба объектҳои оронимӣ дар баробари таъсири ҷисмонӣ ба табиат, ҳамчунин, робитаи забонӣ ва фарҳангиест, ки рушди тамаддун башариятро инъикос менамояд. Аз ин лиҳоз, нигаҳ доштани мувозинати табиии байни инсон ва объектҳои оронимӣ – қисми таърихи зиндаи Замин, барои таҳқиқи омилҳои дигари густариши онҳо заминаҳои нав ба навро пайдо менамояд.

Пас аз омӯзиш ва таҳқиқи маводи оронимии асарҳои таҳқиқшаванда лозим меояд, ки вобаста ба хусусиятҳои ҷуғрофӣ, забонӣ, таърихӣ ва мавқеи ҷойгиршавӣ онҳоро мавзуи алоҳидаи таҳқиқро талаб мекунад. Истифодаи номвожаҳои ҷуғрофӣ

ва маълумоти пурқимати таърихии онҳо дар «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ ва «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ мақоми махсусро касб менамоянд.

Рӯйхати адабиёт

1. Абодуллоева, С.Ю. Ономастикаи «Форснома»-и Ибн Албалхӣ / С.Ю.Абодуллоева. – Душанбе: РТСУ, 2012. – 130 с.
2. Абодуллоева, С.Ю. Собирҷонов С. Фарҳанги номвожаҳои осори хаттии асри XI-XII (дар мисоли «Форснома»-и Ибн Ал-Балхӣ ва «Шоҳнома»-и Саолибӣ. – Душанбе: 2025. –150 с.
3. Авасто. Китоби I. Таҳиягарон: Бобо-Назар Ғафор, Муҳтарам Ҳотам, Муаззами Диловар. –Душанбе: «Бухоро». 2014, –839 с.
4. Алими, Дж. Ономастика (теория и практика) / Дж. Алими. – Душанбе: «Литература», 2017. – 467 с.
5. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб. – Душанбе: 1995. - 196 с.
6. Бондалетов В. Д. Русская ономастика.– М., 1983. –223 с.
7. Демидчик, В.П. Закарийа Ал-Казвини и жанр мирабилий в арабской литературе XIV века. –Дисс.докт.фил.наук. –Душанбе: 1979, с.274.
8. Касымова, М.Н. История таджикского литературного языка/ М.Н. Касымова. –Душанбе: ТНУ, 2012. –568 с.
9. Муҳаммад ибни Махмуд ибни Аҳмади Тӯсӣ «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот» / Аҳмади Тӯсӣ Муҳаммад ибни Махмуд. – Душнабе: 2016. – 604 с.
10. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ.–Душанбе:Адиб, 1993. – 416 с.
11. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешруд. – Душанбе: 2002.-104 с.
12. Ҳудуд-ул-олам. (муҳаррир Қодири Рустам). – Душанбе: 2013.
13. Розенфельд, А.З. Оронимы Юго-Восточного Таджикистана // Оронимика. -М.,1969. - С. 49-52.
14. Сайфиддин, Н. Лингвистические особенности изучение классических письменных памятников (на примере «Аджоиб-ул- махлукот и гароиб-ул мавчудот» Асадии Туси). –Душанбе: 2004. – 332 с.
15. Тухтасунов, О. Луғати мухтасари этимологию семасиологии забони тоҷикӣ . – Хуҷанд: Нури маърифат, 2022. –288 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. М.: СЭ, 1969. - 941 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. М.: СЭ, 1969. - 950 с.
18. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». -Душанбе: «Адиб», 1992. -496 с.
19. Хоҷа Абулфазл, Муҳаммад ибни Ҳусайни Байҳақӣ «Таърихи Байҳақӣ» / Ҳусайни Байҳақӣ Хоҷа Абулфазл Муҳаммад. – Душанбе: 2014. –760 с.
20. Bartholomae Chr. Altiranisches Worterbuch. Strassburg, 1904. - S. 1453.
21. Boyce, M., A history of zoroastrianism, v. 1, Leiden - Köln, - 1975.
22. Eilers W. Iranishe Ortnameenstudien. –Wien. 1987/ p.43.

СУХАН САНҶИДАГӢЙӢ НЕСТ ОСОН
(ДАР АСОСИ МАВОДИ ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ)
Высказывать взвешенные слова нелегко
(на материале наследия Хаджи Хусайна Кангурти)

Табарзода Х. Н. – *к.ф.н., дотсенти*
Кафедраи таърихи забон ва типология, ДМТ
Тел.: 93 599 83 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru

Аннотация: В статье автор, подчёркивая вклад известного писателя, поэта и просветителя периода конца XIX – начала XX вв. Хаджи Хусайна Кангурти полемизирует об истории персидско-таджикского языка, который вобрал в себя мудрость таких научных областей, как религия, философия, логика арабский язык и др. Он по праву называет литераторов «покорителями глубинных недр». Эти слова можно отнести и к самому мыслителю, поскольку большую ценность представляют его теософические мысли, глубинный смысл его газелей, мухаммасов, мусаддасов и некрологов, рубаятов и писем в поэзии и прозе. Автор статьи отмечает, что особую ценность представляют его мысли о совершенствовании красочности слова, а также народный стиль изложения.

Ключевые слова: *теософическая тематика, газель, мухаммас, мусаддас, некролог, рубаяты, эпистолярный жанр, поэзия, проза*.

Яке аз сарчашмаҳои «равнақи забони модарӣ»-и мо ганҷинаи забони осори классикони адабиёти пешинаамон ҳаст, ки ниёз ба омӯзишу тадқиқ дорад ва то ҷое ки имкон даст медиҳад ба он кӯшид аз ин ганҷина баҳра бардошт ва пешкаши дӯстдорон-хонандагон гардонем. Бо амри тақдир имрӯз - даврони Истиқлолият дари омӯзиши афкор ва бадеияти сухан ба рӯи ҳар яки мо боз аст ва ҳар чи мо рӯйи даст меоварем, ба рушди забони имрӯза низ мусоидат хоҳад кард.

«Забон маҷмӯаи бахшҳои зиндагии ҷомеа аст» [Акобиров, 2007] ва таҳқиқи масоили гуногуни таърихи забон, алалхусус, таркиби луғавӣ, вижагиҳои наҳвӣ, услуб ва сабки баён ва баррасии онҳо бе суд нахоҳад буд.

Забони форсии тоҷикӣ аз давраи чун забони давлативу расмии ҳукумати Сомониён ташаккул ёфтан ба ин тараф марҳалаи такомули таркиби луғавиро паси сар кардааст, ки ин вазъро мо дар забони осори уламову удабои гузашта мушоҳида менамоем.

Ба ин маънӣ профессор М. Н. Қосимова мефармояд, ки «... тадқиқу таҳлил ва омӯзиши забони адабӣ дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун ёрии калон мерасонад» [Қосимова М. Н., 2003,3]. «Зеро дар таърихи забон ва таърихи забони адабии тоҷик гавҳарҳои ноаёни забони тоҷикӣ нуҳуфтаанд, ки кашфи онҳо боиси ғанӣ гардидани илми забоншиносии тоҷик ва фарҳанги маънавии мардум мегардад» [Хоҷаев, Саломов, 2008, с. 6].

Ҳамчунон ки Сарвари давлати мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон онро ҳамеша дар мадди назар доранд: «Мо барои равнақи забони модарии худ боз ҳам бештар ғамхорӣ хоҳем кард, онро ҳамчун гавҳари қиматбаҳои миллӣ ҳифз хоҳем кард» ... Ва ин суханони Президенти кишвар манбаи илҳоми мо дар заминаи баррасии забони осори яке аз чеҳраҳои маъруфи нимаи дуюми асри 19 ва ибтидои асри 20 Ҳоҷӣ Муҳаммадҳусайни Хатлонӣ мебошад, ки аз ин шоири боистеъдоду нуктасанҷ мероси гаронбаҳо ба мо ба ёгор мондааст.

Осори Ҳоҷӣ Ҳусайн пурмуҳтавост ва дар ин замина маводи зиёд дорад. Диди фарохи шоир ба сухан ва мақоми он дар зиндагӣ ва ҳунари вожашиносиву вожасозии ҳамчун сарвати луғавӣ «...шароитҳои таърихии замони ӯро инъикос намуда...» [Ҳалимов, 2002, с. 15], баъдан захираи таркиби луғавии забонро бой мегардонад.

Бояд ба арз бирасонем, ки шоир бо истифода аз шеваҳои мухталифи вожасозӣ калимаҳои фаровонеро ба вуҷуд оварда ва захираи луғатро ба андозае ғанӣ гардондааст, ки қобили баҳс ва андеша хоҳад буд. Дар воқеъ, ҳангоми ба абёти шоир назар меандозем, ӯ дар радифи дигар шоирону адибон ва аҳли қалам забонро рангину шевову муассир сохтааст ва ин рангиниву расоии сухан, аз сӯйи дигар, бозгӯйи натиҷаи заҳмату кӯшишҳои ҳамешагии Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ мебошад.

Донишманди эронӣ Рашид Курмонч барҷо мефармояд: «Вожагони мавриди истифодаи ҳар шоир нишондиҳандаи ғанои он забон ба шумор мераванд ва далолат бар он мекунанд, ки шоир то чи андоза тавонистааст, ки аз имконоти луғавию дастурии забон ва саноеи бадеӣ истифода кунад» [Рашид Курмонч, 2008, с. 285].

Воқеан, сухани Ҳоҷӣ Ҳусайн зебову расо ба чашм метобад. Усулан, вожаву таркибҳои ноби форсӣ-тоҷикӣ ё арабиҳои дар ин забон омезишёфта ҳусну латофати офаридаҳои шоирро афзудаанд, ки бештар вирди забон гаштаанд.

Адиби хушзавқу босалиқа Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ бо хушоҳангии ба худ хос килки суханвариро ба даст гирифта, дар заминаи вожагузиниву вожасозиву офариниши маъно аз истеъдодмандии хеш аҳли қаламро дарак дода, доир ба мафҳуми сухан силсилакалима ва таркибҳо рӯйи авроқ овардааст, ки дар миёни ганҷи мақолу ганҷинаи ғании вожагон ҷойгоҳи вижа доранд ва дар ин фурсат мехоҳем ба тафсири бархе аз онҳо бипардозем.

Сухан ва мавқеи он дар улуми инсоният яке аз мавзӯъҳои пуразриш ба шумор меравад. Ин масъала аз китобҳои муқаддас оғоз гардидаву аҳли андешаву адаб бо пайгирӣ аз муҳтавои каломи паёмбарон онро ба ҳар гунае баррасӣ намудаанд. Дар оғози адабиёти форсии дарӣ маҳз Абулқосими Фирдавсӣ тавонист, кимушкили ин баҳсро комилтар ба доираи «Шоҳнома»-и хеш бигунҷонад. Масалан, Ҳакими Тӯсӣ доир ба ин муаммои рӯзгори одамӣ - сухан чунин гуфтааст:

Аз ин дар сухан чанд ронам ҳаме,
Ҳамоно каронаш надонам ҳаме.

Сухан ҳар чӣ гӯям, ҳама гуфтаанд,
Бари боғи дониш ҳама руфтаанд [16, 3].

Ҳаким Носири Хусрав низ аз рози ин ҳадяи Парвардгор огоҳ аст, ки мегӯяд:

Дар шеър зи такрори сухан бок набошад,
Зеро ки хуш ояд сухани нағз ба такрор [5, 240].

Аҳли адабу фазл аз ҳар гӯшаву каноре бархоста ва ҳикмату фалсафаи суханро тарғибу ташфиқ намуда, ҳар кадом як ганҷинае бунёд сохтаанд, ки барои тарбияи одамӣ муҳим ва зарурист. Аз ҷумла, Ҳоҷӣ Ҳусайн мефармояд:

Фасоҳат муъҷизи пайғамбарон аст,
Пас он гаҳ дар лисони шоирон аст.
Ба меъроҷи сухан пас аз паямбар
Набошад ҳамчу шоир шахси дигар [2, 123].

эътимод ҳосил намояд ва бо эҳсоси бузургиву арҷмандии ин рисолат вориди корхонаи сухан бигардад ва бо тасаллут ба дастгоҳи он «ба меъроҷи сухан» роҳ бигирад ва бо риёзат мартабат биҷӯяд ва тавфиқ биёбад:

Рутбати ӯ чунки суханпарварист,
Бар ҳама ағёр варо бартарист [2, 419].

Зимни мутолиаи осори шоир аз мисраи «Муҳаббат ҳар куҷо корофарин аст» (495) мушоҳида гардид, ки Ҳоҷӣ Ҳусайн бо як ҳисси баланди тоҷикона, дӯст доштани ватани хеш ва пос доштани забони шевову равони тоҷикиро муҳим шуморида, бо шавқи тамом ашъорашро ба анҷом расонидааст.

Ороиши сухан, махсусан, каломи мавзун, аз маънишинос заҳмати зиёд мехоҳад, то ҷавобгӯйи завқу салиқаи хонанда гардад, чунончи, Ҳоҷӣ Ҳусайн ҷиҳати таъсирбахшӣ забонро бо ҷавшани тадбир пӯшондааст, то маромро шевотару равонтар тасвир карда бошад:

Забон гар ҷавшани тадбир пӯшад,
Зи оғӯши ниём шамшер пӯшад [2, 475].

Шоир ҳунари суханофариниро содаву саҳл намепиндорад ва кори ҳар кас намедонад, барои ба даст гирифтани килки сухангӯйӣ андешаву донишу заковати гӯяндаро муҳим мешуморад, чунончи:

Ки ҳарф аз ҳар лабе некӯ наёяд,
Чу хома аз забони мӯ наёяд [2, 473].

Ҳоҷӣ Ҳусайн дар ашъори хеш аз вожаҳои тоҷикии **забон, сухан** ва муродифҳои арабии онҳо **калом, лафз, лисон, мақол, қавл, ҳадис**, **ҳарф** истифода намуда, онҳоро бо ибораву таркибҳои гуногуну тозаи васфӣ пурраву комил намуда, бар муқобили **забони лоф** [2, 315]**, забони сурмалесӣ** [2, 472]**, забони алкану ҳарфозмо** 2,[495], **сухани дурушт** [2, 256]**, ҳарфи бешармӣ** [2, 47]**, ҳарфи сард** [2, 215])**, ҳарфи ҷаҳолат** [277]:

Ҷаҳонеро димоғи ҳарзагӯйӣ мунфаил дорад,
Забони лоф кӯтаҳ кун зи ҳар чӣ карда натвонӣ [2, 315].
****
Раги сози адам андар наво шуд,
Забони сурмалесӣ пурсадо шуд [2, 472].

****

Забони алкану ҳарфозмо чист?
Ғубори тираарзи тӯтиё чист? [2, 495].
****

Ту на он бути накӯӣ, ки шавӣ ба тундхӯйӣ,
Сухани дурушт гӯйӣ, ки зи ту канор гирам [256].
****

Каломи нарму **мавзуни** муқаффо
Кунад дил равшану хотир мусаффо [2, 420].
****

Аз рамзи **каломи некӯвон** ибрат гир:
Куфри бакамол беҳ зи дини ноқис [2, 356].
****

Ҳазар аз дахли бечо дар **каломи хурдабинон** кун,
Мабодо хиҷлате аз табъи ноҳамвор дарёбӣ [309].
****

Насанҷида **каломи шафқатогин**
Нагардад ҷуз қарини таъну нафрин [2, 420].
****

Ҳаё гар дарси омини адабкешӣ наёмӯзад,
Ба ғайр аз **ҳарфи бешармӣ** нахонад тифли ин мактаб [2, 47].
****

Куҷо Ҳоҷӣ ба домони талаб дасти расо дорад,
Ки **ҳарфи номуроди**ро сабақ додаст устодаш [2, 199].
****

Аз ҳарзалабӣ, то накунӣ **ҳарфи ҷаҳолат**,
Бас заҳр чу афъӣ диҳӣ аз заҳр чашидан [2, 277].

Дар ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайн сухан аз нигоҳи ҷойгоҳ, яъне мақоми худ дар зиндагӣ, ба ҳамон суннати ба истилоҳ классик муаррифӣ шудааст ва агар бихоҳем, ин масъаларо ба зермавзӯъҳо гурӯҳбандӣ намоем, ба қарори зайл натиҷа хоҳем гирифт: дар нигаҳдошти забон, дар суди ширинсуханиву нармгӯйӣ, сухан санҷида ва бачо гуфтан, дар фоидаи гӯш кардани сухан ва аҳаммияти хомӯшӣ, мазаммати пургӯйиву беҳудагӯйӣ, аммо гуфтаҳояш тақлидӣ нестанд, балки ӯ ба тасвир назари муҳаққиқона ва маънишиносона дорад. Чунончи:

Ҷуз хамӯшӣ набувад сурфаи осудадилӣ,
Сози тамкин ҳама аз ҳифзи забон дорад кӯҳ [2, 292].

Ҳоҷӣ Ҳусайн, агарчи ба “муъҷизаи пайғамбарон” будани баёни фасеҳ мутмаин аст, боз ҳам, аз аҳли сухан ба масъала, бо таъбири имрӯз, муносибати эҷодиро тақозо дорад, аммо ин дархости ӯ дастуроҳанг нест, аз дидгоҳи ӯ ин амрест воқеӣ ва ҳар яки соҳибқаламон боястӣ, ки дар ин росто бо чунин назар буда бошанд. Ва мефармояд:

Вале ҳар ҷо яке **маънишиносе**
Диҳад ӯро ба табъи худ либосе.

Ба бор ояд ҷамоли он паривор,
Ба чашми муштарӣ орад ба бозор [2, 423].

Бояд хотирнишон намоем, ки абъоди фасоҳати баён чи қадар ки густарда бошад, ба ҳамон андоза сухан муассир мегардад. Ин маънӣ дар назми Ҳоҷӣ Ҳусайн бо кор гирифтан аз санъати талмеҳ (теғи Ҳайдар) расотар таъкид ёфтааст:

Сухан таъсир дорад аз суханвар,
Набарди теғ ҷуз бар дасти Ҳайдар.
Миёни мардумон фарқест равшан:
Зи нутқу нома, не аз ришу гардан [2, 421].

Шуаро дар гузашта аз шабоҳати забон ба теғу дашнаву шамшер зиёд ҳарф задаанд, аммо далели Ҳоҷӣ Ҳусайн дар ин замина мушаххастар аст, яъне нирӯву тавонмандии шахси суханварро ба ҷаҳонгирии Искандар бо зарби шамшер монанд кардааст:

Ба шамшери забон марди суханвар
Кунад олам мусаххар чун Сикандар [2, 420].

Сурфаи осудадилӣ, сози тамкин аз ибороти ёфтаи шоиранд. Дар ин байт миёни таркибҳои **сози тамкин доштани кӯҳ** ва **ҳифзи забон** чӣ таносуби зебое мушоҳида мешавад! Ва ҳар қитъашеъри Ҳоҷӣ Ҳусайн аз чунин вижагӣ бархурдор аст. Ба муҳтавои ду мисраи дигар зеҳн мемонем:

Лутфи ҳар шай шевае дархӯрди истеъдоди ӯст,
Аз лабон зебад такаллум, аз сари минқор қар [2, 165].

Вожаи **қар**, ки дар луғат наомада, ишорае ба овози зоғ аст, ки ба сурати такрор – **қар-қар** (-и зоғ) ба кор меравад. Шоир қар-қари зоғро, ки бас нохушоянд аст ва мардум онро чун фоли бад медонад ва гӯё бо хабари нохуш ҳамроҳ аст, ба сухани ноандешида, сахт, дурушт ва дағал ташбеҳ карда ва бо такаллуми ширину латиф муқобил гузоштааст. Рақиби талхком дар байти зерин киноя аз ҳарифи дар эҳсоси сухани росту хубу расо бемоя аст, ки мазмуни байти болоро тақвият мебахшад:

Кай шиносад лаззати қандат рақиби талхком?
Найшакарро тӯтиён донад, мазоқи хор хар [2, 165].

Андарзҳои дар ситоиши сухан гуфтаи Ҳоҷӣ Ҳусайнро иборае, назири **ҳарфи безарар**, тозагӣ бахшидааст. Андешамандон дар гузашта ба маънои воқеӣ ва маҷозӣ ибораҳои **ҳарфи баланд**, **ҳарфи гулусӯз**, **ҳарфи масруқ**, **ҳарфи мағздор**, **ҳарфи паҳлудор**, **ҳарфи сангин**, **ҳарфи таҳдор**, **ҳарфи қолибӣ** ва **ҳарфи ҷавҳардор**ро дар осори хеш зикр кардаанд, аммо ибораи **ҳарфи безарар**ро дар Куллиёти Ҳоҷӣ Ҳусайн мебинем, ки ҷойи он дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» холист:

Гарат умеди халосии он ҷаҳон бошад,
Барои аҳли замон ҳарфи безарар бинвис [2, 186].

Дар мавриди сухан санҷида гуфтан забони шоир дорои вижагиҳои тасвир аст. Қабл аз замони Ҳоҷӣ Ҳусайн ҳам ин ҷиҳати гуфторро шуаро дар мадди назар доштанд. Ба ин мазмун:

Сухан санҷида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,

Зи ҳарфи бетааммул ошно бегона мегардад [2, 13].

абёти зиёдеро метавон намуна овард, аммо дар назми Ҳоҷӣ Ҳусайн ин маънӣ ба обу ранги дигар ба қалам омада. Масалан, дар байтҳои поён аз саноеи қиёсу таносуби гуфтор барҷо истифода шудааст:

Биё, мутриб, бизан дар парда гулбом,
Зи ваҳшат хотирам то гирад ором,
Ки дилро хуш кунад мавзунии тор
Чу ҳарфи мардуми санҷидагуфтор [2, 419].

Ва ё:

Касе мавзун набошад, нест инсон,
ухан санҷидагӯйӣ нест осон [2, 420].

Ҳоҷӣ Ҳусайн низ монанди соири аҳли завқу ҳунар толиби баёни нарму боандоза аст ва мегӯяд:

Нашояд панд гуфтан бо дуруштӣ,
Ки боди сахт бошад бими киштӣ.
Чу борон нарму боандоза бошад,
Гулистон дар баҳораш тоза бошад.
Басо коре, ки бо нармӣ тавон кард,
Куҷо бо зӯри чандин паҳлавон кард? [2, 475].

Дар мазаммати пургӯйӣ ва талқини, ба таъбири Ҳаким Фирдавсӣ, суханниюшӣ, шеъри Ҳоҷӣ Ҳусайн (аз лиҳози мазмун ва тарзи баён) бо забони мардум бисёр наздик аст. Чунончи:

Донӣ, ки туро як даҳану гӯш ду аз чист?
Яъне ки дучандон шунаву гӯй ту якчанд [2, 158].

****

Дил кунӣ гар зинда, аз шаҳди хамӯшӣ баҳра гир,
Ҳарза то кай, риш созӣ аз туфи гуфтор тар? [2, 165].

Дар суди хамӯшӣ Ҳоҷӣ Ҳусайн эъҷозкорӣ низ дорад, ки хонандаро ба сайри гулистони андешаву хаёли Калиму Соибу Бедилу Сайидо фаро мехонад:

Шевае дорад хамӯшӣ, ҳифзи чандин обрӯст,
Ғунчаро як лаб гушудан мебарад аз сар кулоҳ [2, 286].

****

Бар хамӯшӣ зан, ки ҳарф ин ҷо дучори офат аст,
Мекушояд чанги шоҳин хандаи бисёри кабк [2, 224].

Устод Ҳоҷӣ Ҳусайн дар эҷоди каломи бадеъ худро ҳақдору масъул дониста ва аз он мавқеи дар зиммаи хеш дошта «ба ҳукми маслаҳат дурдона суфта» ва бо ин васият:

Агар ба мағзи сухан хотири расо дорӣ,
Ҳар он чӣ Ҳоҷӣ гӯяд, ба оби зар бинвис [2, 186].

ба матлаб ҳусни хотима бахшидааст. Ва хотири мо ба мағзи сухан агарчи ба ҳадди мехостаи ин марди фарҳехта расо нест, боз ҳам аз рӯйи алоқа ҷаҳд кардем, ки дурдонаҳои суфтаи эшонро дар лавҳи дил бо сафои меҳр ҷой бидиҳем.

Ба аҳли фаҳм равшан аст, ки донишварони пешин дар баёни арзиш, мақом ва нирӯи забону сухан аз чӣ вожаҳое, ки кор нагирифтаанд. Аз ҷумла, забонро ба **ханҷар, тир** (Фирдавсӣ), **алмос, дос** (Хусрави Деҳлавӣ), **камон** (Носири Хусрав), **теғ** (Ҳилолӣ), **шамшер** (Низомӣ), **тарозу, паҳлавон** (Фирдавсӣ), **аскар, дабир** (Носири Хусрав) ва ғайра монанд кардаву васф намудаанд. Аммо Ҳоҷӣ Ҳусайн дар ташбеҳи забон вожаи форсӣ-тоҷикии **дашна** (корди нӯгтез ва ё ханҷар) [12, 354]-ро кор фармудааст:

Забон чун дашнаи гуфтор гирад,
Ниём аз оби ханҷар бор гирад [2, 420].

То ҷое ки хабар дорем, бузургони гузашта (аз ҷумла, Шайх Саъдӣ) забонро **калид** ҳам гуфтаанд, аммо Ҳоҷӣ Ҳусайн ба далели худдорӣ аз такрор калимаи арабии дар форсии тоҷикӣ маъмули **мифтоҳ**ро истифода кардааст:

Забон мифтоҳи боби ганҷи малакут,
Мунаввар қалбшон з-анвори лоҳут [2, 421].

Бо ҳамин андеша **суханро** ба **дур(р)** монанд намекунад, агар ҳам дар осори бузургон суханро бо ин чизи баландарзиш баробар донистаанд (Гар ӯ аз дурру марҷон ганҷ дорад, Маро дар ҷон сухан дурр асту марҷон- Носири Хусрав) [5, 367]. Дар шеъри шоир дар ин маврид калимаи **ҳарф**, ки дар забони форсии тоҷикӣ ба мафҳуми забон роиҷ аст (Саъй кун, то аз ту монад ҳарфҳоям мағздор, Дертар пӯшида мегардад зи аъзо устухон- Шафеи Асар) [12, 735], ҷойгузини вожаи **сухан** мешавад, яъне дар мавқеи унсури ташбеҳшаванда қарор мегирад:

Ҳарфи ту дур(р) асту дур(р) набошад
Зебандаи гӯшвори аслах [2, 358].

Вожаҳои форсии тоҷикии **забон, сухан** ва арабии **калом, лисон, нукта** (ба маънои сухан), **ҳарф** дар ташкили калимаҳои мураккаб (зимнан, оид ба шеваи вожасозии шоир дар фаслҳои оянд муфассалтар сухан хоҳем ронд) иштирок доранд ва ба ин васила унсурҳои луғавии фаровон ташаккул ёфтаанд, ки онҳо саҳми адибро дар ғанӣ гардондани захираи луғат нишон медиҳанд.

Зимнан, ёдовар шудем, ки Ҳоҷӣ Ҳусайн ба замон аз равзанаи ҳақиқат назар доштааст ва афроди нопӯёву тангчашму коҳилу мутаассибро маломат кардааст. Аз байте, ки хоҳем овард, ҳам мазомини мазбур эҳсос мегардад ва ҳам нигоҳи фарохи шоир нисбат ба фаро гирифтани таърихи улуму адён:

Ҷуз мазҳаби худ якҷиҳатон ҳеҷ нафаҳманд
З-алфози «Муҷастӣ»- ву зи «Занд»-у хати «Позанд» [2, 158].

Хулоса, Ҳоҷӣ Ҳусайн аз пешинаи забони форсии тоҷикӣ, илми дин, фалсафа, ҳикмат, мантиқ ва забони арабӣ баҳраманд будааст. Ӯ аҳли адабро, барҳақ, «фотеҳи маъдани ниҳон» номидааст. Ин сухан ба худи мутафаккир ҳам тааллуқ дорад, зеро ақидаҳои ирфонӣ, фаҳмову пурмазмун будани ғазалиёт, мухаммасот, мусаддасу марсияҳо, рубоиёт ва мактуботи манзуму мансури ӯро як тараф бигузорем, заҳмати дар заминаи такмилу ғановати сухану шеваи баён анҷомдодаашро метавон арҷгузорӣ намуд.

Пайнавишт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷомеа ва рисолати зиёӣ//Ҷумҳурият, 21.03.2009.

2. Ҳоҷӣ Муҳаммад Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт. Виросторон ва сомондиҳандаи матн К. Чиллазоди Теҳрайӣ, Амирхӯҷа Абдураҳимӣ. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 1054 с.

3. Ғиёс-ул-луғот. Тоълифи Муҳаммад Ғиёсуддин.Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. -Душанбе: Адиб, 1987. Ҷ. 1.

4. Дар бораи адабиёт ва нақди адабӣ. Нигориши дуктур Хусрави Фаршедвард. Муассисаи интишороти Амири Кабир. Ҷ. 2. –235 с.

5. Девони Носири Хусрав. Бо муқаддимаи Сайид Ҳасан Тақизода. - Теҳрон. Интишороти Симои дониш, 1378, чопи севум. –567 с.

6. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 1Х-Х). Қисми 1. - Душанбе, 2003. – 267 с.

7. Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ. Асарҳои мунтахаб. Бо эҳтимоми Саидумар Султон. НДТ.-Душанбе, 1962. –235 с.

8. Носирҷон Маъсумӣ. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. -Душанбе: Дониш, 1976. –165 с.

9. Рашид Курмонч. Баъзе вижагиҳои луғавии қасоиди Анварӣ// Забон – рукни тоат (Маҷмӯи мақолаҳо,китоби чорум). - Душанбе: Нашри ДМТ, 2008. - С.285-289.

10. Саид Ҳалимов. Таърихи забони тоҷик (асрҳои Х1-Х11). -Душанбе, 2002. –256 с.

11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Нашриёти Советская энциклопедия, - Москва, 1969. Ҷ.1.

12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Нашриёти Советская энциклопедия, - Москва, 1969. Ҷ. 2.

13. Хоҷаев Д., Саломов М., Ҳомидов Д. Таҳкимбахши мактаби устод// Забон-рукни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо (китоби чорум). Бахши филология, - Душанбе: Нашриёти ДМТ, 2008.

14. Ҳалимов С. Ҳ. Таърихи забони адабии асрҳои Х1-Х11. - Душанбе, 1979. –356 с.

15. Ҷонибек Акобиров. Забон ойина ва афзори андеша аст. -Душанбе// Адабиёт ва санъат», 2007, 22-юми ноябр.

16. «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ. Матни комил ба замимаи достонҳои илҳоқӣ. Муқаддима ва шарҳи ҳол аз марҳум Муҳаммадъалии Фурӯғӣ. Закоъ-ул-мулук. Созмони чоп ва интишороти Ҷовидон.

КИТОБИ «ТОҶИКОН»-И БОБОҶОН ҒАФУРОВ САЧАШМАИ БОЭЪТИМОДИ ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ ТАЪРИХӢ

(Книга «Таджики» Бабаджана Гафурова как достоверный источник сравнительно-исторического языкознания)

Шермухаммад Тоиров - *ст. преподаватель*

кафедры языкознания и истории языка КГУ им. А. Рудаки
Тел.: (+992)918234258

Аннотация: статья посвящена исследованию сравнительно-исторических вопросов лингвистики и рассказывает о значении книги Бабаджона Гафурова «Таджикон» применительно к этой теме. Основываясь на достоверных научных источниках, в статье анализу подвергнуты мнения известных ученых Герценберга Л.Г., Бэйли Х.В., Хеннинга В.Б., Оранского И.С., Литвинского Б.А., Займе Р. И других об индоевропейских, особенно древнетаджикском языках.

Следует отметить, что в статье изучена совместимость формы и значения большого количества древних таджикских слов и слов языка древнехинди как первого языка индоевропейской языковой семьи. В статье приводятся сведения о заслугах известных лингвистов Ф. Боппа, Р. Раска, Я. Гримма, В. Востокова в зарождении науки сравнительно-исторического языкознания, а также сведения об исследованиях таджикских ученых А. Каримова, М., Хотама, М. Норматова, которые считаются очень важными в области исторического языкознания.

Ключевые слова: *историческое сравнительное языкознание, языковое родство, индоевропейский, индоевропейский, индоарийский, санскрит, Веды, аусто, Регвед, Ария, первый язык, настоящее время, древнеперсидский, древний хинди, арийский, восточный, западный, арийский, вайджа, брахми, браха, вода, ап, бхума, ветер, два, два, чатвар, четыре, восемь, аша, десять, дасо, МИРА, Ява, Ахурамаздо*.

Мардуми шарафманди тоҷик шоҳиди иқдоми хирадмандонаву фарҳангпарваронаи Роҳбари муаззами кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки бо дастури супоришҳои он кас асари ҷовидонаи аллома Бобоҷон Ғафуров бознашр ва ба шарафи ҷашни 30-солагии Истиқлоли давлатӣ ба ҳар як оилаи кишвар аз номи Раҳбари муаззами миллат туҳфа гардид. Ин ҳадяи беназир ва хизмати бузург дар муаррифии таърихи бою пурғановати миллати тоҷик мебошад.

Дар ин асар дар баробари масъалаҳои таърихиву фаҳангӣ этнологиву археологӣ ва чанде дигар ба масъалаи омӯзишу таҳқиқи забони тоҷикӣ аз нигоҳи таърихӣ аҳаммияти махсус шудааст,ки дар муаррифи миллати тоҷик ҳамчун миллати куҳанбунёд хеле пуразриш арзёбӣ мегардад. Бар ин асасос муаллиф кушиш намудааст, ки қадими будани забони тоҷкӣ форсиро бо истифода аз усули муқоисавӣ-таърихӣ дар такя ба осори донишмандони забардасти сатҳи ҷаҳонӣ нишон диҳад.Усули мазкур дар муайян сохтани хешигарии забонҳо аҳаммияти калон дошта, марҳилаҳои тараққиёти забон, муносибати забонҳо аз нигоҳи луғавӣ, дастурӣ ва овозӣ, мавқеи иҷтимоӣ, аҳаммияти амалкард ва даврaҳои тарақиёти онҳоро нишон медиҳад,ки дар китоби « Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров ба маврид истифода шудааст.Аммо пеш аз мехостем,ки каме маълумот дар хусуси пайдоши забоншиносии муқоисавӣ – таърихӣ ва саҳми муҳақиқони ин самт маълумот диҳем.

Бояд тазаккур дод, ки яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ шуруъ аз ибтидои асри XIX то забоншиносии муосир омӯзиши хешигарии забонҳо маҳсуб меёбад.Ва дар ин масъала методи забоншиносии муқоисавӣ- таърихӣ аҳаммияти вежа дорад.Чунки ин метод натанҳо таърихи забонҳо, инчунин қонунияти тараққиёти онҳоро меомӯзад.Дар пайдоишу густариши методи забоншиносии муқосавӣ таърихӣ хизматҳои забоншиносони аврупоӣ аз ҷумла, Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Гримм, А. Востоков хеле аҳаммиятноку арзишманд арзиёбӣ мегардад.Аммо дар байни ин забоншиносон дар масъалаи умумияти забони форсӣ бо санскрит ва гуруҳи дигари забонҳои аврупоӣ хизмати Франс Бопп хеле аҳаммиятноктар арзёбӣ мегардад. Ӯ соли 1821 бо номи “Доир ба системаи тасрифи забони санскрит дар муқоиса бо забонҳои юнонӣ, лотинӣ, форсӣ ва германӣ китобе менависад ва бо ин китобаш ба методи забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ” [11, с.18] асос мегузорад. Арзиши заҳмати ин олимро забоншиноси тоҷик М.Норматов чунин қайд мекунад: “Хизмати Бопп он буд, ки дар асоси материали забонҳои хеш назарияи системанокро ба вуҷуд овард.Дар натиҷаи муқоисаи бандакҳои феълӣ дар ин забонҳо маълум шуд, ки натанҳо забонҳои ҷудогона, балки системаҳои ягонаи граматикӣ ба ҳам монанд мебошанд” [11, с.18.] Дар забоншиносии муосир ба масъалаи омӯзиши махсусиятҳои таърихии забонҳои эрони бостон аз нимаи дуюми солҳои 50-ум шуруъ таҳқиқоти арзишманди илмӣ ба сомон дода шудаанд.Аввалин масъалаҳо дар ин давра муайян намудан этимологияи номҳо,омузиши забони тоҷикии давраи қадим, паҳлавӣ ва авастоӣ ба шумор меравад, ки дар ин самт корҳои В.И. Абаев, М.Н. Боголюбов, М.А. Дандамаев, И.М. Оранский, С.Н. Сакалова хеле муҳим мебошанд. Дар баробари ин, солҳои баъди масъалаи таҳқиқи ҷанбаҳои таърихии забонҳои эронӣ ва муқоисаи шакливу маъноии онҳо бо дигар забонҳои оилаи ҳиндуаврупоӣ аз тарафи донишмандони соҳаи таърихи забони тоҷикӣ Р.Х. Додихудоев, Л.Г. Герсенберг, А. Каримов, Д. Саймиддинов корҳои зиёде анҷом дода шуда,доир ба қаробати онҳо фикрҳои ҷолиб баён намудаанд. Аз ҷумла, Р. Додихудоев ва Л.Г. Герсенберг дар хусуси хешигарии забонҳои ҳиндуаврупоӣ сухан ронда, чунин андешаронӣ менамоянд: “Забони тоҷикӣ натанҳо бо забонҳои дигари эронӣ / порсии қадим, авастоӣ, прсии миёна, суғдӣ, хоразмӣ, форсӣ, пашту, курдӣ, тотӣ, балуҷӣ, забонҳои помирӣ, яғнобӣ ва ғайра хешию наздикӣ дорад, балки бо забонҳои дигар ҳам умумият ва қаробат зоҳир менамоянд, ки онро дар ҷадвали зерин мушоҳида намудан осон аст” [5, с.12-13.] Аз ҷумла, дар ҷадвал ёздаҳ забонро, аз қабили забони русӣ, полякӣ, чехӣ, литвагӣ, ҳиндии қадим, юнонӣ, арманӣ, лотинӣ, ирландии қадим, немисӣ ва англисӣ, ки ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешаванд, нишон медиҳанд. А. Каримов донишманди дигари номвари тоҷик дар мавриди аҳмияти забони авастоӣ ва санскирт сухан ронда, чунин андешаронӣ намудааст: “Агар умумияти забонҳои санскрит ва авасто намешуд, мо ҳатто анҷомаҳои феълиро муайян карда наметавонистем”. [10, с.11.]

Аз таҳқиқоти солҳои охир арзишмандтарин осори ба мавзуи мазкур бахшидашуда асари мондагори донишманди мумтози тоҷик М. Ҳотам “Сарнавишти вожаҳо” мебошад, ки дар он умумияти забонии байни забони

эронии қадим ва ҳиндии қадим дар робита бо осори вуҷудоштаи “Авасто” ва “Ведо”, анқтараш “Регведо” асоснок нишон дода шудааст. Аз ҳама чизи муҳим дар ин асар дар асоси бадалшавии овозҳо, мавқеи пешвандҳо, барқаросозии шаклии маъноии онҳо умумияти забонҳои мазкур ва аҳаммияти шеваҳои забни тоҷикӣ дар муайянсозии хешигирии забонҳои ҳиндуэронӣ зикр гардидааст. [11]

Дар баробари таҳқиқоти ёдоваршуда метавон гуфт, ки дар масъалаи забоншиносии муқоисавӣ китоби “Тоҷикон”-и Бобоҷон Ғафуров яке аз асарҳои фундаменталӣ маҳсуб меёбад, чуки ин асари арзишманд дар такя ба сарчашмаҳои муътамади илмӣ ва дар асоси маводи зиёди ҷомеашиносӣ, таърихӣ, археологӣ, мардумшиносӣ, бостоншиносӣ, фарҳангшиносӣ ва факту далелҳои дақиқ аз осори олимони машҳури сатҳи ҷаҳонӣ ба риштаи таълиф кашида шудааст.

Чунонки дар аввал ёдовар шудем, дар ин асар ба масъалаҳои забоншиносӣ, ки дар муаррифии миллат аҳаммияти аввалиндараҷа доранд, диққати махсус дода шудааст, билхоса ба масъалаи қаробати забонҳои ҳиндуаврупоӣ, ҳиндуориёӣ ва забонҳои эронии қадим.

Дар китоби «Тоҷикон», дар фасли «Умумияти ҳиндуэронӣ. Ориёиҳо», муаллиф ба масъалаи макони зисти қавмҳои эронинажод ва забони онҳо ишора намуда, муайян менамояд, ки дар асоси нахустин сарчашмаҳои хаттии санавӣ дар асрҳои VI–IV пеш аз мелод дар Осиёи Миёна қавму нажодҳои эронӣ, аз қабили бохтариҳо, суғдиҳо, марғиёниҳо, хоразмиҳо, портҳо, қабилаҳои мухталифи сакоиҳо ва ғайра сукунат доштанд ва матнҳои дар натиҷаи кофтуковҳои археологӣ ёфтшуда бозгӯйи ба чандин забони эронӣ гуфтугӯ намудани онҳо мебошанд.

Бобоҷон Ғафуров ба масъалаи таснифоти забони қавму қабилаҳои дар боло зикршуда вобаста ба мавқеи ҷуғрофии онҳо ишора намуда, дар асоси андешаи олимони соҳаи таърихи забон Герсенберг Л. Г., Байли Ҳ. В. ва Ҳенинг В. Б. онҳоро ба шарқиэронӣ ва ғарбиэронӣ ҷудо намуда, ба гурӯҳи аввал (шарқиэронӣ) забонҳои бохтарӣ, суғдӣ, хоразмӣ, хутану сакоӣ ва ба сабаби наздикӣ ба забонҳои Осиёи Миёна, бо вуҷуди ба гурӯҳи ғарбиэронӣ дохил шудан, забони портиро низ ба ин гурӯҳ дохил намуда, ба гурӯҳи дуюм (ғарбиэронӣ) бошад, забонҳои тоҷикӣ, курдӣ, балуҷӣ, афғонӣ (пашту), осетӣ ва помириро дохил намудааст.[4, с.49]

Вобаста ба масъалаи хешигарӣ ва алоқамандии забонҳои эронӣ ба забонҳои ҳиндӣ ё ҳиндуориёӣ таъкид намуда, онҳоро ба шохаи забонҳои ҳиндуэронӣ ё худ ориёии оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мутааллиқ дониста, қайд намудааст, ки: «Забонҳои эронӣ ва ҳиндуориё дар замонҳои қадим ҳам аз ҷиҳати сохти грамматикӣ ва ҳам аз ҷиҳати захираи асосии луғавӣ то чӣ андоза умумият доштанд» [4.с. 50]. Махсусан, дар забонҳои авастоиву форсии қадим ва ведию санскрит, бо истиснои баъзе хусусиятҳои фонетикӣ, дар бештари калимаҳо умумияти сохториву маъноӣ мушоҳида карда мешавад. Барои исботи фикр чунин мисолҳоро овардан зарур донистем: калимаи «об» дар форсии қадим «ап», дар ҳиндии қадим низ «ап»; «замин» дар форсии қадим «бум», дар

ҳиндии қадим «бҳума»; «бод» дар форсии қадим «вата», дар ҳиндии қадим низ «вата»; «тан» дар форсии қадим «тану» ва дар ҳиндии қадим низ «тану»; «даст» дар форсии қадим «заста» ё «даста», дар ҳиндии қадим «ҳаста»; «овоз» дар форсии қадим «вачаҳ», дар ҳиндии қадим «вачас»; «ном» дар форсии қадим «наман», дар ҳиндии қадим низ «наман»; «либос» дар форсии қадим «вастара», дар ҳиндии қадим низ «вастара»; «ду» дар форсии қадим «два», дар ҳиндии қадим низ «два»; «чаҳор» дар форсии қадим «чатвар», дар ҳиндии қадим низ «чатвар»; «панҷ» дар форсии қадим «панҷа», дар ҳиндии қадим низ «панҷа»; «ҳашт» дар форсии қадим «ашта», дар ҳиндии қадим низ «ашта»; «даҳ» дар форсии қадим «дасо», дар ҳиндии қадим «даша»; «дувоздаҳ» дар форсии қадим «дваса», дар ҳиндии қадим «два-даша»; «сад» дар форсии қадим «сата», дар ҳиндии қадим «шота» ва амсоли инҳо [4.с.50-51].

Бобоҷон Ғафуров дар такя ба андешаҳои олими намоён Оранский И. М. мутобиқати устуворро дар грамматика, дар таснифоти системаи феъли форсии қадим ва муқоисаи он бо забони ҳиндии қадим хеле барҷаста нишон додааст. Масалан, тасрифи шакли замони ҳозираи феъли «бар» (бурдан) дар забони форсии қадим: шахси якуми шумораи танҳо - «барамӣ», шахси дуюми шумораи танҳо - «бараҳӣ», шахси сеюми шумораи танҳо - «баратӣ». Муқоисаи тасрифи ҳамин феъл бо феъли «бҳара»-и забони ҳиндии қадим дар шахсу шумора: «бҳарами», «бҳараси» ва «бҳарата»[4.с.52] далели фикрҳои боло мебошад.

Дар масъалаи лексикологияи муқоисавӣ ба омӯзиши вожаҳои соҳавӣ низ дар «Тоҷикон» маводи хуберо дастрас кардан мумкин аст. Барои мисол, дар забонҳои эронӣ ва ҳиндии қадим дар бисёре аз калимаҳо умумияти шаклӣ ва маъноӣ мушоҳида карда мешавад. Бобоҷон Ғафуров дар такя ба ақидаҳои донишманди рус Литвинский Б.А чунин андешаронӣ менамояд:” Бисёри калимоти забонҳои қадимаи эронӣ қадимаи эронӣ ва ҳиндӣ умумӣ мавҷуданд,ки номи ҳайвоноти хонагӣ,ғалла, олоти чорводорӣ ва киштукорро ифода менамоянд. Чунчи: «гов» дар форсии қадим «гав», дар ҳиндии қадим «гав»; «асп» дар форсии қадим «аспа», дар ҳиндии қадим «ашва»; «уштур» дар форсии қадим «уштра», дар ҳиндии қадим «уштра»; «ҷӯяк» дар форсии қадим «карши» ва дар ҳиндии қадим «крши»; калимаи «шудгор» низ бо ҳамин истилоҳ ифода карда мешуд; «ғалладона», «ҷав» дар форсии қадим «йава», дар ҳиндии қадим «йава» ва ғайра.”[4.с.52]

Бад-ин минвол, метавон ҳадс зад, ки масъалаи муқоисаи ин ду забон на танҳо барои забоншиносӣ маводи хеле ҷолиб додааст, балки дар муайян сохтани мавқеи иҷтимоии забони қадимаи тоҷикӣ-форсӣ аҳаммияти хеле калон дорад. Он бозгӯи тамаддуни муштараки кӯҳани мардумони ҳинд ва форс мебошад. Аз рӯйи ҳамгунагии маъно ва сохти грамматикии вожаҳо ҳам дар «Авасто» ва ҳам дар «Вед» маълум мегардад, ки дар миёни ин ду мардум аз ҷиҳати дину мазҳаб, расму оин ва тасаввуроти ҳамосиву асотирӣ ҳамрангӣ ва шабоҳати зиёд вуҷуд дошт.

Наздикии расму оин ва урфу одатҳои ин ду мардумро ба таври зайл метавон шарҳ дод. Масалан, дар парастиши оташ эрониёни қадим аз тайёр намудани нӯшобаи муқаддас бо номи «ҳаома» истифода менамуданд, ки дар

забони ҳиндии қадим низ бо ҳамин ном - «ҳаома» истифода мешуд. Ё ин ки вожаи «Митра» ҳам барои эрониён ва ҳам ҳиндувон ба маънои худои асосӣ истифода ва парастиш карда мешуд. Ҳамчунин, дар «Авасто» ва «Вед» худои бод ва ҷанг бо номи «Вайу» ва «Вата», худои бод бо номи «Вата», номи подшоҳ ва қаҳрамони авастоӣ «Йиама» ва қаҳрамони ведӣ «Йиама»; «Асура Варуна» дар «Ригвед» бо «Аҳура Маздо» дар «Авасто» мутобиқати маъноӣ доранд.[4.с. 51.]

Чун сухан дар ибтидо аз умумияти ҳиндуэронӣ ва ориёиҳо дар асари аллома Бобоҷон Ғафуров шурӯъ шуд, лозим донистем, ки дар асоси ин сарчашмаи муҳимми таърихӣ баъзе маълумотро дар хусуси мафҳуми «ориё» ва маънои муштараки он дар забони форсӣ ва ҳиндии қадим баён намоем. Ба андешаи олимони намоён Зейме Р., Абаев В. И. ва Марҳофер М., «ориё» ба маънои «наҷиб» ва «озод» истеъмол гардида, ифодагари наздикии аҷдодии қабилаҳои гуногуни эронии қадим мебошад. Вожаи «ориё» бошад, дар матнҳои эронӣ ва ҳиндии қадим бо ҳамин ном ба таври васеъ кор фармуда шудааст.

Масалан, номи Эрони имрӯза аз шакли қадимаи «Арянам» («Кишвари ориёно») ва қадимтарин маркази Ҳиндустон байни наҳрҳои Ҷамна ва Ганга бо калимаи ҳиндии қадим «Арияварта», инчунин истилоҳи авастоии «Арянам вайҷаҳ» («Паҳнои ориёно»), иловатан, номи қабилаҳои мидии «оризонт», қабилаи сарматии «орӣ» ва иттиҳодияи қабилавии «аллонҳо» - номи аслии осетинҳо ва ҳам номи шаҳр дар ин сарзамин, агар шаклану маъноан дурусттар ба решаи калимаи мазкур, яъне «ориё», диққат диҳем, аз он пайдо шудааст.[4. 54].

Ҳамин тариқ, дар мавриди хешигарӣ ва наздикии забонҳои эронии қадим ва ҳиндии қадим дар китоби «Тоҷикон» ба таври илмӣ асоснок ва мушаххас мисолу далелҳои хеле зиёд оварда шудаанд ва дар ҳаҷми як мақола баррасии онҳо аз имконият берун аст. Аммо дар оянда кӯшиш ба харҷ дода хоҳад шуд, ки ба қадри имкониятҳои зеҳнӣ ин мавзуъ пайгирӣ шавад.

Рӯйхати адабиёт:

1.Абаев В.И. Этимологические заметки / В И.Абаев.- ТИЯЗ, 1965, т.6.
2.Абаев В.И. К этимологии древнетаджикских имен / В.И Абаев.-М.,1967. - С.286-289.
3.Боголюбов М.Н Древнеперсидский месяц Viyaxna// М.Н.Боголюбов.- св,№1
4.Ғафуров Б. Тоҷикон // Б.Ғафуров.- Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. -975с.
5.Дандамаев. М.А. Иран при первых Ахеменидах// М.А.Дандамаев.- М., 1963.
6.Додихудоев Р.Х. Дастури мухтасари забони тоҷикӣ / Р.Х. Додихудоев.- Душанбе,1978.
7.Додихудоев Р.Х., Геценберг Л.Г. Таърихи забони тоҷикӣ //Р.Х. Додихудоев,Л.Г. Герценберг. -Душанбе: Маориф,1988. -200с.
8.Каримов А. Этимология ва маънидоди калима / А.Каримов // Мактаби советӣ, №12, 1969.
9.Каримов А.Хрестоматияи забони паҳлавӣ / А.Каримов. - Душанбе,1978.

10.Каримов А. Таҳлили лексикӣ-грамматикии матнҳои тоҷикии қадим / А.Каримов.- Душанбе, 1986. - 100с.
11.М. Ҳотам. Сарнавишти вожаҳо / М.Ҳотам. - Душанбе. - 384 с.
12.Норматов.М. Забоншиносии умумумӣ / М.Норматов. -Душанбе:Маориф. - 160 с.
13.Оранский И.М. Иранские языки / И.М Оранский. -М., 1963.
14.Соколов С. Н. Авестийский язык / С.Н Соколов. - М., 1961.

АНТРОПОНИМҲОИ ИФОДАГАРИ МИФОНИМҲО, НОМИ ПАЙҒАМБАРОН ВА ЧЕҲРАҲОИ ДИНИВУ ТАЪРИХӢ ДАР «АБУМУСЛИМНОМА»- И АБУТОҲИРИ ТАРТУСӢ

(Антропонимы, выражающие мифонимы, имена пророков, религиозных и исторических деятелей в «Абумуслимнаме» Абу Тахира Тартуси)

Юнусова Халима -
докторант 1 курса (PhD) кафедры языкознания и истории языка,
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки
Тел: +992906449936;
E-mail: y.halima-9936@mail.ru

Аннотация: Представленная статья посвящена изучению и анализу антропонимов, выражающих мифонимы, имена пророков, а также религиозных и исторических деятелей в народном романе Абу Тахира Тартуси «Абумуслимнаме». В центре исследования находится классификация и рассмотрение лексико-семантических и словообразовательных особенностей священных, мифологических и исторических имён. В рамках анализа мифонимы разделены на две большие группы: арийские и семитские, а также анализируются их структура и этимология. Исследование показывает, что автор, используя метод «топонимической дифференциации имен» (модель «антропоним + нисба»), смог успешно управлять одноименными персонажами в сюжете произведения. Результаты исследования доказывают, что эти имена в романе выполняют не только номинативную функцию, но и служат важным средством сакрализации движения Абу Муслима, связывая реальный мир с мифологическим мировоззрением средневекового человека.

Ключевые слова: *ономастика, антропоним, мифоним, «Абумуслимнаме», Абу Тахир Тартуси, нисба, топонимическая дифференциация, религиозные образы*.

Санъати номгузорӣ яке аз соҳаҳои муҳим ва ҷолиби илми забоншиносӣ, номҳои хосро дар тамоми зуҳуроташон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор медиҳад. Вожаи «ономастика» аз калимаи юнонии onomastike (санъати номгузорӣ) гирифта шуда, қисматҳои мухталифро дар бар мегирад, ки яке аз қисматҳои муҳимми он антропонимҳо ба шумор меравад. Дар ин миён,

антропонимия яке аз калонтарин ва серистеъмолтарин бахшҳои номшиносӣ ба шумор меравад, зеро номи инсон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар тӯли таърих ҳамеша бо тафаккур, эътиқод ва ҷаҳонбинии ҷомеа алоқамандии зич доштааст.

Аҳаммияти омӯзиши ономастика дар илми забоншиносӣ ва умуман дар шинохти таърихи инсоният бениҳоят бузург аст. Номҳои хос на танҳо воҳидҳои оддии луғавии забон, балки инъикоскунандаи фарҳанг, ҷаҳонбинӣ, эътиқоди динӣ, сохти иҷтимоӣ ва таърихи тамаддуни як миллат ба шумор мераванд. Ономастика ба забоншиносон имкон медиҳад, ки қонуниятҳои калимасозӣ, таҳаввулоти фонетикию семантикии вожаҳо ва роҳҳои иқтибосшавии калимаҳоро дар даврaҳои гуногуни таърихӣ пайгирӣ намоянд. Маҳз тавассути таҳлили ономастикӣ мо метавонем қабатҳои қадимии забон, унсурҳои бостонӣ ва робитаҳои фарҳангии халқҳои гуногунро ошкор созем. Дар адабиётшиносӣ ва матншиносӣ бошад, сиситемаи ономастии асар (хусусан насри ривоятии асрҳои миёна) барои муайян кардани замони таълиф, макони зисти муаллиф ва мақсаду ғояи идеологии асар ҳамчун калиди асосӣ хизмат мекунад. Яке аз падидаҳои ҷолиб дар антропонимияи таърихии тоҷик ин таҳаввули мифонимҳо (номҳои асотирӣ) ва номи пайғамбарону чеҳраҳои динӣ ба антропонимҳои фаъоли рӯзмарра мебошад.

Мифонимҳо ҳамчун як қисми таркибии ономастикаи асар дар инъикоси тафаккури асотирӣ ва эътиқодии мардум нақши калидӣ доранд.

Романи халқии «Абумуслимнома»-и Абутоҳири Тартусӣ на танҳо як асари бадеӣ, балки қомуси ҷаҳонбинии асримиёнагии мардуми тоҷик мебошад. Дар маркази ин асар чеҳраи Абумуслими Хуросонӣ ҳамчун рамзи адолат ва озодӣ қарор дорад. Барои он ки муаллиф азамати ин ҷунбиш ва шахсияти марказиро ба хонанда нишон диҳад, аз захираи бойи ономастикаи мифологӣ ва динӣ истифода бурдааст. Омӯзиши антропонимҳое, ки ифодагари мифонимҳо ва чеҳраҳои диниву таърихӣ мебошанд, имкон медиҳад, ки мо механизми ташаккули образи қаҳрамонро дар насри ривоятӣ дарк намоем. Яке аз навовариҳои ин таҳқиқот дар он аст, ки мо номи Иброҳим ва Сулаймонро на танҳо ҳамчун воҳидҳои рамзӣ, балки ҳамчун антропонимҳои фаъоли иҷтимоӣ баррасӣ кардем. Дар асар бо падидаи ҷолиби “дифференсиатсияи топонимии номҳо” рӯ ба рӯ мешавем. Истифодаи қолаби номгузории «антропоним + нисба» (ба монанди Иброҳими Моҳонӣ, Иброҳими Муслӣ, Сулаймони Касра) исбот мекунад, ки ин номҳои муқаддас дар асрҳои миёна ба қадри кофӣ истифода шуда, дар байни табақаҳои гуногуни ҷомеа паҳн гашта буданд. Маҳз истифодаи нисбаҳо (ишора ба ҷойи зист) имкон дод, ки муаллиф дар як майдони хурди сужетӣ чандин персонажи ҳамномро бемамоният идора намояд. Объекти таҳқиқи мо антропонимҳое мебошанд, ки решаҳои динӣ ва мифологӣ доранд. Дар раванди кор аз методҳои таҳлили этимологӣ, муқоисавӣ-таърихӣ ва структурӣ истифода шудааст. Мо кӯшиш намудем, ки собит созем, ки дар «Абумуслимнома» номи шахс на танҳо нишони фардӣ, балки як шахсияти сиёсӣ ва мазҳабӣ аст, ки барои ҷалби таваҷҷуҳи омма ва эҷоди эътимод ба қаҳрамон истифода мешавад. Истифодаи номҳое чун *Муҳаммад [Muhammad],*

Юсуф [Yusuf], Яқуб [Yaqub], Иброҳим [Ibrāhim], Сулаймон [Sulayman] ва Исҳоқ [Ishāg] ба ҷунбиши Абумуслим ранги муқаддас мебахшад. Ин номҳо ҳамчун пайвандгари замони ҳозираи асар бо замони муқаддаси асотирӣ хизмат мекунанд. Бо ёрии номҳои қадимии ориёӣ, ба монанди Ҷамшед, муаллиф кӯшиш намудааст, ки пайванди Абумуслимро бо таърихи қадим ва шукӯҳи подшоҳони пешин устувор намояд. Дар роман мифониҳо ба ду гурӯҳи калон: **ориёӣ** ва **сомӣ** ҷудо мешаванд.

Ҷамшед. Мифоними қадими эронӣ буда, ин ном аз ду ҷузъи забони авастоӣ ва паҳлавӣ таркиб ёфтааст: Yima (дугоник) ва Хšaēta (нуронӣ, дурахшон). Мувофиқи «Бурҳони қотеъ» ва «Ғиёс-ул-луғот», Ҷамшед подшоҳи чоруми сулолаи Пешдодиён аст. Дар «Абумуслимнома» ин ном бештар дар ибораи «ханҷари Ҷамшедӣ» ё «тахти Ҷамшед» вомехӯрад. Муаллиф бо истифода аз ин мифоним мехоҳад пайванди таърихии қаҳрамонро бо давраи тиллоии тамаддуни ориёӣ нишон диҳад. Дар «Абумуслимнома» Ҷамшед ҳамчун рамзи қудрат ва шавкат меояд. *Пас як-якро ба назди амир овард ва ӯ ба ханҷари Ҷамшедӣ сари ишонро мебурриду дар чоҳ меандохт.[1,с,126].*

«Ҷамшед — «Ҷам» номи ӯст ва «Шед» ба маънои нуронӣ ва дурахшон аст. Гӯянд, ки чун вай бар тахт нишаст ва нури офтоб бар тоҷи ӯ афтод, ҷаҳонро мунаввар сохт ва ӯро Ҷамшед хонданд. Ӯ аввалин касест, ки силоҳ сохт ва киштиронӣ бунёд ниҳод». [5, с 284].

Муҳаммадҷаъфар Ёҳақӣ дар мавриди ин мифоним чунин менависад: «Ҷамшед дар фарҳанги эронӣ рамзи подшоҳии ормонӣ ва соҳиби «Ҷоми Ҷам» аст, ки дар он тамоми олам намоён мешуд. Дар асарҳои насри ривоятӣ, пайванд додани қаҳрамон ба Ҷамшед ба хотири нишон додани азамат ва соҳибдавлатии ӯ мебошад». [4, с 152].

Хизр. Ин антропоним мифоними динӣ-асотирӣ мебошад. Хизр (арабӣ: الخضر) — лақаби пайғамбарест, ки номаш Балё ибни Малкон мебошад. Ӯ аз «Оби ҳаёт» нӯшида ва ба ҷовидонии абадӣ расидааст. Тибқи таҳқиқоти А. Деҳхудо дар «Луғатнома», Хизр рамзи ҷовидонӣ ва навшавии табиат аст. Ин мифоним дар роман ҳамчун «пири роҳнамо» ва «мададгори ғайбӣ»-и Абумуслим баромад мекунад. Ҳар ҷое, ки қаҳрамон дар ҳолати душвор мемонад, Хизр пайдо шуда, ба ӯ маслиҳат ё қувваи маънавӣ мебахшад. Ин нишондиҳандаи омезиши унсурҳои таърихӣ бо ривоятҳои ирфонӣ дар асар аст. Образи Хизр дар романи «Абумуслимнома» на танҳо як персонажи асотирӣ, балки рамзи пуштибонии маънавӣ аз ҷунбиши Абумуслим мебошад. Бино ба таърифи Муҳаммадҷаъфар Ёҳақӣ, Хизр дар чунин асарҳо «рамзи пайванди олами моддӣ бо олами маънавӣ» аст [4, с 188].

Ин мифоним ба асар тобиши ирфонӣ бахшида, ҳақ будани роҳи қаҳрамонро таъкид менамояд. Хизр дар адабиёт рамзи сабзӣ, навшавӣ ва роҳнамоии маънавӣ аст. Ҳар ҷо ки ӯ қадам гузорад, замин сабз мегардад ва аз ин рӯ ӯро «Хизр» (сабз) меноманд

Азроил. (Мифоним-теоним). «Азроил (аз ибронии Azriel — мададгори Худо) — дар асотири динҳои сомии (яҳудия, насрония ва ислом) номи фариштаи марг аст. Дар адабиёти ривоятӣ ва бадеӣ, аз ҷумла дар достонҳои

паҳлавонӣ, Азроил ҳамчун рамзи ногузирии қазову қадар ва ҷудокунандаи ҷон аз тан тасвир мешавад. Ӯ яке аз чаҳор фариштаи муқарраб (Ҷабраил, Микоил, Исрофил, Азроил) ба шумор рафта, дар низоми ономастикии асарҳои насри ривоятӣ бори маъноии илоҳиёт ва тақдирро бар дӯш дорад». [15, с 214].

«Азроил — бар вазни ҷабраил, калимаи ибронист; маънои он бандаи Худо ё мададгори Худо бошад. Ва дар истилоҳи шаръ фариштаест, ки бар қабзи арвоҳи халоиқ муаккал аст». [2, с 48].

Дар романи «Абумуслимнома» мифоними Азроил на танҳо ҳамчун образи динӣ, балки ҳамчун воситаи баёни фалсафаи марг ва тақдир хизмат мекунад.

Дар фарҳанги исломӣ ва адабиёти классикӣ ҳамчун фариштаи марг шинохта мешавад. Ин ном барои ифодаи даҳшати марг ва ногузирии тақдир дар лаҳзаҳои ҷангӣ истифода шудааст. Дар роман Азроил на танҳо фариштa, балки рамзи қудрати мутлақи илоҳӣ дар тақдири одамон аст.

Локамолон. Топоними мифологӣ дар шакли антропоним. Ин ном дар “Абумуслимнома” ҳамчун макони асотирӣ зикр шудааст. “Лока (санскрит. loka) – дар фарҳанги асотирӣ ва ирфонӣ ба маънои олам, макон, ҷойгоҳ ва сарзамин омадааст. Ин вожа бештар барои ифодаи ҷойгоҳҳои муқаддас ё маконҳои ғайбие, ки соҳиби каромат ва камол ҳастанд, истифода мешавад. Дар насри ривоятӣ, аз ҷумладар қиссаҳои паҳлавонӣ, Локамолон ҳамчун рамзи макони орифони комил ва ҷойи ниҳонии сулаҳои дониста мешавад, ки аз он ҷо нерӯҳои маънавӣ ба кӯмаки қаҳрамонҳо меоянд”. [3, с 142]

Аз нигоҳи сохторӣ он метавонад аз «Лока» (макон) ва «Малон» (пуррагӣ, камол) иборат бошад. Ин нишон медиҳад, ки дар «Абумуслимнома» маконҳои мифологӣ ба сифати номи хоси ашхос [*Абулхайри Локамолонӣ]* (антропоним) истифода мешаванд, ки ин хусусияти хоси насри ривоятии асрҳои миёна мебошад.

- Номи пайғамбарон. Дар низоми ономастии романи «Абумуслимнома»-и Абутоҳири Тартусӣ гурӯҳи хоси антропонимҳоро номҳое ташкил медиҳанд, ки реша дар асотир, қиссаҳои пайғамбарон ва шахсиятҳои таърихии эътиқодӣ доранд. Ин номҳо на танҳо барои номгузорӣ, балки барои тақвияти ҷанбаи идеологӣ ва ҳамосии асар хизмат кардаанд.

Сулаймон. Ин антропоним дар асар ҳамчун номи пайғамбар ва подшоҳи асотирӣ зикр мешавад. Аз нигоҳи этимологӣ, он аз калимаи ибронии Shelomoh (Шеломо) гирифта шуда, маънои «ором», «саломат» ва «босулҳ»-ро дорад. Дар романи мавриди таҳқиқ, ин ном аксар вақт бо унсурҳои фавқулода (сеҳру ҷоду, тасхири ҷинҳо) пайванд дода мешавад, ки хоси сабки адабиёти мардумӣ (фолклор) мебошад. «Сулаймон номи пайғамбарест аз банӣ Исроил, ки фарзанди Довуд (а) буд. Маънои ин вожа дар забони ибронӣ «саломат» ва «босулҳ» мебошад. Ӯро подшоҳи ҷинну инс ва мурғон хонанд». [2, с. 418].

«Дар адабиёти дастонӣ ва ривоятӣ Сулаймон рамзи қудрати мутлақ ва тасхири қуввaҳои табиат аст. Ишора ба «ангуштарии Сулаймон» ё «тахти Сулаймон» дар романҳо барои таъкиди фавқулода будани нерӯи қаҳрамон истифода мешавад». [4, с 252].

Бархурди мо ба антропоними Сулаймон дар романи “Абумуслимнома” дуҷанба аст. Аз як тараф, он ҳамчун мифоним (ишора ба Сулаймон-пайёмбар) ва аз тарафи дигар, ҳамчун антропоними фаъол дар номгузории қаҳрамонҳо Сулаймони Касра, Сулаймони Ғарҷа ва Сулаймон бинни Талҳа) ба кор рафтааст. Ин гуногунрангии истифода нишон мдиҳад, ки номи мазкур дар номгузории он давра мақоми марказиро ишғол мекард. *“Пас Сулаймони Касраро хилъат доду навозиши нек намуд”*.[1, с 30]

Довуд. Номи пайғамбар, ки дар ҷадвали номҳои асар дар сохти сода ва забони арабӣ-ибронӣ тасниф шудааст. Решаи он ба калимаи ибронии Dawid рафта мерасад, ки маънояш «маҳбуб» ва «азиз» аст. Дар асар ин ном рамзи адолат ва ҳунари беназир (оҳангарӣ) буда, баъзе қаҳрамонҳо бо ин ном барои таъкиди сифатҳои ҷавонмардӣ ва зӯри бозу муаррифӣ мешаванд. “*Лаълҷубба наъра аз ҷигар кашиду худро бар ишон зад, ки Марақ бинни Довуд сари роҳро бар Лаълҷубба гирифту гуфт: эй хоразмӣ, нек ба дасти ман уфтодӣ”.* [1, с 256]

Иброҳим. Яке аз антропонимҳои серистеъмол дар асар мебошад. Аз нигоҳи таърихӣ-забоншиносӣ, ин ном аз ду ҷузъи ибронӣ: Ab (падар) ва raham (бисёр, анбӯҳ) таркиб ёфта, маънояш «падари халқҳо» аст. Дар «Абумуслимнома» ин ном ҳам ба шахсияти пайғамбар ва ҳам ба чеҳраҳои таърихии давраи Абумуслим (масалан, Иброҳими Имом) ишора мекунад, ки боиси омезиши тобишҳои динӣ ва таърихӣ дар асар гаштааст. Ин ном дар «Абумуслимнома» бештар бо сифатҳои қаҳрамонӣ ва устуворӣ дар роҳи ҳақ алоқаманд аст.

«Иброҳим (аз ибронии Avraham — падари ҷамоатҳо) — яке аз пайғамбарони соҳибшариат. Дар ономастикаи таърихӣ ва адабӣ ин ном рамзи «Халилуллоҳ» (дӯсти Худо) ва фидокорӣ мебошад. Дар насри ривоятӣ Иброҳим ҳамчун бунёдгузори тавҳид ва шикастандаи бутҳо тасвир ёфта, исми ӯ ба қаҳрамонҳо сифати ҷасорат мебахшад». [15, с. 342].

Дар романи “Абумуслимнома” номи Иброҳим яке аз антропонимҳои калидӣ ва серистеъмолтарин ба шумор меравад. Таҳлили мо нишон мдиҳад, ки ин номдар асар на танҳо ҳамчун як воҳиди луғавӣ, балки ҳамчун як антропоними фаъол бо қолаби калимасозии мухталиф зуҳур кадааст. Муаллифи асар барои фарқ кардани шахсиятҳои ҳамном ва муайян кардани ҷуғрофия сужети роман аз насабҳои топнимӣ васеъ истифода бурдааст. Ин қолаби калимасозӣ имконият медиҳад, ки макони пайдоиш ва ё зисти қаҳрамон дақиқ гардад: “*Яке гуфт: манам Бахтозмои Сафоҳонӣ, дигаре гуфт: манам Иброҳими Муслӣ, дигаре—манам Исҳоки Муслӣ, дигаре. гуфт: манам Саҳлоҳи Ардабилӣ, дигаре гуфт: манам Убайд бинни Суллам ва номҳои худ бигуфтанду дар он малъунон уфтоданд”.* [1, с 254]

Исмоил. Номест, ки дар асар ҳамчун антропоними содаи арабӣ-ибронӣ ба қайд гирифта шудааст. Решаи он Yišmā‘ēl буда, маънояш «Худованд мешунавад» аст. Ин ном дар асар робитаи маънавии қаҳрамонҳоро бо суннатҳои пайғамбарони сомитабор ва арзишҳои тавҳидӣ нишон медиҳад. “*Ёрони Абуато ва Абулҳасан ва Абулфатҳу Исмоили Бухороӣ бо Абӯмуслим*

равона шуданд ва рӯйро ба Моҳон ниҳоданд ва чун ба гӯристони Моҳон расиданд”. [1, с 105]

Алӣ. Антропоними мазкур дар асар рамзи шуҷоат ва садоқат аст. Аз нигоҳи луғавӣ калимаи «алӣ» (аз решаи арабӣ-сомии «ъ-л-в») маънои «баландмартаба», «олӣ» ва «бузург»-ро дорад. Дар низоми ономастикии «Абумуслимнома», ин ном бештар дар таркиби исмҳои мураккаб ва нисбаҳо омада, пайванди маънавии қаҳрамонҳоро бо хонадони Алӣ ибни Абутолиб таъкид месозад. “*Аҳмади Замчӣ гуфт: боке нест ба вилояти ҳазрати Алӣ бинни Абутолиб алайҳиссалом димор аз ҷони ишон бар меоварем”.* [1, с 11]

Юсуф. Ин ном дар романи “Абумуслимнома” дар чандин маврид *(Юсуфи Кавнардӣ, Юсуфи Кулузагардӣ, Юсуфи Найрангӣ)* вомехӯрад. Решаи он ба калимаи ибронии Yōsēp̄ рафта мерасад, ки маъноаш «Худованд меафзояд» мебошад. Истифодаи фарогири ин ном дар роман нишон медиҳад, ки антропонимҳои пайғамбарон дар асрҳои миёна ҳамчун қолаби тайёри номгузорӣ барои табақаҳои гуногуни ҷомеа (аз ҳунарманд то ҷанговар) хизмат мекарданд. “*Наср ба Ризқободи Марв омада қарор гирифт ва Юсуфи Зарринмеҳр ба хизмати Абумуслим омада, тӯҳфаҳоишҳои Хоразмро гузаронид”.* [1, с 115]

Ҳамза. Номи таърихӣ ва динӣ, ки ба амаки Пайғамбар (с) — Ҳамза ибни Абдулмуталлиб ишора мекунад. Маънои луғавиаш дар забони арабӣ «шер» ё «тезфаҳм» аст. Дар асар ин антропоним барои тасвири чеҳраҳои паҳлавонсифат ва фидокор истифода шуда, бори маъноии «ҳамосии динӣ»-ро бар дӯш дорад. “*Пас Абӯмуслим ба Ҳамзаи Саъид офарин кард”.* [1, с 240]

Исҳоқ. Антропоними сода, ки решаи ибронӣ (Yiṣḥāq) дошта, маъноаш «хандон» ё «шодмон» аст. Дар асар ин ном дар қатори номҳои пайғамбарони сомитабор омада, устувории анъанаи номгузории диниро дар ономастикаи таърихии тоҷикон нишон медиҳад. «Исҳоқ — номи писари дуюми Иброҳим (а) аз Сора. Ин вожа дар забони ибронӣ ба маънои «хандон» ва «шодмон» мебошад. Дар адабиёти исломӣ ва ривоятӣ ба сифати шахсияти ҳалим ва собир тасвир ёфтааст». [2, С. 82].

Ин ном дар романҳои ривоятӣ аксаран дар канори номҳои дигари пайғамбарони сомитабор меояд ва рамзи идомаи насаби муборак аст.

«Исҳоқ — аз ибронии қадим (Yiṣḥāq) гирифта шудааст. Дар низоми номгузории тоҷикон ин антропоним ҳамчун рамзи баракат ва идомаи насли солеҳ дониста мешавад». [12, С. 112]. *Он хориҷӣ зарбате бар дӯши амир зад, ки ду ангушт дар души амир нишаст, ки дар ин маҳал Исҳоки Муслӣ расид бар миёни Рухнон зад, ки чун хиёри таом ба ду пора карду амирро савор кард.*[1, с. 208]

Муҳаммад. Ин антропоним ҳамчун номи марказии динӣ дар асар мавқеи калидӣ дорад. Аз нигоҳи этимологияи арабӣ, он исми мафъул аз решаи «ҳамд» (ҳ-м-д) буда, маънои «ситоишшуда», «шоистаи таҳсин»-ро дорад. Дар роман ин ном на танҳо ба шахсияти Пайғамбари ислом (с), балки ба сулолаи Муҳаммад ва пайравони ӯ ишора мекунад, ки заминаи идеологии ҷунбиши Абумуслимро

ташкил медиҳад. *Гуфт: чи гӯям дар ҳаққи он ки саидулавлиёст ва домоди саидуланбиёст ва аҳди Муҳаммади Мустафост.*[1, с.86]

Таҳлили ин гурӯҳи номҳо нишон медиҳад, ки муаллифи «Абумуслимнома» бо истифода аз антропонимҳои мифологӣ ва динӣ тавонистааст фазои таърихии асарро бо унсурҳои муқаддас тавъам созад. Аз нигоҳи калимасозӣ, аксарияти ин номҳо сода буда, аз забонҳои сомии қадим (ибронӣ ва арабӣ) ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд ва дар тӯли асрҳо устувории фонетикиву семантикии худро нигоҳ доштаанд.

Дар ин таҳқиқ мо мушоҳида мекунем, ки муаллиф аз антропонимҳои сомии қадим (ибронӣ ва арабӣ) васеъ истифода бурдааст. Аз нигоҳи калимасозӣ, ин номҳо асосан дар шакли сода (Муҳаммад, Алӣ, Ҳамза) ворид шудаанд, вале дар заминаи асар бо ёрии пасвандҳои насабсози тоҷикӣ (ба монанди -ӣ) бо топонимҳо омезиш ёфта, антропонимҳои таркибӣ-ро ба вуҷуд овардаанд. Масалан: Юсуфи Кавнардӣ [Yusufi Kavnardi], Юнуси Ҳамадонӣ [Yunusi Hamadāni], Юсуфи Кӯзулгардӣ [Yusufi Kōluzagardi], Юсуфи Найрангӣ [Yusufi Nairangi], Исҳоқи Муслӣ [Ishāqi Musli]. *Яке Абуатои Шомиронӣ ва дигаре Абуҳасани Мардкабонӣ, дигаре Зангибачаи Сарахсию Хушноми Тавқичӣ ва Юнуси Ҳамадонӣ. [1, с. 53].* Ин раванд нишон медиҳад, ки номҳои муқаддас дар забони тоҷикӣ комилан мутобиқ гашта, ба ҷузъи ҷудонашавандаи системаи номгузории миллӣ табдил ёфтаанд.

Руйхати адабиёт:

1. Абутоҳири Тартусӣ. Абумуслимнома. Адиб, 1994. 432 с.
2. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1. — Душанбе: Адиб, 1987. — С. 82.
3. Маҳмудов М, Ҷумъаев А. Фарҳанги вожаҳои ирфонӣ. Душанбе, нашриёти “Паём”, соли 2012, 142
4. Муҳаммадҷаъфар Ёҳақӣ, Фарҳанги асотир ва интишороти дастон, дар адабиёт. Теҳрон, 1369 (1990), нашриёти «Сурӯш», 252.
5. Муҳаммадҳусайни Табрезӣ, Бурҳони қотеъ, 1362 (1983 мелодӣ), нашриёти Амиркабир, Теҳрон.
6. Фарзонаи Саидмурод. Фарҳанги ном. – Душанбе, Адиб, 2014, 336саҳ
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - Душанбе, 2008. – 945с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –Душанбе, 2008. – 950с.
9. Чиллаев К., Народный роман «Абумуслимнаме», Душанбе. 1985.
10. Шаҳбози Рустамшо. Мавзеъномаи «Таърихи Систон» / Рустамшо, Шаҳбоз. – Душанбе: Матбаа, 2018. – 120 с.
11. Шаҳбози Рустамшо. Номшиносӣ ва баъзе ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии он (дар асоси маводи «Таърихи Систон») / Рустамшо, Шаҳбоз. – Душанбе: Матбаа, 2020. – 92 с.
12. Шарофиддинов С. Фарҳанги номҳои тоҷикӣ. — Душанбе: Маориф, 1994. — С. 112.
13. Шаҳбози Рустамшо. Антропонимияи “Таърихи Систон” (ҷанбаи таърихӣ-забоншиносӣ).−Душанбе “Матбаа” 2022. −191с.

14. Шаҳбози Рустамшо. Бархе аз вижагиҳои забонии «Таърихи Систон» / Рустамшо, Шаҳбоз // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - №1. – С.105-108.
15. Энсиклопедияи Миллии Тоҷик. Ҷилди 8. — Душанбе, 2019. — С. 342.

ЗАБОН – НИГОҲДОРАНДА ВА ҲОМИИ РӮҲИЯИ МИЛЛӢ
Язык – хранитель и защитник национального духа

Юсупова Н. Н. –
ассистент кафедры начального образования, социальных и гуманитарных наук Худжандского международного института при ГУ ТМУПТ

Аннотация: Статья посвящена анализу роли языка как ключевого фактора национального единства. В работе рассматривается значение таджикского языка в процессе сохранения национальной идентичности, исторического самосознания и культурного наследия таджикского народа. Обосновывается положение о том, что язык выступает не только средством коммуникации, но и важнейшим социокультурным феноменом, отражающим государственность, национальное единство и духовные ценности общества. На основе трудов и высказываний Основателя мира и национального единства — Лидера нации Эмомали Рахмона, а также исторических источников анализируется процесс укрепления статуса таджикского языка в период государственной независимости.

Ключевые слова: *язык, национальное единство, национальная идентичность, таджикский язык, государственность, культура***.**

Модар барои ҳар инсон азизтарин кас аст ва бесабаб нест, ки муқаддастарин мафҳум, яъне Ватанро бо мафҳуми Модар ҳаммаъно донистаанд. Ин ду мафҳум барои ҳар як инсони соҳибватан арзишу манзалати хоса дорад. Таълиму тарбияи Модари тоҷик аст, ки ба дунё фарзандони фарзонаи бонангу номус, чеҳраҳои мондагор, қаҳрамонон, ҳуқуқшиносони асил, олимон, шоирон ва мардони далеру шӯҷо овардааст, ки ҷавонон метавонанд пайравони онҳо шаванд.

Таърих гувоҳ аст, ки Забони модарӣ аз гузаштаҳои Модари тоҷик ба мо мерос монда, Модари тоҷик ҷиҳати таълиму тарбияти фарзандон дар идоракунии давлатӣ нақши муҳим дорад. Мафҳуми забон воситаи муҳимтарини муошират инсоният буда, бо шарофати забон мардум бо ҳамдигар иртибот барқарор мекунанд, афкору эҳсосу хостаҳои худро ба дигарон мерасонанд. Забони модарӣ як рукни асосии давлатдорӣ буда, риояи меъёри забони адабӣ дар ҷомеа муҳим арзёбӣ мешавад, аз ин рӯ, Пешвои миллат Забони давлатиро дар радифи Модар ва Ватан ҳамчун муқаддасоти олӣ эълон намудаанд, ки дар сарнавишти инсон нақши ҳалкунанда дорад. Ҳамзамон, заминаи ҳуқуқии

истилоҳҳои Ватан, Модар ва Забон дар моддаи 2 ва 34 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» муқаррар карда шуда, аз ҷониби давлат ҳифз ва пуштибонӣ карда мешавад.

Забони тоҷикӣ ҳамчун нахустунсури ваҳдати миллӣ, сарвати бебаҳои фарҳангӣ, шиносномаест, ки дар ҷаҳон миллати моро, пеш аз ҳама, ба воситаи он мешиносанд ва дар шароити имрӯза аз унсурҳои асосии ҳифзи ҳувияти миллӣ ба ҳисоб меравад. Забон яке аз муҳиммитарин навъҳои иртибот ва фарҳангест ба инсон имконият медиҳад, бо ҳам муошират намояд, фикру ақида, ҳиссиёту эҳсосоти худро баён кунад. Тавассути забон одамон бо ҳамдигар муошират карда, аз ҳоли ҳамдигар хабардор мешаванд ва таассуроташонро баён менамоянд. Ҳангоми гуфтугӯ ва баёни фикр асолати забон боз ҳам равшантар зоҳир гардида, рукни тавонманд ва сарнавиштсоз будани он ошкор мешавад. Забон инчунин падидаи фарҳанги миллӣ буда, ба воситаи он ҳар як шахс ҳувияти хешро мешиносад, ҷаҳонбиниашро васеъ менамояд ва ҳофизаи маънавиашро қавӣ мегардонад. Илова бар ин, забон яке аз унсурҳои таконбахши таъриху фарҳанг ба шумор рафта, дар он анъана ва суннатҳои халқ ифода меёбад. Маҳз тавассути забон инсон арзишҳои маънавии халқи худро ҳифз менамояд ва ба ин арзишҳо аҷри бештар мегузорад. Забон чун падидаи иҷтимоӣ аст, табиист, ки бо ҷомеа алоқаи ногусастанӣ дорад ва ҳамчун муҳимтарин воситаи тараққии ҷамъият хизмат мекунад. Забони модарӣ лафзи бузург, ширину муқаддасест, ки барои ҳар як инсони комил баробари пайдо шудани ҷон дар бадан пайдо мешавад. Ҳанӯз тифле, ки нав ба олами ҳастӣ чашм боз намудааст, ба аллаи модар, ки бо забони модарӣ сурат мегирад, ниёз дорад ва таҳти навои форами он худро озоду бофароғат ҳис мекунад, унс мегирад, интизорӣ мекашад, то ба ин лафзи поку муқаддас ҳарфе бишнавад, сазовори навои баландмазмуни модари азиз гардад. Зеро он азиз аст, шево садо медиҳад ва аз лаҳни форамаш дилу дида, ҷону дил ором мегардад, зеро он лафзи модар аст.

Забони тоҷикӣ дар тӯли таърих чандин марҳилаҳоро гузаронида, ҳамчун забони илму маърифат дар байни дигар забонҳо мавқеи хосса дорад. Чунон ки аз сарчашмаҳои таърихӣ ва рисолаҳои илмӣ маълум мешавад, дар замони қабл аз устоди шоирони тоҷику форс - устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ забони тоҷикӣ забони дарбор ва забони шеъру шоирӣ буд. Баъдан дар давраи ба сари ҳокимият омодани сулолаи Сомониён ва ба майдони адабиёт ворид шудани сардафтари адабиёти тоҷику форс устод Абуабдуллоҳи Рудакӣ забони адабии тоҷик рушд кард. Забони тоҷикӣ ҳамчун забони коргузории давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Гарчанде ки баъди истилои арабҳо дар Осиёи Марказӣ забони арабӣ ҳамчун забони дин ва забони илм нуфуз дошт, бо вуҷуди ин забони адабии тоҷикӣ аз ин забон бартарият дошт ва унсурҳои миллии худро мардуми тоҷик бо ин забон нигоҳ доштанд. Баъди барҳам хӯрдани давлатдории сулолаи Сомониён забони тоҷикӣ то давраи инқилоби октябр дар давраи ҳукумронии дигар сулолаҳои туркнажод ҳамчун забони давлатдорӣ истифода мешуд ва мавқеи худро гум

накарда буд. Дар замони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар баробари забони русӣ забони тоҷикӣ ҳамчун забони муошират ва коргузорӣ қабул карда шуда буд. Дар давраҳои солҳои ҳаштодум ва аввалҳои солҳои навадум равшанфикрони тоҷик барои мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ талош меварзиданд. Ниҳоят 22-июли соли 1989 забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ қабул гардида, Қонуни «Забони Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расид.

Аз давраи қабули Қонуни мазкур то соли 2009 барои дар амал татбиқ кардани Қонуни забон ва мутобиқ кардани санадҳо ва истилоҳоти илмию ҳуқуқӣ корҳои зиёде ба анҷом расонида шуд. Аммо бо мурури замон Қонуни амалкунанда бо хусусиятҳои миллии худ имкон фароҳам меовард, ки дар таҳрири нав қабул карда шавад. Мутобиқи моддаи 2 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст. Забони русӣ ҳамчун забони муошират байни миллатҳо амал мекунад. Ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳое, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, ҳақ доранд, аз забони модариашон озодона истифода кунанд. Бинобар ин 5-октябри соли 2009 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид. Қонуни мазкур аз 7 боб ва 28 модда иборат буда, вазъи ҳуқуқии забони давлатиро муайян ва истифодаи онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд. Вазифаҳои Қонуни мазкур истифодаи забони давлатӣ ва забонҳои дигарро дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин шахсони ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва соҳибкорони инфиродӣ танзим менамояд. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст забони давлатиро донад.

Ҳангоми истифодаи забони давлатӣ риояи муқаррароти қоидаҳои имлои забони адабӣ ҳатмӣ мебошад. Мутобиқи талаботи моддаҳои 5 ва 6 Қонуни мазкур коргузории мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ сурат мегирад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забони давлатӣ таҳия ва қабул карда мешаванд. Дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо забонҳои дигар тарҷума карда мешаванд. Мутобиқи моддаи 9 Қонун дар муассисаҳои томактабӣ, таҳсилоти умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ омӯзиши ҳатмии забони давлатӣ таъмин карда мешавад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, омӯзиши забони давлатӣ ҳатмӣ мебошад. Ташкилотҳое, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, дар мукотиба бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин бо шаҳрвандон забони давлатиро истифода менамоянд. Моддаи 26 Қонуни мазкур барои вайрон кардани талаботи Қонуни мазкур ҷавобгарӣ пешбинӣ кардааст, ки шахсони мансабдор, инчунин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки талаботи Қонуни мазкурро вайрон мекунанд, тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Мутобиқи талаботи моддаи 89

Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои риоя накардани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" (Қонун аз 21.07.2010 № 614) ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз понздаҳ то бист, ба шахсони мансабдор аз сӣ то чил нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад.

Барои ҳар як фарди тоҷик ифтихор аст, ки чунин забон, забони шеъру шоирӣ, забони Рудакию Фирдавсӣ, Ҳофизу Саъдӣ, Синою Бедил, Мавлавию Ҷомӣ, Айнию Турсунзодаро дорад. Бо ин забон бузургони тоҷик асарҳои безавол эҷод кардаанд, ки халқияту миллатҳои гуногун то ҳол аз онҳо истифода менамоянд ва қиммати онҳо дар тӯли таърих ва то ҳол рӯз ба рӯз зиёд шуда истодааст. Дар байни дигар забонҳо ширину шево будани забони тоҷикиро бузургон ба риштаи назм дароварда, васф кардаанд. Чунон ки аллома Иқболи Лоҳурӣ мефармояд: Забон на танҳо воситаи муошират аст, балки асоси ҳастии миллат, оинаи таърих ва фарҳанг мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид кардаанд: «Забони миллат – ҳастии миллат». Ин андеша дар китоби безаволи Белза «Забони миллат – ҳастии миллат» бо далелҳои таърихӣ асоснок шудааст. Забон миллатро аз нестӣ ҳифз мекунад, ваҳдатро таҳким мебахшад ва ҳувияти миллиро нигоҳ медорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳифзи забони модарӣ вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванд аст. Дар Тоҷикистон забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ (моддаи 2-и Конститутсия) рукни асосии давлатдорӣ мебошад. Дар Тоҷикистони соҳибистиқлол забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ мақоми баланд пайдо карда, дар таҳкиму густариши худшиносии миллӣ саҳми арзанда гузоштааст. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» соли 2009 ва эълони Рӯзи забони давлатӣ (5 октябр) шаҳодати ин аст. Мақолаи мазкур ба баррасии нақши забон ҳамчун нигоҳдоранда ва ҳомии рӯҳияи миллӣ дар мисоли забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Мақсади ин таҳқиқот нишон додани нақши забон ҳамчун нигаҳдоранда ва ҳомии рӯҳияи миллӣ, муайян намудани механизмҳои иҷтимоӣ-фарҳангии таъсири забон ба худшиносии миллӣ ва пешниҳод намудани роҳҳои таҳкими мавқеи забони миллӣ дар ҷомеаи муосир мебошад. Ҳувияти миллӣ бидуни забон тасаввурнопазир аст. Забон арзишҳоро номгузорӣ мекунад, ҷаҳонро маънидод месозад ва таҷрибаи таърихиро интиқол медиҳад. Маҳз тавассути забон миллат худро ҳамчун воҳиди ягона дарк мекунад. Забони модарӣ наслҳоро ба ҳам мепайвандад ва пайванди маънавиро таъмин менамояд. Рӯҳияи миллӣ маҷмӯи эҳсосот, арзишҳо ва идеалҳост, ки миллатро муттаҳид месозанд.

Ҳамин тариқ, мо ба чунин хулоса омадем, ки забон дар ин раванд нақши муҳофизро мебозад: он арзишҳоро аз фаромӯшӣ нигоҳ медорад ва онҳоро ба шакли зинда интиқол медиҳад. Адабиёт, фолклор, зарбулмасалҳо ва анъанаҳои шифоҳӣ тавассути забон рӯҳияи миллиро тақвият медиҳанд. Соҳаи маориф майдони асосии ташаккули рӯҳияи миллӣ мебошад. Таълим ба забони модарӣ на танҳо сатҳи азхудкунии донишро боло мебарад, балки эҳсоси ифтихор ва масъулиятро нисбат ба миллат қавӣ мегардонад. Забон дар раванди тарбия

ҳамчун воситаи интиқоли арзишҳои ахлоқӣ ва шаҳрвандӣ хизмат мекунад. Забон дар шароити ҷаҳонишавӣ. Ҷаҳонишавӣ ҳам имконият аст, ҳам таҳдид. Аз як сӯ, он муошират фарҳангҳоро осон мекунад, аз сӯи дигар, метавонад ба заифшавии забонҳои миллӣ оварда расонад. Дар чунин шароит сиёсати забонии мутавозин, рушди фарҳанги сухан ва истифодаи васеи забони миллӣ дар фазои рақамӣ аҳаммияти калидӣ дорад. Ҳар гоҳе ки забон заиф мегардад, рӯҳия низ хомӯш мешавад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ масъалаи ҳифз ва рушди забони миллӣ аҳаммияти дукарата касб мекунад. Забони миллӣ ҳамеша ҳамчун оинаи рӯҳия, фарҳанг ва ҳувияти қавмӣ хизмат кардааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва таъсири васеи забонҳои хориҷӣ, нигоҳдории забони модарӣ ба ҳайси калиди ҳифзи рӯҳияи миллӣ ва ҳуввияти фарҳангӣ аҳаммияти хоса пайдо мекунад. Дар Тоҷикистон забони тоҷикӣ на танҳо воситаи муошират, балки рамзи ваҳдати миллӣ, мероси таърихӣ ва пояи давлатдории муосир мебошад. Масалан, дар осори классикони тоҷик-форс ба мисли “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Гулистон”-и Саъдӣ ва ашъори Рӯдакӣ забон ҳамчун воситаи бедории миллӣ ва ҳифзи ҳуввият тасвир шудааст. Дар шароити муосир, ки таъсири ҷаҳонишавӣ ба забонҳои миллӣ афзоиш ёфтааст, нигоҳдории забони тоҷикӣ тавассути таълим, воситаҳои ахбори омма, фарҳанг ва сиёсати давлатӣ зарур аст. Аз даст додани асолати забон метавонад ба суст шудани рӯҳияи миллӣ ва гум гардидани ҳуввияти фарҳангӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, мо бояд забони тоҷикиро ҳамчун ганҷинаи рӯҳӣ ва рамзи истиқлолияти миллӣ ҳифз кунем, то наслҳои оянда низ бо ифтихор аз мероси таърихӣ ва фарҳангии худ баҳраманд гарданд.

Адабиёт:

1.Раҳмон Э. Забони миллат – ҳастии миллат. – Душанбе: Ирфон, 2012.

2.Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе: Дониш, 2005.

3.Ғафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе: Ирфон, 1989.

4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ». – 2009.

5.Вайсгербер И.Л. Родной язык и формирование духа. – М.: 1993.

6.Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. – 1859.

7. Раҳмон Э. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷилди 1-2. Душанбе, 2010-2020.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе, 2009.

9. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1994 (бо тағйирот).

10. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Душанбе, 1983.

РАЗДЕЛ «АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДИКИ ЕЕ ПРЕПОДАВАНИЯ»

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ В ВОСПРИЯТИИ РУССКИХ ВОСТОКОВЕДОВ

Сайфуллаева З.А. – *доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка РТСУ*
Тел.: 003333484
E-mail: sayfullayeva1970@mail.ru

Аннотация: В статье автором отображены стилистические особенности персидско-таджикского стихотворения в восприятии российских востоковедов, которые, по их оценке, не ограничивается спецификой времени. Вопросы стилистической специфики сочинений известных авторов периода X-XII веков всегда входили в круг интересов российских исследователей и по настоящее время представляют собой особую актуальность для российского востоковедения. В статье на основе анализа научных трудов ведущих российских учёных и исследователей по теме стилистики персидско-таджикской поэзии рассматриваемого периода подводится итог их научных точек зрения и даётся объективная оценка уровня исследованного ими художественного материала. Так, автором статьи доказано, что в поэзии рассмотренного периода высока роль стилеобразующих элементов, которые учёные-востоковеды относят к специфическим характеристикам хорасанского стиля. В частности, ими подчёркивается мастерское применение средств описания – художественных искусств ташбеҳ - уподобление, истиора - аллегория, описаний и тазод - противопоставлений как функционального и конкретного соотношения эмоционального выражения стилистической структуры и как один из признаков хорасанского стиля.

Ключевые слова: *стилистические особенности, персидско-таджикская поэзия, восприятие, русские востоковеды, хорасанский стиль, иракский стиль, индийский стиль, средства описания, уподобление, аллегория, описание, противопоставление*.

Исследование и оценка стиля персидско-таджикского стихотворения в российском востоковедении не ограничивается спецификой времени. Начиная с первых ступеней развития этой области, эти вопросы, в частности вопрос стиля сочинения отдельных представителей и конкретных периодов, входили в круг интересов исследователей. Поэтому можно отметить первые поиски В. Жуковского, А. Е. Крымского, Е. Э. Бертельса, А. Н. Болдырева, И. С. Брагинского и других, которые внесли свою достойную лепту в осмысление способов написания некоторых представителей персидско-таджикской поэзии и общих особенностей стиля различных периодов.

Вопрос о стилях различных периодов, в частности механизма развития хорасанского, иракского и индийского стилей, отдельно изучен некоторыми исследователями, что определило суть фундаментальных поисков русских

востоковедов в данном направлении. В связи с этим, поиски Е. Э. Бертельса и фундаментальные исследования М.-Н.О. Османова, З. Н. Ворожейкиной и Н. И. Пригариной в российском востоковедении были новым и содержательным словом, достойным отдельного рассмотрения и оценки.

Российские учёные в своих исследованиях о жизни, деятельности и наследии литераторов выражают свои мысли о стиле их сочинения. Им в данном направлении написаны две отдельные статьи.

В статьях Е. Э. Бертельса анализируется и оценивается стиль эпического наследия Унсури, а также вопрос об «индийском стиле» в персидской поэзии В первой статье, которая называется «Стиль эпических поэм Унсури», исследователь на основе сохранившихся отрывков из эпического наследия «величайшего из поэтов круга султана Махмуда [7, с.429]», исследовал и проанализировал стиль творчества Унсури, что было первым шагом в российском востоковедении по этому вопросу. Опираясь на метод исследования А. Веселовского – «сравнительно-историческое изучение литературы [11, с.178-179]», изучил стиль написания Унсури, и сформулировал некоторые мысли о художественной структуре его стиля. В данной статье, как подчёркивает сам Е. Э Бертельс, цель заключалась в том, чтобы «на основании сохранившихся отрывков попытаться охарактеризовать стиль эпических произведений поэта, отметить главные их особенности, таким образом, пролить немного света на взаимоотношение лирики и эпоса в газневидский период [7, с.430]».

Е.Э. Бертельс на основе анализа 75 сохранившихся бейтов из эпической поэмы Унсури, 33 из которых написаны в метрическом размере мутакориб, а оставшаяся часть в метрическом размере хафиф, отрицает возможность принадлежности этих бейтов одной или двум поэмам, и приходит к выводу, что «во всяком случае, не подлежит никакому сомнению, что поэма, в состав которой они входили, излагала романтическую любовную историю». На основе этого учёный приходит к выводу, что эпические поэмы Унсури объединяют два жанра – «героическую поэму и романтическую поэму [7, с.430-431]». Исследователь для определения стиля этих произведений, в первую очередь, рассматривает их языковой состав, и описывает преимущество применения персидского слова как характерный признак стиля написания Унсури. На основе этого наблюдения он приходит к выводу, что «Унсури избегает применять в эпосе арабские слова и пользуется только теми из них, которые уже успели до известной степени получить распространение. В противовес этому он старается включить в эпос возможно большее число старых персидских слов, которые в касыдах применяет сравнительно редко. Язык лирики и эпоса у него расходятся, причем язык эпоса носит более архаичный характер, а лирика в значительной мере подверглась арабизации [7, с.432]».

Такая оценка Е.Э. Бертельсом одного из стилистических элементов стиля написания Унсури, то есть соотношения в применении персидско-таджикских и арабских слов в определённой степени имеет общие особенности, и выявляет только одну сторону особенностей его стиля, связанную с применением слов.

Исследователь, возможно, в силу темы дискуссии не проявил интереса к другим аспектам данного вопроса.

Ещё одним элементом стилистической структуры эпических поэм Унсури учёный признаёт «средства изобразительности [7, с.432]», и приводя примеры определяет формирование действенности его способа написания в данном виде стихотворений. По его мнению, из эпитетов, использованных Унсури, преобладают «стандартные сочетания», которые также обильно использовали его предшественники – Маъруфи, Абушакур, Рудаки, Фирдоуси. Исследователь для подтверждения своей точки зрения как образец приводит следующие эпитеты: дили нарм – мягкое сердце, дили хаста – уставшее сердце, мағзи пок – чистое нутро, пажмон (дили пазмон) – истосковавшееся сердце и др.

Из использованных поэтом метафор, которые также являются одним из элементов структуры стиля его стихотворений, Е.Э. Бертельс проводит наблюдение «только самых обыкновенных и доступных» из них, и считает, что их количество также «сравнительно невелико [7, с.432]». Следующий элемент стилистического сравнения, применённого поэтом, отличается своей простотой. По мнению учёного, «самыми характерными среди них можно признать следующие, в частности: «земля, покрытая кровью» названа поэтом «одного цвета с тюльпаном»; «цвет земли весной» – одного цвета с цветком; «рубиновое вино» – тюльпан; «золотая чаша» – жёлтый цветок; «ресницы вокруг глаз» – огонь и пр. [7, с.432-433]. По наблюдению учёного, «среди этих сравнений значительную часть опять-таки представляют собой традиционные обороты, встречающиеся и у более ранних авторов, и только весьма небольшое число может быть признано оригинальным созданием Унсури [7, с.433]».

Другим стилеобразующим элементом, который Е.Э. Бертельс наблюдает в способе написания Унсури, является параллелизм, который подтверждается следующими цитируемыми бейтами:

Ҳазорон бад-ӯ андарун тоқу хам,
Ҳазорон нигор андар ӯ бешу кам.
Внутри тысячи арок и переходов,
Тысячи узоров внутри больших и малых.

И:

Ҳар киро роҳбар заған бошад,
Манзили ӯ ба манзили заған бошад [7, с.433]
Того, кем руководит вороньё,
Его жильё в жилище ворон.

На этом основании применение художественных искусств гиперболизации и преувеличения учёный также считает конкретикой творческого стиля Унсури, он отмечает несколько образцов из его стихотворений, на материале которых устанавливает, что всё сказанное выше «даёт нам право утверждать, что эпос Унсури обладал всеми традиционными чертами иранского национального эпоса и по стилю весьма мало отличается от «Шах-наме». Вывод этот не представляет собой ничего неожиданного, ибо, конечно, можно было предполагать заранее, что Унсури должен был испытать

на себе влияние своего великого современника. Значительно более существенным, по моему мнению, надо считать другое. Мы видели, что на эпосе Унсури почти совершенно не отразилось влияние арабской поэзии, ни в словаре, ни в самой технике композиции [7, с.434]».

Другая статья Е.Э. Бертельса, о которой важно упомянуть в рамках данной статьи, называется «К вопросу об «индийском стиле» в персидской поэзии» и является одной из первых публикаций в российском востоковедении, ставящих цель осмысления и оценки индийского стиля сочинения в поэзии. Несмотря на то, что эта статья опубликована в очень сокращённом виде, она впервые выносит на обсуждение вопрос о генезисе индийского стиля, и проливает свет на некоторые его теоретические и практические аспекты.

Учёный на основе исследований «средневековых филологов» и исследователей последующих времён считает «резкое изменение в газельной лирике» связанным с именем «почти забытого поэта Бобо Фигани» и подчёркивает, что «оригинальность его стиля была не всем по вкусу [7, с.434]».

Е.Э. Бертельс для того, чтобы показать творческую позицию этого поэта цитирует следующие слова Вали Дагестанского: «Покойный баба (бобои мағфур) – создатель нового искусства (фанн); до него никто таким стилем стихов не писал. Красноречие он довёл до такой степени, что анка мысли (анқои фикр) не может долететь до него. Большая часть мастеров того времени: Вахш Язди и маулана Назир Нишапури, и маулана Замир Исфазани, и ходжа Хусайн Санаи, и маулана Урфи Шерази, и хаким Шифа Исфахани, и хаким Масих Равиайи Каши, и маулана Мухташам и прочие подражали ему, учились у него и подбирали колосья с его хирмана [7, с.434]». Е. Э. Бертельс, сравнив сохранившиеся в Институте востоковедения СССР рукописи, называет мысль Вали Дагестанского о творчестве Бобо Фигани «сильно преувеличенной». Учёный на примере одной газели Бобо Кухи, которая начинается с бейта –

Аз умр басе намонд моро,
Беш аз нафасе намонд моро.
От жизни нам уже не осталось ничего,
Более вздоха нам не досталось ничего.

наблюдает некоторые особенности индийского стиля и подчёркивает, что «в этом стихотворении, в общем звучащем искренне, может быть, лишь бейт 6 содержит несколько непривычный образ». Применённые метафоры Фигани он трактует как элементы, строящие стиль, и приходит к выводу, что «пресловутый «индийский стиль» – явление не географическое, не национальное, а в известной степени социальное. Он знаменует собой передвижение поэзии по социальной лестнице и, мне кажется, заслуживает значительно большего внимания, чем то, которое ориенталисты до сих пор уделяли [7, с.435]».

Исследователь в завершении статьи ставит перед востоковедами вопрос о том, что если признать реальное существование данного стиля, то необходимо определить характерные особенности его структуры. Когда это дело будет завершено, станет возможным также рассмотреть генезис и механизм формирования данного стиля. Эта мысль и предложение Е.Э. Бертельса было

первым шагом на пути исследования и осмысления основной сути индийского стиля, что позже вызвало неподдельный интерес учёных области и в российском востоковедении также на данную тему вышли исследования, и о некоторых из них мы намерены ниже упомянуть.

Одним из исследований, в котором использован новый метод анализа, а также исследованы и оценены стилистические категории художественных текстов персидско-таджикских стихотворений, является труд востоковеда М.-Н.О. Османова «Стиль персидско-таджикской поэзии IX-X вв.», написанный в начале 70-х годов XX века. Исследование М.-Н.О. Османова, прежде всего, представляет интерес с точки зрения создания стиля персидско-таджикской поэзии. Это произведение рассматривает метод статистического и научного анализа, впервые в российском востоковедении изучает общие особенности персидско-таджикского стихотворного стиля периода IX и X веков, то есть хорасанского стиля. По признанию большинства учёных этой области, в истории персидско-таджикской литературы изучение данного метода является первым научным трудом этого учёного, и в целом представляет собой синтез с традиционным методом исследования с использованием нового статистического метода.

Исследователь уместно использовал статистический метод исследования, который оказался эффективным и принёс желаемый результат. Основной раздел научного труда посвящён исследованию и анализу средств описания – художественных искусств аллегории, метафоры, описания и противопоставления, функциональное и конкретное соотношение которых является важной стилистической категорией.

В связи с тем, что среди художественных искусств самым прозаичным и наиболее важным является аллегория, учёный сначала рассмотрел её как действенный стилистический элемент этого периода. Благодаря месту и статусу искусства аллегории большинство учёных первоначально высказались об особенностях этого искусства. М.-Н.О. Османов также продолжил эту традицию, рассмотрел и оценил аллегорию как основной элемент стилистической структуры стихотворений IX и X веков. Учёный разделил аллегорию на две группы – функциональную и конкретно-эмоциональную, при этом каждая из них анализируется исследователем на базе основ поэзии этих веков – персонажей, образов лирических героев, проявления облика возлюбленной, вина, военных принадлежностей, состояния природы и природных явлений, цветов и растений, небесных тел, событий духовного мира и др. Кроме того, исследователь разделяет эти темы на более мелкие компоненты – мотивы, что следует отнести к его нововведениям.

К художественным искусствам поэзии IX и X веков до М.-Н.О. Османова интерес проявляли также и другие учёные. Они по отдельности описали художественные искусства как стилистический элемент, но при этом ими не изучен их комплекс как единая система. Важная заслуга учёного в данной области состоит в том, что он анализирует художественные искусства стихотворений одной определенной эпохи как единую систему с

использованием метода подсчёта. Известно, что аллегория состоит из двух элементов: смыслового и образно-предметного. Исследователь обстоятельно, с использованием конкретных примеров, анализирует и оценивает каждый элемент, и добивается важных научных результатов, которые в дальнейшем сыграют значительную роль при исследовании художественности литературных произведений разных периодов персидско-таджикской литературы.

Большую часть этого исследования составляет каталогизация образов и художественных искусств аллегории, метафоры, описаний, восхвалений и противопоставлений. Значимость этого каталога состоит в том, что мы теперь без всяких сомнений можем сказать, какое из них и в каком количестве использовано в дошедшем до нас наследии поэтов IX и X веков. Кроме того, благодаря такому методу появляется возможность изучения стиля поэзии и прозы других веков с помощью этого и сопоставительного методов. Важно то, что в исследовании стиля литераторов теперь появилась основа для постановки ещё одного вопроса – вопроса традиций и нововведений. Наряду с этим, мы не можем утверждать новизну или устарелость большинства аллегорий и метафор, и даже если мы назовём некоторые из них новыми, то это будет сомнительно. Исследование структуры в данном направлении становится путеводителем исследователя, так как оно в настоящее время непосредственно способствует выявлению истинной сути вопроса, и можно с твёрдой уверенностью сказать, что М.-Н.О. Османовым был сделан первый и серьёзный шаг в данном направлении, и он проложил широкую тропу в сторону последующих поисков. В действительности, решение этого вопроса, который содержит как теоретический, так и практический аспекты, требует определённого времени и длительных стремлений учёных данной области.

М.-Н.О. Османов до этого исследовал художественные искусства как категории художественного стиля и в отдельном разделе исследования рассмотрел связанные между собой вопросы метода, типа и стиля. Так как указанные вопросы являются чисто теоретическими, в них отсутствует возможность применения статистического метода исследования.

Здесь необходимо сказать, что вопросы методов, типов и творческих стилей неотъемлемы друг от друга. Фактор их проверки во взаимосвязи и в интегрированном виде состоит также в том, что в противном случае исследователю трудно представить истинность стиля стихотворений, и тогда вопросы творческих методов и типов не будут входить в круг исследования. Поэтому ценно то, что учёный определил не только взаимосвязь этих вопросов, но и их отличия.

Исследователь в данном научном труде впервые ставит вопрос о типах и методах творчества в зависимости от творческого стиля, так как до этого научные труды в данном направлении отсутствовали, так же не было специализированной научной литературы. Но о стиле поэтов IX и X веков до написания этого исследования, кроме отдельных указаний, важными публикациями считался трактат Махджуба «Хорасанский стиль в персидском стихотворении», Пуро Шаджии «Персидский стиль стихотворений различных

периодов» и пр. Однако способ исследования, предпринятый вышеуказанными авторами, в корне отличается от предпринятого метода М.-Н. О. Османова, также результаты, полученные ими, не повторяют друг друга. Автор воздерживается от долгих споров и дискуссий, выражает мысли других учёных и собственные взгляды в тезисной форме, то есть очень кратко, и нумерует каждый вопрос, по которому им изложена точка зрения. В теоретических вопросах этот исследователь в основном опирается на взгляды Л. И. Тимофеева и А. Н. Соколова.

М.-Н.О. Османов после проведения сопоставительного анализа делает резонный вывод о том, что в поэзии IX-X веков имеют место быть оба типа художественного сочинения, даже порой в одном стихотворении мы можем обнаружить сущность обоих типов. Однако, к слову, необходимо отметить, что *воссоздающий и пересоздающий типы* в стихотворениях не всегда видны. Преобладание является одним из этих типов в том или ином стихотворении и не всегда точно, чётко и конкретно поддаётся определению. В этом смысле, к сожалению, также бывает сложно применить статистический метод исследования. Конечно, исследователь попытался решить вопрос на основе понимания характера и сути искусств аллегории, метафоры, символов и гиперболизации.

Учёный отделяет друг от друга воссоздающий и пересоздающий типы, и в целом, уделяет внимание дистанции между объектами сопоставления. Он правильно отмечает, что в первом типе расстояние между сопоставляемыми предметами является коротким, средства описания также не являются непонятными, неожиданными и сложными для понимания. В пересоздающем типе это расстояние удлиняется, аллегории и метафоры носят неожиданный и неустановленный характер.

Однако наблюдения свидетельствуют, что исследователь при анализе стихотворений практически разъясняет, примерно, все аллегории и иносказания, символы метафор как пересоздающее творческое средство стилистической категории, тогда как эти искусства в стихотворениях IX-X веков по сравнению с последующими веками были глубоко внедрены в реалии и действительность. Анализ, проведённый исследователем, в итоге приводит к выводу о том, что между стилистической категорией творческого типа и степенью использования основных описательных искусств существует некая разновидность пропорции: чем больше аллегорий и метафор, тем больше стихотворение тяготеет к пересоздающему типу и, напротив, меньшее использование и совершенно не использование этих искусств приводит к связи стихотворения с воссоздающим типом. Соответственно, «холостые» бейты описывают стихотворения, свободные от искусств и оцениваются как образцы воссоздающего типа в художественном сочинении. Поэтому возникает такое представление, что в классической персидско-таджикской поэзии художественные искусства будто препятствуют воссоздающему типу творчества, и отдаляют стихотворение от реальной действительности. Такая

мысль учёного относительно художественных средств изображения в таджикском стихотворении IX- X веков является спорной [13, с.32-36].

Из того факта, что в стихотворениях устода Рудаки преобладает суть воссоздающего типа относительно наследия других поэтов того времени, а период его творчества более древний, чем у большинства этих поэтов, М.-Н.О. Османов приходит к важному выводу, что в указанные века поэзия постепенно расширилась от простой к сложной, от реалистического описания к романтическому. Но ввиду того, что труды поэтов того времени дошли до нас в очень малом количестве, такой вывод не может быть связан со всеми стихотворениями этого периода.

Из наблюдений Н.И. Пригариной следует, что индийский стиль отличается от предшествующих стилей утончённостью фантазии, созданием смыслов, тонкостью размышлений, краткостью, нравственным и социальным духом и содержанием, тяготением к иносказанию, простотой языка, сложностью и удивительностью способа выражения. Конечно, этот стиль в определенной степени хранит в себе старые содержания и поэтические символы, но при этом в нём проскальзывает свежий, нестандартный и новый способ выражения, и всё это выставлено напоказ в форме бейта. Становление этого стиля, в основном, зиждется на достижении свежих значений, поэтических фантазий, необычных искусствах и приёмах использования слов, что в комплексе привело к усложнению стихотворного стиля. Эта усложнённость в наследии таких литераторов, как Ходжа Хусайн Санои, Ташаккул Туршези, Шавкат Бухорои, Касим Дивана Машхади, Носирали Сархиндди, Кимат Паджаби, Бедиль Дехлави и других, достигла уровня извращённости и привела к тому, что народ отвернулся от стихотворений данного стиля. Следует отметить, что сложные и запутанные аллегории, метафоры и гиперболы, применение искусств ихом и ибхом, игра слов и пр. иногда доводили стихотворения до уровня загадок и ребусов. Все эти особенности индийского стиля, преимущественно, проявились в газелях. Однако газели индийского стиля мало похожи на традиционные газели и очень далеки от них. Порой в рамках одной касыды проявляются социальная нравственность и мистическое учение (например, в касыдах Носира Хусрава), поэтому они расширяют свои рамки от установленных для газелей 5-7 бейтов до 30-40 и более. Такие изменения и эволюционирование, по мнению этого учёного, чувствуются в самых ранних газелях поэтов данного стиля.

Н.И. Пригарина, говоря об основах и признаках индийского стиля, подчёркивает, что признаки индийского стиля проявлялись до Амира Хусрава, с самого начала становления нового персидско-таджикского стихотворения, то есть с наследия Рудаки и его современников. Признаки этого стиля исследователь, в основном, видит в иракском стиле - в наследии Хакани, Камола и Джамола Исфахани, Низами, Хасана Дехлави, Хафиза и Камола Худжанди. В этом смысле она подчёркивает, что данный стиль не имеет ничего общего с Индией, индийской философией и поэзией, санскритом и др., как это себе представляют некоторые исследователи. Ее вывод заключается в том, что

этот стиль является лишь ступенью развития персидского стихотворения и продолжает предшествующие стили – хорасанский и иракский.

Таким образом, на основе проведённых исследований и изучений мы пришли к выводу о том, что стили персидско-таджикской поэзии, в частности, стиль отдельных поэтов различных периодов с самого начала формирования русского востоковедения становились предметом изучения русских учёных. На этом основании первыми и ценными являются исследования В. Жуковского, А. Е. Крымского, Е. Э. Бертельса, А. Н. Болдырева, И. С. Брагинского, М.-Н.О. Османова, которые играют огромную роль в осмыслении и оценке особенностей индивидуального и периодического опыта.

Нами установлено, что в российском востоковедении вопрос об индивидуальном и периодическом стиле впервые конкретизировано, рассмотрен Е.Э. Бертельсом. Индивидуальный стиль Унсури им исследован на основе сохранившихся отрывков из эпического наследия поэта, и изложены некоторые мысли о стилистической структуре наследия этого поэта, в частности рассмотрены вопросы языкового состава и использования персидских слов как признака характерного способа написания Унсури. Его вывод заключается в том, что Унсури в своих описаниях ограничил, а порой даже воздержался от использования слов арабского происхождения, и преимущественно применял общеупотребительные слова. Другой элемент стилистической структуры сохранившегося наследия Унсури этот учёный видит в «средствах изобразительности», эпитетах «стандартные сочетания», метафорах и художественных искусствах, при этом конкретные примеры из поэзии Унсури подкрепляют суть поисков исследователя.

Кроме того, выявлено, что в комплексном исследовании периодического стиля в российском востоковедении фундаментальную роль сыграл научный труд М.-Н. О. Османова «Стиль персидско-таджикской поэзии IX-X вв.», где исследователь раскрывает особенности статистического метода научного анализа и впервые определяет специфику хорасанского стиля. Учёный осуществляет поиск и даёт объективную оценку стилеобразующих элементов, и относит к специфическим характеристикам хорасанского стиля мастерское применение средств описания – художественных искусств ташбеҳ - уподобление, истиора - аллегория, описаний и тазод - противопоставлений как функционального и конкретного соотношения эмоционального выражения стилистической структуры и как один из признаков хорасанского стиля. Исследование и изучение сути творческого метода как стилистической категории и сопоставительный анализ стиля поэтов IX и X веков относятся к инициативам этого учёного, которые в дальнейшем были активно использованы как опыт исследования и изучения периодических стилей. Кроме того, исследователь в результате анализа и компонентного и полного определения стилистических категорий выясняет существование или отсутствие условности, связанной с ограниченными или свободными формами, соотношением динамики и статики основной сути художественного стиля и кругом его

публикаций, что также в российском востоковедении является беспрецедентной инициативой.

Выясняется, что индийский стиль на разных временных отрезках становился предметом интереса таких известных учёных, как Е. Э. Бертельс, З. Ризоев, В. Хайнс и другие, но, несмотря на это, начало комплексных научных трудов в этом направлении было заложено Н. И. Пригариной. По мнению этого учёного, термин индийский стиль появился в XIX веке, и происхождение этого стиля не было связано с Индией, он является логическим и естественным продолжением развития хорасанского и иракского стилей с признаками утончённости фантазии, использованием метода содержательного описания, краткости и лаконичности речи, охвата духовности и выражения глубинной сути нравственных и социальных описаний, эзопова языка и т.д.

Список литературы

1. Балхӣ, Ҷ. М. Гузидаи ғазалиёти Шамс (Избранные газели Шамса) [Текст]/ Ҷ. М. Балхӣ. – Теҳрон: Интишороти байналмилалии Алҳудо (Международное издательство «Альхудо»), 1372. – 544 с. (на фарси).

2. Бертельс, Е. Э. Авиценна и персидская литература [Текст]/ Е. Э. Бертельс // Известия Академии наук СССР. Отдел общественных наук. – М.-Л., 1938. - № 1-2. – С. 75-93.

3. Бертельс, Е. Э. Происхождение суфизма и зарождение суфийской литературы [Текст]/ Е. Э. Бертельс. – М.: Наука, 2000. – 44 с.

4. Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. – М.: Наука, Главная редакция «Восточной литературы», 1988. – С. 429-436. 5. Бертельс, Е. Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, Главная редакция «Восточной литературы», 1965. – С. 441-444.

6. Бертельс, Е. Э. Хаким Унсури из Балха [Текст]/ Е.Э. Бертельс// Бертельс Е. Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. – М.: Наука, 1988. – С. 8-12.

7. Бертельс, Е. Э. Стиль эпических поэм Унсури [Текст]/ Е. Э. Бертельс// Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. – М.: Наука, Главная редакция «Восточной литературы», 1988. – С. 429-436.

8. Брагинский, И. С. Из истории персидской и таджикской литературы. Избранные работы [Текст]/ И. С. Брагинский. – М.: Наука, Главная редакция «Восточной литературы», 1972. – 523 с.

9. Ворожейкина, З. Н. «Иракский» стиль: идейно-эстетическое содержание [Текст]/ З. Н. Ворожейкина // Актуальные проблемы иранской филологии. Материалы VIII Всесоюзной научной конференции (Душанбе, май 1982 г.). – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 242-247.

10. Ворожейкина, З.Н. Исфаханская школа поэтов и литературная жизнь Ирана в предмонгольское время (XII-начало XIII вв.) [Текст]/ З. Н. Ворожейкина. – М.: Наука, 1984. – 260 с.

11. Николаев, П. А. и др. История русского литературоведения [Текст]/ П. А. Николаев, А. С. Курилов, А. Л. Гришунин: под редакцией П. А. Николаева. – М.: Высшая школа, 1980. – 349 с.

12. Османов, О. История персидско-таджикской литературы (рецензия) [Текст]/ О. Османов // Вопросы литературы. – 1961 – №4. – С. 219-224.
13. Османов, М.-Н.О. Стиль персидско-таджикской поэзии IX-X вв. [Текст]/ М.-Н. О. Османов. – М.: Восточная литература, 1974. – 567 с. с.
14. Пригарина, Н. И. Индийский стиль и его место в персидской поэзии [Текст]/ Н. И. Пригарина. – М.: Восточная литература, 1999. – 326 с.
15. Жуковский, В. А. О переводах вообще и в особенности о переводах стихов [Текст]/ В. Жуковский// Критик. – М.: Сов. Россия, 1985. – С. 81-85.

ХАЙЁМ ВА АБУСАИД
(Хайям и Абусаид)

Мисбоҳиддини Нарзиқул – *д.ф.н., профессор кафедры истории таджикской литературы факультета филологии ТНУ*

Аннотация: Автором статьи рассматриваются теософические и мистические воззрения двух великих поэтов средневекового периода Умара Хайяма и Абусаида Абулхайра. Отмечается, что в период их жизни и деятельности теософия и просветительство только-только начинали входить в литературные круги. Этими двумя великими поэтами был внесён достойный вклад в развитие теософической литературы, наряду с такими её знаменитыми представителями как Бобо Афзал, Бобо Кухи, Абдулло Ансори, Хаким Санои, Шейх Атттор и др. Абусаид Абулхайр был первым поэтом, который “на заседаниях суфиев ввёл в официальный обиход песнопение “самоъ” на персидском языке. Автор подчёркивает, что Абусаид и Хайям в поэзии были ярко выраженными индивидуальностями, но их объединяло то, что оба поэта подняли слово на вершину пьедестала, придали ему специфическую красоту и настолько мастерское применение, что это возвело его до уровня искусства.

Ключевые слова: *Абусаид, Хайям, суфийские воззрения, ярко выраженная индивидуальность, теософическая литература, свободомыслие, поэтическое наследие, мировоззрение, профессионализм*.

Дар мавриди баррасии муносибати Ҳаким Умари Хайёми Нишобурӣ (1040–1123) ва Шайх Абусаиди Абулхайр (12.12.967–12.06.1049) бо фарогирии муносибатҳои фардӣ, маънавӣ, ҳирфаӣ ва сойири нукот бо таваҷҷуҳ ба таркиби ашъорашон метавон аз мазомини зайл ҷустор ва баҳсу таҳқиқро пайгирӣ кард: 1. Омезиши ашъор; 2. Иштироки маънӣ; 3. Назари мутафовит ва диди шоирона; 4. Шахсияти маънавии Абусаид ва Хайём.

Ориф ва шоири номошно Фазлуллоҳ ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Иброҳими Меҳанӣ машҳур ба Шайх Абусаъиди Абулхайр, бино ба гуфтаи Муҳаммади Мунаввар ва таъйиди Тақии Пурномдориён, дар соли 357 ҳичрӣ (967 милодӣ) мутаваллид шуда, дар соли 440 ҳичрӣ (1049 милодӣ) баъд аз ҳазор моҳи зиндагӣ даргузаштааст [Пурномдориён 1378, с. 15]. Ҳаким Умари Хайём,

ба қавли маъруф, байни солҳои 1040–1123 милодӣ ҳаёт ба сар бурдааст. Чунончи ин санаҳоро ҳамчун таърихи дақиқ бипазирем, маълум мешавад, ки Умари Хайём фақат нуҳ сол аз зиндагии Абусаиди Абулхайрро дарёфтаасту бас.

Аз лобалои ашъори Хайём пайдост, ки Абусаид ва симои маънавию шахсияти вай дар маҷмуи рубоиёти ҳакими шоир ҳузури чашмрасе надорад. Танҳо дар якрубоӣ, ба таври зайл, аз исми Абусаид ёд шудаасту халос:

Хишти сари хум зи мулкати Ҷам хуштар,
Як ҷуръа май аз ғизои Марям хуштар.
Оҳи саҳарӣ зи синаи хамморе
Аз нолаи Бусаиду Адҳам хуштар.

[Хайём 1983, ш. 305[2]]

Аммо далелҳои дастрас имкон медиҳанд, ки аз нигоҳҳои дигар, чунонки дар ибтидо зикр шуд, дар ин мавзуъ таҳқиқ анҷом дода шавад.

1. **Омезиши ашъор**. Баҳс дар масъалаи омезиши ашъори шоирони мутақаддим ва муайян кардани муаллифи аслии ин гуна ашъор аз ҷумлаи мабоҳиси роиҷ дар таҳқиқи адабӣ ва адабиётшиносии муосир маҳсуб мешавад. Кори баррасӣ дар ин замина, бахусус, дар мавриди рубоӣ ва дубайтӣ барин навъи шеъри ғиноӣ сангин менамояд. Иллати асосии ин амр, қабл аз ҳама, аз хосияти зотии анвои шеърии мазбур ва баъдан илова бар тариқи катбӣ ба суҳулат ба таври сина ба сина интишор ёфтани онҳо бастагӣ дорад. Дар натиҷа, аз як рубоӣ ё дубайтӣ нусхаҳои зиёде пайдо шуда ва ҳар алоқаманд ба ин анвои шеърӣ, аз ҷумла котибони нусхаҳои дастнавис, мувофиқ ба завқи фардӣ нусхаи мавриди писандашон қарор гирифтаро ба ин ё он шоири машҳур нисбат дода ва ҷузви девони ӯ гардонидаанд. Ҳамин манзара дар мавриди рубоиҳои Хайём низ ба мушоҳида мерасад. Дар таркиби ашъори шоир ба рубоиҳои зиёде дучор омадан мумкин аст, ки онҳо, дар навбати худ, айнан ё бо андаке тағйир ба шоирони дигар ҳам нисбат дода шудаанд. Масалан, дар маҷмуаи «Рубоиёти Ҳаким Умари Хайём ба сӣ забон», ки ба кӯшиши Муҳсини Рамазонӣ ба чоп расидааст [Хайём 1373], ба рубоии зерин дучор мешавем:

Аз ҷирми гили сиёҳ то авҷи Зуҳал
Кардам ҳама мушкилоти куллиро ҳал.
Бикшодам бандҳои мушкил ба ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, ба ҷуз банди аҷал.

[Хайём 1373, с. 42]

Ин рубоӣ нусхаи дигар ҳам дорад, ки дар сафҳаи дигари ҳамин китоб зимни тарҷумаи инглисии Фитзҷеролд, шоири баноми инглисӣ ба таври зайл оварда шудааст:

Аз ҷарри ҳазизи хок то авҷи Зуҳал
Кардам ҳама мушкилоти гардунро ҳал.
Берун ҷастам зи банди ҳар макру ҳиял,
Ҳар сад(д) кушода шуд, магар банди аҷал.

[2] Ин ҷо ва минбаъд рақамҳое, ки баъд аз нақли рубоиҳои Хайём бо ҳарфи “ш.” меоянд, нишондиҳандаи шумораи тартибии рубоӣ дар ҳамин манбаъ ҳастанд.

[Хайём 1373, с. 605-607]

Нусхаи сеюм ва машҳуре ҳам аз ин рубоӣ маълум аст, ки дар шакли

Аз қаъри гили сиёҳ то авҷи Зуҳал
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун ҷастам зи банди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал.

[Мирзозода 1989, с. 18]

то ба мо расидааст ва ба ҳакими шоиру донишманди ҷаҳонӣ Абуалӣ ибни Сино нисбат дода мешавад.

Ҳар се нусхаи зикршуда аз нигоҳи вазн (мафъӯлу мафоъилун мафоъӣлу фаъал) ва қофия ҳамгун буда, тафовут дар табдил шудани вожаю таркиботи ҷудогона ба мушоҳида мерасад. Вале баҳс перомуни масъалаи мансубият, маълум кардани гӯяндаи аслӣ ва нусхаи асосии рубоӣ дар ин ҷойгоҳ ва мавқеъҳои баъдӣ, ки ба ҳамин навъ мабҳас бархурд мешавад, аз ҳавсалаи ин мухтасар берун аст.

Дар натиҷаи баррасӣ ва муқоисаи ашъори ба чоп расидаю мунташиршудаи Умари Хайём бо Абусаиди Абулхайр маълум гардид, ки ҳолати омезиши ашъори онҳо дар се шакли зайл ба чашм мехурад:

а) тағйири мавқеи калима ва табдили таркиб дар абёти нахусти рубоиҳо;

б) табдили вожа ва таркиб дар абёти сонӣ;

в) аз омезиши абёти ду рубоӣ ба вуҷуд омадани рубоии нав.

Дар идома ҳолатҳои мазкур ҷудогона бозгӯ мешаванд.

I. Тағйири мавқеи вожаҳои «нест» ва «ҳаст» ва дар шакли «бод андар даст» омадани таркиби «ҷуз бод ба даст» дар мисоли рубоиҳои зерин – ибтидо аз Абусаид, сонӣ Хайём:

а) Чун **нест**, зи ҳар чӣ ҳаст, **ҷуз бод ба даст**,
Чун **ҳаст**, зи ҳар чӣ нест, нуқсону шикаст.
Ангор, ки ҳар чӣ ҳаст, дар олам нест,
Пиндор, ки ҳар чӣ нест, дар олам ҳаст.

[Шарифов 1986, с. 16]

б) Чун **ҳаст**, зи ҳар чӣ ҳаст, **бод андар даст**,
Чун **нест**, зи ҳар чӣ нест, нуқсону шикаст.
Ангор, ки ҳар чӣ ҳаст, дар олам нест,
Пиндор, ки ҳар чӣ нест, дар олам ҳаст.

[Хайём 1373, ш. 68]

2. Табдили таркиби «кунун чун паргор» ба «ҳаме доиравор» ва вожаи «дар» ба «то» дар намунаи зерин:

Ҷоно, ману ту намунаи паргорем,
Сар гарчи ду кардаем, як тан дорем.
Бар нуқта равонем кунун чун паргор,
Дар охири кор сар ба ҳам боз орем.

[Абулхайр 1374, ш. 337[3]]

[3] Ирҷооти дигар ба рубоиёти Абусаиди Абулхайр бар асоси ҳамин маҷмуа аст ва пас аз ҳарфи “ш.” – мухаффафи шумора рақами тартибии рубоиҳо зикр мегардад.

Ин рубоӣ, тибқи овардаи Собири Кирмонӣ дар муқаддимаи маҷмуаи рубоиёти Абусаиди Абулхайр, пас аз хилват намудани шоир бо Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино дар ҷавоб ба номаи ӯ суруда шудааст [Абулхайр 1374, с. 2].

Аммо рубоии Хайём:

Ҷоно, ману ту намунаи паргорем,
Сар гарчи ду кардаем, як тан дорем.
Бар нуқта равонем **ҳаме доиравор**,
То охири кор сар ба ҳам боз орем.

[Хайём 1373, ш. 374]

3. Аз тариқи ба ҳам омадани байти аввали рубоии

Андар ҳама дашти Ховарон санге нест,
К-аш бо ману рӯзгори ман ҷанге нест.
Бо лутфу навозиши висоли ту маро
Дар додани сад ҳазор ҷон нанге нест.

[Абулхайр 1374, ш. 122]

ва ба байти дуюми нусхаи

Сар то сари дашти Ховарон санге нест,
К-аз хуни дилу дида бар ӯ ранге нест.
Дар ҳеҷ замину ҳеҷ фарсанге нест,
К-аз дасти ғамат нишаста дилтанге нест.

[Абулхайр 1374, ш. 337]

рубоии зерини мансуб ба Умари Хайём ба миён омадааст:

Андар ҳама дашти Ховарон санге нест,
К-аш бо ману рӯзгори ман ҷанге нест.
Дар ҳеҷ замину ҳеҷ фарсанге нест,
К-аз дасти ғамат нишаста дилтанге нест.

[Хайём 1373, ш. 28]

Ду рубоии дар боло нақл шудаи Абусаид нусхаи дигаре ҳам доранд, дар шакли зер:

Ҷоно, ба замини Ховарон хоре нест,
К-аш бо ману рӯзгори ман коре нест.
Бо лутфу навозиши ҷамоли ту маро
Дар додани сад ҳазор ҷон оре нест.

[Абулхайр 1374, ш. 121]

Зимнан, дар миёни ҳамин ҷустор бемаврид нест ба ин ҷиҳат таваҷҷуҳ шавад, ки Умари Хайём дар баъзе мавридҳо ҳини гуфтани рубоӣ ба ашъори ҳамгуни Абусаид назар ҳам доштааст. Ба назар мерасад, ки рубоии Хайём дар шакли

Эй дил, чу насиби ту ҳама хун шудан аст,
Аҳволи ту ҳар лаҳза дигаргун шудан аст
В-эй ҷон, ту ба тан баҳри чӣ кор омадаӣ.
Чун оқибати кори ту берун шудан аст?

[Хайём 1373, ш. 33]

ба пайравӣ, ё худ дар ҷавоби рубоии зерини Абусаид гуфта шудааст ва ин ҳам намунаи возеҳест, ки ба шарҳу басти барзиёд ниёз надорад:

Эй дил, ҳама хун шавӣ, шикебоӣ чист?
В-эй ҷон, бадар о, ин ҳама раъноӣ чист?
Эй дида, чӣ мардумист, шармат бодо,
Нодида ҷамоли дӯст биноӣ чист?

[Абулхайр 1374, ш. 109]

II. **Иштироки маънӣ**. Аз қисмати охири ҷустори боло маълум гардид, ки баҳс дар масъалаи иштироки маънӣ дар ин ҷойгоҳ бамаврид, вале доманаи он ба ихтисор мувофиқтар аст.

Боре, бархурди маънӣ дар ашъори шоирон ҳодисаи маъмули адабӣ мебошад. Дар ҳолати ба сарҳади сирқот майл кардани ин гуна ашъор аз ҳусни онҳо коста гардида, боиси тафаҳҳуси зиёд гардиданашон мумкин аст. Аммо тибқи маъмул, ифодаи як маънӣ бо роҳҳои гуногуни музайян бо ҳунари халлоқият аз ҷониби чанд эҷодкор ишколе надошта, балки далолат бар шеваи ҳунарианд. Чунин ифодаи маънӣ дар ашъори Абусаиди Абулхайр ва Умари Хайём ба таври зиёд ба мушоҳида мерасанд. Ба иллати инҳиҷор аз дарозии сухан бо зикри ду маврид аз ин гуна ашъор иктифо мешавад.

1. Маънии интиҳо надоштани донишу илму маърифатро ҳанӯз дар ибтидои таҳаввули шеъру шоирӣ ба забони форсии тоҷикӣ Абушакури Балхӣ, яке аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ бо шеваи дилнишину сабке шевою равон, аз тариқи шеър, ба таври зайл баён карда буд:

То бад-он ҷо расида дониши ман,
Ки бидонам ҳаме, ки нодонам.

[Ашъори 1958, с. 83]

Айни ҳамин маъниро аз рубоиҳои Абусаиду Хайём низ хондан мумкин аст:

а) Ҳам дар раҳи маърифат басе тохтаам,
Ҳам дар сафи олимон сар андохтаам.
Чун парда зи пеши хеш бардоштаам,
Бишнохтаам, ки ҳеҷ нашнохтаам.

[Абулхайр 1374, ш. 293]

б) Гуфтам, ки дилам зи илм маҳрум нашуд,
Кам монд зи асрор, ки мафҳум нашуд.
Акнун, ки ҳаме бингарам аз рӯйи хирад,
Умрам бигузашт, ҳеч маълум нашуд. (259)

[Хайём 1373, ш. 259]

2. Тибқи маърифати исломӣ ва ойини ирфонӣ ҳама гуна тооту ибодот ба даргоҳи Парвардгор ва ба таъбири Рӯдакӣ, «васвасаи ошиқӣ» фақат аз роҳи ҳузури қалб дуруст буда метавонаду бас. Дар акси ҳол «тоат ҳама фисқ» ва рӯй ба қибла ниҳодан суде надорад. Таъкиди ҳамин маънӣ ба воситаи шеър шуруъ аз қофиласолори шеъри форсӣ собиқаи дерина дорад. Дар навбати худ, Хайём дар рубоие, ки дар он аз исми Абусаид ёд кардааст, дар ибтидо зикр гардида

буд ва Абусаид дар рубоии зерин маънии мазбурро бо шеваи хоси худ матраҳ кардаанд:

Дар Каъба, агар дил сӯи ғайр аст туро,
Тоат ҳама фисқу Каъба дайр аст туро.
В-ар дил ба Худову сокини майкадаӣ,
Май нӯш, ки оқибат ба хайр аст туро.
[Абулхайр 1374, ш. 5]

III. **Назари мутафовит ва диди шоирона**. Баҳс перомуни маъниҳои муштарак дар ашъори Хайём ва Абусаид ҳаргиз маънии дар инсиҷом қарор доштани назар ва диди шоиронаи эшонро надорад. Дар ҳамин иштироки маънӣ ва ҳам мавориди боқӣ диди шоиронаи ин ду шоир аз лиҳози тасвир, вижагиҳои забонӣ ва мухтассоти сабкӣ ҳамгун буда наметавонанд. Барои мисол, дар шеъри ҳарду шоир ҳолати ирфонӣ ҷойгоҳи бузург дорад, аммо ин ҳолат дар шеъри Абусаид метавонад, фақат аз нигоҳи маънӣ ба масобаи шинохти аносири сабкӣ шинохта шавад. Дар шеъри Хайём илова бар вижагии мазбур басомади вожаҳои хосси ирфониро низ ба сифати вожаҳои мифтоҳӣ ва аносири сабксоз баргузидан мумкин аст. Дар шеъри вай як идда вожаҳое, ба мисли май, бода, соқӣ ва... истифода шудаанд, ки шоир барои ибрози андеша ағлаб аз онҳо мадад меҷӯяд. Тибқи шумори Гулрухсори Сафӣ, дар 540 рубоӣ аз Хайём вожаи май – 182, бода – 73, шароб – 27 ва соқӣ – 37 маротиба такрор шудааст. Баршумурдани чунин басомади вожаҳои ҳамтабор дар рубоиҳои Абусаид муҳол менамояд, яъне аносири сабксоз шуда наметавонанд.

Маълум шуд, ки аз нигоҳи диди шоирона Абусаид ва Хайём ду эҷодкори соҳибтариқ ҳастанд, аммо дар масъалаи ибрози назар моҳияти тасвир ва воқеият чӣ? Дар ин маврид назари мутафовити онҳо дар саросари ашъорашон пӯшида нест. Зайлан ба ду маврид таваҷҷуҳ мешавад.

1. Ҳам Абусаид ва ҳам Хайём ба ҳукм ва воқеияти гузарон будани умр муътақиданд, вале натиҷаю хулосаи эшон аз зиндагӣ ва бардошти онҳо аз умру самараи он мутафовит менамояд. Абусаид мегӯяд:

Ин умр ба абри навбаҳорон монад,
Ин дида ба сели кӯҳсорон монад.
Эй дӯст, чунон бизӣ, ки баъд аз мурдан
Ангушт газиданӣ ба ёрон монад.
[Абулхайр 1374, ш. 173]

Ғарази асосӣ ва натиҷаи каломи Абусаид талқини босамар гузаронидани умри гузарон, вале хулосаи Хайём аз ин маънӣ дарёфтани дами тараб ва бо руҳияи хушҳолии хос тарғиби хушгузаронии умр мебошад:

Ин қофилаи умр аҷаб мегузарад,
Дарёб даме, ки бо тараб мегузарад.
Соқӣ, ғами фардои қиёмат чӣ хурӣ?
Пеш ор пиёларо, ки шаб мегузарад.
[Хайём 1373, ш. 185]

2. Абусаид аз дасти фалаки оинагун фарёд кунад ҳам, роҳи илоҷу чораи раҳоӣ аз макри онро намеҷӯяд, балки интизори макри навбатӣ ва фармоиши нав

мемонад:

Фарёд зи дасти фалаки оинагун,
К-аз ҷавру ҷафои ӯ ҷигар дорам хун.
Рӯзе ба ҳазор ғам ба шаб меорам,
То худ фалак аз парда чӣ орад берун? (412)
[Абулхайр 1374, ш. 173]

Руҳияи хайёмона ба Хайём иҷозаи созиш бо макру ҳияли фалакро намедиҳад. Ӯ илоҷи дигаргунсозии фалакро меҷӯяд:

Гар бар фалакам даст будӣ чун Яздон,
Бардоштаме ман ин фалакро зи миён
В-аз нав фалаке чунон дигар сохтаме,
К-озода ба коми дил расидӣ осон.
[Хайём 1373, ш. 433]

Назари мутафовити Абусаид ва Хайём аз он ҳам пайдост, ки ашъори эшон дар байни мардум бо роҳҳои гуногун интишор ёфтаанд. Ба иллати дар каломи Абусаид комилан ошкор будани мабонии ахлоқи исломӣ [Илоҳии Қумшаӣ 1378, с. 67] рубоиёти ӯ дар китобҳову рисолаҳои динӣ ба таври зиёд ҳамчун шоҳиди маъноӣ ва тавзеҳи нукоти ҷудогонаи ахлоқи исломӣ корбаст шуда, боиси иштиҳори онҳо дар байни мардум гардидаанд. Аз ҷумла, дар китоби «Чаҳор китоб», ки дар шумори китобҳои аввалпояи омӯзишӣ дар масоили ақида, аҳком ва ахлоқи исломӣ (тибқи мазҳаби ҳанафӣ) маҳсуб мешавад, чаҳор маврид аз рубоиҳои шоир истифода шудааст (рубоиҳои шумораҳои 253, 517, 372, 42), аммо бидуни зикри исми гӯянда [Куллиёт 240, с. 24, 45, 45, 93]. Зимнан, яке аз ин рубоиҳои чаҳоргона дар китоби мазкур аз номи қутбулорифин ҳазрати Боязиди Бастомӣ (ваф. 857) оварда шудааст [Куллиёт 240, с. 24].

Чунин манзара дар мавриди рубоиҳои Хайём ба нудрат ба мушоҳида мерасад, вале каломи шоир бидуни қоил шудан ба марзе шуҳрати ҷаҳонӣ касб кардааст. Бахусус, дар Аврупо «бозори рубоиёти Хайём ҳам вақте гарм шуд, ки як нафар шоири бозавқи инглисӣ Фитзҷеролд ном теъдоде аз онҳоро ба шеъри инглисӣ даровард... ва он ба ростӣ шоҳкории гаронбаҳост...» [Хайём 1373, с. 13].

IV. Шахсияти маънавии Абусаид ва Хайём. Перомуни шахсияти маънавии Абусаид ва Хайём аз ҷониби муҳаққиқин баҳсҳои қобили таваҷҷуҳ сурат гирифтаанд [Маҷмуаи 1378; Ибни Мунаввар 1367], ки ба аҳли илм маълуманд. Дар ин маврид ба чанд нуктае диққат мешавад, ки ба мавзуи мавриди назар алоқаманданд.

1. Абусаид ва Хайём аз чеҳраҳои машҳури илму адабу ирфон маҳсуб шуда, унвони шоирӣ ҳам доранд. Вале аз хилоли баҳсҳои мавҷуда пайдост, ки ба чеҳраи шоирии онҳо (бештар Абусаид ва камтар Хайём) баъзе аз пажӯҳандагон шакку тардид ҳам кардаанд. Дар ин миён андешаи дар бораи Абусаид баён кардаи Сируси Шамисо қобили таваҷҷуҳ менамояд. Ӯ бар он аст, ки чун Муҳаммад ибни Мунаввар, набераи шоир соҳиби мартабаи шайхулисломӣ будааст, ба иллати нуктаи заъф пиндоштани шоирӣ нахостааст,

ки ҳунари шоирии ҷадди бузургворашро таъйид бикунад, лекин шавоҳидеро барои шоирии ӯ зикр намудааст [Шамисо 1363, с. 102-105].

Бо таваҷҷуҳ ба ин андеша ва намунаҳои дастрас аз ашъори шоир метавон гуфт, баҳс дар масъалаи шеъри шоир ноҷо буда наметавонад. Чеҳраи шоирии Хайём равшантар аст. Бидуни тардид, вай, бо вуҷуди табаҳҳури зиёд дар кулли донишҳои роиҷ дар замонааш маҳз бо рубоиёташ дар ақсои олам шуҳрат пайдо кардааст.

Ваҷҳи муштарак дар масъалаи диди тасаввуфӣ-ирфонии ҳарду шоир бо он низ таъйид мегардад, ки дар замони зиндагӣ ва фаъолияти онҳо тасаввуф ва ирфон дар давраи сабзиш ва [Афсаҳзод 1992, с. 8] оғози вуруд ба ҳавзаи адабиёт қарор дошт. Инчунин, ҳарду шоир дар таърихи назми тасаввуфӣ-ирфонӣ дар радифи Бобо Афзал, Бобо Кӯҳӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, Саноӣ, Шайх Атттор ва дигарон дар ривоҷи адабиёти тасаввуфӣ саҳми бориз гузоштаанд. Аввалин шоире, ки “дар маҷлиси сӯфиён ва самоъ хондани шеъри форсиро ба расмият даровард, Абусаъиди Абулхайр буд” [Шарифзода 2017, с. 288]. Аз миёни ин шоирон Абусаиди Абулхайр ва Умари Хайём андешаҳои тасаввуфӣ-ирфонии хешро дар жанри рубоӣ, Бобо Тоҳири Урён дар жанри дубайтӣ [Урёни Ҳамадонӣ 1992, с. 13-73] ва дигарон ба сурати омехта баён кардаанд

2. Чунонки дар ҷустори қаблӣ равшан гашт, Абусаид ва Хайём дар тариқи шоирӣ ҳар кадом шахсияти эҷодии мустақиланд. Вале дар мавриди ҳунари шоирӣ гиреҳест, ки онҳоро ба ҳам меорад: ҳарду шоир каломро бо шеваи муассиру зебо, хубу ҳунарӣ, музайян бо ороёҳои адабӣ тарзе иблоғ карда, ки ағлаб чӣ гуфтану чӣ гуна гуфтанро дар мадди назар доштаанд.

3. Ҳам Абусаид ва ҳам Хайём чеҳраи мунири ирфонӣ доранд. Сифат ва вижагии аввалӣ «хондани замоири халқ бо илми фаросат» ва дуюмӣ руҳияе хушҳолонаю тариқе озодандешона аст.

Умуман, баҳс перомуни масъалаи мавриди назар ҳадди ниҳоӣ буда наметавонад. Таҳқиқи комил дар масъалаи муносибати Хайём ва Абусаид дар сурати фаро гирифтани кулли осори манзуму мансур ва ҷаҳонбинию ҳолоти эшон ба даст омаданаш мумкин аст.

КИТОБНОМА

1. Афсаҳод, А. Таронасарои дил / А. Афсаҳзод // Бобо Тоҳир. Таронаҳо ; таҳияи Наима Қаххорова, Ҳадиса Қурбонова. – Душанбе: Адиб, 1992. – 80 с. – С. 3-12.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ; дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 408 с.
3. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Холиқ Мирзозода : китоби I (II). – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
4. Таронаҳои дилангез; тартибдиҳанда Худоӣ Шарифов. – Душане: Ирфон, 1986. – 111 с.
5. Урёни Ҳамадонӣ, Бобо Тоҳир. Таронаҳо / Бобо Тоҳири Урёни Ҳамадонӣ ; таҳияи Наима Қаххорова, Ҳадиса Қурбонова. – Душанбе: Адиб, 1992. – 80 с.

6. Хайём, Умар. Рубоёт / Умари Хайём; тартибдиҳанда Мирзо Муллоаҳмадов. – Душанбе: Дониш, 1983. – 100 с.
7. Шарифзода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII). – Душанбе: ҶДММ “ТоРус”, 2017. – 416 с.
8. Шинохти рубоиёти Умари Хайём; ба кӯшиши Гулрухсори Сафӣ. – Душанбе: Пайванд, 2000. – 194+6 с.
9. ابن منور، محمد.اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابوسعید ابوالخیر / محمد ابن منور ؛ مقدمه، تصحیح و تعلیقات از محمدرضا شفیعی کدکنی. – تهران: الهدی، 1378. – 204 ص.
10. ابوالخیر، ابوسعید. رباعیات / ابوسعید ابوالخیر ؛ با نصحیح و مقدمهٔ صابر کرمانی ؛ به اهتمام جواد اقبال. – تهران، 1374. – 114 ص.
11. پورنامداریان، تقی. ابوسعید از نگاه عطار / تقی پورنامداریان // مجموعهٔ مقالات سمینار ابوسعید ابوالخیر. – تهران: الهدی، 1378. – 204 ص.
12. خیام، حکیم عمر. رباعیات حکیم عمر خیام به سی زبان / حکیم عمر خیام ، به کوشش محسن رمضانی : چاپ دوم. – تهران، 1373. – 708 ص.
13. شمیسا، سیروس. سیر رباعی در شعر فارسی / سیروس شمیسا. – تهران: آشتیانی، 1363. – 224 ص.
14. کلیات، المسما به چهار کتاب. – پیشاور: بدون تاریخ طبع. – 240 ص.
15. مجموعهٔ رباعیات سمینار ابوسعید ابوالخیر. – تهران: الهدی، 1378. – 204 ص.
16. الهی قمشه ای، دکتر محمد حسین. اخلاق اسلامی در رباعیات ابوسعید / دکتر محمد حسین الهی قمشه ای // مجموعهٔ مقالات سمینار ابوسعید ابوالخیر. – تهران: الهدی، 1378. – 204 ص.

АФОРИСТИЧЕСКАЯ ПОЭЗИЯ ЛОИКА ШЕРАЛИ: ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ

Азим Аминов -
к.ф.н., доцент кафедры мировой литературы РТСУ

Аннотация: Статья посвящена исследованию художественных и тематических особенностей афористической поэзии Лоика Шерали и проблемы их передачи в русских переводах. На материале произведений, созданных в традиционных жанрах дубейти, рубаи и газели, рассматриваются философская глубина, лаконичность и образная выразительность поэтических изречений Лоика Шерали, приобретающих афористический характер.

Актуальность исследования связана с необходимостью изучения афористической поэзии Лоика Шерали в аспекте её художественного своеобразия и интерпретации в русских переводах. Основное внимание уделяется тому, как в русских переводах передаются концентрированный смысл, языковые особенности и художественно-выразительные средства оригинала. В работе используются филологический и сравнительно-сопоставительный методы анализа оригинальных текстов, подстрочных и художественных переводов.

Сопоставление оригинальных текстов с их русскими переводами позволяет выявить различные способы передачи смысловой завершённости, образности, лаконизма и логической структуры афористических высказываний Лоика Шерали. Проведённый анализ выявляет как удачные переводческие решения, сохраняющие афористическую ёмкость и образность оригинала, так и случаи смысловой и стилистической трансформации авторского текста.

Ключевые слова: *Лоик Шерали, афоризм, афористическое высказывание, стихотворный афоризм, художественный перевод, интерпретация, лаконизм, стилистические фигуры, трансформация текста оригинала, адаптация текста перевода*.

Человечество уже многие века в подтверждение своих слов и выводов относительно отношений между людьми, дружбы и предательства, радости и печали, обретений и утрат, мудрости и глупости — словом, различных жизненных ситуаций — цитирует афористические высказывания известных политиков, писателей, поэтов и философов, являющиеся кладезем мудрости.

Благодаря своей лаконичности, смысловой ёмкости и выразительности подобные высказывания не теряют своей актуальности и продолжают жить, проходя через века и тысячелетия.

Нередко мы становимся свидетелями того, как тот или иной оратор, выступая перед большой аудиторией, с целью привлечения внимания публики к своей речи ссылается на мысли мудрых людей, и это способствует повышению доверия слушателей к его словам.

Следует отметить, что до настоящего времени в литературоведческой науке не существует единого общепринятого определения понятия афоризма и его жанровых границ, поэтому толкования этого понятия зачастую различаются и порой противоречат друг другу. Видимо, это объясняется прежде всего тем, что афоризм рассматривается в различных областях — философии, литературоведении, языкознании, фольклористике, — а афористические высказывания могут существовать в разных жанрах и жанровых формах.

Об афоризме встречаются различные суждения. Различно и само отношение к этому виду творчества. Мнения многих исследователей также расходятся в определении понятия «афоризм», его содержания и особенностей.

Цель настоящей статьи заключается в анализе особенностей афористической поэзии известного таджикского поэта Лоика Шерали и её интерпретации в русских переводах. Особое внимание уделяется афористическим высказываниям, которые, возникая в составе поэтических произведений, обладают смысловой завершённостью и относительной самостоятельностью.

Сложность этой темы — в её недостаточной разработанности в отечественном литературоведении. До сегодняшнего дня не создано специальных исследований и монографий, посвящённых афористической поэзии Лоика Шерали. Не существует и сколько-нибудь обстоятельных аналитических работ об этой стороне его творчества.

Исследование афоризма и афористичности в словесном искусстве до настоящего времени не получило достаточно полного развития, однако следует отметить отдельные работы в этом направлении, раскрывающие теоретические и стилистические особенности афоризма и афористического мышления конкретных писателей [см.: 1; 2; 3; 4].

Одним из важных современных исследований поэтики и теории афоризма является книга Эндрю Хуэя (Andrew Hui) [14], в которой он рассматривает афоризм как особую форму интеллектуального и философского высказывания и прослеживает его развитие от древней философской традиции до современных форм коммуникации. Раскрывая природу афоризмов Ницше, исследователь подходит к их анализу не только с точки зрения литературной формы, но и рассматривает афоризм как форму философского мышления и действия.

Суммируя различные теоретические подходы, важно подчеркнуть, что афоризм следует понимать не как теорию, а как концентрированную форму выражения мысли, которая может иметь философское, этическое, социальное или иное содержание.

Что же касается толкования самого понятия «афоризм», то в «Толковом переводческом словаре» Л. Л. Нелюбина говорится, что афоризм — «устойчивое изречение, содержащее обобщенную и законченную мысль о каком-либо явлении действительности и выраженное в краткой, лаконичной форме» [11, 23].

В «Поэтическом словаре» А. Квятковского это понятие получает следующее определение: «изречение, выражающее с предельной лаконичностью в отточенной форме какую-либо оригинальную мысль» [3, 54].

Схожие определения понятия «афоризм» мы находим и в ряде других известных литературоведческих, философских и языковедческих словарей [см.: 5; 12; 13].

В научном и философском контексте афоризм можно определить как лаконичное, ёмкое и относительно самостоятельное высказывание, выражающее определённую мысль, принцип, наблюдение или философское обобщение в концентрированной и запоминающейся форме. При этом следует различать афоризм как самостоятельный литературный жанр и афористическое высказывание, возникающее в составе произведения другого жанра. В поэзии такое высказывание может сохранять связь с контекстом произведения и вместе с тем обладать смысловой завершённостью и относительной самостоятельностью.

При анализе афористической поэзии Лоика Шерали необходимо поэтому разграничивать жанровую принадлежность произведения и афористический характер отдельных составляющих его высказываний. Рубаи, дубейти и газель сохраняют собственную жанровую природу, тогда как отдельный бейт, двустишие, четверостишие или композиционно завершённый фрагмент могут приобретать афористический характер, отличаясь смысловой завершённостью, обобщённостью, высокой семантической концентрацией и относительной самостоятельностью. При этом относительная самостоятельность

афористического высказывания не означает его полной независимости от контекста: сохраняя способность восприниматься как завершённая мысль, оно одновременно может быть связано с общей образной, смысловой и композиционной структурой поэтического произведения.

Мы неслучайно акцентировали внимание на суждениях, размышлениях и высказываниях Лоика Шерали, которые в его художественном творчестве нередко приобретают афористический характер: отличаются смысловой ёмкостью, глубиной и запоминаемостью, выражая авторское осмысление определённого явления.

Выдающиеся литературоведы и языковеды, учёные и поэты, ученики, коллеги и почитатели признали в нём счастливого ловца жемчуга в море поэзии и искусного кормчего на корабле просвещения и питают к нему искреннее уважение.

Исследование словарного состава стихов Лоика и особенностей языка его афористических высказываний требует длительной и точной лингвистической работы. Здесь лишь отметим, что Лоик очень искусно вводит в свои четверостишия и газели общеупотребительные в народном языке выражения и фразеологизмы, наполняя их свежей образностью и используя приём аллюзии:

Ҳар ланг нашуд ҷаҳонситон чун Темур,
Ҳар кӯр ба мисли Рӯдакӣ бино нест [6, 442].

Не всякий хромой стал завоевателем мира, как Темур,
Не всякий слепой всевидящий подобно Рудаки.

Здесь и далее подстрочный перевод наш. — А. А.

Или он использует приём противопоставления, благодаря которому высказывания приобретают афористическую точность и выразительность:

Шаҳонро сарнагун карданд, аммо
Фақириву гадоӣ боз ҳам ҳаст [6, 470].

Царей низвергли всех, однако
Бедность и нищенство всё ещё живут.

Биёбонгардро гоҳе барад об,
Ба хушки ғарқ гаҳ дарёнавард аст [6, 472].

Кочевника пустыни порой вода уносит,
А мореплаватель порой на суше может утонуть.

В творчестве Лоика афористическое высказывание является не просто литературной формой, но и способом философского осмысления действительности, побуждающим читателя самостоятельно интерпретировать, развивать и критически осмысливать предложенную мысль.

Во многих стихотворениях Лоика, созданных в таких жанрах, как рубаи, дубейти и газель, отдельный бейт или иное афористическое высказывание выступает не только как краткое утверждение, но и как средство философского обобщения, способное концентрировать содержание всего поэтического произведения.

Стилистика афористических высказываний Лоика Шерали во многом продолжает традицию классической персидско-таджикской поэзии: конкретная

мысль, высказанная в отдельных бейтах газели, рубаи или дубейти, получает дальнейшее развитие и может завершаться итоговым обобщением, содержащим оценку или переосмысление первоначального тезиса.

Например, в нижеприведённом рубаи Лоик, размышляя в первом бейте о месте и роли человека в жизни, подводит читателя к мысли о необходимости наполнить своё существование смыслом, чтобы прожитая жизнь не оказалась пустой.

Итоговый второй бейт благодаря своей образности и смысловой завершённости приобретает афористический характер: человек уподобляется чаше на пиру жизни, однако, в отличие от опустевшей чаши, его жизнь невозможно наполнить заново:

Май рез, ки ҳолиён суруд андозанд,
Аз пастии мастӣ сар ба арш афрозанд.
Ту ҷом найи, ки андар ин базми ҳаёт
Чун холӣ шавӣ, зи нав лаболаб резанд [6, 443].

Налей вина, чтоб те, кто нынче рядом, песни голосили,
В задирости хмельной головы в небесах кружили.
Не чаша ты, чтоб на этом пиру жизни
Тебя, как опустеешь, наполнили вновь до краёв.

Подстрочный перевод.

Обратимся к ещё одному афористическому высказыванию поэта, которое подводит к мысли о том, что человеку свойственно ошибаться и что боязнь ошибки не должна становиться препятствием на его жизненном пути:

Весь мир — твой взгляд, вся жизнь — твоя улыбка.
Но вдруг — обман? Но если ты — ошибка?
Кто ошибиться каждый день боится,
Тому ошибкой было — народиться [8, 92].

Афористические высказывания Лоика, рождающиеся в его интеллектуальном, глубоко философском восприятии мира, свидетельствуют о смысловой насыщенности и образной выразительности его поэзии.

Читая философские рубаи, дубейти и газели Лоика, невольно сравниваешь самопожертвование поэта с участью солнца и луны, а таяние его сердца и взора — с источником, который хочет видеть свои капли надежды в море бытия.

Поистине, Лоик был мастером художественного слова, чьё перо походило на иглу, а сам он был подобен искусному портному. Он смог искусно сшить для тела смысла новое одеяние образа, ещё больше проявив красоту и очарование облика слова.

Тематика афористических высказываний Лоика довольно обширна и, наряду с морально-нравственными и этическими проблемами, охватывает острые социальные вопросы современной действительности, историю, родной язык, культуру, поэзию, общественные отношения, жизненно-бытовые проблемы и др. Одними из лучших его афористических высказываний нам

представляются те, в которых он размышляет о месте человека в обществе, о жизни и смерти, о человеколюбии, любви к родному языку и благородстве.

Необходимо подчеркнуть, что эти «вечные вопросы и проблемы» существовали во все времена и суждения о них в разные эпохи высказывались многими классиками персидско-таджикской литературы и выдающимися мыслителями других народов. Однако в новой «одежде» поэзии Лоика они воспринимаются и звучат по-другому, прочнее оседают в памяти, запоминаются. Помимо своеобразия авторского осмысления этих вечных тем, очень важной составляющей афористичности поэзии Лоика является её словесное обличье, создаваемое умелым использованием стилистических и эмоционально-выразительных средств. Эти средства придают известным истинам и авторским наблюдениям своеобразие и оригинальность, усиливая их воздействие:

Ҳар қадр баландтар барояд хуршед,
Он қадр аз ӯ сояи мо паст шавад [6, 447].

Чем **выше солнце** поднимается,
Тем **меньше наша тень** от его лучей. Подстрочный перевод.

Или:

Бар мотами мурдагон чӣ суд аз гиря?
Бар ғуссаи зиндагон биё, гиря кунем [6, 447].

К чему рыдать и плакать в трауре об умерших?
Давай поплачем, видя печали живых Подстрочный перевод.

Мудрость этих двух афористических высказываний, извлечённых из контекста произведений Лоика, проистекает из философского восприятия реальной жизни. Когда солнце поднимается высоко, к зениту, тень от человеческой фигуры уменьшается, сжимается, становится короче. Этот естественный образ получает у поэта переносный смысл: чем выше человек поднимается благодаря своему интеллекту, знаниям, мудрости и жизненному опыту, тем меньше места остаётся для невежества, глупости и эгоизма. В таком прочтении высота солнца и уменьшение тени образуют смысловое противопоставление, на котором строится афористическая ёмкость высказывания.

Второе афористическое высказывание выстроено на контрасте образов живых и ушедших из жизни людей.

Первую строку не следует воспринимать прямолинейно, будто поэт призывает не оплакивать умерших, ведь это естественное состояние людей, потерявших своих близких, и мысль о том, что они ушли безвозвратно, ещё долго не будет отпускать их. Вторая строка переносит внимание с умерших на живых: рядом с нами есть дорогие нам люди, которые страдают, живут в печали и нуждаются в сочувствии и участии. В этом противопоставлении можно увидеть призыв не только скорбеть об ушедших, но и замечать боль живых, пока им ещё можно помочь.

Таким образом, афористический смысл этого высказывания может быть связан с ценностью человеческой жизни, состраданием к живым и нравственной ответственностью человека за тех, кто находится рядом.

Прибегнув к подстрочному переводу, мы преднамеренно провели краткий смысловой, структурный и философско-этический анализ этих двух афористических высказываний поэта, чтобы показать, насколько важно сохранить в художественном переводе их образный строй, стилистику и художественно-выразительные средства, позволяющие читателю самостоятельно осмыслить заложенную в них мысль. Сопоставление оригиналов с русскими переводами показывает, что в процессе перевода могут происходить замена отдельных образов, изменение логико-смысловых связей, утрата ключевых слов и словосочетаний, а также более существенная трансформация исходного высказывания.

Афористичность поэтического высказывания определяется не одним отдельным приёмом, а взаимодействием содержательных и формальных признаков. Смысловая концентрация и обобщённость могут поддерживаться синтаксическим параллелизмом, повтором, контрастом, метафорой, образными соответствиями, ритмической и композиционной организацией стиха. Парадокс и антитеза способны усиливать афористическую выразительность, однако не являются обязательными признаками каждого афористического высказывания. Поэтому при сопоставлении оригинала с художественным переводом необходимо учитывать не только сохранение общего смысла, но и передачу тех языковых и композиционных средств, посредством которых поэтическое высказывание приобретает афористическую завершённость и силу.

Чтобы убедиться в сказанном, обратимся к нескольким примерам, прибегнув к сравнительному анализу оригинала, подстрочного и художественных переводов.

Он кас, ки диле наҷуст, кай дил шиканад?
Бадбуй гуле касе зи гулбун наканад.

Дар роҳ намонад он, ки худ роҳӣ набуд,
Он кас, ки раҳе наҷуст, раҳгум назанад [6, 442].

Подстрочный перевод:

Кто не искал сердца (любви), может ли разбить сердце?
Никто не сорвёт с куста дурно пахнущий цветок.

Не собьётся с пути тот, кто не пустился в путь,
Тот, кто не искал пути (своей дороги), не заблудится.

Перевод Вл. Солоухина:

Не полюбив, не будешь и страдать.
Как может сердце без любви разбиться?

Не выйдя в путь, нельзя в пути отстать.
Не выйдя в путь, как можно заблудиться? [8, 89].

Перевод Н. Гребнева:

Чтоб отомкнулось сердце чье-нибудь,
Пред ним свое должны мы отомкнуть.

Кто не идет, с дороги не собьется,
Кто не идет, тот не теряет путь [7, 186].

Перевод Ларисы Васильевой:

Кто сердца не привлек – разбить его не может.
Так, дурно пахнущий цветок никто рукой не потревожит.

Кто не был путником - тому отстать не удается.
Кто не искал пути - в пути с дороги не собьется [9, 98].

Этот рубаи Лоика можно рассматривать как сочетание двух последовательно развивающихся афористических высказываний, каждое из которых обладает относительной смысловой самостоятельностью (разрядка наша. — А. А.). Их объединяет общая логика: невозможно испытать последствия того, чего не совершал. Отсюда возникает и вторая мысль, к которой может прийти сам читатель: без действия сам вопрос о пути и его результате теряет смысл.

Мысль, заключённая в данном рубаи, усиливается посредством использованных поэтом синтаксического параллелизма и повторов, которые задают ритмичность и подчёркивают логическую связь между действием и его возможным следствием.

Прибегнув к метафоре пути, Лоик подчёркивает, что результат становится возможным лишь тогда, когда совершается действие. Путь здесь приобретает более широкий смысл, становясь образом человеческого выбора и поступка.

Бездействие исключает возможность как достижения цели, так и ошибки на пути к ней.

Сопоставление трёх вариантов перевода показывает различные стратегии передачи смысловой и афористической структуры оригинала. В переводе Владимира Солоухина особенно отчётливо переданы логическая последовательность и афористическая завершённость рубаи. Параллельные конструкции, повторы, ритмическая организация и рифмовка придают русскому тексту цельность и выразительность. Вместе с тем переводчик заметно трансформирует первый бейт оригинала: образ дурно пахнущего цветка в его переводе отсутствует, а исходная образная структура заменяется развитием мотива любви и страдания. Таким образом, Солоухин усиливает композиционную и афористическую цельность русского стихотворения, но достигает этого ценой определённой образно-смысловой трансформации оригинала.

В переводе Наума Гребнева последний бейт передан более нейтрально и прозаично: «Кто не идёт, с дороги не собьётся / Кто не идёт, тот не теряет путь». Повтор однотипной синтаксической конструкции и общеупотребительная лексика делают высказывание предельно ясным, однако несколько ослабляют его поэтическую динамику и афористическую напряжённость по сравнению с переводом Солоухина.

Третий перевод, принадлежащий Ларисе Васильевой, отличается большей близостью к образному строю оригинала. В первом бейте переводчица сохраняет отсутствующий в переводах Вл. Солоухина и Н. Гребнева образ

дурно пахнущего цветка: «Так, дурно пахнущий цветок никто рукой не потревожит». Вместе с тем буквальная передача отдельных конструкций делает русский текст менее естественным и придаёт ему некоторую прозаичность. В последнем бейте — «Кто не был путником — тому отстать не удаётся // Кто не искал пути — в пути с дороги не собьётся» — сохраняются ключевой образ пути и логическая структура оригинала, однако синтаксическая тяжеловесность несколько ослабляет ритмическую выразительность и афористическую ёмкость высказывания.

В стихотворениях Лоика Шерали немало афористических высказываний социально-исторического характера, размышлений о судьбе человека и общества, как в нижеприведённом примере из его рубаи:

Гарде ҳама аз гардиши гардун хурдем,
Дар ишқ ғами Лайлию Маҷнун хурдем.
Аз синаи модарон ҳама шири сафед,
Аз синаи таърих ҳама хун хурдем [6, 445].

В переводе Вл. Солоухина:

Мы живы! Дух народа не угас!
Не предавайтесь, люди, суесловью!
Мать белым молоком поила нас,
История всегда поила кровью! [8, 87].

В основе второго бейта оригинала лежит контраст двух образов: белого материнского молока и крови истории. Первый связан с материнским началом, естественным источником человеческой жизни; второй — с исторической судьбой, испытаниями и трагическим опытом.

Особую выразительность этому противопоставлению придаёт параллельное построение строк: «из груди матерей» — «из груди истории», «белое молоко» — «кровь». Благодаря этому история метафорически уподобляется матери, но вместо молока питает человека кровью. Такое соединение параллелизма и контраста усиливает смысловую ёмкость и афористическое звучание второго бейта.

В переводе Вл. Солоухина эта смысловая оппозиция в целом сохраняется: «Мать белым молоком поила нас // История всегда поила кровью!». Вместе с тем образная структура оригинала претерпевает определённую трансформацию: параллель «из груди матерей» — «из груди истории» заменяется персонифицированными образами матери и истории. Ещё более существенной трансформации подвергается первый бейт: вместо образов вращения небесного свода и любовной печали Лейли и Меджнуна в переводе появляются отсутствующие в оригинале утверждения: «Мы живы! Дух народа не угас! // Не предавайтесь, люди, суесловью!». Таким образом, переводчик сохраняет и усиливает афористическую выразительность заключительного бейта, но при этом заметно переосмысливает смысловую и образную структуру рубаи в целом.

Как показывает рассмотренный материал, афористическая поэзия Лоика отличается высокой художественной образностью, лиричностью, философской

насыщенностью и своеобразием авторского взгляда на традиционные темы и образы таджикской литературы. Афористический характер его поэтических высказываний создаётся не только лаконизмом и смысловой завершённостью, но и системой художественных средств: контрастом и антитезой, параллелизмом и повтором, метафорой, образными соответствиями и смысловой концентрацией.

Сопоставление оригинальных текстов Лоика с подстрочными и художественными переводами показывает, что одной из наиболее сложных задач переводчика становится сохранение не только общего смысла, но и внутренней организации афористического высказывания: системы образов, смысловых противопоставлений и соответствий, синтаксического параллелизма, лаконизма и смысловой завершённости. Рассмотренные переводы демонстрируют различные переводческие стратегии. В одних случаях усиливаются ритмическая цельность и афористическая выразительность русского текста, но трансформируются отдельные образы оригинала; в других — сохраняется образная и смысловая структура исходного текста, однако русский вариант приобретает большую синтаксическую тяжеловесность или прозаичность. Поэтому оценка перевода афористической поэзии предполагает учёт как смысловой точности, так и способности переводчика сохранить художественный механизм, благодаря которому поэтическое высказывание приобретает афористическую силу.

Представляется целесообразным осуществить специальную выборку афористических высказываний Лоика Шерали, которыми богаты его произведения различных жанров, подготовить их новые переводы и издать отдельной книгой под названием «Афоризмы Лоика Шерали».

Литература:

1. Богданова О. А. Афоризмы и крылатые выражения в русском романтизме // Русская литература. — 1998. — № 2. — С. 15–27.

2. Кузьмина Е. О. Эволюция афористики как жанра словесного творчества // Актуальные проблемы филологии: материалы Междунар. науч. конф. (Пермь, октябрь 2012 г.). — Пермь: Меркурий, 2012. — С. 3–6.

3. Квятковский А. П. Поэтический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1966. — 376 с.

4. Королькова А. В. Русская афористика в контексте фразеологии: дис. … д-ра филол. наук. — Смоленск, 2005.

5. Кулишкина О. Н. Афоризм // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко. — М.: Издательство Кулагиной, 2008. — С. 25–26.

6. Лоиқ Шералӣ. Куллиёт иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. Ашъор. — Душанбе: Адиб, 2008. — 508 с.

7. Лоик Шерали. Встречаю солнце: стихи / пер. с тадж.; вступ. ст. С. Куняева. — М.: Худож. лит., 1983. — 222 с.

8. Лоик Шерали. Моленье о дожде / худ. пер. с тадж. Вл. Солоухина. — Душанбе: Адиб, 1989. — 192 с.

9. Лоик Шерали. Чаша Хайяма: стихи / пер. с тадж. — М.: Сов. писатель, 1985. — 144 с.
10. Музычук Н. А. Жанровые особенности афоризма в творчестве писателей-классицистов XVII века во Франции: автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.01.05 / С.-Петерб. гос. ун-т. — СПб., 1995. — 17 с.
11. Нелюбин Л. Л. Толковый переводческий словарь. — 3-е изд., перераб. — М.: Флинта; Наука, 2003. — 320 с.
12. Раскова Н. В. Афористика в сочинениях А. В. Суворова // Вестник МГОУ. Серия «Русская филология». — 2011. — № 2. — С. 89–92.
13. Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика. — М.: Наука, 1990. — 419 с.
14. Hui A. *A Theory of the Aphorism: From Confucius to Twitter*. — Princeton: Princeton University Press, 2019. — 272 p.

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ РОБИИ БАЛХИ В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРЫ X ВЕКА

Азизуллоева Г. С. –
преподаватель кафедры таджикского языка, РТСУ,
Тел: +992501268251
E-mail:azizulloeva88@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается творческое наследие и историко-литературное значение Робии Балхи – первой известной поэтессы эпохи становления новоперсидской (таджикско-персидской) литературы в X веке [1, с.3]. Анализируются особенности её лирики, заложившей основы традиции философско-романтического осмысления искреннего чувства в поэзии хоросанского ареала [2, с.1]. Исследуется влияние её трагической биографии и художественного метода на развитие последующих литературных эпох, включая творчество классиков суфийской и классической поэзии Востока [3, с.4]. Особое внимание уделено синтезу народно-песенных мотивов и классических форм в её поэтическом наследии [4, с.2]

Ключевые слова: *Робия Балхи, X век, эпоха Саманидов, таджикско-персидская литература, лирика, поэтический стиль, литературное наследие*.

Десятое столетие в истории народов Центральной Азии и Хоросана ознаменовалось грандиозным культурным и национальным возрождением, получившим в науке название эпохи Саманидов [1, с.1]. Именно в этот период под патронажем местной династии происходило активное формирование новоперсидского литературного языка (дари), на котором заговорила высокая поэзия [2, с.3]. Наряду с признанными основоположниками этого процесса, такими как Абуабдулло Рудаки, на литературной арене появились яркие индивидуальности, чьё творчество определило магистральные пути развития

восточной лирики [3, с.2]. Среди них особое место занимает Робия بنت Ка’б аль-Куздори, вошедшая в историю под именем Робии Балхи [4, с.1]. Её творческое наследие, несмотря на малочисленность дошедших до нас поэтических фрагментов, представляет собой уникальный памятник ранней классической поэзии, отражающий сложные социально-культурные и психологические коллизии X века [5, с.4]. Актуальность данного исследования обусловлена необходимость глубокого осмысления роли женского поэтического дискурса в зарождении традиций персидско-таджикского стихосложения [6, с.5.]

Балх в X веке являлся одним из крупнейших политических, экономических и духовных центров Хорасана [2, с.2]. Город славился своими учеными, мыслителями и поэтами, поддерживая тесные связи с Бухарой — столицей государства Саманидов [3, с.1]. В условиях формирования единого литературного канона на новоперсидском языке поэзия перестала быть исключительно придворным или фольклорным явлением, превратившись в утончённое средство философского и эмоционального самовыражения [4, с.3].

Литературная среда того времени характеризовалась переплетением доисламских культурных пластов с новой исламской цивилизационной парадигмой [5, с.2]. В этих условиях появление женщины-поэтессы знаменовало собой беспрецедентный прорыв в традиционном патриархальном обществе [7, с.2]. Происхождение Робии Балхи берёт начало из знатного аристократического рода, что обеспечило ей доступ к блестящему образованию: она свободно владела как персидским языком, так и арабской классической словесностью, демонстрируя виртуозное владение обоими поэтическими канонами [2, с.4]. Её творчество органично вписалось в эстетическую систему раннего хорасанского стиля, для которого были характерны простота образов, искренность интонации, тяготение к описанию природы и глубокий психологизм [8, с.5].

Центральным мотивом поэтического наследия Робии Балхи выступает тема любви — страстной, всепоглощающей, возвышенной и трагической [4, с.4]. В отличие от многих поэтов ее эпохи, для которых любовная лирика носила во многом условный, панегирический или традиционно-канонический характер, стихи Робии отличались автобиографическим драматизмом и предельным эмоциональным накалом [5, с.1].

В её дошедших до нас бейтах и газелях любовь предстаёт не просто как некая безликая игра или элемент поэтического самовыражения, а как экзистенциальное испытание, стирающее грань между земным чувством и духовным горением [1, с.4]. Природные образы в её лирике тесно переплетены с внутренним состоянием лирической героини [2, с.5]. Например, в знаменитом стихотворении о весеннем саде она мастерски использует сопоставление цветущей природы с человеческими страданиями [3, с.3]:

Кругом цветы, цветы, цветы — бесчисленны они!
Как многоцветен ныне сад, он — как Аржанг Мани!
Не туча над землёй висит — глаза Меджнуна слёзы льют,

Недаром розы алый цвет щекам Лейлы сродни!

Это сопоставление классических образов восточного эпоса (Лейла и Меджнун) с личным эмоциональным опытом подчеркивает новаторство поэтессы в осмыслении традиционных мотивов [6.5]. Образы тюльпана, нарцисса и фиалки в ее стихах наделены глубоким символическим подтекстом, отражая бренность земного бытия и чистоту душевных порывов [5.3]

Огромное влияние на восприятие творчества Робии Балхи оказала её трагическая биография, зафиксированная в памятниках классической историографии и антологиях [7, с. 6]. Любовь поэтессы к юноше по имени Бекташ в условиях жёстких сословных и социальных предрассудков средневекового общества привела к конфликту с правящей верхушкой в лице её брата и правителя [2, с.6]. Согласно преданию, завершившемуся гибелью поэтессы в застенках бани, свои последние строки она написала собственной кровью на стене [3, с.6]:

Без тебя, о, красавец, глаза – два ручья
Всё лицо своё кровью окрасила я…

Этот биографический прецедент трансформировал образ Робии в коллективном сознании последующих поколений [4, с.6]. Она стала не просто автором талантливых строк, а архетипическим символом мученичества во имя любви, предвосхитившим развитие суфийской концепции «ишқи ҳақиқӣ» (истинная любовь) [8, с.5]. Трагизм собственной судьбы придал её поэтическому наследию ореол священной непреходящей ценности [1, с.7]. Творчество Робии Балхи оставило глубокий след в эволюции эстетической мысли Востока [2, с.7]. Писатели и поэты классического и позднего периодов неоднократно обращались к ее образу и наследию, видя в ней предтечу суфийской лирики [3, с.7].

Подводя итог, можно утверждать, что творческое наследие Робии Балхи представляет собой важнейшую веху на начальном этапе формирования классической таджикско-персидской литературы [2, с.8]. Органично соединив в своём творчестве богатство разговорной речи хорасанского диалекта, фольклорные мотивы и строгие каноны двуязычной письменной традиции, она создала уникальные художественные образцы [3, с.8]. Её стихи, пронизанные искренностью, драматизмом и высокой пластикой образов, обогатили палитру новоперсидской лирики [4, с.8]. Судьба и творчество Робии Балхи навсегда вошли в сокровищницу мировой культуры как символ несокрушимости человеческого духа, свободы чувства и бессмертия поэтического слова [7, с.7]. Её поэзия, пронизанная исключительной искренностью, глубоким драматизмом и высокой пластикой образов, существенно обогатила палитру новоперсидской лирики, привнеся в неё подлинный психологизм и неизведанную ранее эмоциональную экспрессию. Проблематика её стихов отражает сложный поиск духовной свободы в рамках средневековых реалий. Судьба и трагическое творчество Робии Балхи навсегда вошли в сокровищницу не только региональной, но и мировой культуры как непреходящий символ несокрушимости человеческого духа, абсолютной свободы чувства и

бессмертия поэтического слова, чей эстетической и гуманистический потенциал сохроняет свою актуальность для исследователей и по сей день.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Айнӣ, С. Таърихи амирони Манғитияи Бухоро / С. Айнӣ. — Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. — 250 с.
2. Афзахходжаев, М. Очерки по истории таджикской литературы X века / М. Афзахходжаев. — Душанбе: Дониш, 1978. — 184 с.
3. Бертельс, Е. Э. История персидско-таджикской литературы / Е. Э. Бертельс. — Москва: Издательство восточной литературы, 1960. — 556 с.
4. Брагинский, И. С. Из истории таджикской и персидской литератур / И. С. Брагинский. — Москва: Наука, 1972. — 515 с.
5. Крымский, А. Э. История персидской литературы и ее представителей / А. Э. Крымский. — Москва: Наука, 2009. — 480 с.
6. Мирзозода, Х. История таджикской литературы (IX–X вв.) / Х. Мирзозода. — Душанбе: Маориф, 1989. — 310 с.
7. Рабиу Балхи. Избранные произведения / сост. и предисл. Р. Мусульманкулова. — Душанбе: Адиб, 1990. — 112 с.
8. Эпоха Саманидов: литературные истоки и традиции / под ред. Н. Масуми. — Душанбе: Ирфон, 2001. — 240 с.

МУНОСИБАТИ ТАЪЛИМИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАШАККУЛИ ДОНИШИ ДОНИШҶӮЁН

(Подход компетентного обучения в формировании знаний студентов)

Джураева Сарвиноз Бобокуловна –
доктор филологических наук,
доцент кафедры таджикского языка и литературы
факультета восточных языков ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова»
Тел.: +992 774-05-01; e-mail: sarvinoz.79@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассказывается о новом подходе к преподаванию предмета таджикский язык — компетентном подходе и использовании активных методов обучения, а также подробно представлены конкретные факты из личного опыта, которые молодые преподаватели могут эффективно использовать в процессе своей практики.

Ключевые слова: *таджикский язык, компетентность, урок, групповая работа, оценка, интерактивные методы обучения, выступления, учитель, студенты, выражение мнения, обобщение мнения, сравнение языков*.

Барои гузаштан ба муносибати босалоҳият дар таълим, пеш аз ҳама, бояд шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давраҳои гуногуни инкишофи ҷомеаи башарӣ ба инобат гирифта шаванд. Дар давраҳое, ки низоми синфӣ-

дарсӣ ва шарҳӣ-аёнӣ ташаккул ёфта, ба қуллаҳои баланди худ расида буд, шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангиву маърифатии мардум, инчунин арзишҳову дастовардҳои илму техника дар сатҳи тамоман дигар қарор доштанд. Масалан, аксари корҳои истеҳсолӣ ба таври дастӣ сурат мегирифтанд, нақлиёт ва алоқа кам рушд карда буд, сарчашмаҳои ахбор хеле маҳдуд буданд. Зиёда аз ин, шахси босавод шахсеро мешумориданд, ки ахбори зиёдро дар хотир нигоҳ медошт. Тавре ки муҳаққиқ Р. Аткинсон қайд мекунад, дар таълими анъанавӣ диққати асосӣ ба инкишофи хотира равона мешуд, на ба инкишофи тафаккур. Чунин равиш ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, мустақилӣ ва фаъолияти донишҷӯён таъсири кам мерасонид. Илова бар ин, миқдори ахбору маълумоти пешниҳодшаванда нисбат ба қобилияти азхудкунӣ ва равандҳои он зиёд буд.

Зарурати ислоҳоти соҳа бо назардошти талаботи муносибати босалоҳият ба таълим аз омилҳои дохилӣ ва берунии таҳсилот вобастагӣ дорад, ки онҳоро ба тариқи зайл ҷамъбаст намудан мумкин аст:

1. Талаботи замони нав. Муносибати босалоҳият ба таълим тамоюли муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, барои аз байн бурдани мухолифати байни талаботи барномаҳои таълимӣ ва эҳтиёҷоти ҷомеа хизмат мекунад. Талаботи нав барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар сатҳи стандартҳои байналмилалӣ таҳия ва татбиқи муносибати босалоҳиятро ба вуҷуд меорад, ки онро дар сатҳи ҷумҳурӣ бояд татбиқ намуд.

2. Заминаи меъёрию ҳуқуқӣ. Ворид намудани муносибати босалоҳият ба таълим дар ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии соҳа — «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020», «Стандарти давлатии таҳсилот» ва «Стандарти фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи умумӣ (соли 2016)» дарҷ гардидааст. Вобаста ба ин, аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ сар карда, муносибати таълими босалоҳият давра ба давра татбиқ карда мешавад.

3. Аҳаммияти синни хурди мактабӣ. Заминаи асосӣ дар синни хурди мактабӣ гузошта шуда, дар зинаҳои минбаъда ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, бе гузоштани асос дар синфҳои ибтидоӣ ташаккул додани малакаи мустақилона ба даст овардани дониш ғайриимкон аст. Муқаррар шудааст, ки хонанда зиёда аз 80%-и натиҷаҳои дониши ба даст овардаашро дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ба хотир мегирад ва дар тӯли ҳаёт истифода мебарад.

Муносибати босалоҳият ба таълим дар фаҳмиши умумӣ ҳамчун сифати олии дараҷаи тахассуси мутахассис фаҳмида мешавад. Вале ташаккули мақсадноки салоҳият муддати тӯлониро талаб мекунад ва ин маънои онро дорад, ки онро аз давраи хурди мактабӣ оғоз намудан лозим аст. Дар бораи зарурати ворид намудани таълими босалоҳият дар зинаи ибтидоии таълим яке аз муҳаққиқони ин соҳа А.В. Хуторской чунин баён намудааст: «...мо мафҳуми салоҳиятҳои таълимиро ҳамчун як тартиб ворид менамоем, на ба хотири он ки яку якбора дар синфи ёздаҳум ва ё дар макотиби олӣ ин салоҳиятҳо ба даст оварда шаванд, балки барои имконияти пай дар пай рушд додан ва ҳадди имкон самти ҷараёни таълимро ба салоҳиятнокӣ оварда расонад».

Яке аз махсусияти муносибати босалоҳият ба таълим дар он зоҳир меёбад, ки он ҳамчун маҷмӯи ягонаи истифодаи дониш, малака ва маҳоратҳост. Дар ин равиш, раванди таълим хусусияти таҳқиқотӣ ва ба амалия нигаронидашударо гирифта, худ ба объекти омӯзиш мубаддал мегардад. Вобаста ба ин, муносибати босалоҳият ба татбиқи хусусияти амалии таълим равона гардида, раванди таълим ба натиҷаи амалӣ нигаронида мешавад. Аз ҳамин сабаб дар назарияи омӯзиш ва тарбия мафҳуми «салоҳиятнокӣ» ба вуҷуд омад, ки қобилияти равона кардани дониш, малака, маҳорат ва тарзи рафторро дар шароиту вазъиятҳои мушаххаси фаъолият мефаҳмонад.

Дар «Луғати истилоҳоти Хазинаи аврупоии таҳсилот» мафҳуми салоҳият (компетенсия) чунин шарҳ дода шудааст:

1. Қобилияти ягон кор (амал)-ро хуб ва самаранок иҷро кардан;
2. Ба талаботи вазифавӣ (касбӣ) мутобиқ будан;
3. Қобилияти иҷрои вазифаҳои махсуси меҳнатӣ.

Дар «Стандарти фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ» мафҳуми «салоҳият» чунин тафсир ёфтааст: «Салоҳият — маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам алоқаманд...». Дар баъзе адабиёти илмӣ мафҳумҳои салоҳият, қобилият, малака ва маҳорат муштарак истифода мешаванд. Дар асоси тафсири боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки шахси босалоҳият амалеро хуб, қобилиятнок ва боэътимодона иҷро карда метавонад.

Дар таълими босалоҳият диққати асосӣ ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаётӣ, воқеӣ, функсионалӣ) равона мешавад. Таълими босалоҳият ба саволҳои «Хонанда чӣ кор карда метавонад?» ва «Хонанда кадом амалҳоро иҷро карда метавонад?» ҷавоб медиҳад. Донистан ё дониш дар таълими босалоҳият ҷузъи таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, бо намуна муқоиса кардан ва ислоҳи ғалатҳо истифода бурда мешавад. Бояд қайд кард, ки «салоҳият»-ро таълим намедиҳанд, балки салоҳият дар натиҷаи аз худ кардани дониш, малака ва маҳоратҳо ташаккул меёбад. Босалоҳиятӣ натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат аст.

Салоҳиятнок гардидани шогирдон асосан аз рӯйи чунин зинаҳо ба амал меояд: муаммогузорӣ → роҳнамоӣ → қабули фарзияҳо → муқоисаи фарзия бо асл → ташаккули салоҳиятҳо.

Омӯзгор пеш аз оғози мавзӯи нав ба шогирдон оид ба мавзӯъ муаммо пеш меоварад, яъне саволҳои гуногун пешкаш мекунад. Масалан, агар мавзӯи нав аз фанни забони тоҷикӣ «Исм» бошад, омӯзгор бо чунин саволҳо ба шогирдон муроҷиат менамояд: «Муродифи калимаи исмро ёбед». Дар ин марҳала аз шогирдон хоҳиш карда мешавад, ки матнҳои гуногунро аз назар гузаронанд, исмҳоро ёфта, мувофиқи хусусиятҳояшон ба гурӯҳҳо ҷудо кунанд ва қоида тартиб диҳанд. Масалан, омӯзгор ба донишҷӯён супориш медиҳад: «Матни додашударо хонед ва калимаҳое, ки бо ҳарфи калон навишта шудаанд, ҷудо кунед». Донишҷӯён калимаҳоро муайян карда, рӯйхат тартиб медиҳанд. Сипас, супориши навбатӣ дода мешавад: «Акнун калимаҳоро хонед ва онҳоро аз рӯйи ягон хусусият ба гурӯҳҳо ҷудо кунед». Омӯзгор кӯшиш мекунад, ки ба донишҷӯён ягон намуна наорад, то онҳо мустақилона кор карда, масъаларо ҳал

кунанд. Пас аз он ки донишҷӯён калимаҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо карданд (масалан, аввали ҷумла, номи одам, номи деҳа, номи дарё, номи саг ва ғайра), омӯзгор мепурсад: «Кӣ мегӯяд, дар кадом ҳолатҳо мо ҳарфи аввали калимаро калон менависем?». Донишҷӯён ҷавоб медиҳанд: «Дар аввали ҷумла, дар номи одамон ва ғайра». Баъди он ки онҳо калимаҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо менамоянд, омӯзгор аз донишҷӯён хоҳиш мекунад, ки қоида тартиб диҳанд, яъне исм чист ва дар кадом ҳолат ҳарфи аввали калима калон навишта мешавад. Масалан, шогирде бо номи А. посух медиҳад, ки исм номи ашёҳоро мефаҳмонад ва номҳои ҷуғрофӣ бо ҳарфи калон навишта мешаванд. Шогирди Б. мегӯяд: «Исм номи ҳама чизро мефаҳмонад ва ҳарфи аввали номи одамон бо ҳарфи калон навишта мешавад». Сипас, омӯзгор аз шогирдон хоҳиш менамояд, ки саҳифаи 46-и китобашонро кушода, қоидаи исмро бо қоидаи худ муқоиса намоянд. Донишҷӯён аз он ки қоидаи онҳо пешгӯинамуда бо қоидаи китоби дарсӣ хеле монанд аст, рӯҳбаланд гардида, мустақилона ва ё дар гурӯҳҳо машқҳои гуногунро иҷро менамоянд. Ногуфта намонад, ки яке аз талаботҳои муносибати босалоҳият дар таълим ин муаррифӣ ва муҳокимаи мақсадҳои таълимӣ буда, ҳар дарс омӯзгоронро зарур аст, ки мақсадҳои таълимии хешро тарҳрезӣ намуда, ҳатто онро бо шогирдон муҳокима созанд.

Намунаи нақшаи дарс (аз таҷриба)

Бо мақсади аниқтар нишон додани аҳаммияти муносибати босалоҳият дар раванди таълим, намунаи нақшаи дарси яксоатаро аз фанни забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (амалӣ, аз таҷриба, гурӯҳҳои ӯзбекӣ) меоварем:

Мавзӯъ: Исм ва аломатҳои морфологии он. Салоҳиятҳо: 3.1.1. Курси 3, 1 — салоҳияти забонӣ; 1 — тартиби салоҳият дар рӯйхат.

Мақсадҳои дарс. Донишҷӯён то охири дарс:

1. Дар бораи исм маълумот дода метавонанд;
2. Исмро аз матн ёфта, гурӯҳбандӣ карда метавонанд;
3. Оид ба исм қоида пешкаш менамоянд;
4. Оид ба исм ва аломатҳои грамматикии он маълумот пайдо менамоянд;
5. Фарқи исмро аз дигар ҳиссаҳои номии нутқ баён намуда метавонанд;
6. Оид ба вазифаҳои синтаксисии исм маълумот мегиранд;
7. Ба исмҳои додашуда ҷумлаҳо тартиб дода метавонанд;
8. Дарсро муҳокима намуда, дар арзёбӣ иштирок карда метавонанд.

Маводи таълим: китоби дарсӣ, компютер, навор ва матнҳо. Равиши дарс:

1. Ташкили дарс: Риояи одоби салом, гуфторҳо оид ба забон, ҳисобгирии давомот. Ба воситаи саволҳо диққати донишҷӯёнро ба машғулият ҷалб карда, дониши онҳоро арзёбӣ менамоем.

Супориши 1. Аз донишҷӯён хоҳиш карда мешавад, ки дар ду гурӯҳ тавассути усули «Чархи ақидаҳо» оид ба исм маълумот дода, исмҳои модар, Ватан, китоб, дониш-ро таҳлили пурраи морфологӣ намоянд.

Намунаи таҳлили морфологии исм: ба кадом савол ҷавоб мешавад, исми хос ё ҷинс, ҷондор ё беҷон, шахс ё ғайришахс, танҳо ё ҷамъ (ҷомеъ), муайян ё номуайян, маънӣ ё моддӣ, кулл ё ҷузъ, аз ҷиҳати сохт: сода, сохта, мураккаб ё таркибӣ, ба кадом калима тобеъ, ё кадом калимаро ба худ тобеъ кардааст, вазифаи синтаксисиаш.

Супориши 2. Калимаҳоро дар ҷадвал нависед (калимаҳо барои намуна: Бед, сияҳгӯш, Хайрӣ, Анор, тӯс, Гулдара, наргис, Лола ва ғайра). Ҷадвал аз сутунҳои «Дарахт», «Одам», «Деҳа», «Гул» иборат аст.

Супориши 3. Фарқ ва умумияти исми хосро аз исми ҷинс тавассути «Диаграммаи Венн» нишон диҳед.

Супориши 4. Гӯед, ки дар калимаҳои зер кадом категорияҳои грамматикии исм ифода ёфтаанд: Азиз — Азиза, шаб — як шабе, роҳ — ягон роҳ, мактуб — кадом як мактуб.

Супориши 5. Бо истифода аз исмҳои мураккаби зерин 6 ҷумла тартиб диҳед: Гуфтушунид, сайругашт, кофтуков, даводав, гирудор, сарулибос.

Супориши 6. Бигӯед, ки исмҳои ду сутун бо кадом аломат аз ҳамдигар фарқ мекунанд (категорияи исмҳо дар назар дошта шудааст)?

Сутуни 1: кайҳоннавард, одамон, собун, чавон, донишҷӯ, гул.

Сутуни 2: илм, дӯстӣ, ҳақиқат, адолат, кӯшиш, муҳаббат.

(Категорияҳои исм: танҳо/ҷамъ, номуайян/муайян, беҷон/ҷондор, маънӣ/моддӣ, ғайришахс/шахс, ҷузъ/кулл, хос/ҷинс).

Супориши 7. Исмҳои зеринро аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед: Санҷиш, одамон, дарбеҳ, гулистон, боғбон, шохсор, булбул, моҳӣ, варзишгоҳ, равуо, сайругашт, Осиёи Миёна, Шаҳрисабз, ҳавлӣ, оҳангар, соябон, сафедак, равобит, ҳамроз, манзил, кӯҳсор, Гулчеҳра, донишҷӯӣ, талабагон, оҳувон, хона, шогирд.

Супориши 8. (Схемаи сохти исм: сода — гул, сохта — гулзор, мураккаб — гулдаста, таркибӣ — Осиёи Миёна).

Супориши 9. Аз байни исмҳои зерин исмҳои маъниро ҷудо кунед ва бо онҳо 2 байт нависед: Илм, ҳақиқат, меҳнат, дӯстӣ, мардум, рафоқат, муҳаббат, гурӯҳ.

Дар баробари чунин машқҳо, мо имкон дорем, ки дар ҳар дарс вобаста ба мавзӯъ ба хотири такмили таркиби луғавии шогирдон аз бозиҳои луғавӣ истифода барем:

Калимаҳое ёбед, ки ҳамсадои аввали онҳоро партоед, калимае ҳосил шавад, ки маънои калимаи ниятро дошта, бо он синоним (муродиф) бошад (Базм, Назм, Разм).

Калимаҳое ёбед, ки агар ҳамсадои аввал партофта шавад, муродифи калимаи «чашм» пайдо гардад (Байн, Зайн, Ғайн).

Калимаҳое ёбед, ки ҳамсадои аввал партофта шавад, муродифи калимаи «авлод» ҳосил гардад (фол, мол, ҳол, сол, бол).

Супориши 10. Вожаҳои номафҳумро бо забони русӣ тавассути шакли электронии Луғати русӣ-тоҷикӣ ва англисӣ тавассути компютер маънидод намуда, ба дафтари луғататон нависед.

(Матни «Роҳи абрешим ва атласи Хуҷанд» оварда мешавад. Калимаҳои «дастони муъҷизаофарин» ва «бозаргон» тарҷума ва тафсир карда мешаванд).

Ин усул ва чунин тарзи корбарӣ ҳамбастагии фанҳоро таъмин намуда, барои такмилу инкишофи дониши хонандагон заминаҳои зарурӣ хоҳад гузошт.

Супориши 11. Ҷумлаи зеринро пурра созед: «Агар сифатҳо ба ҷойи ..... омада, ба саволи кӣ ё чӣ ҷавоб шаванд, ин гуна ҳодисаро ..... мегӯянд».

Супориши 12. Аз навори тамошо кардаатон хулосаҳои худро дар шакли хаттӣ — кӯтоҳак дар се-панҷ ҷумла нависед. Дар навиштаҳоятон ба чунин саволҳо ҷавоб бошад: Барои чӣ писарак ба дарс дер мемонд? Аҳволи иҷтимоии давлат ба қашшоқии оила сабаб шуда метавонад. Чаро? Пирузии имрӯзаи мардум аз куҷо сарчашма мегирад?

Супориши 14. Таассуротатонро оид ба дарси имрӯза бо усули «Инсерт» ифода намоед.
(Ҷадвали «Инсерт»: V — Инро медонистам; + — Бароям нав аст; - — Фикрам дар ин бора дигар буд; ? — Бароям нофаҳмост).

Ҷамъбасти дарс. Арзёбӣ ва баҳогузорӣ

Ҳар як посухи аз тарафи донишҷӯ пешкашгардида, аз ҷониби омӯзгор ва донишҷӯён арзёбӣ гардида, ба баҳои умумӣ бояд таъсир расонад. Арзёбӣ — асоси пешрафти шогирдон аст.
(Ҷадвали баҳогузорӣ оварда мешавад. Мисоли ҳисоб: (5+4+3+4+5+4+5+3):8 = 4,12. Эзоҳ: агар баҳо аз 4,5 боло бошад, баҳои 5, дар ҳолати поён будан баҳои 4 гузошта мешавад).

Вазифаи хонагӣ:

1. Оид ба мавзӯи мазкур бист адад саволномаҳо омода созед.

2. Аз рӯзномаи «Нури маърифат» бист адад ҷумла нависед, ки исми хос дошта бошад.

3. Ному насаб ва вазифаҳои сардорони мақомотҳои дахлдорро нависед (масалан, Саидзода Раҳим Ҳамро Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раҷаб Аҳмадзода — Раиси вилояти Суғд ва ғайра).

4. Ақидаҳои худро оид ба дӯстии халқҳои тоҷику ӯзбек ба тариқи шифоҳӣ (дар синф) баён кунед.

Эзоҳ:

1. Аз ҳар гурӯҳ бо навбат иштирокчиён пурсида мешаванд, то ки намояндагони ҳамаи гурӯҳҳои дунафара ё ақаллан аксарияти гурӯҳҳо имконияти баёни фикрро дошта бошанд. Муҳим ин аст, ки шогирдон фикрашонро озодона баён намоянд ва қобилияти баёни андешаро пурқувват кунанд.

2. Ҳар дарс тавассути пурсиши шабакавӣ ё блитс-пурсиш санҷиши дониши шогирдон ба мақсад мувофиқ мебошад.

3. Пас аз шунидани ҷавоби донишҷӯён омӯзгор бояд баъзе аз ҷавобҳоро пурра созад.

Хулоса, муносибати босалоҳият дар таълим ҳосил кардани таҷрибаро дар ичрои амалҳои маърифатӣ (таълим), ташаккул додани муносибатҳои иҷтимоӣ (тарбия) ва дар амал татбиқ кардани донишҳои заминавӣ (фаннӣ)

дар назар дорад. Ҳамин тариқ, салоҳият натиҷаи таълиму тарбияест, ки дар шакли таҷриба (иҷрои амал дар сатҳи маҳорат) ба вуҷуд меояд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Афанасьев Ю. И. Оптимизация модели управления процессом обучения // Современные проблемы науки и образования. — 2015. — № 2. 1-1. — С. 362–362.

2. Бурдье П. Стратегии воспроизводства и способы господства // Бурдье П. Социология социального пространства / Пер. с франц. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. — С. 97–120.

3. Васильева А. А., Потапова И. Н. Диагностирование ведущего канала восприятия информации у студентов аграрного вуза в процессе обучения немецкому языку // Мир науки. Педагогика и психология, 2018. — Т. 6. — № 5.

4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. — Душанбе: Дониш, 1985. — 355 с.

5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик. — Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1959. — 293 с.

6. Сафин Д., Мусина Р., Гулов А., Тошбоева З. Усулҳои таълим ва омӯзиши интерактивӣ. — Душанбе, 2009. — 120 с.

7. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. — Душанбе, 2013. — 320 с.

8. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ. 1. — Душанбе: Ирфон, 1975. — 368 с.; Ҷ. 2, 1977. — 584 с.

9. Қосимова М. Н. Забон ва муъҷизаи он. — Душанбе, 2004. — 145 с.

10. Ҳасанзода А. Як вожаи пурбори «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ // Асолати забон ва маъорати баён. — Хуҷанд: Ношир, 2018. — С. 108–116.

ТАЪЛИМИ ШЕЪР: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ФАРОГИРИИ ОН

(Преподавание поэзии: проблемы и перспективы интеграции)

Кенджазода Манучехра – *д.ф.н., проректор ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».*

Солехзода Шоира Солех – *к.ф.н., доцент кафедры начального образования и социально-гуманитарных дисциплин ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»*

Аннотация: Авторы статьи указывают на основной недостаток в процессе преподавания литературы, который заключается в том, что недостаточно внимания уделяется практическому изучению поэтики художественного текста и вопросам его эстетической интерпретации (толкования). Хотя эти аспекты должны находиться в ряду основных целей обучения литературе, само обучение не должно ограничиваться лишь

пересказом биографий и общего содержания, а должно сосредоточиться на реальном анализе эстетической интерпретации и художественной ценности произведения.

Автор высоко оценивает важность рассмотрения языка, красноречия и изящества (фасахат и балагат) классических произведений, таких как «Гулистан» и «Бустан» Шейха Саади, для совершенствования речевой культуры учащихся.

Исследователи рекомендуют для глубокого понимания поэтических произведений обращать внимание на знание буквальных и переносных (метафорических) значений слов и выражений, учёт форм и структуры предложений и принципов построения фраз в стихотворной речи и др.

Подчёркивается, что аутентичность (подлинность, достоверность) текста считается основным условием познания литературы и обоснованного толкования художественного слова. Перед интерпретацией необходимо убедиться, что анализируемый текст абсолютно корректен с точки зрения орфографии и оригинального содержания.

Отмечается необходимость учитывать все аспекты социальной реальности в процессе обучения и воспитания, чтобы подготовить компетентных юношей и девушек, которые после окончания школы будут готовы к достойной жизни и смогут достичь человечности и нравственности.

В целом, преподавание литературных произведений должно способствовать как практической и социальной подготовке молодёжи, так и развитию их нравственных и духовных ценностей.

Ключевые слова: *текст, преподавание литературы, толкование, красноречие и изящество, учебник, культура речи, буквальное и переносное значение.*

Шарҳу тафсири осори адабӣ сарчашмаи муҳимми таҳқиқи хусусиятҳои балоғати сухан ба ҳисоб рафта, тасаввуроти моро дар бораи фасоҳат ва балоғат ғанӣ мегардонад ва бояд ҳадафи асосии таълими адабиёт қарор гирад. Шарҳ балоғати суханро дар заминаи асноди мушаххас ва амалӣ нишон медиҳад. Маърифати осори адабӣ завқи сухансанҷӣ ва қобилияти зеҳнии хонандагонро афзоиш медиҳад. Балоғат дар фарҳангномаҳо ба маънои ҷавон шудан, ба мартабаи ниҳоӣ расидан ва расоӣ аст. Дар истилоҳ ба таври дурусту саҳеҳ ва муассир расонидани мақсад ва ғараз ба мухотаб буда, ба ҳамин ҷиҳат балоғатро наметавон дар бораи калима ба кор бурд, зеро калима ба танҳоӣ расо нест ва мақсади комили гӯяндаро ифода намекунад. Бинобар ин, балоғат махсус ба калом ва мутакаллим аст. Доир ба роҳҳои таъмини фасоҳату балоғати сухан ва меъёрҳои санҷиши он пажуҳишгарони зиёд мулоҳизаронӣ намуда, инро асоси суханварӣ донистаанд ва шарти умдаи балоғати каломро дар фасоҳати он дидаанд [5, с.300].

Мирҷалолуддини Каззозӣ балоғат ва фасоҳатро мутаносибан «расоӣ ва шевоӣ» номгузорӣ кардааст. Ба андешаи ӯ, балоғат мавзуи баҳси ду илм – маонӣ ва баён буда, омили таъмини балоғати каломро дар фасоҳати он

донистааст [5,300]. Ба ифодаи дигар, каломи балеғ фасеҳ ҳам ҳаст, вале на ҳар каломи фасеҳ балеғ ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии балоғат таъсири калом аст ва шарти муҳимми ғановати тасаввуроти мо роҷеъ ба омӯзиши балоғат ва фасоҳати калом шарҳу тафсири осори адабӣ мебошад, ки бояд ҳадафи асосии таълими адабиёт қарор гирад. Бо маърифати осори адабии балеғ завқи сухансанҷӣ ва қобилияти зеҳнии хонандагон афзоиш меёбад, вале мутаассифона: «Камбудии асосии ҷараёни таълими адабиёт аз он иборат аст, ки ба омӯзиши амалии поэтикаи матни бадеӣ, масъалаи тафсири зебоишинохтии он, ки бояд дар ҳадафҳои асосии таълими адабиёт қарор гирад, чандон аҳаммият дода намешавад» [9, с.50]. Мусаллам аст, ки ба завқи сухансанҷӣ ва қобилияти зеҳнии толибилмон таҳлил ва маърифати матнҳои адабӣ алоқаи қавӣ дорад. Бинобар ин, ба масъалаи ҳамбастагии савод ва маънавият, зарурати тағйири усули таълими адабиёти тоҷик ва бакоргирии шеваҳои суннатии таҳлили матнҳои бадеӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ мутахассисон пайваста руҷуъ кардаанд. Аз ҷумла, устод Абдулманнони Насриддин таҳлили асарҳои бадеиро ҷиҳати «тарбияву ташаккули зеҳниву ахлоқӣ ва шинохти балоғату фасоҳати калом» ва дар марҳалаи аввал шарҳи порчаҳо аз «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдиро ҳамчун намунаи олии балоғату фасоҳат ва узубату салосати забони ширини форсӣ-тоҷикӣ судманд ва дар зимн ба эътибор гирифтани нуктаҳои зеринро зарур донистааст: 1. Ошноӣ бо маъниҳои аслию маҷозии калимаю ибораҳо; 2.Ба назар гирифтани қолабҳои ҷумласозӣ ва таркибу ибораороӣ дар каломи мавзун; 3. Ошноӣ бо сарчашмаҳои андешаи Шайх Саъдӣ [3, ҷ.2, с.527].

Таълими адабиёти тоҷик дар таркиби барномаи омӯзиш дар фазои фарҳангию таърихӣ хусусияти хос касб карда, бояд бо такя ба анъанаҳои миллӣ густариш ёбад. Масъалаи парвариши табъи бадеӣ, омӯзишу маърифати осори адабӣ нишони фарҳанги миллӣ ва худшиносии шахс аст. Муҳимтарин талабот ва аввалин меъёри тафсири асарҳои бадеӣ шинохти матни асил аз сақим аст: «Шореҳон сиҳҳатии матн ва асолати онро шарти умдаи маърифати адабиёт ва тафсири боасоси каломи бадеӣ дониста, асарҳои мавриди шарҳро дар асоси нусхаҳои қадимаю муътабар нақду тасҳеҳ кардаанд» [3, ҷ.2, с.340]. Аз ин лиҳоз, масъалаи интихоб ва ба китобҳои дарсии адабиёт ворид сохтани матнҳои бадеӣ дар мадди аввал қарор мегирад ва мубрамияти махсус касб менамояд. Муаллифони китобҳои дарсии «Адабиёти тоҷик»-ро зарур аст, ки санҷидакор бошанд, аз саҳву хатоҳо иҷтиноб варзанд, аз маслиҳату таҳқиқоти ҷадиди мутахассисон мустафид гарданд, танҳо баъди муайян кардани сиҳатии калом ва интиқоди он дар асоси муқобалаву муқоиса бо нусхаҳои комил онро интишор диҳанд. Аммо мушоҳида мегардад, ки гоҳе мураттибонро на гӯши суханшунав ҳасту на дидаи эътибор.

Ҳанӯз соли 1984 профессор Абдулманнони Насриддин доир ба ҳусну қубҳи китоби дар ҳамон замон тозанашри «Адабиёти тоҷик» барои хонандагони синфҳои 9-ум (муаллифон Р. Ҳодизода, Т. Неъматзода ва Т.Миров) мулоҳизаҳои пуразриш иброз дошта, мутобиқат накардани мавзуъҳои барнома бо китоби дарсӣ, баррасии ҳаҷми соатҳои муқарраршуда, ҷанбаҳои

тарбиявиву зебоишиносӣ, забон ва услуби маводи китоб аз донишу огоҳӣ ва диди амиқи муқарриз гувоҳӣ медиҳанд. Бо назарсанҷиҳои мӯшикофонаву нозукбинона «дучор шудани ҷумлаҳои носуфта ва услубан хароб, садҳо хатои имлоиву китобатӣ»-ро гуноҳи азим маҳсуб дониста, 23 андешаву хулоса роҷеъ ба сатҳу сифати китоб баён кардаанд. То имрӯз китоби дарсии толибилмони синфи 8-ум 5 маротиба бознашр гардида бошад ҳам, вале баъзе аз ин ғалатҳо мукарраран ба нашрҳои нав кӯчонида шудаанд. Масалан, дар тақризи мазкур омадааст: «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ бо байтҳои:

Гузаре кун ба ин «Баҳористон»,
То бубинӣ дар ӯ гулистонҳо.
Дар латофат ба ҳар гулистоне,
Раста гулҳо, дамида райҳонҳо-

оғоз намеёбад, чунонки дар китоби дарсӣ қайд шудааст. Як назар ба матни илмӣ-танқидии он (таҳияи А.Афсаҳзод. -Душанбе, 1972) кифоя аст дарёбем, ки пеш аз ин байтҳо панҷ қитъа ва як маснавӣ омадаанд» [3, ҷ.6, с.581]. Дар кори таълим аҳаммияте надоштани таъкиди «зану фарзанд доштан»-и Бадриддин Ҳилоӣ [3, ҷ.6, с.582]. Муҳаққиқ баъзе хулосабарориҳои мураттибони китоби дарсӣ, аз ҷумла, «Осаф»-ро, ки образи асотирӣ аст, дар китоби дарсӣ чун вазири подшоҳи замони зиндагии шоир муаррифӣ гаштанашро «тааҷҷубангез» ҳисобидаанд: «...байти зерини Абдурраҳмони Мушфиқӣ:

Осаф, ки дев бошаду девон ба ҳукми ӯ,
Назми умури мулки Сулаймон чӣ сон диҳад?

-ро иқтибос карда менависанд (муаллифони китоби дарсӣ – К.М., С.Ш.): «Баъд аз ин, шоир сабаби ин гуна бадбахтии мардум ва вайронии мулкро шарҳ дода, нишон медиҳад, ки дар ҳамаи ин корҳо вазири Абдуллоҳхон (подшоҳи замони зиндагии шоир – К.М., С.Ш.) – Осаф айбдор аст. Дар асл, Абдуллоҳхон «Осаф» ном вазире надошт, балки Осаф ибни Бархиё вазири Сулаймон аст. Мушфиқӣ қиссаи «Сулаймон ва Билқис»-ро талмеҳ кардааст» [3, ҷ.6, с.582].

Мутаассифона, дар нашри нави китоби дарсӣ (с.2018) муаллифон ба ҷойи шарҳи боло тафсири зеринро овардаанд, ки матлабро барои муҳассилин равшан намесозад: «Шоир сарвазир Осафро беибо дев меномад, ки чунин ҷуръат кам андар кам аст. Агар дев роҳбар бошад, пас, чӣ гуна низом барқарор хоҳад гашт?» [8, с.36].

Аз шарҳи муаллиф хонанда ба хулосае мерасад, ки Абдуллохон сарвазире бо номи Осаф доштааст ва монанди инҳо. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъноҳои зерини вожаи «осаф» мазкур аст: Осаф – 1.номи вазири Сулаймон писари Довуд, ки ба доноӣ машҳур будааст; Осафи сонӣ – Осафи дуюм, киноя аз ҳар вазире, ки дар ақлу заковат монанди Осаф аст; 2. маҷ. вазири доно, вазири ботадбир [9, с.952]. Дар ин байт Мушфиқӣ мегӯяд: «Осаф, яъне вазири шоҳ, агар дев бошад ва ба девон (вазоратхона, ки кормандони он идораи мамлакатро ба зимма доранд) ҳукмфармо бошад, чӣ тавр умури мулк низом пайдо мекунад. Ба ибораи дигар, хӯйи девии вазир буруз менамояд ва аҳли девонро ба кори хайру халқпарварӣ равона намесозад ва ғайра. Ҳамчунин дар

ин маврид, вожаи «девон»-ро ба маънои гунаи ҷамъи калимаи «дев» фаҳмидан эҳтимол матлубтар бошад, зеро вазир, ки дев аст, тобеонаш низ девҳо мебошанд. ҳамин маъноро Фаридуддини Аттор возеҳтар баён кардааст: ...Ки муште мардуми деванд ин девони девонӣ!. Азбаски тафсири равшан ва ба фаҳми хонандагон мувофиқи байти мавриди таҳлил манзур нагаштааст, онҳо маънои байтро намефаҳманд, дар бораи нозукию тобишҳои маъноӣ ҳатто ҷойи сухан нест. Дар натиҷа, ҳадафи асосӣ – тарбияи зебоишиносӣ халалдор мегардад.

Аз шартҳои асосии тафсири саҳеҳ кори матншиносӣ маҳсуб меёбад. Тавассути осори адабӣ асолати мероси маънавӣ ва ҳунарии суханварон ва илми балоғат дар натиҷаи омӯхтани қонуну қоидаҳои назму наср ҳосил мешавад. Забони тоҷикӣ дорои захираи бойи калимаву таркибҳост, ки вобаста ба ифодаи фикр бо назардошти тобишҳои нозуки маъноӣ ба кор гирифта мешавад. Ба ҳифзи луғат, донистани назокати забон ва ҳусни баён зимни шарҳи мутуни бадеӣ бояд таваҷҷуҳи зарурӣ равона гардад. Муносибати босалоҳият ба таълимро, ки дар замони муосир аҳаммияти аввалиндараҷа касб кардааст, ҳанӯз чанд сол муқаддам М.Шакурӣ ҷиҳати татбиқи консепсия ва барномаҳои омӯзишу парвариш ин навъ равиши таълимро дар мадди аввал гузошта, таъкид намуда буд: «Ҳама паҳлӯҳои воқеияти иҷтимоӣ дар омӯзишу парвариш бояд дар назар гирифта шавад ва навҷавонони мо бо хатми мактаби миёна барои зиндагонӣ, барои сахтгирӣ дар воқеияти иҷтимоӣ имконияти зарурӣ ба даст биоваранд. Вале ин кор дар доираи мақсади аслӣ, ки расидан ба одамияту маънавият аст, бояд сурат бигирад» [10, с.54].

Муносибати босалоҳияти таълим, маърифати дурусти осори адабӣ ва таъмини балоғати калом ба ҳамдигар иртиботи қавӣ дорад. Чаҳор салоҳияти фаннӣ дар ҷараёни таълими фанни адабиёти тоҷик бояд амалӣ карда шавад: дарки матн, баҳодиҳӣ ба матн, тағйир додани матн ва таҳияи мустақилонаи матн. Идроки матни осори адабӣ дар сурати саҳеҳу дуруст будани матн ҳосил мешавад. Мутаассифона, дар китобҳои дарсии дигар низ иштибоҳоти фаровон ба мушоҳида мерасанд. Дар китоби «Адабиёти тоҷик» (китоби дарсӣ барои синфи 7, муаллифон М.Шайхов ва У.Тоиров) дар оғози мавзӯи «Ҷалолуддини Румӣ» порчаҳои алоҳида аз ҳикояти бозургон ва тӯтӣ (91 байт) ва аз қиссаи Дақуқӣ (82 байт) интихоб шудааст, ки ҷамъан 173 байтро ташкил мекунад. Дар матнҳои интихобкардаи мураттибон чанд хатое роҳ ёфтааст, ки идроки маънои байтҳои алоҳидаро барои муҳассилин мушкил мегардонад. Матни дар китоби дарсии синфи 7-уми соли 2002 омадаро бо матни «Маснавии маънавӣ»-и чопи Душанбе ва шарҳи Карими Замонӣ муқоиса кардем. Дар китоби дарсӣ омадааст:

Қиссаи тӯтии ҷон з-ин сон бувад,

Кӯ касе, к-ӯ маҳрами мурғон бувад [7, с.55].

Дар китоби «Маснавии маънавӣ» мисраи дувуми байт чунин сабт шудааст: Ку касе, к-ӯ маҳрами мурғон бувад [5, с.56].

Дар шарҳи маснавӣ омадааст: «…вале куҷост касе (ку), ки маҳрами парандагони арш бошад ва барои дарки рози ҳақиқат қобилияту истеъдод ҳосил кунад» [1, ҷ.1, с.502].

Табиист, ки дар мисраи дувум «ку»-и аввал ба маънои «куҷост» ва «к-ӯ» мухаффафи пайвандаки «ки» ва ҷонишини «ӯ» – «к-ӯ», «ки ӯ» аст. Иштибоҳи мазкур дар назари аввал шояд ҷузъӣ намояд, вале он муҳиммияти овозу ҳарфҳоро дар тағйири маъно ва шинохти андешаҳои муаллиф бозгӯ менамояд. Дар ҳамаи маворид имло аҳаммияти вежа дорад, масалан байти зеринро аз китоби дарсӣ мушоҳида кунед:

Оташ Иброҳимроне қалъа буд,

То бароварда аз дили Намруд дуд [7, с.74].

Дар поварақи китоб шарҳи Иброҳим – «номи пайғамбар» омадааст. Шогирдон намефаҳманд, ки «Иброҳимроне» чӣ маъно дорад? Дар асл, мисраъ бояд чунин навишта шавад: «Оташ Иброҳимро не қалъа буд», яъне сабти якҷояи ду вожа маъниро номафҳум гардонидааст. Мураттибони китоби дарсӣ байти зеринро чунин қироат кардаанд:

Сӯхта чун қобили оташ бувад,

Сӯхта бистон, ки оташкуш бувад [7, с.57].

Онҳо ҳатто таваҷҷуҳ накардаанд, ки қофияи байт халалдор шудааст.

Дар китоби «Маснавии маънавӣ» гунаи саҳеҳи мисраи дувумро мехонем: Сӯхта бистон, ки оташкаш бувад.

Карими Замонӣ байти мазкурро ба тариқи зайл шарҳ медиҳад: «Фатила, ки қобили иштиол аст, чунин фатиларо бигир, ки оташро ба худ ҷазб мекунад. Инсоне, ки ба шуълаи ишқ сӯхта шуда, чунин фарде оташи ишқро ба худ мегирад. Вале он, ки орӣ аз ишқ аст, диле сарду фарсуда дорад ва ахгари ишқро ба худ намегирад» [1, ҷ.1, с.545].

Дар поварақи ҳамин саҳифаи шарҳ вожаи «оташкаш» чунин тавзеҳ шудааст: «Ҷазбкунандаи оташ, маводи сариюлиштиол, ки зуд оташро ба худ мегиранд». Лозим ба тазаккур аст, ки вожаи «мавод» дар навиштаҳои илмӣ ва васоити ахбори оммаи замони муосир ба маънои «материал» чун вожаи аз ҷиҳати сохт танҳо ба кор рафта, бо пасванди «-ҳо» ҷамъ баста мешавад. Ҳол он ки мавод худ ҷамъи модда аст ва беҳуда нест, ки Карими Замонӣ «маводи сариюлиштиол, ки зуд оташро ба худ мегиранд» навишта, хабарро дар шакли ҷамъ наовардааст.

Дар китоби дарсӣ вожаи «оташкаш», яъне ҷазбкунандаи оташ маънои баръакс касб кардааст: оташкуш – кушандаи оташ. Дар қиссаи Дақуқӣ мураттибони китоби дарсӣ дар байти зерин «моҳ»-ро саҳван меҳр хондаанд:

Хашм карда қаҳри Ҳақ бар дидаҳо,

Ки набинад меҳрро бинад суҳо.

Дар чопи Тоҷикистон вожаи «моҳ» ба гунаи саҳеҳ аст, вале навишти вожаи «Суҳо» (бо ҳарфи хурд) нодуруст ба мушоҳида мерасад. «Суҳо – ситораи кӯчак ва яке аз се ситораи Дубби Акбар ё Банотуннаъти Кубро аст» [1, ҷ.2, с.411]. Мутобиқи имло номи ситора бояд бо ҳарфи калон навишта мешуд. Карими Замонӣ дар шарҳи мисраи мавриди назар овардааст: «Қаҳри Илоҳӣ бар

чашми онон муҳр задааст, ки моҳи тобонро намебинанд, аммо ситораи Суҳоро мебинанд» [1, ҷ.3, с.525]. Ба намунаи дигар таваҷҷуҳ мекунем:

Себи пӯсида ҳамечинанд халқ,

Дарҳам афтода ба яғмо хушкхулқ [6, с.60].

Дар ин бобат низ мураттибон на ба маънову мантиқи байт диққат додаанд ва на ба қофияи он. Дар шарҳи маснавӣ роҷеъ ба ин байт омадааст: «Ин мардумони саргашта себҳои пӯсидаи дунёро бо ҳирс ва валаъ мечинанд ва аз дасти якдигар ба яғмо мебаранд» [1, ҷ.3, с.526].

Маънои вожаи «хушкхулқ», ки дар китоби дарсӣ дарҷ гаштааст, маълум нашуд, он бояд хушкҳалқ бошад. Вожаи мазкур дар шакли ибораи «ҳалқ хушк шудан» дар забони муосири тоҷикӣ ба маънои «бениҳоят ташна ва ба ошомидани об хеле ҳарис будан» роиҷ аст. Дар байти баъдӣ мураттибони китоби дарсӣ изофаи калимаи «сӯ» (сӯйи)-ро ҳазф намуда, вазни мисраъро халалдор кардаанд: Бонг мезад зи сӯ ҳар дарахт [7, с.60].

Лозим ба таъкид аст, ки дар китоби дарсӣ на ҳамаи калимаҳои душворфаҳм мавриди шарҳу эзоҳ қарор гирифтаанд. Масалан, гумон намекунем, ки хонандагони синфҳои ҳафтум маънои вожаҳои «**қабз, баст, заман, арсалон, интибоҳ, истиғроқ, муҷтабо, мурақиб**»-ро бе шарҳ дарк намоянд. Дар баъзе мавридҳо шарҳи оятҳои Қуръони Маҷид дар китоби дарсӣ низ ғалат сабт гаштааст. Масалан, намунаҳои зерро ба мушоҳида мегирем:

Ёд кардам қавли Ҳақро он замон,

Гуфтам: - «Аннаҷму шаҷарро ясҷудон» [7, с.62].

Дар поёни саҳифа шарҳи зер оварда шудааст: Аннаҷму шаҷарро ясҷудон – ситора ва дарахт саҷда мекунанд [7, с.62].

Ҳамин ояти шашуми сураи «Раҳмон» аз ҷониби М.Умаров чунин тарҷума кардааст: «Ва гиёҳу дарахт саҷда мекунанд» [4, с.531]. Сабаби гиёҳ тарҷума шудани вожаи «наҷм»-ро Карими Замонӣ равшан кардааст: «Ва гиёҳони бесоқа ва гиёҳони соқадор Ҳақро саҷда мекунанд». Наҷм дар луғат ба маънои «ошкор шудан» аст ва чун гиёҳон аз дили замин сар бурун меоваранд ва ошкор мешаванд, наҷм номида шудаанд. Ҳамин тавр, ситораро наҷм мегӯянд, чун дар паҳнои осмон намоён мешавад. Дар ин оят манзур аз наҷм ситора нест, балки гиёҳон ва буттаҳои бесоқа аст [1, ҷ.3, с.533]. Боиси ташвиш аст, ки аксари норасоиҳои тазаккурёфта ба китобҳои баъдан ба чоп расидаи «Адабиёти тоҷик» кӯчонида шудаанд.

Умуман, дарк ва баҳодиҳӣ ба матн дар дарси адабиёт марҳалаи мураккаб аст. Хонанда на танҳо бо мазмуни осори адабӣ шинос мешавад, дар атрофи ғояи он мулоҳиза мекунад, балки калимаҳои душворфаҳм ва санъатҳои бадеии онро меёбад, шарҳ медиҳад, балоғати каломи суханварро муайян менамояд. Ба ин васила, завқи маънишиносӣ ва сухансанҷии шогирдон парвариш ёфта, ҷаҳонбиниашон ғанитар ва нутқашон такмил дода мешавад. Салоҳияти натиҷагирӣ аз матни бадеӣ ва дарёфти мақсади муаллифи асари бадеӣ роҳандозӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, таълифи китобҳои дарсӣ муносибати ниҳоят ҷиддиву эҳтиёткоронаро тақозо дорад, зеро матнҳои орӣ аз саҳву ғалат заминаи вуруд ба ҷаҳони фикриву ҳунарии суханваронро муҳайё месозад.

Пайнавишт:

1. Замонӣ, Карим. Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавӣ». Дар 7 ҷилд. Теҳрон: Иттилоот, 1392.
2. Каззозӣ М. Зебошиносии сухани порсӣ. Чопи чаҳорум. - Теҳрон: Нашри марказ,1381.- 214 с.
3. Куллиёти осори Абдулманнони Насриддин. Дар ҳафт муҷаллад. Ҷилди дувум.– Хуҷанд: Хуросон, 2013. – 316 с.
4. Қуръони Карим. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ ва тавзеҳоти М. Умаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011.–604 с.
5. Румӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. – Теҳрон: Нашри замон, 2001.– 730 с.
6. Сатторзода А. Такмилаи бадеъи форсӣ-тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён).-Душанбе: Адиб, 2011
7. Тоиров У., Зикиров Х., Мӯсоев М. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 7 (нашри аввал). – Душанбе: Мавлавӣ, 2008.–320 с.
8. Тоиров У., Солеҳов М., Ширинзода Н. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Нашри сеюм (бо такмил ва иловаҳо).-Душанбе: Маориф, 2018.-336 с.,с.36).
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷилди II.- Москва: Советская энсиклопедия, 1955.
10. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Инсонгароии омӯзиш ва забони миллӣ. Душанбе, 2002- с. 50)

КАМОЛИ АҚЛ ВА БАРТАРИИ ХИРАД
(Совершенство разума и преобладание мудрости)

Мақсудзода Бадриддин Мақсуд,
доктори илми филология, профессор,
устоди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Телефон: 919-13-98-19
E-mail: Maksudov-56@mail.ru

Аннотация: Статья вкратце обсуждает плодотворный путь научного и литературного феномена одного из достойнейших сынов таджикского народа Абуали ибн Сино, прославившегося в мире как гениальный учёный и непревзойдённый литератор. Автором приложены усилия отобразить аспекты его многогранной и неповторимой научной личности в таких научных трудах по философии, медицине, математике, юриспруденции, лингвистике, литературоведению, музыке, геологии, флоре и фауне, написанных, как на арабском, так и на таджикском языках. Особый интерес представляет тот факт, что в статье указываются многочисленные источники со ссылками на них.

Ключевые слова: *Ибн Сино, эпоха Возрождения, теория и практика поэзии, теософическая философия, естествознание, научные трактаты*.

Абуалӣ ибни Сино, ки дар ҷаҳон бо номи Авитсенна машҳур аст, яке аз бузургтарин олимони мутафаккири асримиёнагии халқи тоҷик мебошад. Номаш Ҳусайн, куняаш Абуалӣ, ва "Сино" номи хонаводагии ӯву аҷдодаш буд. Баъдҳо вай бо исмҳои Абуали ибни Сино, Абуалӣ Сино, Абуалӣ, Буалӣ ва Сино бисёр ном бурда шудааст. Падараш Абдуллоҳ ном дошт ва аслан аз Балх буда, дар замони ҳукумати Нӯҳ II ибни Мансури Сомонӣ (ҳукмрониаш 976- 997) ба деҳаи Рометани Бухоро меояд ва дар низоми идории амири мазкур маъмур мешавад. Ӯ бо Ситорабону ном тоҷикдухтари сокини деҳаи Афшана издивоҷ мекунад ва аз ин ҷуфт дар соли 980 алломаи оянда ба дунё меояд. Дар замони кӯдакии ӯ волидонаш ба шаҳри Бухоро мекӯчанд. Он замон Бухоро шаҳри азим ва пойтахти давлати бузурги Сомониён ва муҳимтарин маркази илмию фарҳангӣ буд. Падари Сино дар Девони муставфии (молия ва андози) амири Сомонӣ машғули кор мешавад ва ба таълиму тарбияи писари хушзеҳни худ бо камоли диққат эътибор медиҳад (5, 13). Дар воқеъ ин шаҳри азим ҷилвагоҳи фикрии Ибни Сино гардида, неруҳои маънавии ӯро ба ҷунбиш оварда. Сино дар назди донишмандони маъруфи он давр, амсоли Маҳмуди Массоҳ, Абуабдуллоҳи Нотилӣ, Исмоили Зоҳид ва дигарон илмҳои мантиқ, фалсафа, фиқҳ ва риёзиётро аз худ мекунад. Баъдан, дар ибтидо бо раҳнамоии Ҳасан ибни Нӯҳи Қамарӣ ва пасон, мустақилона тибро ба дараҷаи олӣ меомӯзад (1, 114). Назар ба заковати фавқулодае ки дошт, ба қавли худаш омӯзиши илми тиб ба ӯ осон даст медодааст (5, 14). Тибқи гузориши худи ӯ дар "Рисолаи саргузашт"-аш то 18 солагӣ тамоми илмҳои замонаро азбар кардаву аз ин баъд пешрафти вай натиҷаи саъйи шахсии худи ӯ будааст (ҳамон ҷо). Ба ақидаи Буалӣ тараққӣ дар илму дониш аз маҷмуъи қобилияту тоқат ба вуҷуд меояд. Ӯ мегӯяд, ки ба фикри баъзеҳо дар амали илмии Арасту интиҳои қобилияту тоқати инсонӣ мушоҳида мешуд. Ҳамин гуна камолот дар шахсияти худи Абӯалӣ Сино низ ба мушоҳида меояд. Ӯ вақти худро ҷиддан дар ҷустуҷӯ ва омӯзишу таҳқиқ мегузаронд. Дар 18-солагӣ амири Сомониро табобат кард ва ба китобхонаи дарбори ӯ роҳ ёфт. Дар бораи ғановати ин китобхона худаш чунин фармудааст: "...китобҳо дидам, ки номашон бар бисёре аз мардум пӯшида буд ва ман ҳам пеш аз ин надида будам ва пас аз он ҳам надидаам (5, 16).

Ибни Сино дар 21-солагӣ китоби "Ҳикмат-ул-арузия"-ро таълиф кард ва аз ин баъд, дар ҳама ҳолат ба таълифу тадвини асарҳо пардохт. Дар синни зикршуда аз таҳдиди Султон Маҳмуди Ғазнавӣ бо бародараш ба Хоразм фирор кард. Дар "Рисолаи саргузашт" гуфтааст: "Падарам аз касоне буд ки даъвати доии мисриёнро пазируфта, ба исмоилиён гаравида буд" (5, 13). Худи ӯ низ бешак аз усули ақидаи исмоилия огоҳ ва донишманди ақлгарое буд. Аз Султон Маҳмуд ҳазар карданаш ҳам аз ҳамин воқеият аст. Тавре ки маълум аст, дар миёни форасизибонон исмоилиён буданд ва ҳастанд.

Вақте ки Султон Маҳмуд ба Хоразм таҳдид кард, ӯ ба ҳамроҳии дӯсташ Абусаҳли Масеҳӣ тавассути роҳи биёбон ба Нисо омад. Дар роҳ Абусаҳли Масеҳӣ ба мушкилоти сафар тоб наоварда вафот мекунад. Сино аз он ҷо ба Нишопуру Гургон рафт, аз Гургон ба Рай ва баъд ба Қазвин ва аз Қазвин ба

Ҳамадон ҳиҷрат кард. Нуҳ сол дар Ҳамадон буд. Дар он ҷо Шамсуддавлаи Абутоҳир, ҳокими Ҳамадонро (давраи ҳукуматаш 997–1021) табобат карда, ба мартабаи вазирӣ расид ва ба таълифи китобҳои фалсафию тиббӣ, аз қабили “Шифо” ва “Ал-Қонун фи-т-тиб” шуруъ кард. Тибқи ахбори Абуубайди Ҷузҷонӣ, табиат ба Ибни Сино на фақат ақлу закои фавқулода, балки дар айни замон симои дилпазир ва ҷозибаангезе низ бахшида будааст, то ҷое, ки вақте аз кӯча мегузаштааст, мардум ӯро тамошо мекардаанд... (5, 17; 11, 3).

Вазирии Ибни Сино дер давом накард. Пас аз фавти Шамсуддавла писари ӯ Самоуддавла мефаҳмад, ки Ибни Сино бо ҳокими Исфаҳон Алоуддавла мукотиба дораду аз Ҳамадон рафтанист. Бино бар ин, ӯро ба ҳабс мегирад. Ӯ чор моҳ дар маҳбаси Фардҷони Ҳамадон монд. Дар ин маҳбас рисолаҳои “Ал-Ҳидоя”, “Ҳай ибни Якзон” “Рисолат-ут-тайр” “Саломон ва Абсол” ва “Китоб-ал-қулунҷ”-ро навишт. Дар соли 1023, пас аз озод шудан аз ҳабс, пинҳонӣ, дар либоси дарвешӣ бо шогирдаш Абуубайди Ҷузҷонӣ, бародараш ва ду ғулом ба Исфаҳон рафт. Назди амири он сомон, Алоуддавлаи Кокуя, эътибори шоёне ёфт. Ӯ баъзе аз асарҳои машҳураш, аз ҷумла “Донишнома”-ро дар ҳамон ҷо таълиф кард.

Зиёда аз сӣ соли умри вай дар сафар, фирор ва таъқибу озорҳо гузашт. Дар вақтҳои оромиҳои нисбӣ ба дарсу баҳс ва муолиҷаи беморон машғул мешуд ва робитаи худро аз китобу таҳқиқ канда намекард. Ахиран, дар сафарҳои ҳокими Исфаҳон ӯро ҳамроҳӣ мекард ва дар яке аз чунин сафарҳо дар соли 1037 дар Ҳамадон бемор шуд ва вафот кард. Мақбараи ӯ дар Ҳамадон аст.

Ибни Сино ҳамчун алломаи зуфунун аз донотарин ва бомаърифаттарин олимони оғози давраи Эҳёи Шарқ ва сарҳалқаи равшанбинони замони нооромии худ буд. Ӯ ҳамаи илмҳои барояш маълумро дар осораш инкишоф додааст. Ба забони форсии тоҷикӣ эҷоди шеър дар замони Ибни Сино, махсусан дар Бухоро маъмул буд. Бино бар ин, Сино на танҳо аз назарияи шеър бохабар буд, балки ба форсии тоҷикӣ ва арабӣ шеър ҳам мегуфт. Ашъори ӯ ба забони арабӣ, ки то замони мо расидаанд, аз қасидаҳо ва як даста байтҳои пароканда иборатанд. Девони арабиаш дар Теҳрон (соли 1957) чоп шудааст ва ашъори ин девон, ки 26-тоянд, ба маҷмуаи “Авҷи Зуҳал” шомил шудаанд (6). Машҳуртарин аз ашъори арабии ӯ “Қасидаи айния” мебошад. Он мазмуни фалсафӣ дошта, сайри ақл ва таносуби тану ҷон таҳлил шудааст. Ин шеър аз асри XI ба форсии тоҷикӣ тарҷумаву тафсир шудааст. Як қисми рисолаҳои манзуми арабии Ибни Сино бо номи “арҷуза” машҳуранд ва намунаи онҳо “Арҷуза фи-т-тиб” мебошад. Ибни Сино ба забони форсии тоҷикӣ ҳам шеърҳо дорад, ки онҳоро олимон аз сарчашмаҳои адабию таърихӣ ҷамъоварӣ кардаанд. Ҳоло 37 рубоӣ, 4 ғазал ва 5 қитъа аз ашъори форсии тоҷикии Ибни Синоро муаррифӣ кардаанд, ки ба мансубияти баъзеи онҳо ба қалами ӯ шубҳа ҷой дорад. Сабаби чунин шубҳа ба номи касони дигар низ сабт шудани бархе аз онҳост. Машҳуртарин рубоӣ, ки дар мансубияти он ба қалами Ибни Сино шак нест, рубоии зайл аст:

Аз қаъри гили сиёҳ то авҷи Зуҳал
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун ҷастам зи қайди ҳар макру ҳиял,

Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал (4, 39).

Рубоии зер низ аз Ибни Сино мебошад:

Дил гарчи дар ин бодия бисёр шитофт,
Як мӯй надонист, вале мӯй шикофт.
Андар дили ман ҳазор хуршед битофт
В-охир ба камоли заррае роҳ наёфт (4, 37).

Ба Ибни Сино беш аз 400 асар ва мактубу рисоларо нисбат додаанд. Муҳимтаринашон инҳоянд: "Ал-Ишорот ва танбеҳот". Ин китобро дар асри XIII Насириддини Тӯсӣ шарҳ кардааст. Дар замони Ибни Сино забони илм арабӣ буд. Ҳамаи олимон ин забонро дар ҳадди камол медонистанд. Аммо ба забони форсии тоҷикӣ низ таълифи китобҳо ба назар мерасад. Ибни Сино аксари кулли осори худро ба арабӣ навиштааст. Аммо баъзе асарҳояшро ба тоҷикӣ низ навиштааст. Чунончи, "Рисолаи набз", "Донишнома"ва "Рисолаи Меъроҷия"-ро ӯ ба забони модариаш таълиф кардааст. Қадимтарин нусхаи рисолаи охируззикр ба китобати Хоҷа Насириддини Тӯсӣ то замони мо расидааст. Ибни Сино дар ин асар меъроҷи Муҳаммад (с)-ро сафари руҳонӣ медонад, на ҷисмонӣ. Бино бар ин ақида ва соири афкори дақиқи фалсафиаш руҳониёни он замон ӯро ба куфр маҳкум намуда буданд. Ҳамин ҳолат ӯро бар он водошта буд, ки гӯяд:

Куфри чу мане газофу осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман, имон набувад.
Дар даҳр чу ман якеву он ҳам кофир?
Пас, дар ҳама даҳр як мусулмон набувад (4, 41).

Рисолаи "Ҳай ибни Якзон" дар сайри ақл аст. Бар ин рисола бисёр шарҳҳо бастаанд ва дар асри XI ба форсии тоҷикӣ тарҷума кардаанд.

Китоби "Шифо" дар ҳикмат аз мукаммалтарин осори Ибни Синост. Он аз чор ҷилд иборат аст: 1.Мантиқ; 2.Табииёт; 3.Риёзиёт; 4.Илоҳиёт. Дар қисмати мантиқи ин китоб назари ҷомеътарини Ибни Сино доир ба масъалаҳои моҳияти шеъру эҷоди адабӣ баён шудаанд ва он имрӯз ба унвони "Рисолаи фанни шеър" маъруф аст. Китоби "Наҷот", "Ҳикмат-ул-машриқин" оид ба мантиқ, табиият ва илоҳиётанд. Қисми риёзиашро Абуубайди Ҷузҷонӣ илова кардааст. Дар фалсафа Ибни Сино таълимоти файласуфони Юнонро фаро гирифта, аз онҳо чанд қадам пештар рафтааст. Ин ҳолат дар китоби "Ал-Ишорот ва танбеҳот" бештар ба назар мерасад.

Китоби "Ал-Қонун фи-т-тиб" бузургтарин кори Ибни Сино дар тиб аст ва боиси шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардани ин донишманд гаштааст. Ба қавли шарқшиноси замони Шуравӣ П. Г. Булгаков "Ибни Сино дар "Ал-қонун" рушди ҳамонвақтаи тибби Ғарбу Шарқро ҷамъбаст намудааст. Дар ин таҳқиқоти бузург дастовардҳои табибони замони антиқа ба монанди Гиппократу Гален, ҳамчунин таҷрибаҳои табибони сурёнӣ, арабӣ, эронӣ, осиёимиёнагӣ ва гузашта аз ин тамоми донишҳои тибби халқӣ ва мушоҳидаҳои худи Ибни Сино истифода шудаанд". Он аз панҷ ҷилд иборат аст. Дар Аврупо ин китоб дар асри XV ба лотинӣ тарҷума мешавад ва то асри XVIII дар донишгоҳҳои тиббии он минтақа китоби дарсӣ будааст. Ба туфайли ҳамин

китоб ва рисолаҳои дигари тиббиаш дар Шарқу Ғарб ҳамчун табиб ва донандаи назарияву амалияи он шинохта шудааст. Даҳои Ибни Сино дар он аст, ки бисёр масъалаҳои беморӣ ва иллатҳои пайдоиши онро дуруст муайян кардааст. Аз ҷумла, ангезаи касалии сил будани зиндаҷони ниҳоят хурдро (микробро) дар "Ал-Қонун" зикр кардааст. Пас аз шаш аср, вақте Левенгук заррабинро ихтироъ кард, зиндаҷонҳо ба мушоҳида омаданд. Ғайр аз ин, Роберт Кох дар соли 1882 роҷеъ ба кашфи ангезаи касалии сил эълом дошта буд, ки он фикри Ибни Синоро тасдиқ мекард. Дар "Ал-Қонун" чунин андешаҳои ҳайронкунандаи Ибни Сино зиёданд. Вале то охири асри XX ин китоби муҳим ба тоҷикӣ тарҷума нашуда буд.

Хурсандибахш аст, ки дар соли 1991 донишманди тоҷик С. Шаҳобиддинов ин китоби бузургро аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷума ва нашр кард (7; 7). Ин тарҷумон дар муқаддимаи он менависад, ки "Ал-Қонун" ба забони нисбатан содаи арабӣ навишта шудааст.Сабабаш дар он аст, ки матолиби тиббӣ ба мисли матолиби фалсафӣ мураккабу таҷридӣ нест. Ибни Сино ақидаҳои тиббиашро ба забони форсии тоҷикӣ андешида, ба арабӣ нигоштааст". С. Шаҳобиддинов дар идома менависад, ки "ин ганҷина ҳарчанд аз ҳайси офариниш ба халқи тоҷик мансуб аст, вале аз ҷиҳати баҳрабардорӣ ба ҷумлаи башарият тааллуқ дорад (7 24).

Осори фалсафии Ибни Сино нисбат ба соири таълифоташ бештар аст. Дар фалсафа Ибни Сино дар Шарқ бузургтарин намояндаи ҳикмати машшоъ буд, ки онро перепатитизм ҳам меноманд. Ибни Сино таълимоти фалсафии Арастуро дар осори худаш тақвият ва такмил кардааст. Ӯ ба категорияҳои фалсафии сабабу натиҷа, замону макон, моддаву сурат, моҳияти ҳаракат, тағйироти миқдорӣ ба сифатӣ, назарияи маърифат ва ғ. аҳаммияти калон дода, онҳоро ҳалли дурусти илмӣ намудааст. Аз диди Ибни Сино қудрати ақли инсон ҳудуд надорад ва бо тафаккури мантиқӣ ҳама чизро фаҳмидан мумкин аст. Вай табиатшиноси бузург ҳам буд. Ӯ тамоми ҳодисаҳои табиии рухдиҳандаро дар асоси илмӣ шарҳу эзоҳ додааст. Дар бораи набототу ҳайвонот низ дидгоҳҳои махсусу муфассали худро баён доштааст. Ибни Сино дар осори фалсафиаш ба масъалаҳои табақотуларз (геология), маъданшиносӣ (минералогия), забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, савтиёт, мусиқӣ ва ғайра низ дахл намуда, мулоҳизаҳои диқиқи илмӣ ва зебоишиносиро баён намудааст.

Дар воқеъ, маҳсули афкори дақиқи Ибни Сино дар таърихи тамаддуни башарӣ ба ҳамаи инсонҳо равона карда шудаанд. Дар таърихи илми ҷаҳонӣ ҳеч донишманде ба суроғ намеояд, ки аз андешаю афкори ӯ бебаҳра монда бошад.

Гарчи аз замони зиндагӣ ва фаъолияти Ибни Сино садҳо сол сипарӣ шудааст, номи ӯ чун рамзи қудрату тавоноии ақли инсонӣ боқӣ мондааст. Ҳақ ба ҷониби Е.Э.Бертелс аст, ки гуфтааст: «Дар иртиботи омӯзиши осори Ибни Сино вақти умумигӯиҳову баёни фарзияҳо гузаштааст. Ҳоло талабот ин аст, ки ҳар як асари алоҳидаи Ибни Сино ба таври мушаххас ва амиқ таҳқиқ карда шавад. Фақат чунин кор метавонад синошиносиро ба пеш такон диҳад" (1,120). Е.Э.Бертелс боз мегӯяд: "Ибни Сино сарчашмаи оташи ноаёни зеризаминист, ки аз он як силсила қуллаҳои оташфишон сар бурун кардаанд» (2, 260). Дар

воқеъ ҳанӯз ҳам истеъдоди фавқулоддаи ӯ, умқи ақоиди илмӣ ва пешбиниҳои асосноки ӯ инсониятро дар ҳайрат мегузорад. Ба ҳамин сабабҳост, ки ӯро ҳамзамононаш ба унвони ифтихории «Шайхурраис»- пири сарварон ёд кардаанд.

Адабиёт:

1. Бертельс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – М.: Наука, 1960. – 555 с.
2. Бертельс, Е.Э. Авиценна и персидская литература //История литературы и культуры Ирана. – М.: Наука, 1988. – С. 241-261.
3. Булгаков П.Г. Сокращение «Канона» Авиценны в собрании арабских рукописей государственной Публичной библиотеки им. М.Е.Салтҷкова-Щедрина // Труды (восточный сборник) Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина. – Т. 2 (V). – Л., 1957. – С. 21-38.
4. Ибни Сино, Абуалӣ. Маҷмуаи шеърҳо. – Сталинобод, 1953. – 95 с.
5. Ибни Сино, Абуалӣ. Рисолаи саргузашт // Сурат ва сирати Сино. Тартибдиҳандагон А. Алимардонов, Ҷ. Додалишоев. – Душанбе: Ирфон, 1980. -- С. 13-23.
6. Ибни Сино, Абуалӣ. Авҷи Зуҳал (Шеърҳо). Ба чоп тайёркунандагон: Ш.Ҳусейнзода, К.Айнӣ, Х. Шарифов. – Душанбе: ирфон, 1980. – 282 с.
7. Ибни Сино, Абуалӣ. Қонуни тиб. – Иборат аз панҷ китоб. - К. 1. Аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи С. Шаҳобиддинов. – Душанбе: ЭСТ, 1991. – 382 с.
8. Ибни Сино, Абуалӣ. Ал-Қонун. – Ҷ. 2, к. 1 ва 2. Аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи С. Шаҳобиддинов. – Душанбе: Дониш, 2005. – 802 с.
9. Ибни Сино, Абуалӣ. Гиёҳнома. Ҷонварнома. Аз арабӣ ба тоҷикӣ арҷумаи С. Сулаймонов. – Душанбе: ДМТ, 2021. – 704 с.
10. Ҳусейнзода, Ш. Бартарии рӯҳ ва камоли ақл // Гуфтор аз ганҷи сухан. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 199-222.
11. Ҳусейнзода, Ш. Дидаи ҷон, чеҳраи ширин. Маориф ва маданият, 20-декабри !979. – С. 3.

АҲАММИЯТИ АМСИЛАИ ПЕДАГОГӢ ДАР ОМОДАГИИ КАСБИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДАИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ ТОҶИК

(Значение педагогической модели в профессиональной подготовке будущих преподавателей таджикского языка и литературы)

Набизода Мухаббат Набиджон, к.ф.н., доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ «ХГУ им. акад.Б.Гафурова»
E-mail: tillo.1972@mail.ru

Исломзода Шоира Ислом, к.ф.н., доцент кафедры методики

преподавания таджикского языка и литературы
ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова»
E-mail: xakimova.shoira@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается важность педагогической модели в профессиональной подготовке будущих учителей таджикского языка и литературы. Автор анализирует научно-методические основы подготовки студентов к интеграции филологических дисциплин в учебных заведениях. Отмечается, что филология по своей природе является совокупностью интегрированных дисциплин, требующих всесторонней подготовки и высокой профессиональной культуры. В статье подчеркивается, что преподаватель таджикского языка и литературы в процессе обучения должен реализовывать интеграцию дисциплин как важный принцип формирования целостного мировоззрения учащихся.

Ключевые слова: *цифровые технологии, преподавательский состав, профессиональные компетенции, образовательная деятельность, образовательные стратегии*.

Дар замони муосир, зери таъсири равандҳои глобализатсия ва пешрафти босуръати технологияҳои рақамӣ, ки кулли соҳаҳо, аз ҷумла маорифро фаро гирифтаанд, омодасозии кадрҳои омӯзгории ҷавобгӯ ба талаботи рӯз ба ҳайси яке аз вазифаҳои муҳимтарини стратегӣ эътироф мегардад. Тағйирёбии парадигми таҳсилот ва гузариш ба таълими салоҳиятнок, ки ба рушди тафаккури эҷодӣ ва малакаҳои амалии хонандагон нигаронида шудааст, пеш аз ҳама, ба сатҳи касбияти омӯзгори оянда такя мекунад. Омӯзгори муваффақи муосир на танҳо бо дониши амиқи соҳавӣ мусаллаҳ аст, балки бо маҳорати баланди методологӣ, тафаккури интиқодӣ ва салоҳияти тарҳрезии технологӣ фарқ карда, раванди омӯзишро ба фаъолияти фаъолу пурмаҳсули маърифатӣ мубаддал месозад. Ин вазъият дар самти таълими забон ва адабиёти тоҷик, ки ҳамчун рукни бунёдии худшиносии миллӣ ва пойдевори фарҳанги нутқ арзёбӣ мешавад, истифодаи усулҳои инноватсионӣ ва муносибатҳои методиро тақозо мекунад. Бинобар ин, асоснокунии илмӣ ва таҳияи роҳҳои мукаммали ташаккули салоҳиятҳои касбии донишҷӯёни факултетҳои филологӣ тавассути амсилаҳои муосири педагогӣ аз масъалаҳои мубрами илми методика ба шумор рафта, рақобатпазирии мутахассисони ҷавонро дар фазои таълимии асри XXI таъмин менамояд..

Мақолаи мазкур ба омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методии омӯзгорони ояндаи забон ва адабиёти тоҷик бахшида шудааст. Дар он бо истифода аз равишҳои муосири педагогӣ, амсила (модел)-и махсуси ташаккули ин салоҳият таҳия гардида, меъёрҳо ва сатҳҳои арзёбии омодагии касбии донишҷӯён асоснок карда шудаанд. Натиҷаҳои пажӯҳиш барои баланд бардоштани сифати таълим ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ муҳим арзёбӣ мешаванд.

Дар ин раванд, фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ва мутобиқсозии мазмуни таҳсилот бо талаботи амалии муассисаҳои таълимӣ аҳаммияти хоса пайдо карда, такмили механизми тайёрии касбии омӯзгорони ояндаро ба миён мегузорад.

Дар ин замина, масъалаи омодасозии касбии донишҷӯёни ихтисосҳои филологӣ, аз ҷумла омӯзгорони ояндаи забони тоҷикӣ, мавқеи марказӣ дорад. Забони тоҷикӣ ҳамчун унсури бунёдии худшиносии миллӣ, омили ташаккули тафаккури мантиқӣ, фарҳанги нутқ ва воситаи асосии иртиботи иҷтимоӣ на танҳо фанни таълимӣ, балки заминаи рушди маънавии шахсият маҳсуб мешавад. Аз ин рӯ, мутахассиси соҳа бояд дорои дониши амиқи назариявӣ дар соҳаи забоншиносӣ ва дар баробари он, соҳиби маҳорати баланди методӣ, қобилияти таҳлили матн, тарҳрезии технологӣ ва ташкили фаъолияти инноватсионии таълимӣ бошад.

Дар низоми омодасозии касбии донишҷӯёни факултетҳои филологӣ фанни «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» мавқеи ҳалкунанда дорад. Маҳз тавассути ин фан донишҷӯ механизми татбиқи донишҳои назариявии забоншиносӣ дар амалияи таълим, усулҳои пешрафти кор бо маводди забонӣ, ташкили фаъолияти мустақилонаи хонандагон ва меъёрҳои арзёбии натиҷаҳои таълимро дарк мекунад. Бо вуҷуди ин, таҷрибаи педагогӣ нишон медиҳад, ки дар баъзе ҳолатҳо омӯзиши ин фан ба азхудкунии маводи назариявӣ маҳдуд шуда, таҳқиқи амалӣ, фаъолнокӣ, маҳорати эҷодӣ ва қобилияти худбаҳодиҳии донишҷӯён ба таври зарурӣ таъмин намегардад.

Аз ин рӯ, таҳия ва татбиқи амсила (модел) –и педагогии ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методии донишҷӯён ба талаботи мубрами рӯз табдил ёфтааст. Чунин амсила метавонад ҳамчун заминаи назариявӣ-методӣ барои дақиқ намудани мақсад, мазмун, шакл, усул, технология ва натиҷаҳои интизории омодасозии методии омӯзгорони оянда хизмат кунад.

Пеш аз муайян кардани сохтори амсилаи мазкур, таҳлили мафҳуми «салоҳияти маърифатӣ-методӣ» ва кушодани моҳияти он зарур арзёбӣ мегардад. Ин мафҳуми печида аз ду ҷузъи ҳамбаста – «маърифатӣ» ва «методӣ» иборат аст.

Барои баррасии амиқи ҷузъи маърифатӣ ба адабиёти илмӣ-педагогӣ мурочиат кардан бамаврид буда, чунонки академик М. Лутфуллозода таъкид медорад: «Фаъолияти маърифатӣ яке аз шаклҳои асосии фаъолияти хонанда мебошад, ки фаъолияти таълимиро дар заминаи шавқи маърифатӣ таҳрик медиҳад, бинобар ин, фаъолияти маърифатӣ барои рушди умумии донишҷӯ ва ташаккули шахсияти ӯ хеле муҳим аст» [5, 18].

Агар ба маънои луғавии ин истилоҳ таваҷҷуҳ кунем, дар луғати тафсирии «Фарҳанги забони тоҷикӣ» мафҳуми «фаъолият» ҳамчун «кӯшиш, серҳаракатӣ ва ҷиддият дар иҷрои коре, ғайрат ва ҷидду ҷаҳд дар кор» шарҳ дода шудааст, фаъолиятнокӣ бошад ба маънои “фаъол будан дар коре” ташреҳ ёфтааст. Дар ин замина, фаъолнокии маърифатӣ ангезаи муҳимтарини омӯзиши донишҷӯён ва кӯшиши муваффақияти онҳо ба шумор меравад, ки он дар кунҷковӣ, шавқ, саволҳо ба омӯзгор ва мутолиаи адабиёти иловагӣ пайдо мешавад. Бояд гуфт,

ки мафҳуми салоҳияти маърифатӣ дар адабиёти илмӣ аз нуктаи назари олимони ватаниву хориҷӣ баррасӣ шудааст. Чунончи, равоншинос Е. И. Евстафева чунин мешуморад, ки “ салоҳияти маърифатӣ аз ҳискунӣ ва дарккунӣ оғоз ёфта, баъд аз ин гузариш ба тафаккур метавонад рӯй диҳад” [2]. Дар таҳқиқоти А. Н. Леонтьев “салоҳияти маърифатӣ ҳамчун маҷмуи равандҳои иттилоотӣ ва ангезиш, инчунин ҳамчун фаъолнокии равонашудаву интихобии равандҳои ҷустуҷӯй-таҳқиқотӣ” [4,120] муайян гардидааст, ки дар заминаи омухтан ба донишҷӯ имкон медиҳанд, ки ба коркарди натиҷаҳои фаъолияти фикрии худ машғул шавад.

Дар Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11, ки соли 2018 аз ҷониби Вазорати маориф ва илми ҶТ бо қарори Шӯрои миллии таҳсилоти Вазорат маориф ва илми ҶТ аз 26.07.2017 таҳти №06 ба чоп расидааст, зимни таҳияи талаботи асосии Стандарти фанни забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11 салоҳиятҳои умумитаълимии фан пешбинӣ гаштааст. Салоҳиятҳои умумитаълимии фанни забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11 стратегияҳои маърифатӣ, салоҳият, нишондиҳандаи салоҳиятро фарогир буда, қобилияти дарки мақсади таълим, аз ҷумла гузоштани мақсадҳои нави таълим вобаста ба талаботи маърифатӣ, тағйир додани вазифаҳои амалӣ ба вазифаҳои маърифатӣ амалӣ мегардад. Яъне хонанда ба муҳокимаи фаъоли мақсадҳои таълим ҷалб шуда, таъсири мақсадҳои гузошташударо ба инкишофи маърифатии худ муайян мекунад. Ҳамзамон тартиби расидан ба мақсадҳои гузошташударо аниқ месозад. “Барои расидан ба мақсадҳои таълимии гузошташуда доираи дониш, малака ва маҳорати зарурирo муқаррар менамояд” (Стандарт, с.15)

Стратегияҳои зеҳнӣ - маърифатӣ (метакогнитивӣ) бошад салоҳияти донистани асосҳои фаъолияти лоиҳавӣ таҳқиқотиро пешбинӣ менамояд, яъне хонанда сохтор, талабот ва тартиби иҷрои фаъолияти корҳои лоиҳавӣ-таҳқиқотиро медонад ва чунин фаъолиятро анҷом дода метавонад, вобаста ба мақсад ва натиҷаи ниҳоии кори лоиҳавӣ-таҳқиқотӣ нақша мекашад, мавод ва шароити заруриро барои иҷрои корӣ лоиҳавӣ-таҳқиқотӣ муҳайѐ месозад. Ҳамин тавр “барои иҷрои кори лоиҳавӣ вақти кофӣ ҷудо карда, раванди иҷрои корро мақсаднок ба роҳ мемонад. Инчунин нишондиҳандаҳои муваффақияти кори лоиҳавӣ таҳқиқотиро муайян карда, тадриҷан равanд ва натиҷаҳои корашро тавассути нишондиҳандаҳои мазкур арзѐбӣ мекунад.” (Стандарт, с.19)

Аз нигоҳи В. В. Дрозина “салоҳияти маърифатӣ чунин хусусияти шахсият аст, ки ба он мавҷудияти эҳтиёҷ ба маърифат, асосҳои амиқи фаъолият ва кӯшишу рағбати доимӣ барои кашфи донишҳои нав хос мебошад” [1]. Г. В. Фадина бошад, ин равандро “ҳамчун фаъолияти бошууронае тавсиф мекунад, ки ба шинохтани воқеияти атроф бо ёрии равандҳои руҳӣ, мисли идрок, тафаккур, хотир, диққат ва нутқ равона гардидааст” [3]. Таҳлили андешаҳои равоншиносон ва муҳаққиқони соҳа нишон медиҳад, ки салоҳияти маърифатӣ раванди бисёрҷабҳа ва сохторӣ буда, он на танҳо қобилияти шахс, балки воситаи асосии робитаи бошуурона бо олами атроф ба шумор меравад.

Таҳқиқу таҳлили андешаҳои равоншиносон, олимони соҳа ва меъёрҳои стандарти давлатӣ ба хулосаи илмӣ оварда мерасонад, ки салоҳияти маърифатӣ на танҳо маҷмуи оддии донишу малакаҳо, балки сохтори мураккаби психологии фаъолияти бошуурона ва мақсаднок буда, дар заминаи равандҳои идрок, тафаккур, ангезишҳои ботинӣ ва стратегияҳои метакогнитивӣ ташаккул меёбад; ин мафҳум дар низоми омодасозии касбии омӯзгорони оянда ҳамчун унсури бунёдии рушди тафаккури интиқодӣ, қобилияти тарҳрезии корҳои лоиҳавӣ-таҳқиқотӣ ва табдил додани вазифаҳои таълимӣ ба фаъолияти эҷодии худмуайянкунӣ баромад карда, ба мутахассис имкон медиҳад, ки раванди дарёфт, коркард ва арзёбии донишҳои навро дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ мустақилона ва бо маҳорати баланди методӣ роҳандозӣ намояд.

Аз як тараф, В. В. Дрозина ин равандро бештар аз нигоҳи равоншиносӣ ва шахсияти донишҷӯ баррасӣ намуда, онро ҳамчун сифати хосе тавсиф мекунад, ки дар заминаи эҳтиёҷи амиқи инсон ба маърифат, асосҳои муайяни фаъолият ва кӯшишу рағбати доимӣ барои кашфи донишҳои наву воситаҳои амалкунӣ шакл мегирад. Аз тарафи дигар, Г. В. Фадина ба ҷанбаи амалӣ ва функсионалии ин раванд таваҷҷуҳ зоҳир карда, онро ҳамчун фаъолияти мақсадноку бошууронае таъриф менамояд, ки бевосита ба шинохтани воқеияти атроф нигаронида шудааст ва тавассути низоми мукаммали равандҳои рӯҳӣ — мисли идрок, тафаккур, хотир, диққат ва нутқ амалӣ мегардад.

Дар натиҷаи омезиши ин ду дидгоҳ метавон хулоса кард, ки фаъолияти маърифатӣ танҳо бо гирифтани иттилоот маҳдуд нашуда, балки омили муҳимтарини ташаккули салоҳиятҳои касбии донишҷӯён мебошад; зеро он майли ботинии шахсро ба омӯзиш бо абзорҳои олии равониву зеҳнии коркарди дониш ба ҳам пайваста, заминаи устувори тафаккури эҷодӣ ва методологии омӯзгори ояндаро фароҳам меорад.

Дар маҷмуъ, фаъолияти маърифатӣ равандест, ки дар натиҷа оид ба сифату хусусияти объект ва дар бораи робитаҳову қонунҳои олами воқеӣ иттилооти муҳим меорад.

Дар адабиёт ва нутқи гуфтугӯйӣ мафҳуми «фаъолнокӣ» аксар вақт ҳамчун муродифи «фаъолият» истифода мешавад. Ба маънои физиологӣ мафҳуми «фаъолнокӣ» ҳамчун тавсифи умумии мавҷудоти зинда ва манбаи дигаргунсозии робитаҳо бо олами атроф баррасӣ мегардад. Фаъолнокии инсон ҳамчун сифати муҳимтарини шахсият ва қобилияти тағйир додани воқеияти атроф дар мувофиқат бо эҳтиёҷот ва ҳадафҳои худ аҳаммияти махсус касб менамояд.

Олим Т. И. Шамова ин мафҳумро амиқтар қайд мекунад: «Мо фаъолнокии маърифатиро ба шиддати одии неруҳои зеҳнӣ ва ҷисмонии хонанда маҳдуд намекунем, балки онро ҳамчун сифати фаъолияти шахсият баррасӣ менамоем, ки дар муносибати хонанда ба мундарича ва раванди фаъолият, дар майлу кӯшиши ӯ барои азхудкунии донишҳо ва воситаҳои фаъолият дар муддати беҳтарин зоҳир мегардад» [6, с. 36].

Ба ҳамин тартиб, ҷузъи маърифатӣ ба қобилияти донишҷӯ барои дарк, таҳлил, муқоиса, ҷамъбаст, хулосабарорӣ, ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва

мустақилона азхуд намудани донишҳо вобаста мебошад. Ҷузъи методӣ бошад, ба қобилияти татбиқи донишҳои назариявӣ дар раванди таълим алоқаманд аст. Донишҷӯ бояд тавонад барои омӯзиши мавзуъҳои забони тоҷикӣ мақсад гузорад, мазмуни таълимро интихоб кунад, усули мувофиқро муайян намояд, машқҳо ва супоришҳо таҳия кунад, фаъолияти хонандагонро ташкил диҳад, хатоҳоро таҳлил намояд ва натиҷаи таълимро арзёбӣ кунад.

Инчунин ҷузъи маърифатии ин сохтор ба тафаккури интиқодӣ, қобилияти дарки амиқ, таҳлил, ҷамъбаст ва мустақилона азхуд кардани донишҳои нав асос ёфта, заминаи зеҳнии фаъолияти инноватсиониро ташкил медиҳад. Ҷузъи методӣ бошад, бевосита ба қобилияти татбиқи амалии донишҳои назариявӣ, тарҳрезии технологӣ ва таҳияи усулҳои ғайрианъанавии таълим равона шудааст. Дар ин росто, омӯзгори оянда бояд дорои маҳорати муайян кардани ҳадафҳои эҷодӣ, интихоби мазмуни муосири таълим, истифодаи технологияҳои интерактиву инноватсионӣ, ташкили фаъолияти таҳқиқотии хонандагон ва дар ин асос таҳлилу арзёбии объективии натиҷаҳои раванди таълим бошад.

Аз ин рӯ, салоҳияти маърифатӣ-методӣ маҷмуи дониш, маҳорат, малака, таҷрибаи фаъолият, қобилияти таҳлилӣ, тарҳрезӣ, эҷодӣ ва худбаҳодиҳии донишҷӯ мебошад, ки ӯро барои омӯзонидани забони тоҷикӣ дар шароити муосири таълим омода месозад.

Ба ибораи дигар, салоҳияти маърифатӣ-методӣ танҳо «донистани методика» нест, балки қобилияти истифодаи методика дар амал аст. Агар донишҷӯ таърифи усули муаммовиро донад, вале вазъияти муаммо сохта натавонад, ӯ ҳанӯз соҳиби салоҳияти методӣ нест. Агар донишҷӯ қоидаи синтаксисро донад, вале барои фаҳмондани он ба хонандагон машқи мувофиқ таҳия карда натавонад, дониши ӯ хусусияти амалии касбӣ пайдо накардааст. Аз ҳамин сабаб, ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методӣ бояд меҳвари асосии омӯзиши фанни «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» бошад.

Амсилаи педагогӣ дар таҳқиқоти илмӣ воситаи тасвири низомноки раванди таълим ва тарбия мебошад. Он имкон медиҳад, ки раванди ташаккули салоҳият на ба таври пароканда, балки ҳамчун маҷмуи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд омӯхта шавад. Агар дар таълим амсила вуҷуд надошта бошад, фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯ бештар тасодуфӣ, номуназзам ва вобаста ба таҷрибаи шахсии омӯзгор мегардад.

Амсилаи педагогии ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методӣ барои ҳал намудани чанд вазифаи муҳим хизмат мекунад:

1. Он мақсади умумии тайёрии донишҷӯёнро мушаххас мегардонад.
2. Мазмуни таълимро ба мақсадҳои касбӣ пайваст мекунад.
3. Усулҳо ва технологияҳои мувофиқи таълимро муайян менамояд.
4. Фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯро ба низом медарорад.
5. Имконият медиҳад, ки натиҷаҳои таълим аз рӯйи меъёр ва нишондиҳандаҳои муайян арзёбӣ карда шаванд.

Бо ин маъно, амсилаи педагогӣ бояд танҳо нақшаи назариявӣ набошад, он бояд дар амал татбиқшаванда гардад. Амсилаи воқеан самаранок бояд ба омӯзгор нишон диҳад, ки чӣ гуна дар машғулиятҳои методика донишҷӯёнро

фаъол гардонад, чӣ гуна супоришҳои методӣ диҳад, чӣ гуна кори мустақилонаро ташкил намояд ва чӣ гуна сатҳи ташаккули салоҳиятро муайян кунад.

Амсилаи педагогии ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методии донишҷӯёнро метавон ҳамчун низоми иборат аз чанд ҷузъи ба ҳам алоқаманд баррасӣ кард:

1. Раванди мақсаднок: Самти асосии амсила ва мақсади умумиро муайян мекунад. Мақсад ба якчанд вазифаи мушаххас (ташаккули ангезаи касбӣ, азхудкунии донишҳои назариявӣ, инкишофи қобилияти таҳлили маводи таълимӣ ва ғайра) ҷудо мешавад. Мақсад бояд ба натиҷаи ченшаванда табдил ёбад: донишҷӯ чӣ медонад ва чӣ гуна дарс мегузарад?

2. Асосҳои методологӣ: Асосҳои илмӣ ва назариявии амсиларо фаро мегирад. Он ба муносибати салоҳиятнок (истифодаи дониш дар фаъолияти воқеӣ), муносибати фаъолиятнок (ташаккули салоҳият дар амал), муносибати донишҷӯмеҳвар (донишҷӯ ҳамчун субъекти фаъол) ва муносибати худбаҳодиҳӣ (худтаҳлилкунии омӯзгори оянда) такя мекунад.

3. Қисмҳои амисла: Муайян мекунад, ки кадом донишҳо ва маҳоратҳо заруранд. Мазмуни амсила бояд се самтро дар бар гирад: назариявӣ (асосҳои методика), амалӣ (татбиқи дониш дар ҳолатҳои методӣ, ба мисли таҳияи дарсҳои синтаксис) ва эҷодӣ (таҳияи супоришҳои муаллифӣ).

4. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ: Роҳу воситаҳои амалисозии амсиларо дар бар мегирад. Барои ин истифодаи технологияҳои фаъол ва интерактивӣ, аз ҷумла омӯзиши проблемавӣ, омӯзиши лоиҳавӣ, таҳлили вазъиятҳои педагогӣ зарур аст.

5. Фаъолияти ташкилӣ: Тарзи ҳамкории омӯзгор ва донишҷӯёнро дар шаклҳои лексия, семинар, машғулияти амалӣ, кори мустақилона (ташкили портфолиои методӣ) ва таҷрибаи педагогӣ муайян мекунад.

6. Ташхисӣ ва арзёбӣ: Меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои дақиқи ташаккули салоҳиятро (ангезавӣ, маърифатӣ, амалӣ, эҷодӣ, худбаҳодиҳӣ) ва сатҳҳои онро (паст, миёна, кофӣ, баланд) муайян месозад.

7. Хулосаи умумӣ: Нишон медиҳад, ки дар натиҷаи татбиқи амсила донишҷӯён қобилияти таҳлил, тарҳрезӣ ва арзёбии фаъолияти методиро соҳиб шудаанд.

Ҳар яке аз ин ҷузъҳо вазифаи махсус дорад, аммо самаранокии амсила танҳо дар ҳолати робитаи мустаҳками байни онҳо таъмин мегардад.

Дар ҷадвали зерин сохтори мукаммал ва ҷузъҳои асосии амсилаи педагогии пешниҳодшуда акс ёфтаанд:

Ҷадвали 1

Мақсад	**Равишҳои асосӣ**	**Мазмун**	**Технологияҳо**	**Меъёрҳои арзёбӣ**	**Натиҷа**
Ташаккули салоҳияти	Салоҳиятнок, фаъолиятнок, донишҷӯмеҳва, маърифатӣ,	Методикаи таълими забони	Омӯзиши проблемавӣ, лоиҳавӣ, таҳлили	Ангезавӣ, маърифатӣ, амалӣ-методӣ,	Омӯзгори оянда дорои қобилия

маърифатӣ-методии донишҷӯён	худбаҳодиҳӣ	тоҷикӣ, таҳлили матн, таҳияи дарс, кор бо китобҳои дарсӣ, инкишоф и нутқ	вазъиятҳои педагогӣ, портфолио	эҷодӣ, худтаҳлилкунӣ	ти таҳлил, тарҳрезӣ, татбиқ, эҷод ва арзёбии фаъолияти методӣ

Барои ташхиси сатҳи ташаккули салоҳият, низоми меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

Ҷадвали 1

№	Меъёрҳо	Нишондиҳандаҳо	Сатҳҳои ташаккул
1.	**Ангезавӣ-арзишӣ**	Шавқ ба касби омӯзгорӣ; муносибати мусбат ба фанни методика; эҳсоси масъулияти касбӣ; майл ба худомӯзӣ	Паст, миёна, кофӣ, баланд
2.	**Маърифатӣ**	Донистани асосҳои назариявии методика; фаҳмиши принсипҳо, методҳо ва шаклҳои таълим; қобилияти таҳлили маводи илмӣ ва таълимӣ	Паст, миёна, кофӣ, баланд
3.	**Амалӣ-методӣ**	Таҳияи нақшаи дарс; интихоби усули мувофиқ; сохтани машқҳо; таҳлили китобҳои дарсӣ; кор бо матн ва хатогиҳои хонандагон	Паст, миёна, кофӣ, баланд
4.	**Эҷодӣ-лоиҳавӣ**	Таҳияи супоришҳои нав; сохтани маводи дидактикӣ; пешниҳод намудани усулҳои ғайриқолабӣ; лоиҳакашии машғулият	Паст, миёна, кофӣ, баланд
5.	**Худтаҳлилкунии фаъолияти омӯзгори оянда**	Худтаҳлилкунӣ; баҳодиҳии натиҷаи фаъолияти худ; дарёфти камбудиҳо; пешниҳоди роҳҳои ислоҳ ва такмил	Паст, миёна, кофӣ, баланд

Ин амсила нишон медиҳад, ки ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методии донишҷӯён раванди тасодуфӣ нест, балки низоми мукаммали педагогӣ аст.

“Самараи бештари фаъолгардонандаро дар машғулиятҳо ҳолатҳое ба миён меоранд, ки мувофиқи таҳқиқоти методологӣ, хонандагон ва донишҷӯён худашон бояд амалҳои зеринро иҷро кунанд:

- ҳимояи фикру ақидаи худ ва иштирок дар мубоҳисаҳо;
- савол додан ба рафиқон ва омӯзгорони худ, инчунин тақризу баҳодиҳӣ ба ҷавобҳои онҳо;
- ёрӣ додан ба ақибмондагон ва фаҳмондани маводи мушкилфаҳм ба онҳо;
- мустақилона интихоб кардани супориши ба иқтидор мувофиқ ва дарёфти якчанд варианти ҳалли муаммо;
- ба миён овардани вазъияти худсанҷиш ва таҳлили амалиёти шахсии маърифатӣ;
- ҳалли масъалаҳо тариқи истифодаи комплексии роҳҳои маълум” [7, 14].

Барои самаранок амал кардани амсилаи пешниҳодшуда як қатор шартҳои педагогӣ заруранд:

1. Ташкили муҳити фаъоли таълимӣ: Донишҷӯён имконият пайдо кунанд, ки савол диҳанд, баҳс кунанд ва ғоя пешниҳод намоянд.
2. Пайвастани назария бо амалия: Ҳар мавзуи назариявӣ бояд бо супориши амалӣ (масалан, таҳияи маҷмуи машқҳо пас аз омӯзиши морфология) анҷом ёбад.
3. Истифодаи мунтазами супоришҳои методӣ: Супоришҳо бояд донишҷӯро ба таҳлил, интихоб ва тарҳрезӣ водор кунанд.
4. Ташкили фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён: Ин фаъолият бояд мақсадноку натиҷадор бошад, на ин ки ба кори зоҳириву ҳисоботӣ (рефератнависӣ) табдил ёбад.
5. Истифодаи мунтазами рефлексия: Донишҷӯ бояд баъд аз ҳар фаъолият муайян кунад, ки чӣ кор кард, чӣ мушкилӣ пеш омад ва чӣ гуна онро ислоҳ мекунад.
6. Арзёбии мунтазам ва бисёрҷониба: Баҳодиҳӣ на танҳо ба дониши назариявӣ, балки ба фаъолияти амалӣ, эҷодӣ ва коммуникативии донишҷӯ низ нигаронида шавад.

Амсилаи педагогии ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методӣ метавонад барои такмили барномаи фанни «Методикаи таълими забони тоҷикӣ», аз нав ташкил намудани машғулиятҳои лексионӣ ва амалӣ, таҳияи супоришҳои мустақилона ва портфолио, инчунин ҳамчун роҳнамо дар раванди таҷрибаи педагогии донишҷӯён истифода шавад.

Бартарии асосии чунин амсила дар он аст, ки донишҷӯро аз ҳолати қабулкунандаи ғайрифаъоли дониш берун оварда, ба субъекти фаъоли раванди омӯзиш табдил медиҳад.

Ташаккули салоҳияти маърифатӣ-методии донишҷӯёни ихтисосҳои филологӣ яке аз масъалаҳои муҳимми тайёрии касбии омӯзгори ояндаи забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Сохтори амсилаи педагогии пешниҳодшуда аз ҷузъҳои мақсаднок, методологӣ, мазмунӣ, технологӣ, ташкилӣ-фаъолиятӣ,

ташхисӣ-арзёбӣ ва натиҷавӣ иборат буда, дар маҷмуъ раванди ташаккули салоҳиятро таъмин мекунад.

Дар натиҷаи татбиқи чунин амсила донишҷӯён қобилияти таҳлил, тарҳрезӣ, татбиқ, эҷод ва арзёбии фаъолияти методиро соҳиб мегарданд, ки ин ба баланд шудани сифати тайёрии касбии омӯзгорони ояндаи забони тоҷикӣ мусоидат менамояд.

Таҳқиқоти анҷомёфта нишон медиҳад, ки дар шароити муосири рушди низоми таҳсилоти олии касбӣ ва гузариш ба таълими босалоҳият, такмили тайёрии касбии омӯзгорони ояндаи забон ва адабиёти тоҷик ба талаботи мубрами рӯз табдил ёфтааст. Забони тоҷикӣ ҳамчун унсури бунёдии худшиносии миллӣ ва омили рушди тафаккури мантиқӣ тақозо мекунад, ки мутахассиси соҳа на танҳо дониши амиқи назариявӣ, балки маҳорати баланди методиву инноватсионӣ дошта бошад. Дар доираи мақола мафҳуми «салоҳияти маърифатӣ-методӣ» ҳамчун сохтори мураккаби психологӣ ва педагогӣ мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифта, исбот гардид, ки он пайванди зичи ҷузъи маърифатӣ (тафаккури интиқодӣ, стратегияҳои метакогнитивӣ ва фаъолнокии зеҳнӣ) ва ҷузъи методӣ (тарҳрезии технологӣ, ташкили раванди таълим ва татбиқи амалии донишҳо) мебошад. Таҳлили таҷрибаи таълим собит кард, ки маҳдуд шудани омӯзиши методика танҳо бо донишҳои назариявӣ ба сатҳи касбии донишҷӯён таъсири манфӣ мерасонад, бинобар ин, таҳия ва татбиқи амсила (модел) –и мукаммали педагогӣ ҳамчун роҳи ҳалли асосии ин муаммо пешниҳод гардид.

Амсилаи педагогикии пешниҳодшуда, ки аз ҷузъҳои мақсаднок, методологӣ, мазмунӣ, технологӣ, ташкилӣ ва ташхисӣ иборат аст, ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки аз қабулкунандаи ғайрифаъоли иттилоот ба субъекти эҷодкунанда ва худтаҳлилкунандаи раванди таълим табдил ёбанд. Инчунин, низоми пешниҳодшудаи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо (ангезавӣ, маърифатӣ, амалӣ, эҷодӣ ва худтаҳлилкунӣ) имкон медиҳад, ки сатҳи омодагии касбии донишҷӯён бо дақиқии илмӣ ташхис ва арзёбӣ карда шавад.

Дар маҷмуъ, натиҷаҳои пажӯҳиш нишон доданд, ки роҳандозии ин амсила ва шартҳои пешбинишудаи педагогӣ сифати тайёрии касбии мутахассисони ояндаро ба таври назаррас баланд бардошта, онҳоро барои роҳандозии фаъолияти инноватсионӣ ва муваффақ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ омода месозад. Хулосаи мазкур метавонад ҳамчун заминаи назариявӣ ва амалӣ барои такмили барномаҳои таълимии фанни «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» ва беҳтар кардани сифати таълим дар факултетҳои филологӣ хизмат кунад.

Адабиёт:

1. Бобизода Ғ. М. Муносибати босалоҳият ба таълим: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ғ.М. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилиён, А. Байзоев – Душанбе: «Ирфон», 2018. –72 с.

2. Дрозина В.В. Дидактические условия формирования когнитивной компетентности. -Челябинск, 2002.

3. Евстафьева Е.И. Развитие познавательной активности студентов. — Саратов, 2005.
4. Фадина Г.В. Диагностика и формирование познавательной активности. — Москва, 2004.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975.
6. Лутфуллозода М. Фаъолияти маърифатии хонанда. - Душанбе, 1986.
7. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. — Москва: Педагогика, 1982.
8. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. — Душанбе: Бухоро, 2016.

ИБНИ СИНО ДАР ТАҲҚИҚИ ПРОФЕССОР ХУДОЙ ШАРИФЗОДА
(Научное наследие Ибн Сино в исследованиях профессора Х. Шарифзаде)

Нозимӣ Гулрухсор Саидислом
- к.ф.н., доцент кафедры истории таджикской литературы ТНУ
Тел: (+992) 907 57 77 11
E-mail: nozimovagulrukhsor@gmail.com

Аннотация: Ибн Сина – одна из выдающихся фигур в таджикской науке и литературе. Всестороннее изучение его литературного наследия, особенно после празднования в Таджикистане тысячелетия со дня рождения мыслителя, открыло новый этап в научных исследованиях. Для профессора Худои Шарифзоды, как и для многих других ученых и литературоведов, это значимое научное и культурное событие послужило стимулом для новых исследований. В своих научных трудах, посвященных истокам формирования литературоведения в контексте литературы X–XI веков, профессор Худои Шарифзода опирался на теоретический вклад Ибн Сины в литературоведческую науку; он подходил к этой теме с юношеским энтузиазмом, глубоко погружаясь в изучаемый материал. В данной статье рассматривается роль Ибн Сины в исследованиях профессора Худои Шарифзоды, а также определяется его значимость – с точки зрения ученого в развития и эволюции литературы.

Ключевые слова: *Шейх ар-раис Ибн Сина, профессор Худои Шарифзода, исследования, литературные произведения, теория поэзии, поэтика, литературоведение, классификация, научно-литературный личность, художественный вкус и чутье*.

Заминаҳои пажӯҳиши илмии профессор Худоӣ Шарифзода аз адабиёти асрҳои X-XI сарчашма мегирад. Аз ин ҷост, ки аз ибтидои вуруд ба майдони илм, эшон як робитаи мустақиме дар синошиносӣ ва омӯзиши фарҳанг ва илму адаби асрҳои X-XI доштанд. Бо ин далел, дар таҳқиқи масъалаи мазкур андешаи хонандаро ба сайри коргоҳи илмии профессор Худоӣ Шарифзода, ки аз ҳамин мавзуъ оғоз мегирад, равона мекунем.

Профессор Худоӣ Шарифзода аз донишмандони асили адабиётшиноси тоҷик ба шумор меравад ва то охирин нафас барои рушду равнақи илми тоҷик дар кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон софдилона хидмат намудааст. Ӯ дар тӯли фаъолияти серпаҳлуи худ аз тарҳи масъалаҳои адабиёти аҳди қадим сар карда, то адабиёти замони истиқлол, дар таҳқиқи мавзуъҳои мубрами адабиёти беш аз шашҳазорсолаи форсу тоҷик камари ҳимат баста, бо зарфияти баланди илмӣ таҳқиқу баррасии онҳоро анҷом додааст.

Соли 2022 бо ташаббуси собиқ мудири кафедраи таърихи адабиёти тоҷик профессор Мисбоҳиддини Нарзиқул, куллиёти устоди зиндаёд мураттаб гардид ва ҳинни омодасозии маводди куллиёти устод барои банда ҳам шарафи таҳия намудани як идда мақолаҳои солҳои мухталифи таълифнамудаи эшон, ки бештар ба давраи аввали таҳқиқоташон хос буд, даст дод. То ин вақт китобҳои алоҳидаи профессор Худоӣ Шарифзодаро вобаста ба масъалаҳои шеършиносӣ мутолиа карда будам, аммо то ин ҳад доираи васеъ доштани ҷаҳони илмашон бароям норавшан буд. Махсусан, диққати маро мақолаҳои ба қисмати забон ва таснифоти улуми адабӣ ихтисосдоштаи устод бештар ҷалб намуд, чунки устод бо тарҳи масъалаҳои забонӣ ва назарии адабиёт дар як мақола як мавзуи мубрами забону адабиётро, ки ҳатто ба кори докторӣ меарзад, баррасӣ намудааст. Аз ин ба баъд саъй намудам, маҷмуи мақолаҳои устодро, ки дар китобҳои алоҳида ба табъ расидаанд, пайдо карда, мутолиа намоям.

Чи тавре болотар ишора рафт, профессор Худоӣ Шарифзода таҳқиқи Абуалӣ ибни Синоро ҳанӯз дар замони таҳсил дар зинаи аспирантура ба роҳ монда, дар мақолаи “Ганҷи кишвар ва дӯсти беминнат” ки ба масъалаи фарҳанги китобдории миллати тоҷик бахшида шудааст, аз он чунин ёдовар мешавад: “Дар Маскав, дар китобхонаи миллии Шӯравӣ ба номи Ленин ҷилдҳои якум ва дуюми “Осори мунтахаб”-и Ибни Синоро супориш кардам. Вақте барои гирифтани онҳо рафтам, дар ҷойи лозима набуданд. Ба гумони иштибоҳе шудан, супоришро такрор кардам, боз ҳам китобҳо ба ҷойи лозима наомаданд. Ин дафъа аз навбатдор сабабро пурсидам, маро ба “фонди махсус” равона сохт, ки китобҳои нодирро аз он ҷо медоданд. Китобҳои фармудаи ман ҳар ду супориш он ҷо буданд. Ман ба нияти фаҳмидани назари китобдор пурсидам, ки ин китобҳо чӣ арзиши гароне доранд, онҳо ба тозагӣ дар Душанбе чоп шудаанд ва дар ҳар дуконе ёфт мешаванд. Ба ман бо норизоӣ гуфт, ки ту чӣ мегӯӣ?! Муаллифи ин китобҳо ҳазор сол пеш аз ин зиндагӣ кардааст ва худи ҳамин арзиши бузурги онҳоро нишон медиҳад. Боз чунин китобҳо дар сад сол як ё ду бор чоп мешаванд ва онҳо, албатта, китобҳои пуразиш мебошанд”. Устод андешаҳои худро дар ҳамин арҷгузорӣ ба маданияти китобдории рус, ки

аз ҳофизаи илмии дигар миллатҳо пуштибонӣ кардани онҳоро низ нишон медод, чунин хулоса мекунад: “Нигаҳдории китоб далели маданият ва китобдӯсти асилу фарҳангӣ будани халқ аст” [6, с. 3].

Ҳамин тавр ҷустуҷӯҳои пайвастаи профессор Худоӣ Шарифзода дар атрофи осори гаронарзиши Шайхурраис Сино доман паҳн карда, натиҷаҳои ин самти таҳқиқи эшон дар ҳамон замонҳо дар мақолаҳои алоҳида ба табъ расидааст, ба монанди “Улуми адабӣ, таъриф ва таснифи он” // Масъалаи забон ва адабиёти тоҷик. Силсилаи мақолаҳои филологӣ. Қисми 1 ва 2. – Душанбе, 1975. – С. 174-189; Ибни Сино дар бораи муносибати мантиқ ва шеър // Маҷмуаи филологӣ (Мақолаҳои аспирантҳои факултети филологияи тоҷик ва шарқ)”. – Душанбе, 1971. – С. 3-7; Место Абуали Ибн-Сины в истории таджикско-персидской поэзии // Маҷаллаи “Ахбороти академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. Шуъбаи фанҳои ҷамъиятӣ”. –Душанбе: Дониш, 1972. – №2. – С. 78-88; Создан из света познания (Бо ҳаммуаллифии Ш.Ҳусейнзода)// Газета “Коммунист Таджикистана”. – 11 мая 1979. – С. 3-4; “Бартарии рӯҳ ва камоли ақл”// Рӯзномаи “Тоҷикистони советӣ”. – 31 январи 1980. – С3-4; “Саломон ва Ибсол”-и Ибни Сино // Маҷмуаи илмии “Мушкилоти Ибни Сино (Мероси адабӣ, анъана ва алоқа)”. – Душанбе, 1980. – С. 80-94; Примат духа и совершенство разума // Журнал “Памир”. – Душанбе, 1980. – №8. – С. 94-96; Мақоми Сино дар шеъру адаби тоҷик (Бо ҳаммуаллифии Ш.ҳусейнзода)// Маҷаллаи “Садои Шарқ”. – Душанбе, 1980. – №8. – С. 12-20; Шайхурраис ва фаҳмиши шеър (Бо ҳаммуаллифии Ш.Ҳусейнзода) // Рӯзномаи “Маориф ва маданият”. – 23 сентиябри 1980. – С. 3-4: Шоир ва шеър // Рӯзномаи “Маданияти Тоҷикистон”. – 7 декабри 1982. – С. 3; Наср, нависанда ва мақсади нависандагӣ //Китоби “Услуб ва камолоти сухан. (Маҷмуаи мақолаҳо)”. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с. – С. 52-83 ва ғ. Махсусан дар мақолаи “Тамаддуни тоҷикӣ”, ки соли 2006 дар шумораи №4. (– С. 129-139) маҷаллаи “Садои Шарқ” ба табъ расид, мавҷудияти тоҷиконро дар сарзамин ва ҳудуди давлати алоҳида, манзилу макон, зисту зиндагонӣ, чорводорию деҳқонӣ, обёрии заминҳо, касбу ҳунар, тиҷорату косибӣ, биносозӣ, забону хат ва китобдорӣ, ки дар маҷмуъ ҳувияти фарҳангии тоҷиконро аз доштани тамаддуни бой шаҳодат медиҳад, мавриди баррасӣ қарор додааст ва дар ин раъс унсури зотии тамаддун бо тарбияи маънавӣ ва рӯҳонии гузаштагони мо аз нигоҳи профессор Худоӣ Шарифзода татбиқ шудааст. Дар ин мақола ҳамзамон заминаҳои рушду инкишофи адабу фарҳанги тоҷик, дар асоси сарчашмаҳои боэътимоди илмию адабӣ ва таърихӣ, дар ташаккули тамаддун ва фарҳанги китобдории тоҷикон баррасӣ гардида, таъсиси китобхонаҳо ва фарҳехтагии бузургони илму дониши ӯ, чун Абуалӣ ибни Сино, ки аз ҳомиёни илму адабу фарҳанги тоҷик аст, дар эҳёи марҳилаи нав “мояи пурифтихор будани китоб ва китобхонаҳоро” расми бараълои тамаддуни тоҷикон мешуморад ва андешаи хонандаро ба қавли Ибни Сино дар бораи китобхонаи даргоҳи Сомониён равона месозад: “Рӯзе аз ӯ (Нуҳ ибни Мансур – Х. Ш) иҷозат пурсидам, ки ба китобхонаи эшон дароям… Вориди сарое шудам, ки хонаҳои бисёр дошт, дар ҳар хонае сандуқҳои китоб болои ҳам чида шуда буданд. Дар як хона китобҳои

илмҳои адабӣ ва шеър, дар дигар китобҳои фиқҳ…, дар ҳар хонае китобҳои як илм ҷой дошт… Китобҳоеро дидам, ки бисёр касон ҳатто номашонро нашунидаанд ва ман онҳоро на пеш аз ин ва на баъди ин надидаам” [8, с. 286 (1, с. 19)].

Аз ин бармеояд, ки пайванди орову афкори илмии профессор Худоӣ Шарифзодаро дар синопажӯҳӣ таҳқиқи масъалаи “Ташаккули афкори адабӣ дар асрҳои X-XI” назм дода, минбаъд дар китобҳои алоҳида рӯйи чопро дидаанд. Тематикаи масъалагузориҳои илмӣ дар кори таҳқиқотии устод васеъ буда, он ба андозаи фаҳму дарки назарияҳои илмии донишмандоне чун Форобиву Сино дар фасли дуюми боби дуи рисолаи номзадии эшон, “Улуми адабӣ, таъриф ва таснифи он” барои татбиқи масъалаи “Пайдоиш ва роҳҳои ифодаи муҳокимаҳои илмӣ дар бораи шеър”, мӯшикофона тадбиқ шудааст. Амиқназарӣ дар фароварди натиҷаҳои бадастомада, роҳҳо ва имкониятҳои фарохтареро барои баёни масъалаҳои назарии адабиёт дар шеършиносӣ фароҳам меорад ва ӯ заминаи ин таснифоти улумро дар Шарқ ба Форобӣ ва Ибни Сино нисбат медиҳад: “Аз машҳуртарин таснифоти улум дар Шарқ, – мегӯяд профессор Худоӣ Шарифзода, – таснифоти Форобӣ ва Ибни Сино мебошад. Махсусан таснифоти Ибни Сино ва тартиби баёни “Шифо” минбаъд пайравони зиёде доштааст. Дигар энсиклопедистҳои Шарқ системаи таснифоти Ибни Синоро, ки дар “Шифо” ва “Рисолаи мантиқ”-и “Донишнома” додааст, ба асос гирифта, сармашқи кори худ қарор додаанд”[12, с. 76]. Сипас устод масъалаи таъсирпазирии ин намояндагони бузурги илму дониши асри X-ро аз олимони пешин қайд карда идома медиҳад: “Ибни Сино ва Форобӣ ҳам пешомадони худро доштаанд, ки яке аз онҳо ал-Киндӣ (800-860\879) – “файласуфи арабҳо” мебошад. Ӯ аз аввалин файласуфони Шарқ аст, ки оид ба миқдори кутуби Аристотел баҳс карда, риторика ва поэтикаро мутобиқан ҳафтумин ва ҳаштумин китоби (фасли) мантиқ донистааст” ва баъдан устод таъкид мекунад, ки “дар таснифоти Форобӣ (китоби «Иҳсо-ал-улум») боби аввал ба улуми лисонӣ бахшида шудааст. Дар боби дуюм, ки оид ба мантиқ баҳс менамояд, ба ҳукми анъана, хитоба ва риторика шарҳ ёфтаанд” [12, с. 76]. Дар ин чанд ҷумла профессор Худоӣ Шарифзода, диққати хонандаро ба шаклгирии назарияҳои илмӣ дар боби улуми адабӣ ба афкори илмии олимони намоёне, чун Форобӣ ва Ибни Сино мутаваҷеҳ сохта, маҳз дар таснифоти илмии Ибни Сино ташаккул ёфтани назарияҳои улуми адабиро таъкид сохта, мегӯяд: “Хусусияти Ибни Сино ва бузургии ӯ дар он аст, ки таснифоти додаи ӯро ба воситаи осораш шарҳ додан мумкин аст. Агар таснифоти Ибни Сино нишондиҳандаи доираи донишҳои замон ва фаҳми эҷодкунандаи онҳо бошад, пас ӯ дар тамоми навъҳои улуми замонааш асар эҷод кардааст” [12, с. 76]. Ин эътимоди назар ба он асос меёбад, ки дарвоқеъ “Ибни Сино ба эътирофи умум энсиклопедист мебошад. Ӯ дар тафсири сураҳои Қуръон ва меъроҷи Муҳаммад, дар боби ҳуруф ва луғат дар баробари мантиқ, тиб, метафизика ва дигар навъҳои илм асарҳо таълиф намуда, кӯшиш кардааст, ки ба ҳамаи анвои донишҳои замонааш ҷавоб гӯяд. Ба ҳамин сабаб, зӯфунунии Ибни Сино, на фақат дар он аст, ки юнониён ва махсусан Аристотелро нек пайравӣ намуда, ба ӯ рақобат карда, аз ӯ ҳам пеш

гузаштааст, балки ин марди тавоно қодир буд, ки теша бар домани андешаи замон бизанад ва ҷузъитарин масоили афкори давр аз назари ӯ дур намонад” [12, с. 76]. Дидгоҳи илмии профессор Худоӣ Шарифзода дар синопажӯҳӣ бар он асос меёбад, ки ӯ тамоми осори Ибни Синоро мавриди омӯзиш қарор додаву тибқи он афкори Ибни Синоро дар шаклгирии ҷузъитарин масоили адабӣ мабнову пойдевор дарёфтааст.

Ба ҳамин далел, профессор Худоӣ Шарифзода таснифоти илмиро дар улуми адабӣ дар заминаи назари илмии Абуалӣ ибни Сино анҷом дода, таърифи онҳоро бар таърифоти Ибни Сино асоснок кардааст. Аз ҷониби дигар пайдарҳамии омӯзиши ороятҳои илмӣ ва осори адабии Сино ба устод иҷоза медиҳад, уфуқҳои наверо дар синошиносӣ боз намояд. Ӯ бо таълифоти нави худ дар синошиносӣ аз натиҷаҳои таҳқиқ дар осори адабии Сино, ба мисли “Саломон ва Абсол”, “Ҳай ибни Яқзон”, “Пирӯзинома” ё “Зафарнома” дарак дода, ёфтаҳои худро аз ин пажӯҳишҳо дар мақолаҳои “Бартарии рӯҳ ва камоли ақл”, ““Саломон ва Абсол”-и Ибни Сино”, “Мақоми Сино дар шеъру адаби тоҷик” ва ғ. пешниҳоди аҳли илм намудааст. Илова бар ин, устод дар баробари навиштани мақолаҳои энсиклопедӣ дар мавзуи “Ибни Сино”[1], “Саломон ва Абсол”[11], “Ҳай ибни Яқзон”[13], ҳамчунин китоберо бо номи “Пирӯзинома” ё “Зафарнома”[3] низ таҳия намуда пешниҳоди хонанда намудааст, ки аз корҳои арзишманди эшон ба шумор рафта, дар он панҷ асари адабии Ибни Сино, ба мисли рисолаи “Саргузашт”, “Рисолаи тайр”, қиссаҳои “Ҳай ибни Яқзон”, “Саломон ва Абсол” ва “Пирӯзинома” ҷамъ оварда шудааст. Китоб бо пешгуфтори муфассали илмӣ дар бораи сарчашмаҳо ва интишори осори адабии Ибни Сино дар адабиёт оғоз мегардад.

Профессор Худоӣ Шарифзода соли 1985 натиҷаи корҳои илмии худро аз синопажӯҳӣ дар китоби “Мақоми Ибни Сино дар шеъру адаби тоҷик”[9], бо ҳаммуаллифии устод Шарифҷон Ҳусейнзода ба табъ расонид, ки натиҷаи ҳамин таҳқиқи доманадор дар китоби "Фанни шеър: Доир ба санъати шеърӣ"[4], ки ба нигоҳи шеършиносии Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд ва Насириддини Тӯсӣ ихтисос ёфтааст, дар ҳамин сол рӯйи чопро дид. Дар боби сеюми китоби “Фанни шеър” назари Ибни Сино ба санооти шеърӣ дар се фасли алоҳида фароҳам шудааст [4, с. 70-94], ки ба масъалаҳои шеършиносӣ иртибот дошта, аз тарҷумаи осори ҷудогонаи Ибни Сино сарчашма мегирад.

Таҳқиқоти илмию монографии “Мақоми Ибни Сино дар шеъру адаби тоҷик” ба масъалаҳои рӯзгору осори Ибни Сино марбут буда, фарогири баҳсҳои таҳсил ва таълифоти адабӣ, таҳсили адаб, назари фалсафӣ ба дониши адаб, фаъолияти адабии Ибни Сино, фаъолияти шоирии Ибни Сино, ашъори арабӣ, ашъори форсӣ-тоҷикӣ, насри адабии Ибни Сино ва назари фалсафӣ ва мантиқии Сино ба шеър мебошад. Эшон баъди тамаркуз дар масоили фарогири ҷанбаҳои рӯзгор ва осори Ибни Сино мавзуъҳоро нуктасанҷона ва бо як низоми хос дар ин китоб ҷой дода, дар татбиқи вазифаҳои дар пешашон гузошташуда мароқ варзиданд. Мақсади мо низ аз таълифи ин мақола нишон додани хусусиятҳои умдаи пажӯҳиш ва заҳматҳои чандинсолаи устод дар синопажӯҳӣ мебошад, ки воқеан қобили қиёсу баррасӣ мебошанд.

Таҳқиқи Ибни Сино дар китоби мазкур аз пешгуфтори малеҳе бо унвони “Дидаи ҷон, чеҳраи ширин” оварда шуда, бо байти зери Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, ки шахсияти бузурги Синоро тасвир месозад, оғоз мешавад:

Дарду ранҷурии моро доруе ғайри ту нест,

Эй ту Ҷолинуси ҷону Бӯалӣ Синои ман.

Профессор Худоӣ Шарифзода. нахуст бо шабоҳатсозии маънавӣ ду чеҳраи намоёни аср – Ибни Сино ва Абулқосим Фирдавсиро, ки ҳарчанд доираи ҷаҳонбинии онҳо комилан аз якдигар тафовут дорад, дар қиёси маҳкаму устувори илмӣ, бо далелҳои раъднашаванда дар қиболи ҳам мегузорад ва бо чунин масъалагузорӣ андешаи хонандаро ба рӯзгори Ибни Сино равона месозад: “Зиндагӣ ва саргузашти онҳо, – мегӯяд устод, – қариб ба якдигар монанд аст. Ҳар ду дар айни равнақи фаъолияти эҷодиашон гирифтори таҳқир, таъқиб ва озори тагину яминуддавлаҳо ва ҳокимони мустабиди замони худ шуда, аз ёру диёр маҳҷур мондаанд. Якеро рофизии муртад, дигареро файласуфи мулҳид, ки ба дину эътиқод таҳдид меоваранд, гуфтаанд ва хостаанд, ки он ду ахтари фурӯзонро аз ҷило нигоҳ доранд, лекин ин фидоиёни илму адаб то охири умр аз роҳу мақсади олии худ барнагашта, аз назму донишу хирад кохе баланд бино карданд, ки намунаи ёдгории ӯ устуворӣ, башардӯстӣ барои ҷаҳониён гардад”[9, с. 3]. Ӯ аз ин зовия масъалаи баҳсро дар пеши хонанда гузошта, моро ба домони кӯдакиву наврасии Ибни Сино мебарад, ки бо ғайрати фавқулода дар донишомӯзӣ, зеҳни гирову заҳматписандӣ, омӯзиши амиқу мутадовил ва маърифатдӯстӣ шарҳ ёфта, аз нубуғи як донишманди замон дарак медиҳад: “Воқеан, зиндагии нисбатан кӯтоҳ (ҳамагӣ 58-сол умр дидааст), аммо пур аз фаъолият ва ҳаракатҳои Абуалӣ Сино чунон вусъат ва нуфузе доштааст, ки тақрибан ҳамаи уфуқи васеи фарҳанги асраш аз назари таҳқиқи ӯ гузашта, натиҷаҳои он ҳамчун дарёи хираду закои беназир бар рӯи варақаҳо равон шудааст” [9, с. 4] ва ҳамин андешаи профессор Худоӣ Шарифзода дар чашми мо як донишманди асилеро чун Ибни Сино намудор мекунад.

Дар таҳқиқи профессор Худоӣ Шарифзода падидаи ҷолиби диққат ин аст, ки эшон дар офаридани зиндагиномаи Ибни Сино дар асоси ахбору маълумоти сарчашмаҳои таърихию адабӣ на танҳо савонеҳи рӯзгор, балки дар портретсозии Ибни Сино ҳам муваффақ гаштааст ва аз рӯйи шавоҳиди овардаи Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар “Чаҳор мақола” ва Байҳақӣ дар “Татиммат сивон-ул-ҳикмат”, ки васфи зебоии Синоро карда, ҳамчунин ҳусну озодагии ӯро дар либоспӯшӣ баҳо додаанд, чеҳраи Ибни Синоро шартан сохтааст. Аммо нуктаи баҳс ин аст, ки устод ин корро дар асоси меъёрҳои диди адабӣ ва бо салиқаи баланди илмӣ анҷом додааст ва бо истинод ба ашъори яке аз шоирони асри XII Нусратуддини Ҷомакабуд:

“Рӯи чун хуршеди ӯро ҳар кӣ дидӣ як назар,

Ҳамчу ман шайдо шудӣ, гар Бӯалӣ Синостӣ”.

ва ҳикояи “Шоҳ ва канизак” аз “Маснавӣ”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ:

“Дид шахсе, комиле, пурмояе,

Офтобе дар миёни сояе.

Мерасад аз дур монанди ҳилол,
Нест буду ҳаст бар шакли хиёл,
Он валии ҳақ чу пайдо шуд зи дур,
Аз сару пояш ҳаме метофт нур...”

Чеҳраи Абуалӣ Синоро ба ин навъ манзур доштааст: “Ибни Сино аз мардони комилаъзо буда, шояд бо қаду қомати раъно, рухсораҳои гулгун, чашмони пурфурӯғи шаҳло, пешонаи фарох, бинии кашида, манаҳи гирд, синаи фарох, дар тан ҷомаи дорӣ доштааст. Вале, он чи маълум аст, нишон медиҳад, ки вай ҳама хислат ва сифатҳои хубию зебоии ба инсони комил муносиб ва мувофиқро доро буд. Дар ҳақиқат, зебоии инсон камолоти ҷисму маънавиёти ӯ мебошад” ва дар идома устод аз қавли Абунасри Форобӣ ваҷоҳати инсони комилро дар ёздаҳ маврид ошкор месозад, ки ба ин гуна аст: “1. Комилаъзо, 2. Он чиро дарк кунад, бубинаду бишунавад, фикру андеша кунад, ба хубӣ ҳифз намояд ва дар хотир нигоҳ дорад. 3. Боҳуш ва зирак бошад. 4. Некӯиборат. 5. Дӯстдори таълим. 6. Дӯстдори ростӣ ва душмани дурӯғ. 7. Бузургҳиммат ва дӯстдори бахшандагӣ. 8. Дур аз ҳирси молу дунё. 9. Дӯстдори одилон ва душмани золимон. 10. Додгару нарм. 11. Дар баробари ҳақ қавиирода ва шуҷоъ бошад” [9, с. 6-7].

Асли матлаби мо аз ин оварда ин аст, ки профессор Худоӣ Шарифзода бо биниши амиқу дониши дақиқи хеш, дар замоне, ки аз ҳеҷ гуна зеҳни сунъӣ хабар набуд, аз кучактарин аснодӣ дардастдошта, тавонистааст симои зоҳирии як фарзанди фарзонаи миллатро (ҳатто бигзор шартан бошад ҳам), чунон устодона ҳунармандона тасвир намояд, ки баъд аз садсолаҳо муайян кардани ин кори анҷомдодаи устод корест, ки Синои дигар мебояд, то қобили ин фаҳму идрок бошад.

Дар бораи овони илмомӯзии Абуалӣ Сино, профессор Худоӣ Шарифзода андешаи хонандаро бештар ба масъалаҳои фарогирии донишҳои адабии Ибни Сино ҷалб мекунад. Пеш аз он, ки ба мавзуи баҳс пардозад, аввал тибқи муқаррароти илмӣ донишҳои илмиро радабандӣ карда, дар мавриди онҳо маълумот медиҳад ва баъдан аз қавли Шамсиддии Муҳаммад ибни Маҳмуди Шаҳрзӯрӣ аз китоби “Нузҳат-ул-арвоҳ ва равзат-ул-афроҳ фӣ таворих-ул-ҳукамои ал-мутақадимин ва-л-мутааххирин”, ки соли 1191-1215 таълиф шуда, наздик ба давраи зиндагии Ибни Синост, дар бораи ҷараёни таҳсили Ибни Сино чунин маълумот меорад: “Абуалиро ба муаллими Қуръон ва адаб супурд ва чун ба даҳсолагӣ расид, ҷамеи чизҳо аз рӯи адаб ҳифз намуда буд”[9, с. 17]. Устод маълумоти дигареро аз пажӯҳиши дар мавриди Сино анҷомдодаи Саъид Нафисӣ “Зиндагиву кор ва андешаву рӯзгори пури Сино” оварда, ба номгӯи асарҳои мутолианамудаи Сино, ки тибқи шавоҳиди Муҳаммад Боқир ибни Ҳоҷӣ Амир Зайнулобиддини Мусавии Хуросонӣ дар “Равзат-уҷ-ҷаннот фӣ аҳвол-ул-уламо ва-с-содот”(соли 1869 таълиф шудааст) дар ҷавонӣ дар муддати якуним сол ба омӯзиши улуми адабӣ машғул шудани Ибни Сино ишора рафтааст, таъкид мегардад ва таъйиди андешаи болоро аз ҷониби Саъид Нафисӣ, профессор Худоӣ Шарифзода бо мавҷудияти асаре бо номи “Шарҳи мушкилоти шеъри Ибн ар-Румӣ” қайд мекунад, ки ин далел аз ҷавонӣ ба

ашъори ин шоир майл доштани Ибни Синоро тасдиқ мекунад ва ҳамчунин фарогирии ин улум аз таълифоти доир ба наҳв, ҳунари нависандагӣ (адаб-ул-котиб) мантиқу луғат ва асарҳои адабии шоирон иборатанд, ки назарияю амалияи нигориши насру шеърро дар бар гирифта, дар камолоти донишҳои адабии Ибни Сино нақш гузоштаанд [9, с. 18-19].

Профессор Худоӣ Шарифзода дар идомаи баҳс фаъолияти адабии Ибни Синоро дар иртиботи маънавӣ қарор доштан бо хонадони Абубакри Баракӣ, ки аз ҳусни балоғати ӯ дар фарогирии донишҳои адабӣ дарак медиҳад, оварда, бо қавл аз “Рисолаи саргузашт”, аз забони худи Сино онро таъйид месозад: “Дар ҳамсоягии ман марде буд, ки ӯро Абубакри Баракӣ мегуфтанд ва зодаи Хоразм буд. Ӯ марди доносиришт, дар фиқҳ, тафсир ва зуҳд ягона буда, ба ин илмҳо майл дошт. Аз ман шарҳи китобҳоро хоҳиш кард ва барои ӯ китоби “Ал-ҳосил ва-л-маҳсул”-ро қариб дар бист ҷилд тасниф кардам. Дар ахлоқ барои ӯ китобе таълиф кардам, ки онро китоби “ал-Бирру ва-л-исм” ном ниҳодам. Ин ду китоб танҳо назди ӯст ва ҳеҷ касро ба орият намедиҳад, ки аз онҳо нусха бардорад”[9, с. 19]. Устод бо назари ихтиёр барои муайян кардани иртиботи илмии Абуалӣ Сино бо ин хонадон, баъзе маълумотҳоро дар бораи хонадони Абубакри Баракӣ низ меорад, ки дар омӯзиши давраи камолоти Сино судманд мебошад. Шахсияти Ибни Сино назди ин хонадон зиёд муҳташам буд ва чи навъе устод аз қавли Ибни Мокӯло овардааст: “Девони шеъри ӯро дидам ва бештари он ба хатти шогирдаш Ибни Синои файласуф аст”[9, с. 19], ки худ далели он аст. Аз ин рӯ, устод таъкид мекунад, ки “айёми ҷавонии Ибни Сино ба омӯзиши илмҳо, аз ҷумла дониши адабӣ ва мутолиаю руйбардори китобҳо гузаштааст. Ҳамаи ин барои фаъолияти минбаъдаи ӯ дар соҳаи амалия ва назарияи шеъру адаб роли бағоят муҳимме бозид”[9, с. 19]. Ин накӯтарин айёми зиндагии Ибни Сино буда, ки дар Бухоро сипарӣ шудааст ва чуноне бо такя ба қавли худи Сино аз “Рисолаи саргузашт” устод ёдовар мешавад, зиндагии минбаъдаи ӯ дар Хоразм ба таъқибу такопуҳои зиёде мегузарад, ки сарфаи вақт барояш бисёр гарон буд. Ӯ рӯзона ба таълиму роҳнамоии шогирдон ва иштирок дар маҷлиси уламову донишмандон машғул мешуд ва танҳо шабро метавонист ба таълифи асарҳояш бахшад ва замоне буд, ки дигар барои омӯхтану аз худ кардани улуми адабӣ заррае вақт намеёфт: “Дар рисолаи “Саргузашти Ибни Сино” нақл аст, ки рӯзе дар ҳузури амир сухан дар бораи луғат мерафт, Шайх ҳам дар бораи масъалаи пешомада ақидаи худашро гуфт. Яке аз олимони барҷастаи илми луғат, ҳамзамони Ибни Сино Абумансур Муҳаммад Алӣ ибни Умари Ҷаббон дар он суҳбат иштирок дошт ва ба нишони таъризу норизоӣ гуфт:

“Дар воқеъ, ту файласуф ва ҳаким ҳастӣ, вале дар луғат чизе нахондаӣ, ки боиси қабули каломи ту бошад”.

Ибни Сино аз ин сухан сахт ранҷида, ба қавли Абуубайди Ҷузҷонӣ – ноқили “Саргузашти Ибни Сино” се сол ба хондани китобҳои луғату забон машғул мешавад. Ба ривояти дигар, Ибни Сино ду сол ба омӯзиши илми луғат шуғл варзид. Барои Ибни Сино барин шахсе, ки вақт барояш ба қимати ҷон баробар буд, ин муддати бисёр дарозу тӯлонӣ аст”[9, с. 20]. Профессор Худоӣ Шарифзода овардани ин матлабро бо он асоснок мекунад, ки: “Барои мо дар ин

маврид ёд кардан аз машғулиятҳои Ибни Сино дар соҳаи забону луғат мақсад бори дигар тасдиқ кардани ин маъниро дорад, ки вай аз тамоми соҳаҳои дониши замонаш бебаҳра набудааст”[9, с. 20]. Устод дар робита ба луғат иншо намудани Ибни Сино дар фасли “Фаъолияти адабии Ибни Сино” ҳикояеро аз рисолаи “Саргузашт”, ки дар муайян кардани муносибати Ибни Сино бо Абӯмансур Муҳаммад Алӣ ибни Умари Ҷаббон оварда шуда буд, ишора менамояд ва дар он ба камолоти луғатнависӣ расидани Ибни Синоро таъкид ҳам мекунад, аммо аз он ки Ибни Сино Абӯмансури Ҷаббонро бо луғатҳои дар муқоваҳои куҳнаи қадимнамо ҷо шуда имтиҳон карда бошад, изҳори назар мекунад: “Ин ҳикоят аз чанд ваҷҳе барои мо ахбори хеле муҳим дорад, – мегӯяд профессор Худоӣ Шарифзода. Лекин ин ҷо, ба назари мо, дар хусуси санҷиданн Абумансури Ҷаббон бо роҳи дар ҷилдҳои кӯҳна муҷаллад сохтани луғатҳо муболиғае ба кор рафтааст. Ибни Сино ҳиммати бузурги инсонӣ ва олимона дошт. Бннобар ин, аз вай муттаҳаму шармсор кардани касе ба нияти бардоштани иззати нафс ва шахсияти худ кори ғайри чашмдошт аст. Шахси Ибни Сино эҳтиёҷ ба чунин иқдомоти паст надошт ва ягон асарашро барои худнамоию паст задани дигарон нанавишта буд. Бешубҳа, муаллифи “Саргузашти Ибни Сино” шогирди Шайх – Абӯубайди Ҷузҷонӣ барои таъкиди маҳорату дониши устоди худ дар луғат чунин муболиғаро ҷоиз медонад”[9, с.24-25]. Чунин муносибати устод, натанҳо дар таъйини шахсият ва таҳқиқи осори Абуалӣ Сино, балки, пеш аз ҳама, дар таъйини камолоти ӯ назаррас мебошад.

Профессор Худоӣ Шарифзода бо ҳамин жарфнигарӣ идома медиҳад, ки Абуалӣ Сино “тинати ба завқу тасаввур моиле доштааст ва шахси комилу қодири мутолиаю эҷоди адабию бадеӣ будааст”[9, с. 21]. Аз ин ҷост, ки дар шахсияти ӯро бо накӯтарин авсоф оро медиҳад: “Лекин Ибни Сино аз афроди камҳиммати башарӣ набуд ва тинати поку ҷӯяндаи ӯ дар ин мақом наёсуда, қуллаҳои боз ҳам баландтари донишро паймуд”[9, с. 17].

Дар фасли дигар профессор Худоӣ Шарифзода мутобиқати назари фалсафии Ибни Синоро бо дониши адабӣ мавриди баррасӣ қарор дода, масъалаи табақабандии илмиро аз диди Абуалӣ Сино ошкор месозад. Ӯ дар ин табақабандии илмӣ мувофиқати дидгоҳи Ибни Синоро бо Арасту тавзеҳ дода, аз ҳадди ҳамаи илмҳо боло гузоштани мантиқро аз ҷониби инҳо таъкид мекунад. Шояд ҳамин сабаб бошад, ки дар тақсимбандии илмии Ибни Сино “адаб” ҳамчун дониши алоҳида мақоми меҳварӣ надорад. Ба таъкиди устод: “Ҷои гап нест, ки Ибни Сино дониши адабро хуб медонист ва дар луғат, арӯз, илми ҳуруф таснифот ҳам дошт”[9, с. 23], аммо дар таснифоти илмии донишҳо ҷой надоштани “адаб”-ро устод бо он далел собит менамояд, ки: “Ибни Сино ба мисли дигар файласуфон дониши адабро воситаи таҳсил ва омӯзиши ҳақиқӣ медонад, на навъи дониш бо авориз ва мавзуи тасдиқу инкори худ. Кас, чуноне ки зимнан аз осори Ибни Сино ва тартиби баёни донишҳо, ки худ система ва ибтидои – принсипи илмии ӯро нишон медиҳад, дониши адабро барои касби камол дар илм намудан меомӯзад. Вай ибтидои маърифату дониш аст”. Устод барои равшан кардани доираи донишҳои адабӣ, ки аслан ҷавҳари зебоишиносӣ

доранд, чирагии Ибни Синоро дар фаҳмиши моҳияти ҳунарҳои зебо таъкид намуда, меафзояд: “Лекин Ибни Сино моҳияти ҳунарҳои зеборо мефаҳмидааст ва ин маънӣ дар рисолаи “Ишқ” тавзеҳи хубе дорад”[9, с. 24].

Профессор Худоӣ Шарифзода дар ин фасл нишон медиҳад, ки завқу тамоюли Ибни Сино дар фарогирии донишҳои замони худ ба масобаи донишҳои адабии ӯ буда, ҳамчун сарчашмае дар шодобиву камолоти дигар илмҳои ӯ хидмат намудааст.

Масъалаи дигари таҳқиқи профессор Худоӣ Шарифзода “Фаъолияти адабии Ибни Сино буда, баррасии таълифоти анҷомдодаи ӯро дар ин самт фаро мегирад. Устод дар такя бо маъхазҳои адабию таърихӣ ва махсусан, “Рисолаи саргузашт”-и худи Абуалӣ Сино ба луғатнависию қасида иншо намудани ӯ хонандаро мутаваҷҷеҳ сохта, дар чандин илми дигари адабӣ, ба мисли “Асбоб-ул-ҳудус-ул-ҳуруф”, “Махориҷ-ул-ҳуруф” ва “Махориҷ-ус-савт” “Ал маҷмуъ” ё “Ҳикмат-ул-арӯзия” ва “Фӣ маонӣ китоб ритурико...” , “Тафсири сураи “Тавҳид”, “Тафсири сураи “Фалақ” ва “Тафсири сураи нос”, “Ҳудус-ал-ҳуруф”, ба номҳои “Фӣ таҳқиқ-ал-ҳуруф” ва “Фи асбоб-ул-ҳуруф” таълифоташро мувофиқи ахбори сарчашмаҳо тавзеҳ додааст ва қавлҳои гуфташударо мантиқан гираҳкушоӣ менамояд, ки аҳаммияти баланди илмиро доро мебошанд. Устод дар хулосаи ин фасл таъкид менамояд, ки бо вуҷуди зиёдии таълифоти Ибни Сино дар илми адабӣ, бисёр аз навиштаҳояш то замони мо нарасидаанд ва азбаски “масъалаҳои поэтика ва хитоба (балоғат) дар асарҳои фалсафии Ибни Сино аз мавқеи мантиқу қонунҳои фалсафа баён шудаанд, баҳси онҳо ба мавриди дигар гузошта шуд” [9, с. 28].

Зарфияти фарогирии донишҳои адабӣ ва дар таълифоти алоҳида баён кардани аҳаммияти онҳо, майдони андешаи адабии Ибни Синоро тавсеа дода, ӯро дар шеъргӯӣ ҳам мумтоз мекунад. Аз ин рӯ, фаъолияти шоирии Ибни Сино низ аз масъалаҳои умдаи синопажӯҳии профессор Худоӣ Шарифзода буда, дар ин фасл бо баррасии ашъори арабӣ ва ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Сино, ба ҳунари шеъру шоирии ӯ низ таваҷҷуҳ шудааст. “Пайдост, ки Ибни Сино дар муҳити нашъунамои шеъру адабӣ форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ ба камол расида, таъсири он ба роҳу равиши фикрию эҷодии ӯ бетаъсир намондааст. Шеър дар он замон на фақат як воситаи ифодаи орзую мақсадҳои наҷиби инсонӣ буд, балки усули хеле судманди ибрози мақсадҳои иҷтимоию ахлоқӣ ва мазҳабӣ ҳам ба шумор мерафт”[9, с. 29]. Профессор Худоӣ Шарифзода дар баробари аз донишҳои адабии замони худ бобаҳра будани Ибни Сино, ҳамчунин таъсири ҳолу ҳавои зодгоҳаш Рометанро, ки:бо доштани таърихи қадима (аз қавли муаррихи машҳур Абубакр Муҳаммад Наршахӣ (ваф. соли 959) – муаллифи “Таърихи Бухоро”) дар ташаккули зеҳнии мутафаккири оянда нақш доштааст, муҳим медонад. Устод бо мақсади аз дарёи хираду донишу андешаи Ибни Сино борвар гаштани хонанда, бо таъкид ба масъалаҳои эҷоди бадеӣ машғул будани ӯро дар рисолаи “Саргузашти Ибни Сино” ёдовар шуда, ба ғайр аз таълифи се қасида, ки камолоти дониши ӯ дар луғат ба шумор мерафт, ҳамчунин ҳангоми маҳбусӣ дар қалъаи Фардаҷон аз навишта шудани рисолаи “Ҳай ибни Яқзон” ҳам дарак медиҳад ва бо ин барои нишон додани дурри мақсуд аз баҳри

тафаккуру андешаи Ибни Сино, шеъри арабиву форсӣ-тоҷикии ӯро мавриди таҳқиқи алоҳида қарор медиҳад.

Профессор Худоӣ Шарифзода ҳангоми таҳқиқи ашъори арабии Ибни Сино барои равшан кардани фаҳмиши назми ӯ, онҳоро аз рӯйи лузумоти илмӣ ба ду даста ҷудо мекунад: “асарҳои манзуми илмӣ ё урҷузаҳо ва дигаре, қасида, қитъа, абёти фалсафӣ ва панду ахлоқ”[9, с. 31]. Устод моҳият ва мақсаду вазифаи урҷузаҳоро аз забони Ибни Сино, ки дар муқаддимаи “Урҷуза фӣ-т-тиб” онро шарҳ додааст, оварда мегӯяд: “Барои ҳакимону фозилони қадим тааммул шуда буд, ки хизмати подшоҳон, амирон, халифаҳо, вазирон, қозикалонҳо ва фақеҳонро ба ҷо оварда, асарҳои мансуру манзум, санъатию илмӣ тасниф ва таълиф намоянд, махсусан табибони шоир (аз ин доира бар канор набуданд). Ин табибшоирон бештар ба танзим ва таълифи урҷузаҳою маҷмуаҳои (шеърӣ) мепардохтанд, ки дар натиҷа хушбаёнию лукнатзабонӣ ва моҳирию оҷизии онҳо равшан мегардид. Ба ин васила подшоҳон аз қонунҳои илми тиб ва усулҳои ҳақимӣ огоҳӣ меёфтанд...

Ман ба тариқи гузаштагон роҳ паймуда,... ҳамин “Урҷуза”-ро таълиф намудам. Он ҷомеи қисматҳо ва навигариҳои илми тибро дар бар кардааст, ки ороиши он ридои камолу рахти ҷамол аст, бо дарҳампечии саҳлу мавзунӣ осонфаҳм буда, заҳматталаб намебошад”[9, с. 31]. Дар хулосаи қавли Абуалӣ Ибни Сино, профессор Худоӣ Шарифзода урҷузаро аз диди хеш тавзеҳ дода, онро “воситаи нишон додани ҳунари суханварӣ” меҳисобад ва таъкид менамояд, ки “вазифаи урҷуза навиштан ин будааст, ки бо ороиши сухан ва мавзунӣ маънӣ осонфаҳмтар ва ба фаҳму завқ наздиктар шавад”. Баъд бо майли том андешаи хонандаро ба сухани Ибни Сино дар “Урҷуза фӣ-т-тиб” мутаваҷеҳ сохта, мегӯяд: “шарафмандтарини ашхос – ин накӯкорону накӯгуфторонанд”[9, с. 31]. Ҳамчунин чанд мулоҳизаи судмандеро вобаста ба вазифаи шоиру табиб аз “Урҷуза фӣ-т-тиб”-и Ибни Сино баён кардааст, ки назари ӯро дар бораи шоирию табибӣ ва ин навъи назм равшан месозад: “Шоирон амирони забонанду табибон бошанд, подшоҳони бадананд; Яке рӯҳро бо фасоҳати калом ҳаловат бахшида, дигаре танро бо парастории табобат мекунад; ”Урҷуза” асарест, ки комилан дар маҷмуи масъалаҳои илмӣ ва амалии тиб баҳс менамояд; Ман ҳоло он чи аз асарҳои насрӣ оид ба ин илми тиб аз худ кардаам, ба ришстаи назм медарорам”[9, с. 31-32].

Дар поён устод ҳар якеро аз зовияи диди ҳакимонаи худ баррасӣ намуда, чунин хулоса мекунад: “Дар ин ҷо ду ҷиҳати сухану шоирӣ қайд шудааст. Аввало, воситаи асосии шоирӣ сухан буда, шоир амири мулки сухан аст. Сониян, сухан тарбиятгари рӯҳи инсонӣ буда, ба маънавиёти одам дахл дорад, вай бояд инсонро аз ҷиҳати маънавӣ тарбия намояд. Азбаски “Урҷуза фӣ-т-тиб” дар шакли шеър ва бо маънии табибӣ таълиф шудааст, ин мулоҳизаҳои муаллиф бояд далолат ба арзиши амалии он мекарда бошанд”[9, с. 32]. Устод аз мавҷудияти урҷузаҳои арабии Ибни Сино дар доираи илмҳои гуногун хабар дода, баъдан аз чопи маҷмуае бо номи “Девони Ибни Сино”, ки соли 1957дар Теҳрон ба табъ расид, 26 шеъри арабии Синоро, ибоорат аз абёт, муқаттаот ва қасида дар бар гирифтааст, мавриди омӯзишу баҳрабардорӣ қарор медиҳад. Бо

таҳлилу баррасии ашъори арабии Ибни Сино устод хонандаро ба умқи биниши фалсафии ӯ бурда, моҳияти адабии онҳоро дар завқи суханшиносӣ, зарфияти илмӣ, фарогирии фазои замонӣ – иҷтимоъ, таблиғи илму дониш, маърифату худшиносӣ, ҷустуҷӯи ҳақиқат, озодагиву дурӣ ҷустан аз ҷаҳлу торикӣ, устуворӣ, мубориза бо душманиву ҳасудӣ, накӯкорӣ, ишқ ва мантиқи ҳастиву вуҷуд ва ғ. мекушояд ва дар охир таъкид мекунад, ки "умуман, гуфтори шоиронаи Ибни Сино, ки такя ба андешаю дониш дорад, маънии чуқури бадеӣ ва иҷтимоӣ дорад"[9, с. 42].

Профессор Худоӣ Шарифзода дар мавриди ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Сино ҳам таҳқиқи густарда анҷом дода, дар заминаи як қатор сарчашмаҳои таърихию адабӣ аз мавҷудияти ашъори форсӣ-тоҷикии ӯ дарак додааст. Махсусан, дар ҷамъоварии ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Сино хидмати олими немис Ҳерман Этеро, ки соли 1875 аввалин шуда таваҷҷуҳи аҳли илмро ба ин масъала равона намудааст, муҳим мешуморад. Масъалаи ҷамъоварии ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Сино аз назари донишманди тоҷик устод Садриддин Айнӣ ҳам дур намонда, соли 1925 дар китоби "Намунаи адабиёти тоҷик" намунаи ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Синоро ҷой додааст. Ҳамин тавр, устод Худоӣ Шарифзода аз интишори ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Сино дар Истамбул соли 1939, дар Кобул соли 1952 ва дар Душанбе соли 1953 дарак дода, бо қиёсу муқобалагузорӣ мароҳили нави дастрасиро ба ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Сино баён мекунад. Махсусан, давраи нави интишороти ашъори форсӣ тоҷикии Ибни Синоро профессор Худоӣ Шарифзода, ба муносибати ҷашни Ибни Сино дар чанд муҷаллад чоп шудани "Ҷашннома"-и Ибни Сино дар соли 1953 медонад ва таъкид мекунад, ки ҷилди аввали он ба қалами Забеҳулло Сафо тааллуқ дошта, дар баробари дигар осори Ибни Сино муаллиф саъй намудааст, шеъри ӯро ҳам дар ин муҷаллад фароҳам оварад. Устод меафзояд, ки: "Ин муаллиф оид ба миқдори ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Сино чунин мегӯяд: "Ашъори форсии мансуб ба Ибни Сино ҷамъан бисту ду қитъаю рубоӣ ва адади абёти ҳамаи онҳо маҷмуан шасту панҷ аст, ки дар сафоин ва маҷмуаҳо ва баъзе кутуб, монанди тазкираи "Оташкада"-и Озар ва тазкираи Муҳаммад Содиқ Нозими Табрезӣ ва "Маҷмаъ-ул-фусаҳо" ва "Риёз-ул-орифин"-и Ризоқулихони Ҳидоят ва "Маҷолис-ул-муъминин"-и Қозӣ Нуруллоҳ ва "Номаи донишварон" ва ғайра ба номи Абуалӣ ибни Сино мазкур ва интисоби ғолиби онҳо мавриди тардид аст"[9, с. 47]. Дар маълумоти нишондодаи худ доктор Забеҳулло Сафо ба як мақолаи Саъид Нафисӣ, ки қаблан дар ҷамъоварии осори форсии Ибни Сино саъй намуда, онро дар шакли мақолаи алоҳида бо номи "Осори форсии Ибни Сино", (шумораи 12, соли чаҳоруми маҷаллаи "Меҳр") ба табъ расонидааст, ишора мекунад. Устод дар ҳамин як маврид, ки мақолаи Саъид Нафисиро пайдо карда натавонистааст ва аз кадом маъхаз истифода шудани ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Синоро ҳам аз ҷониби доктор Забеҳулло Сафо маълум кардан номумкин будааст, дар нисбат додан ба Ибни Сино ашъори мазкурро таҳқиқталаб мешуморад. Агар гап дар бораи ашъори ҷамъовардаи Саъид Нафисӣ мерафт, устод тадқиқоти ҷамъбастии ӯро, ки бо номи "Зиндагию кор ва андешаю рӯзгори пури Сино" чоп шуда буд, дар даст дошт ва маълум

аст, ки маводи мақолаашро бояд дар китобаш ҳатман ҷой карда бошад. Аз ин рӯ, устод меафзояд, ки “ба назари мо, ҷустуҷӯи чуқури таҳқиқии минбаъда ҳам дар куллияи сарчашмаҳои қаламию чопии гузашта чизи зиёде ба ин миқдор афзуда наметавонад”[9, с. 48]. Устод аз рӯйи ҳамин чопи Саъид Нафисӣ ба чоп расидани як идда ашъори форсӣ-тоҷикии Ибни Синоро аз ҷониби Сотим Улуғзода дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” ва баъдан дар китоби “Пири Ҳакимони машриқзамин” ёдовар шуда, то ба ҳол 37 рубоӣ, 4 ғазал, 5 қитъа ва ду байти дар дастрасӣ доштаи Ибни Синоро таъкид месозад, ки қисми зиёди ин шеърҳо дар нисбат ба Ибни Сино зери шубҳа гирифта шудаанд. Дар ин ҳукм устод андешаи Бертелс Е.Э.-ро дар нисбати рубоиҳои оҳанги тасаввуфдошта ва аз ҷониби дигар ба фалсафаи Умари Хайём наздик будани ороятҳои фикрии Ибни Сино, ки амиқназариро тақозо мекунад, далел оварда, мулоҳизаронии ӯро бо шарҳу тавзеҳҳои илмӣ баён мекунад: “Бо вуҷуди ин мулоҳизаҳои Е. Э. Бертельс, – мегӯяд устод, – дар байни рубоиёти мансуб ба Ибни Сино якчанд рубоие ҳаст, ки дар аксари сарчашмаҳо такрор шуда, муҳаққиқони советӣ, эронӣ, афғонистонӣ ва ғайра дар онҳо пайванди маънавие ба шахсияти Ибни Сино мушоҳида кардаанд ва роҳу равиши сухани ҳакимонаи гӯянда бараъло намоён аст. Аз ҷумла, Саъид Нафисӣ рубоии зеринро аз баёзе, ки соли 651 ҳиҷрӣ (1254–55) китобат шудааст, иқтибос намуда, –

Рафт он гуҳаре, ки буд пирояи умр
В-овард замона тоқи сармояи умр.
Аз мӯйи сапедам сари пистони умед
Бингар, ки сиёҳ мекунад дояи умр! –

сипас мегӯяд, ки “чун ин сафина қадимтарин маъхазест, ки аз ашъори форсии ӯ дорем, ин рубоӣ аз абёти муътабар аст”.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки – идома медиҳад устод, – тасаввур дар бораи шеъри тоҷикӣ гуфтани Ибни Сино хеле қадимист ва ин гуна андеша фақат дар асоси далелҳо ва ҳақиқатҳое пайдо шуда метавонист. Дар ҳоле ки Ибни Сино ба забони модарии худ низ асарҳои илмӣ, адабӣ таълиф кардааст, бо ин забон шеър гуфтани ӯ бояд ҷои шубҳа надошта бошад”[9, с. 54-55]. Дар анҷоми ин фасл устод хонандаро ба он мутаваҷҷеҳ месозад, ки шеъри Ибни Сино асари ҳолоту рӯҳияи шахсии ӯст ва шеъраш дархури биниши фалсафии ӯ буда, саршори андешаҳои ҳикматомӯзу донишпарваронаи ӯ мебошад.

Дар боби “Насри адабии Ибни Сино” осори мансури адабии Абуалӣ Сино, аз қабили “Рисолат-ут-тайр” (Рисола дар бораи паррандагон), қиссаи “Ҳай ибни Яқзон”. қиссаи “Саломон ва Абсол”, қиссаи Юсуф, рисолаи “Муршид-ул-кифоя” ва “Пирӯзинома” баррасӣ гардида, моҳияти илмию адабии онҳо равшан гардидааст. Дар баробари ин маъхазу сарчашмаҳои дастрасӣ ба ин осор ҳам таҳқиқ шудааст. Эҷоди ин осори Ибни Синоро устод “як марҳилаи муҳимми инкишофи адаб” ном бурдааст, ки дар таҳаввули афкори адабӣ нақши меҳварӣ гузоштааст [9, с. 91].

Таҳқиқи худро аз боби шинохти ҳунару андешаи Абуалӣ Сино, профессор Худоӣ Шарифзода дар амиқназарии Ибни Сино ба фанни шеър татбиқ намуда, дар боби “Назари фалсафӣ ва мантиқӣ ба шеър” назари ӯро аз

натиҷаҳои бадастомада, равшан намудааст. Назари Ибни Сино дар шеъру шоирӣ аз ҳамон асаре, ки барои ҳамсояш дар ҷавонӣ таълиф кард, мебошад: “Як фасли ин китоб, – таъкид мекунад устод, – ба масъалаҳои назарияи шеър бахшида шуда ва ҳамин фасл бо номи “Рисолаи ҳикмати арӯз” дар ҷилди дуюм “Осори мунтахаби Ибни Сино” чоп шудааст. Ба ғайр аз ин Ибни Сино дар фаслҳои мантиқи “Донишнома”, китоби “Наҷот”, “Ишорот ва танбеҳот” ҳам шеърро аз назари муқаддимоти мантиқ шарҳ додааст. Ниҳоят, “Фанни шеър”-и китоби “Шифо” рисолаи махсусе доир ба назарияи шеър мебошад, ки дар он муаллиф ақидаҳои худро ба равиши Арасту баён кардааст”[9, с. 91].

Аз ин рӯ, устод дар ин мабҳас, нахуст бо нишон додани доираи таълифоти шеършиносии Ибни Сино ва таъсири ӯ дар таҳаввули адабиёти минбаъда, ба сарчашмаи юнонии фанни шеър, ки аз Арасту ибтидо мегирад, диққати хонандаро ҷалб сохта, мавқеи Арастуро аз нигоҳи намояндагони бузурге, чун Ҳаким Фирдавсиву Мавлоно Ҷомӣ дар чашми мо равшан месозад. Устод ҳамчунин барои нишон додани доираи тафаккуру ҷаҳонбинии Ибни Сино дар ин боб як фасле бо унвонии “Чашмаи дониш аз Бухоро” [9, с. 96] овардааст, ки фарогири масъалаи бунёдини парвариши обу хоки Ватан буда, маҳз дар маърифати ҷаҳонгири Абуалӣ Сино, устод онро решаву пайванд меҳисобад. Аз ин рӯ, дар камолоти илмию маънавии Ибни Сино зодгоҳаш Бухоро, ки маркази илму шеър буд, низ нақш дошт.

Профессор Худоӣ Шарифзода бо тамаркуз додани андешаи хонанда ба маркази илму адаби асри Х, ки Бухоро буд, боз бо маърифати ба худ хос ӯро вориди баҳси шеър мекунад ва шеърро дар доираи назарияи адабӣ мавриди ҳамаҷонибаи таҳқиқ қарор дода, аз ду вижагӣ ба он назар мекунад ва баъд дар нигоҳи Ибни Сино онро татбиқ месозад. Ба таъкид бояд гуфт, ки дар ин қисмати таҳқиқ, дар муносибат бо дигар қисматҳои синопажӯҳӣ заҳмати устод фарогиртар аст. Тарҳу масъалагузории мавзуъ дар риштаи таҳқиқ ба жарфназарии муаллиф тавъам гардида, аз ҳар ҷонибе дар пайдо кардани натиҷаҳои дилхоҳ суд ҷустааст ва зиёдии маъхазу сарчашмаҳое, ки дар ин боб ба кор рафтааст, бар он гувоҳ мебошанд.

Аз ҷониби дигар, зарфияти баланди илмии профессор Худоӣ Шарифзода дар масоили шеършиносӣ, на ин ки бо нигоҳи Ибни Сино татбиқ шудааст, ҳамчунин назарияи тозаеро дар диди ӯ ба вуҷуд овардааст, ки метавон онро маҳсули давраи нави адабпажӯҳӣ унвон кард.

Чи тавре дар болотар гуфта гузаштем, аз дигар корҳои арзишманду мондагори профессор Худоӣ Шарифзода дар синопажӯҳӣ, таҳияи осори адабии Ибни Сино мебошад ва махсусан бо таҷдиди назар ба нашр расонидани осори адабии Ибни Сино дар китоби “Маҷмуаи асарҳои адабӣ”[2] дар соли 2016, ки осори илмӣ-адабии ӯро низ фаро мегирад, далели равшани ин гуфтаҳост. Дар ин китоб осори илмию адабии Сино аз рӯйи дастабандӣ, дар се қисм фароҳам омада, аз рӯйи ҳамон равиши илмӣ ва низоммандие, ки устод дар синопажӯҳӣ ба кор бурдаанд, ороста шудааст.

Қисмати аввал дар боби “Фанни шеър” аз китоби мантиқи “Шифо”[2, с. 9], ки аз се фасл иборат аст, фарогири масъалаҳои зерин мебошад: Фасли якум.

Дар мутлақи шеър ва анвои ҳунарҳои шеърӣ ва қисмҳои ашъори юнонӣ [2, с. 9]; Фасли дувум. Дар ақсоми ғаразҳо ва муҳокотҳои куллии шуаро [2, с. 15]. Фасли севум. Дар гузориши чигунагии пайдоиши шеър ва анвои он [2, с. 20].

Қисмати дуюм "Қиссаҳои адабӣ"[2, с. 25] унвон гирифта, аз чунин осори адабии Ибни Сино иборат мебошад: "Саргузашт"[2, с. 25], ""Рисолат-ут-тайр" (рисолаи парандагон)"[2, с.41] "Қиссаи "Ҳай ибни Яқзон" (Зинда писри Бедор)"[2, с. 47], "Саломон ва Абсол"[2, с.58] ва "Пирӯзинома"[2, с. 63].

Қисми сеюм фарогири фаъолияти шоири Ибни Сино буда, "Шеърҳои Ибни Сино"[2, с. 71] ном гирифтааст ва дар он "Шеърҳои тоҷикӣ"[2, с. 71], "Ашъори тарҷумашуда аз арабӣ"[2, с. 80] бо иловаи тавзеҳот ва маъхазҳо оварда шудааст.

Ин китоб ҳам маҳсули таҳқиқоти чандинсолаи профессор Худоӣ Шарифзода буда, дар натиҷаи омӯзиши амиқи зиндагинома ва мероси адабии Абуалӣ Сино таҳия шудааст. Албатта дар муносибат ба синопажӯҳии устод бояд як нуктаро тазаккур дод, ки эшон зимни таҳқиқоти масъалаҳои умдаи рӯзгор ва осори Абуалӣ Сино бо мароқи зиёде ба натиҷаҳои дилхоҳ расида бошанд ҳам, аммо дар оянда ҳам мақсад доштаанд ба пажӯҳиши осори Ибни Сино бештар ғавр кунанд ва чуноне дар асари "Ёде аз рӯзҳои гузашта" дар фасли ёздаҳум, "Ҷустуҷӯҳои илмӣ ва адабӣ" чи тавр ба эҷодиёти Ибни Сино машғул гаштани хешро ёдовар гашта мегӯянд: "...солҳои 70-ум, ...ба эҷодиёти Ибни Сино машғул шуданамро ба муносибати ҳазораи Шайхурраис (ба мудири кафедра Ш.Ҳусейнзода. Г.Н.) арз кардам. Домулло пешниҳоди якҷоя анҷом додани ин корро карданд. Дар таги дил банда орзуи дар атрофии ин мавзуъ анҷом додани рисолаи докториро ҳам доштам. Ҳамкории домулло, бо эътибору мақоми онрӯзаашон, барои чопи чизҳои омодашуда ва мақолаю асарҳо хуб буд. Аввалин мақоларо дар мавзуи "Мақоми Абуалӣ ини Сино дар таърихи афкори форсӣ-тоҷикӣ" домулло навишт ва дар тарҷумаи русӣ дар шумораи дуюми Ахбороти Академияи фанҳо бо номи ҳардуямон чоп шуд. Қаблан домулло нусхаи тоҷикиашро барои хондан ба ман доданд ва ман, ба сабаби нахостани муаллифии худам изҳори норозигӣ кардам, лекин баъди чоп маълум шуд, ки онро нигоҳ доштаанд...

Дар бораи Ибни Сино ва муносибаташ бо шеъру шоирӣ мо китобҳои "Авҷи Зуҳал", "Фанни шеър", "Пирӯзнома" ва "Мақоми Ибни Сино дар шеъру адаби тоҷик"-ро ба муносибати ҷашн ва баъди он чоп кардем...

Баъди анҷоми кор бо мероси Ибни Сино тараддуди пеш гирифтани кор дар сари мавзуи дигар шудам. Мусулмонқулов маро ташвиқ мекард, ки бо ҳамин мавзуи Ибни Сино машғул бошам. Аммо баъди анҷоми рисолаи А. Сатторов дар сари мавзуи "Арасту ва машшоиюни Шарқ" чунин рисола арзиши зиёде намегирифт. Аз ҷониби дигар, дар суҳбат бо А. Н. Болдирев Раҳим Мусулмонқулов масъалаи таҳқиқи ин мавзуъро аз ҷониби банда гузошт. Он кас гуфтанд, ки дар паҳлуи ду мавзуъ, дар айни ҳол адабиёт ва фалсафа, таҳқиқ бурдан хавфнок аст. Ҳама вақт яке аз ҷонибҳо қонеъ нахоҳад буд. Бо ин сабаб ва мулоҳизаҳои дигар аз пажӯҳиши ин мавзуъ даст кашидам"[7, с. 265-266].

Аз таҳияи осори адабии Ибни Сино дар соли 2016 бармеояд, ки устод Худоӣ Шарифзода, ҳарчанд ба таври куллӣ аз таҳқиқи осори Ибни Сино даст кашида бошанд ҳам, аммо осори адабии Ибни Сино минбаъд ҳам ҳамчун сарчашмаи осори шеършиносиашон, ки ҳамеша аз он рӯҳу илҳом мегирифтанд, боқӣ монд ва пайваста эҷоду осори адабии Ибни Синоро дар самтҳои дигари пажӯҳиши илмии худ мадди назар доштаанд. Ҳатто ҳангоми пажӯҳишҳои алоҳида дар мавриди эҷодиёти Сотим Улуғзода, Муъмин Қаноат ишқу алоқаи ӯро ба осори Абуалӣ ибни Сино пай бурдан мумкин аст, ки дар заминаи эҷодиёти эшон ҳамон мазҳари зинда нигоҳ доштани ганҷинаи бойи маънавии гузаштагони худ ба хубӣ эҳсос мегардад. Махсусан, дар китоби “Савти аҷам” (Назаре ба аҳвол ва ашъори Мӯъмин Қаноат), устод хонандаро ба заминаҳои фаъолаияти эҷодии Мӯъмин Қаноат (дар боби “Фаъолияти эҷодӣ”) ошно намуда, чи гуна шакл гирифтани мавзуи достони “Гаҳвораи Сино”-ро дар эҷодиёти Мӯъмин Қаноат ба тафсил овардааст.

Ба қавли профессор Худоӣ Шарифзода, диққати Мӯъмин Қаноатро мавзуи Ибни Сино ҳанӯз аз айёми донишҷӯӣ ба худ ҷалб карда, дар пайи навиштани кори курсӣ дар мавзуи ашъори Ибни Сино, ҳамаи китобҳои дастраси Ибни Синоро мутолиа намудааст ва устод бо як эҳсоси гарм чунин идома медиҳад: “Ҳатто дар бораи Ибни Сино як шеъре ҳам навиштааст, ки натиҷаи ҳамин маҳбубияту алоқамандӣ бо ин донишманди тавоно мебошад. Ҳамин шеър маншаи пайдоиши фикри навиштани достоне дар бораи Ибни Сино гардид. Соли 1970, ҳангоми сафар ба Эрон, оромгоҳи Ибни Синоро дар Ҳамадон зиёрат кард. Дар он ҷо суҳбатҳо аз шахсияти Ибни Сино ва ватани мавлидаш шаҳри Бухоро шуда буд. Сабаби асосии навиштани достон рӯй овардан ба тамаддуни гузашта, зинда нигоҳ доштани ном ва осори фарҳехтагони илму фарҳнаги он буд. Дар ин роҳ нависандаи номдори онрӯза Сотим Улуғзода бисёр сайъ мекард ва асаре ба унвони “Пири ҳакимони машриқзамин” аз таърихи рӯзгор ва афкори Ибни Сино таълиф кард. Ба ғайр аз ин, пояи тафаккур дар илми ҷомиашиносӣ ва ҳунари адабӣ хеле ба пастӣ расида буд. Қаноат ин достонро асосан барои тақвияти андешапарварӣ дар масоили мазҳабӣ, таълимӣ, илмӣ, сиёсӣ ва гуманистӣ навиштааст”[10, с. 31]. Устод бо овардани ин матлаб, нишон медиҳад, ки шоирону нависандагон муҳофизони асили ин фарҳангу тамаддуни куҳананд ва заҳмату талошҳои Мӯъмин Қаноатро дар таълифи ин достони мондагор ба тафсил меорад. Падидаи ҷолиби диққат аз синосурудаҳои Мӯъмин Қаноат аз назари профессор Худоӣ Шарифзода ин аст, ки ӯ чи тавре ки пеш аз итмоми достони “Сурӯши Сталинград” дар як фосилаи муайян достони “Китобҳои захмин”-ро навишта буд, бо ҳамин равиш, то анҷоми достони “Гаҳвораи Сино” дар миёна достони “Падар”-ро таълиф намуда будааст ва устод аз ин тариқ роҳи анҷомдодаи шоири халқии Тоҷикистон Мӯъмин Қаноатро дар чашми хонанда равшан намуда, ӯро ба умқи фалсафии муносибати шоир бо эҷоди адабӣ ошно менамояд: “Дар ин ҷо ҳам аз масоили мураккаби воқеияти дури зиндагӣ ба рози хонаводагӣ баргаштааст. Эҳтимол дар ҷаҳони воқеоти “бегона” ба нияти мақсадҳои олии ҷомиаро дарёфтан ҳасрати буданро дар ҷаҳони худӣ бедор менамояд. Албатта, вазъи

дақиқи ин падида андешаи амиқтареро тақозо дорад, ки муҳаққиқони оянда дар паи ошкор сохтани онҳо хоҳанд шуд”[10, с. 32]. Бо ин андешаи олии профессор Худоӣ Шарифзода ин ҷо таваққуф карда, ба таъкид мегӯем, ки доираи фаъолияти илмии профессор Худоӣ Шарифзода дар синопажӯҳӣ бисёр густарда буда, пажӯҳиши амиқтареро тақозо мекунад ва дар таҳқиқоти алоҳида ба ин масъала хоҳем баргашт.

Муҳаббату садоқати профессор Худоӣ Шарифзода дар ҳифзи фарҳанги бою тамаддуни оламгири тоҷикон, аз шинохту муаррифии фарзандони фарзонаи миллати тоҷик бақо пайдо намуда, дар китобу монографияву мақолаҳои ӯ доманаи фарроҳи пажӯҳишҳои пайвастаро ба вуҷуд овард ва он аз рисолати инсониву шахсияти адабии як тоҷики озодамазҳар гувоҳ мебошад. Ҳамонгунае, ки устод дар ин маврид мефармояд: “Ман фақат як чизро мехоҳам бигӯям, ки шахсият метавонад дар ҳудуди давлати миллӣ арзи вуҷуд намояд. Масалан, як физикдони рус, агар ба Амрико равад ва дар он ҷо солҳо кору хидмат кунад, шахсияте нахоҳад буд, магар ин ки амрикоӣ шавад. Бинобар ин, агар ман, масалан, касе ҳастам, аз баракати Тоҷикистон ҳастам. Ҳатто барои наздиктарин кишварҳо, ки собиқаи муштараки фарҳангӣ, динӣ ва забонӣ дорем, раҳгузаре бештар нестем. Муҳимтарин чиз барои тоҷики Тоҷикистон мавҷудияти ҳамин кишвар аст. Бо ин давлат раиси ҷумҳури мо шахсияти давлатии ҷаҳонист. Бо ин давлат як шоири мо шоири тоҷикистонист. Аз ин назар ҳар яки мо шахсияти давлатием, чун ба давлати миллии худ – Тоҷикистон мутааллиқем. Касе ки инро нашиносад, ҳанӯз худашро хуб нашинохтааст”[5, с. 7]. Бо ин қавл, бори дигар таваҷҷуҳи хонандаро ба доираи биниши амиқи профессор Худоӣ Шарифзода дар масъалаи синошиносӣ кашида, азми иродати ӯро дар додани унвони “устоди доноён” ба Ибни Сино, ки қаблан шоири машҳури Итолиё, Данте ба Арасту дода буд [2, с. 9], аз ҷойгоҳи муайян доштани Ибни Сино дар инкишофи илму адабу фарҳанги Шарқ далел мебошад. Аз ин рӯ, дар фаъолияти адабпажӯҳии профессор Худоӣ Шарифзода таҳқиқи масъалаҳои шеършиносӣ аз дидгооҳи Ибни Сино бештар доман паҳн кардааст, ки таҳқиқи анҷомдодаи мо дар ин самт қатраеро аз баҳр мемонад. Чунки дар як мақола намешавад ҳамаи онро ҷо кард.

Фақат аз натиҷаҳои ҳосилшуда дар синошиносӣ ва баёни масъалаҳои умдаи илми адабиётшиносӣ аз коргоҳи илмии профессор Худоӣ Шарифзода онро дар чанд нукта баён мекунем:

- Заминаҳои синошиносии профессор Худоӣ Шарифзода сарчашмаи таҳқиқоти серпаҳлуи эшон дар масъалаҳои назарии адабиёт гардид.
- Профессор Худоӣ Шарифзода дар натиҷаи омӯзиши пайвастаи улуми адабӣ ва таҳқиқи масъалаҳои шеършиносӣ аз диди Ибни Сино ба резакориҳое даст задааст, ки дар пайдо гардидани нигоҳи тозаи эшон дар омӯзиши масъалаҳои шеъру шоирӣ ва назарии адабиёт хидмат намудааст.
- Имрӯз назари профессор Худоӣ Шарифзода низ дар фарогирии масъалаҳои улуми адабӣ ниёз ба омӯзиш ва таҳқиқи алоҳида дошта, ҳамон пажӯҳишеро мехоҳад, ки худи устод дар синошиносӣ ва масъалаҳои назарии адабиёт анҷом додаанд.

Адабиёт:

1. Диноршоев, М., Шарифов, Х. Ибни Сино // Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1 / М. Диноршоев, Х. Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмии ЭСТ, 1988. – С. 483-488.
2. Сино, Абуалӣ. Маҷмуаи асарҳои адабӣ. Таҳияи доктори илмҳои филологӣ, профессор Худоӣ Шариф / Абуалӣ ибни Сино. – Душанбе: Маориф, 2016. – 108 с.
3. Сино, Абуалӣ. Пирӯзинома. Таҳриру такмил ва тавзеҳоти Ш. Ҳусейнзода ва Х. Шарифов / Абӯалӣ ибни Сино. – Душанбе: Маориф, 1980. – 104 с.
4. Фанни шеър: Доир ба санъати шеърӣ.(Танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш. Ҳусейнзода, Х.Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.
5. Ҳосили худогоҳии шахсӣ худогоҳии миллист // Рӯзномаи “Миллат”. – Душанбе, 2007. – №25 (94). – 21 июн. – С. 6-7. Мусоҳибон: Рустами Ваҳҳоб, Қосими Бекмуҳаммад.
6. Шарифзода, Худоӣ. Ганҷи кишвар ва дӯсти беминнат // Рӯзномаи “Садои мардум”. – №114(1759). – 2 октябри 2004. – С. 3.
7. Шарифзода, Худоӣ. Ёде аз рӯзгори гузашта. Китоби “Сездаҳ мақола” / Худоӣ Шарифзода. – Душанбе, 2013. – 272 с.
8. Шарифзода, Худоӣ. Тамаддуни тоҷикӣ (Гузориши муқаддимотии мавзуъ)// Маҷмуаи “Масъалаҳои назария ва таърихи адабиёти тоҷик (Мақолаҳо аз ҳамоиши ҷумҳуриявии “Афкори назарӣ-адабии форсу тоҷик дар асрҳои миёна” бахшида ба 80-солагии Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессор Худоӣ Шарифов”). – Душанбе: Сино, 2017. – 326 с.
9. Шарифов, Х. Мақоми Ибни Сино дар шеъру адаби тоҷик / Х. Шарифов. – Душанбе, 1985. – 118 с.
10. Шарифов, Х. Савти Аҷам: Назаре ба аҳвол ва ашъори Мӯъмин Қаноат / Х. Шарифов. – Душанбе, 2002. – 208 с.
11. Шарифов, Х. Саломон ва Абсол // Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 6./ Х. Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмии ЭСТ, 1986. – С. 517-518.
12. Шарифов, Х. Ташаккули афкори адабӣ дар асрҳои X-XI / Х.Шарифов. – Душанбе, 2017. – 240 с.
13. Шарифов, Х. Ҳай ибни Яқзон // Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. / Х. Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмии ЭСТ, 2004. – С. 445.

ҲАФТ ХОНИ ИСКАНДАР ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ
(Семь подвигов Искандара в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси)

Раҳматуллозода Сабрия Раҳматулло – *асситенти кафедраи таърихи адабиёти тоҷики ДМТ*

Аннотация: «Семь подвигов» (или “хафт-хан”) занимают особое место и имеют важное значение среди многочисленных сказаний «Шахнаме» благодаря своей уникальной структуре и характерным особенностям. В статье разъясняется буквальное значение числа семь и термина “хан” (подвиг/этап). Кроме того, автор рассматривает и анализирует семь подвигов Искандара, описанных в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси, опираясь при этом на исследования ученых Кадамали Саррами и Худои Шарифзоды.

Ключевые слова: *семь подвигов Искандара, «Шахнаме», эпос, Саррами, Шарифов Х., говорящая птица, брахманы, рыба размером с гору, исследование, тростниковые заросли*.

Дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар қатори достонҳои зиёде, ки то кунун перомуни онҳо муҳаққиқон пажӯҳишҳо анҷом додаанд, достонҳое низ бо унвони “Ҳафт хон” ва “Ҳафтхониҳо” дида мешавад, ки аз лиҳози сохтор, бандубаст, иштироки қаҳрамонон, гузориши масъала ва пайванди воқеаҳо аз соири анвои дигар достонҳо фарқ мекунад. То кунун перомуни ин навъ достонҳо дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ донишмандони маъруфе, чун Қадамалии Сарромӣ [5], Забеҳуллоҳи Сафо [7], Худоӣ Шарифзода [14], Холиқии Мутлақ [13] ва дигарон корҳои арзишманд анҷом додаанд.

Тибқи нишондоди онҳо илова бар ҳафт хони Рустам ва Исфандиёр, дар “Шоҳнома” ҳафтхониҳо, ба мисли “Ҳафтхонии Искандар”, “Ҳафтхонии Гуштосп” ва Ҳафт хон дар “Достони Бежан ва Манижа” низ мушоҳида мешавад.

Ибораи “ҳафт хон” аз ду калима “ҳафт” ва “хон” таркиб ёфтааст. Ба назари мо, барои фаҳм ва дарки дурусти маънои ин ибора ва равшан шудани мафҳум, ва дар маҷмуъ, фаҳми куллии матлаби он нахуст бояд ҳарду ҷузъи ибораро дар алоҳидагӣ таҳлил ва баррасӣ намуд. Танҳо дар ин сурат метавон аз ҳақиқати маънии луғавӣ, истилоҳӣ ва рамзиву намодии ин вожаҳо огоҳ шуд.

Дар мавриди маънии луғавии калимаи “ҳафт” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин маълумот дарҷ ёфтааст: “Ҳафт. - 1. Шумораи миқдории ҳафт. 2. Киноя аз ҳафт сайёра” [18, 500].

Ҳамчунин, барои пайдо кардани маънии луғавии ин вожа ба фарҳангҳои дигар низ таваҷҷуҳ кардем, аммо шарҳи ҳамаи онҳо ҳамранганд.

Калимаи “хон” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба маънии лақаби подшоҳон ва сардорони қавм, ба маънии ҳиссачаи эҳтиром, ки ба охири номҳои мардона ва занона ҳамроҳ мешавад, ба мисли “Аҳмадхон ва Розияхон” ва ҳамчунин ба маънои хона, даргоҳ ва маскан низ шарҳ ёфтааст [18, 438].

Маънии луғавии вожаи “хон” дар “Луғатнома”-и Деҳхудо “суфра” шарҳ шудааст. Ба назари Деҳхудо, бархе ваҷҳи тасмияи ин калимаро он донистаанд, ки Рустам ва Исфандиёр баъд аз ҳар комёбӣ хоне аз таъомҳои лазиз мегустурданд. Аммо худи муаллиф ин шарҳро инкор карда, онро саҳеҳ намедонад. “Ваҷҳи дигар ин ки мусҳафи калимаи “ҳафтхон” мураккаб аз ҳафт

ва хон - хона, ба маънии ҳафт манзил аст. “Ҳафт хон” номи ҳафт манзиле аст, ки Рустам барои раҳоии Ковус аз банди шоҳи Мозандарон паймуд.

Дар идомаи баҳси худ Деҳхудо, чунонки шеваи луғатнигорист, барои тавзеҳи сареҳи ин моддаи луғавӣ аз “Шоҳнома” ва шуарои дигар шоҳидҳои шеърӣ зикр мекунад:

Кунун з-ин сипас ҳафт хон оварам,
Суханҳои нағзу ҷавон оварам (Фирдавсӣ).

***

Сухангӯй деҳқон чу бинҳод хон,
Яке достон ронд аз “Ҳафт хон” (Фирдавсӣ).

***

Адади ҳафт дар адабиёти форсӣ низ аз аҳаммият ва ҷойгоҳи хос бархурдор аст. Камтарин теъдоди абёти як ғазал ҳафт байт аст. Китобҳои зиёде дар таърихи адабиёти форсӣ бо адади ҳафт шакл гирифтааст. Ба мисли “Мантиқ-ут-тайр”-и Аттор (ҳафт водӣ), “Ҳафт иқлим”-и Амин Аҳмади Розӣ, “Ҳафт ҳисор”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, “Ҳафт пайкар”-и Низомии Ганҷавӣ. Дар ин миён, дар адабиёти форсӣ “Ҳафт пайкар”-и Низомӣ ва “Ҳафт авранг”-и Ҷомӣ аз китобҳои муътабари шеъри форсӣ дониста мешаванд. Дар фарҳанги имрӯза низ адади ҳафт ҷойгоҳи муҳим ва рамзомез дорад.

Истифода аз адади ҳафт дар “Шоҳнома” аз аҳаммияти вижа бархӯрдор аст. Ибора ва таркибҳое, ки бо адади ҳафт дар “Шоҳнома” ба кор рафтаанд, иборатанд, аз ҳафт оташкада, ҳафт осмону ҳафт замин, ҳафт бахшиши бузурги Кайхусрав, Ҳафт писар, ҳафт панд, ҳафт тозиёна, ҳафт ҷоми май, ҳафт хони Исфандиёр, ҳафт хони Рустам, ҳафт диловар, ҳафт роҳ, ҳафт ранг, ҳафт рӯъё, ҳафт зане, ки ба асорат рафтанд, ҳафт зане, ки подшоҳ шуданд, ҳафт сол, ҳафт суол, ҳафт шоҳи ҳиндӣ, ки ба дидани Баҳром омаданд, ҳафт кишвар, ҳафт гуфтор, ҳафт ганҷ, Ҳафтвод ва ғ.

Ҳафт хон ва ҳафтхониҳо бо таваҷҷуҳ ба сохтор ва вижагиҳои махсусе, ки доранд, дар миёни анвои дигари достонҳои “Шоҳнома” аз мақом ва аҳаммияти махсус бархурдоранд. Қадамалии Сарромӣ дар китоби арзишманди худ «Аз ранги гул то ранҷи хор» зимни баррасӣ ва табақабандии достонҳои “Шоҳнома” ба асотириву паҳлавонӣ, таърихӣ, омиёна, размӣ, ошиқона, шоирона, орифона, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ ва ғамангез, “Ҳафтхонҳо” ва “Ҳафтхониҳо”-ро аз навъи махсуси достонҳо унвон мекунад ва онҳоро дар фасли алоҳида таҳлил ва баррасӣ намуда, дар хусуси дарунмоя, шакл, вижагиҳои образу қаҳрамонон ва дигар мумайизоти ин навъи достонҳо баҳс мекунад [5, 98].

Муҳтавои умумии ҳафтхонҳо душворгузиниҳои паёпайи қаҳрамонон ва саранҷом комёб берун омадани онҳо аз ҳамаи тангноҳое аст, ки бо нахустин гузиниш худашонро бо онҳо даргир сохтаанд.

Ҳамосаи Искандар дар «Шоҳнома» дар ду бахш фароҳам омадааст. Мавзуъ ва корномаи қаҳрамони марказӣ дар онҳо аз якдигар тафовути ҷиддӣ доранд. Бахши якуми корномаи Искандар аз оғози лашкаркашиҳо то марги Доро ва ба тахти шоҳаншоҳии Эрон нишастану ба занӣ гирифтани духтари Доро Равшанак идома карда, бахши дувум аз оғози рӯй ба Ҳинд овардани

Искандар то расидан ба Бобул ва поёни зиндагонияш давом мекунад. Бахши аввал бо идеяи давлатдории эронӣ, хавфи ба дасти бегонае расидани сарзамини подшоҳии Эрон, ки аз аҳди Фаридун риштаи сабзи ҳадафи давлатдории ҳамаи подшоҳони Эрон аст, пайванд меёбад. Искандар гӯё давомдиҳандаи силсилаи подшоҳӣ аз тухмаи Каёниён шинохта ва эътироф мегардад.

Дар бахши дувум Искандар каси ҷаҳонгард, марди порсо, ободгари Каъба, ҷӯяндаи Оби ҳаёт ва дигар неку бади ҷаҳон аст. Искандари таърихии нақши ҳамосии Эрон дар бахши дуюм ба Искандари ҳамосаи неку бади ҷаҳон ва қаҳрамони ҳамосаи мардумӣ табдил меёбад. Эпосҳои дигар шоҳон аз ин ба баъд маҷмуаи достонҳои хурду миёна ва тамсилу андарзҳо мебошанд ва масъалаҳои ахлоқӣ, ҳикамӣ ва сиёсии кишвари Эронро дар нақшҳои ҳунарӣ баён кардаанд.

Ҳафтхонии Искандар низ достони афсонавӣ ва корномаист. Лекин дар он сохтори достон бо мазмуни дохилии он вобастагӣ ёфта, ба мақоми болотари ҳунарӣ мерасад, ки онро диди ақлонӣ дар кори ҷаҳон ва муносибатҳои мардумӣ ба миён овардаанд. Дар корномаи Искандар ривояти бародари Доро будани ӯ афсонаест, ки то замони Фирдавсӣ бофтаанд ва онро шоир дар «Шоҳнома» нақл кардааст.

Сафарҳои Искандар баъди расидан ба тахти шоҳаншаҳии Эрон ба ҳафтхонӣ мансуб гирифтааст. Дар хусуси таркиби хонҳои “Ҳафтхониии Искандар” миёни донишмандон Қадамалии Сарромӣ ва Худоӣ Шарифзода ихтилофи назар мушоҳида мешавад.

Ба назари Қадамалии Саромӣ “Ҳафтхонии Искандар” гузориши оворагии озмандонаи ӯ ба гирди ҷаҳон аст, ки пас аз достони ӯ бо Қайдофа фармонравои Андалус аз дидори бараҳманони бараҳнатани Ҳиндустон оғоз мегирад ва бо дидори дарахтони гӯё поён мепазирад [5,103].

Дар идомаи баҳси худ донишманди мазкур меафзояд: “Ин ҳафтхонӣ аз ҳафт дидори шигифт ва ҳушдордиҳанда ва дувоздаҳ тангно таркиб ёфтааст. Искандар бе он ки аз ҳушдорҳои гуногуне, ки ин ҷаҳонгардии пурмаъно ба вай медиҳанд, андарзе бигирад, ба баҳои аз даст додани анбуҳе аз сарбозони худ ҳамаи тангноҳоро гузар мекунад ва ба поёни ҷаҳон мерасад” [5,106].

Ба андешаи профессор Худоӣ Шарифзода “Искандар манзил ба манзил дар Ховарзамин мерафт, ки воқеоти хонҳо бештар пайванди маконӣ ва камтар замонӣ доранд. Дар сатрҳои зер нахуст ҳафтхониҳоеро, ки профессор Худоӣ Шарифзода барои “Ҳафтхонии Искандар” таъйин кардааст, муфассал баён мекунем:

1. Дар хони аввал, ба андешаи профессор Худоӣ Шарифзода, Искандар ба шаҳре наздик ба дарё мерасад, ки мардон монанди занон рӯй мепӯшиданд, ки тамоми хӯрдании онҳо моҳӣ буд. Искандар аз ин кор дар тааҷҷуб мешавад. Дар ҳамин вақт аз об кӯҳи зарде баромад Искандар нияти ба назди он кӯҳ рафтан кард. Файласуф ӯро аз ин ният боз медорад. Аз миёни сипоҳ сӣ нафар бирафтанд, чун гуруҳ наздик омад, он зардмоҳӣ буд, киштиро фурӯ бурд ва нопадид гашт. Хоҳиши рафтани Искандар намунаи ҷасорат, доноӣ дар назди чизи ноозмуда, вале донишу тадбир аз ҷасорат беҳтар аст [14,109].

2. Пас аз он дар роҳи ҳаракати ӯ обе пеш омад, гирдогирдаш най ба монанди дарахт буд. Замин аз най ва хонаҳо аз чӯби най буд. Обаш шӯру нохӯрданӣ. Аз ин ҷо гузашт, дарёи пешомадаро обаш ангубин ва заминаш мушкбӯй буд. Морҳои печон аз об баромад ва аз беша гаждум, бисёр бузургону доноён бимурданд. Аз як сӯ гурози фаровон биёмад, бо дандонҳои чу алмос, аз сӯйи дигар шере бузург аз гов. Ба он найистон оташ заданд. Ин дувумин рӯйдод бо Искандар буд.

3. Дар замини Ҳабаш сипоҳ ба ҷойи силоҳ устухон дар даст доштанд. Лашкари Искандар хуни бисёре бирехт. Аз он ҷойгоҳ лашкар биронд ва ба сарзамини нармпоён расид. Ҳар яке монанди сарви бузург ва бе аспу силоҳ, ба кирдори деви сиёҳи бараҳна. Сангборони сахт карданд. Лашкари Искандар бо тиру теғ рӯзи равшанро сиёҳ кард ва аз он ҷо биронд.

4. Искандар ба шаҳре расид, ки карона надошт, мардумаш кушодадил ва бениёз. Роҳи гузар аз кӯҳе сар ба фалак буд. Аз он сӯйи кӯҳ аждаҳоест, ки дуди заҳраш ба моҳ мепечад. Хӯриши ҳаршабааш панҷ гов аст. Искандар чарми панҷ говро ба заҳру нафт биёмехт, аз сари кӯҳ биандохт. Забони аждаҳо кабуд, аз комаш оташ бурун меомад. Говҳоро фурӯ бурд, заҳраш бипечид ва рӯдаҳояш сӯрох шуд. Тани аждаҳоро ба як сӯ андохта, ба роҳи худ бирафтанд [14,109].

5. Искандар лашкар ба кӯҳе дигар биовард, ки сари кӯҳ чун теғи шамшер буд. Дар он теғ тахти заррин, дур аз касу чиз ва пирамарде бар он тахти зар, зери чодари дебо, гирд бар симу зар. Касе барои чизе аз мурда гирифтан мерафт, мемурд ва дар ҷой резон мешуд.Искандар бар он мурдаи бо симу зар назора кард ва садое шунид, ки роҳи бозгаштани ту зи гетӣ расидааст. Ин ҳикмат чун афсонае дар «Шоҳнома» гузориш шуда ва маънии тамсилӣ аз чанд паҳлуи назар медиҳад. Гӯяндаи достон онро чун намунаи бебақоии ҷаҳон ва беҳудагии саъйи ҷаҳону дороии он шарҳ кардааст [14,109].

6. Искандар ба шористони Ҳарум расид, ки ҳама занон буданд. Ҳафтхонии шашум аз ҷумлаи хонҳои бисёр муҳим ва тӯлонии тарки “Ҳафтхонии Искандар” мебошад. Аз ин рӯ, тафсилоти бештари ин хонро ба ҷойи дигар вогузор мекунем.

7. Искандар ба шористони бузурге расид, ки ҳама рӯйи сурху мӯйи зард доштанд ва мардумони ҷангӣ буданд. Ин ҳафтхонӣ нисбат ба соири ҳафтхонҳои дигар муфассалтар аст, ки дар ҷои дигар атрофи ин масъала васеътар баҳс мекунем.

Ба назари профессор Худоӣ Шарифзода, илова бар ин хонҳо дар сафари Искандар ду хони дигаре низ ҳаст, ки яке сохтани садди Яъҷуҷу Маъҷуҷ ва дигаре расидан ба дарахти гӯё мебошад.

Дигар аз донишмандоне, ки атрофи мавзуи мавриди назари мо изори назар кардааст, Қадамалии Сарромӣ мебошад. Он чи аз таҳлил ва баррасиҳои Қадамалии Сарромӣ маълум мешавад, Искандар дар ин ҳафтхонӣ ҳафт маротиба мавриди накуҳиш қарор мегирад ва накӯҳишгарони вай, ки ӯро аз марги зудрас хабар медиҳанд, инҳоянд:

1. Бараҳманони бараҳнатани Ҳиндустон;
2. Мурдаи фараҳманд;

3. Мурғи гӯё;
4. Исрофил;
5. Кӯҳи торик;
6. Мурдаи гурозсар ва чашмаи оби шӯр;
7. Дарахтони нар ва модаи сухангӯ [5,103].

Ҳар кадом аз ашхос ва падидаҳои мазкур дар хусуси амре суҳбат мекунанд ва Искандарро аз матлабе огоҳ менамоянд:

- Бараҳманон дар гуфтушуниди дарозе бо ӯ беарҷии ҷаҳонро хотирнишон мекунанд;
- Мурдаи фараҳманд бо ӯ аз марг сухан мегӯяд;
- Мурғи гӯё озмандии ӯро накуҳиш мекунад ва нопойдории ҷаҳонро ба ёди ӯ андохта, аз ӯ мехоҳад то болои кӯҳ ба дидори Исрофил, ки гӯш ба занги фармон дамидан дар шайпури хеш аст, бишитобад;
- Исрофил забон ба накуҳиши озмандии дирангнопазири вай мекушояд;
- Кӯҳи торик ба забони намодин ба ӯ мефаҳмонад, ки доштану надоштан ҳар ду пушаймонӣ меоварад ва мояи ранҷу андуҳ аст.
- Мурдаи гурозсар ба фарози кӯҳ бо сукути худ поёни кори Искандарро эълон мекунад ва ҳамзамон бо ӯ чашмаи оби шӯр озмандии вайро ба ришханд мегирад;
- Дарахтони нару мода сухани охирро ба Искандар мегӯянд ва зимни накуҳиши озмандии вай аз марги наздик ва дур аз ватан вайро огоҳ мекунанд:

На модар-т бинад, на хешон ба Рум,
На пӯшидарӯёни он марзу бум.
Ба шаҳри касон маргат ояд на дер,
Шавад ахтари тоҷу тахт аз ту сер [5,1030].

Баъд аз ин Қадамалии Сарромӣ ба шарҳу тавзеҳи дувоздаҳ тангнои дигаре, ки дар шаклгириии ҳафтхонии Искандар саҳм доштаанд, мепардозад. Ба назари ӯ, тангноҳои дувоздаҳгона, ки аз ҳафтхонии Искандар ҳафт хони тамом падид овардаанд, инҳоянд:

1. Моҳии кӯҳпайкар: Пас аз гузор кардан аз шаҳри Бараҳманон Искандар ба канори дарё мерасад. Ногоҳ кӯҳворае зард аз об бармеояд ва дар дам ду пора мешавад. Искандар киштӣ талаб мекунад, то аз наздик онро мушоҳида кунад. Доноён вайро аз ин кор бозмедоранд ва ба ҷойи вай сӣ марди порсӣ ва сӣ марди румиро ба пажӯҳиш дар кори кӯҳвораи зард дар киштӣ менишонанд ва бад-он сӯй равона мекунад. Чун киштӣ ба он наздик мешавад, дар нафас онро фурӯ мебарад. Искандар бо шигифтӣ дармеёбад, ки он кӯҳвора аз моҳиёни дарёст. Шастмнафаре, ки дар ин ҳодиса ҷон мебозанд, аввалин қурбониёни озмандии Искандар дар кори розпажуҳианд [5, 1030].

2.3.4. Тангноҳои дуюму сеюм ва чорумро Қадамалии Сарромӣ дар як ҷо шарҳу тавзеҳ медиҳад: Пас аз он ки Искандар ба найистони шигифт ва дар пайи он ба дарёи дигар мерасад, ногаҳон морони печон аз об ва каждумони оташранг аз беша сар бармеоваранд ва ба сипоҳиён ҳамла мекунанд. Инчунин, аз сӯи дигар шерони бузургтар аз гов пайдо мешаванд ва набарди сангин миёни онҳо

ва сипоҳиён дармегирад. Дар ин миён анбуҳе аз ёрони Искандар ба неши морону каждумон ва дандони шерон кушта мешаванд [5,1030].

5. Ҳабашиён. Пас аз он ки Искандар ва ёронаш ба сарзамини Ҳабаш мерасанд, сиёҳони зурманд бо найзаҳои устухонӣ ба пешвози онҳо меоянд ва дар корзоре, ки дар мегирад, сипоҳиёни зиёде кушта мешаванд [5,1030].

6. Пас аз ин набард шаб фаро мерасад. Искандар овози каркаданро мешунавад. Каркадане шохдор ба сипоҳи Искандар ҳамла мекунад ва бисёре аз онҳоро ба ҳалокат мерасонад ва саранҷом сарбозон ба куштани он даст меёбанд.

7. Пас аз ин нармпоёни бараҳнатан санг дар даст ба пазироии Искандар ва сипоҳи ӯ моянд ва ононро сангборон мекунанд ва бисёре аз сипоҳи Искандар дар ин тангно низ кушта мешаванд.

8. Пас аз ин Искандар ба шаҳре мерасад, ки мардумаш аз ҳуҷуми гоҳ-гоҳи аждаҳое, ки дар он сӯйи кӯҳ хона дорад, ранҷ мебаранд. Онҳо ба Искандар мегӯянд, ки мо ногузир рӯзона панҷ гов ба ӯ мефиристем, то бо хӯрдани онҳо шиками худро сер кунад ва аз ҳуҷум овардан ба шаҳр даргузарад. Искандар пӯсти панҷ говро аз нафт ва заҳр пур мекунад. Ин нахустин хонест, ки ёрони Искандар кушта намешаванд. Ҳамчунин, ин нахустин хонест, ки дар он ба мардум аз Искандар хайр мерасад [5,1031].

9. Искандар пас аз он ки посухи номаи хешро ба занони шаҳри Ҳарум дарёфт мекунад, сафари худро давом медиҳад. Аммо ҳанӯз ду манзил бештар пеш нарафта буд, ки боде бармехезад ва барф боридан мегирад ва бисёре аз аҳли лашкар кушта мешаванд:

Ду манзил биёмад, яке бод хост,
В-аз ӯ барф бо кӯҳу дар гашт рост.
Табаҳ шуд басе мардуму пойкор,
Зи сармову барф андар он рӯзгор [5,1031].

10. Дар пайи он абру дуде оташин падидор меояд ва зиреҳ дар тани ҷангиён гудохтан мегирад.:

Баромад яке абру дуде сиёҳ,
Бар оташ ҳамерафт, гуфтӣ, сипоҳ.
Зиреҳ китфи озодагонро бисӯхт,
Зи наъли сутурон замин барфурухт [5,1031].

11. Пас аз он Искандар ба шаҳри сурхрӯёни зардмӯй мерасад ва онон аз зулмот ва чашмаи ҳайвон бо ӯ сухан мегӯянд. Искандар бар он мешавад, то ба зулмот рафта, аз чашмаи ҳайвон об бинӯшад. Пас бо даҳ ҳазор курраи аспи чаҳорсола ба ҳамроҳии Хизр бо баҳра гирифтан аз муҳраи равшангар ба қаламрави торикӣ қадам мезанад. Ду рӯзу ду шаб дар канори Хизр дар торикӣ роҳ мепаймояд, то саранҷом дар рӯзи сеюм дар сари дуроҳае Хизрро гум мекунад. Паёмбар аз роҳе меравад, ки ба чашма мерасад. Пас бо оби он сару тан мешӯяд ва чанде низ меошомад ва ба ҷовидонагон мепайвандад, аммо Искандар аз роҳи дигар меравад ва саранҷом ноком ба қаламрави рӯшноӣ бармегардад [5, 1032].

12. Баъд аз ин Искандар бо мурғи гӯё дидор мекунад ва дар пайи он бар фарози кӯҳ ба тамошои Исрофил меравад. Он гоҳ аз кӯҳ фуруд меояд ва дигар бор сар аз зулмот бармеоварад ва чун онро дарменавардад, ба шаҳре мерасад, ки мардумаш аз ҳуҷуми Яъҷуҷу Маъҷуҷ дар ранҷ буданд. Онон аз Искандар ёрӣ мехоҳанд. Искандар бо ба кор андохтани анбуҳи оҳангарон, деворгарону дигар санъаткорон ва коргарон саранҷом дар баробари онон миёни ду кӯҳ садде оҳанин бунёд мекунад ва роҳи даромади онҳоро ба шаҳр мебандад. Ин охирин борест, ки бо Искандар дар чеҳраи наҷотдиҳанда ва ёригари мардумон дидор мекунем [5,1032].

Искандар пас аз ин ба тамошои мурдаи гурозсар меравад ва суханони сарзанишолуди чашмаи шӯрро мешунавад ва дар пайи он ба дидори дарахтони нар ва модаи сухангӯ меравад ва аз мардум суроғи шигифтиҳои дигареро, ки аз он пас тавонад дид, мегирад ва посух мешунавад, ки ба поёни ҷаҳон расидаӣ ва аз ин пас ба ҳеч гуна шигифтӣ боз нахоҳӣ хӯрд:

Бипурсид, чун бигзарем аз дарахт,
Шигифтӣ чи пеш ояд, эй некбахт?
Чунин дод посух, к-аз ӯ бигзарӣ,
Зи рафтан-т кӯтаҳ шавад доварӣ.
Чу з-ӯ баргузаштӣ, намонад-т ҷой,
Карони ҷаҳон хондаш раҳнамой [5,1032-1033].

Ҳамин тариқ, ба назари Қадамалии Сарромӣ, ““Достони “Ҳафтхонии Искандар” дар поёни ҷаҳон поён [5, 1033]. Чунонки аз гузориш ва таҳлилу баррасии дидгоҳҳои донишмандон Қадамалии Сарромӣ ва Худоӣ Шарифзода бармеояд, ҳар яке аз ин донишмндон ба мавзуъ нигоҳи хос доранд ва дидгоҳҳои ироакардаи онҳо дар аксар маврид хилофи якдигаранд.

Дар асоси марзҳо ва ҳадҳои мушаххаскардаи донишмандони мазкур ва мушоҳидаҳои худ ба таҳлили хонҳои “Ҳафтхонии Искандар” мепардозем.

Хони аввал. Моҳии кӯҳпайкар

Хони аввали “Ҳафтхонии Искандар” аз рафтани Искандар ба дарёи Ховар ба замини Ҳабаш оғоз мешавад. Искандар баъди дидани шаҳри бараҳманон ва суҳбат бо онон ба ин ҷониб меояд. Искандар нахуст вориди дарёи бузурге мешавад. Дар наздикии он дар дарё шаҳреро мебинад, ки мардон дар он шаҳр монанди занон рӯйи худро пӯшида медоранд:

Зи шаҳри Бараҳман ба ҷое расид,
Яке бекарон жарфдарё бидид.
Ба сони занон мард пӯшида рӯй,
Ҳаме рафт бо ҷомаву рангу бӯй.
Забонҳо на тозиву на паҳлавӣ,
На чинӣ, на туркиву, на хусравӣ [9, 213].

Бинобар сабаби набудани роҳ ва даст надоштан ба анвои хӯроки дигар хӯроки аслии ин қавм танҳо моҳӣ будааст:

Зи моҳӣ будишон ҳама х(в)арданӣ,
Зи ҷое набуд роҳи оварданӣ [9, 214].

Дар вақти наззораи Искандар аз миёни дарё кӯҳи зарди азиме боло мешавад. Искандар зуд киштӣ талаб мекунад ва мехоҳад наздики он кӯҳвора шавад, аммо яке аз файласуфони шоҳ монеи ин кор мешавад. Баъд аз миёни сипоҳ сӣ марди румиву сӣ мардӣ порсӣ интихоб мекунанд ва ба наздики он кӯҳвораи зард мефиристанд, аммо дар ҳамин замон он моҳӣ, ки ба сурати кӯҳ буд, киштиро фурӯ мебарад:

Зи румиву аз мардуми порсӣ
Бад-он киштӣ-андар нишастанд сӣ.
Яке зардмоҳӣ бад-он лахткӯҳ
Ҳамон гаҳ чу танг андар омад гуруҳ,
Фурӯ бурд киштӣ ҳам андар шитоб,
Ҳамон кӯҳ шуд нопадид андар об [9, 214].

Сипоҳиён ва Искандар аз ин кор дар тааҷҷуб мемонанд ва лашкари худро ба дигар сӯ равона мекунад. Дар тақсимоти ҳафтхониҳои Искандар аз ҷониби Қадамалии Сарромӣ ва Худоӣ Шарифов дар ин ҷо хони аввал ба итмом мерасад. Хоҳиши рафтани Искандар намунаи ҷасорат, доноӣ дар назди чизи ноозмуда аст, вале донишу тадбир аз ҷасорат беҳтар аст [14, 44].

Хони дувум. Найистон.

Пас аз наззораи моҳии кӯҳвора Искандар сипоҳи худро ба сӯйи дигар равон мекунад. Дар аснои рафтан обгири наве пайдо мешавад, ки гирдогирди онро най ба монанди дарахт фаро гирифта буд. Тамоми хонаҳои он беша аз поя то дару девор ҳама аз най буданд:

В-аз он ҷойгаҳ лашкар андаркашид,
Яке обгири нав омад падид.
Ба гирд-андараш най ба сони дарахт,
Ту гуфтӣ, ки чӯби чанор аст сахт [9, 214].

Дар он найистон на ҳар қас тавони истоданро дошт ва оби он шӯр буд:

На шоист буд дар найистон басе,
Зи шӯрӣ нахӯрд оби ӯ ҳар касе [9, 214].

Вақте Искандар аз ин обгир гузар мекунад, дарёи жарфи дигаре падид меояд, ки аторфи он ҳама сабзу хуррам ва обаш чун ангубину заминаш чун мушк буд:

Чу бугзашт аз он об, ҷое расид,
Ки омад яке жарфдарё падид.
Ҷаҳон хурраму об чун ангубин,
Ҳаме мушк бӯйид хоки замин [9, 214].

Сипоҳиёни Искандар баъд аз хӯрдани ғизо оҳанги хоб мекунанд. Дар ҳамин вақт морони печону каждумони зард ба сипоҳи Искандар ҳуҷум мекунанд. Чун сипоҳи Искандар хоб буд, гуруҳи зиёди онҳо кушта мешаванд:

Бихӯрданду карданд оҳанги хоб,
Басе мори печон баромад зи об
В-аз он беша каждум чу оташ ба ранг,
Ҷаҳон шуд бар он хуфтагон тору танг.
Ба ҳар гӯшае-бар фаровон бимурд

Бузургони донову мардони гурд [9, 215].

Мусибатҳо ва сахтиҳо дар ин хон ба ҳамин тамом намешаванд. Аз сӯи дигари беша сад гурози дигар меоянд бо дандонҳои тез ва аз сӯйи дигар шерони бузургтар аз гов омада, ба сипоҳи Искандар дармеафтанд. Искандар сипоҳи худро аз он ҷо ба дигар сӯ мебарад, аммо қисмати зиёди лашкари худро аз даст медиҳад:

Фароз омад аз ҳар сӯе сад гуроз,
Чу алмос дандонҳои дароз.
Зи дасти дигар шери меҳтар зи гов,
Ки бо ҷанги эшон набуд тӯшу тов.
Сипоҳаш зи дарё ба як сӯ шуданд.
Бад-он найситон оташ андарзаданд [9, 215].

Ин дувумин корномаи Искандар буд.

Хони сеюм. Расидани Искандар ба замини Ҳабаш.

Баъд аз он ки Искандар бо сипоҳи худ бо ранҷи зиёд ва додани куштаи беҳисоб аз найистон берун меояд, ба замин ҳабашиён мерасад. Ҳамаи ҳабашиён мардони тануманд ва бо зӯри бозу ва бараҳнатану қоматбалнд буданд. Вақте ҳабашиён омадани сипоҳи Искандарро аз дур мебинанд, сипоҳи худро гирд оварда, ба сӯйи лашкари Искандар мешитобанд:

Чу аз дур диданд гарди сипоҳ,
Хурӯше баромад ба абри сиёҳ.
Сипоҳ анҷуман шуд ҳазорон ҳазор,
В-аз он тира шуд дидаи шаҳрёр.
Ба сӯи Сикандар ниҳоданд рӯй,
Бикуштанд бисёр пархошҷӯй [9, 216].

Ҳабашиён ба ҷойи синон аз устухон тир доштанд. Искандар низ сози ҷангро мебинад ва бо лашкари ҳабаш набард мекунад:

Ба ҷойи синон устухон доштанд,
Ҳаме бар тани мард бигзоштанд.
Ба лашкар бифармуд пас шаҳрёр,
Ки бардоштанд олати корзор.
Бараҳна ба ҷанг андаромад ҳабаш,
Ғамӣ гашт аз он лашкари шерфаш.
Бикуштанд аз эшон фузун аз шумор,
Бупечид дигар сар аз корзор [9, 217].

Баъд аз пароканда кардани лашкари ҳабаш, ҳангоми шаб овози карг шунида мешавад. Искандар либоси ҷанг ба бар мекунад. Карг лашкариёни фаровонеро мекушад ва ниҳоят сипоҳиёни Искандар каргро бо тир нобуд мекунанд.

Хони чорум. Расидани Искандар ба шаҳри Нармпоён ва куштани Аждаҳо.

Искандар баъд аз куштани Карг ба шаҳри Нармпоён мерасад, ки онро ҳадду канора намебинад. Мардумаш кушодадилу бениёз буданд. Мардуми ин шаҳр Искандар ва сипоҳи ӯро хуб қабул менамоянд ва хӯрданиҳо ба ӯ тақдим мекунанд.

Бишуд тозиён, то ба шаҳре расид,
Ки онро миёну карона надид.
Ба оин ҳама пешбоз омаданд.
Кушодадилу бениёз омаданд [9, 218].

Искандар, баъд аз ором гирифтан, як кӯҳи азиме мебинад ва аз аҳолии он ҷо мепурсад, ки баъд аз ин роҳ кадом аст ва ман сипоҳамро бо кадом роҳ пеш бибарам.

Аммо мардуми он ҷо ба ӯ посух медиҳанд, ки роҳ бар фарози ҳамин кӯҳ аст, аммо дар он ҷо аждаҳоест, ки касе аз он роҳ гузар карда наметовонад. Мо низ тавони нобуд кардани онро надорем ва аз тарси ӯ ҳар шаб аз панҷ гов барои ӯ хӯриш омода мекунем:

Ҳама шаҳр бо ӯ надорем тов,
Хӯриш боядаш ҳар шабе панҷ гов.
Бихаррему бар кӯҳи хоро барем,
Пурандешаву пурмадоро барем.
Бад-он то наёяд бад-ин рӯйи кӯҳ,
Биранҷонад аз мо гуруҳогуруҳ [9, 219].

Ин аввалин мавридест, ки мардуми ғайр аз Искандар некӣ мебинанд ва бо вуҷуди анҷом додани кори бузурге афсаре аз сипоҳи ӯ кушта намешавад.

Хони панҷум. Рафтани Искандар ба назораи мурда ва шунидани садо

Баъд аз кушта шудани Аждаҳо Искандар лашкари худро ба кӯҳи дигар меорад. Тезии қуллаи он кӯҳ мисли шамшер буд. Дар он теғ тахти заррин, дур аз касу чиз ва пирамарде бар он тахти заррин, зери чодари дебо, гирд бар сиру симу зар гузошта шуда буд:

Яке тахти заррин бар он теғи кӯҳ,
Аз анбуҳ як сӯву дур аз гуруҳ.
Яке пири мурда бар он тахти зар,
Ҳамоно, ки будаш пас аз марг фар.
Зи дебо кашида бар ӯ чодаре,
Зи ҳар гавҳаре бар сараш афсаре.
Ҳама гирд бар гирди ӯ симу зар,
Касеро набудӣ бар ӯ-бар гузар [9, 222].

Ҳар кас, ки ба он кӯҳсор мерафт ва аз он мурда чизе талаб мекард, бидуни тарс ларзон мешуд ва мемурду нопадид мешуд:

Ҳар он кас, ки рафтӣ бар он кӯҳсор,
К-аз он мурда чизе кунад хостор,
Бар он кӯҳ бебим ларзон шудӣ,
Бимурдиву бар ҷой печон будӣ [9, 222].

Искандар ба он кӯҳ барои наззораи он мурда мебарояд ва овозе мешунавад, ки эй шаҳриёр, рӯзгори ту сар омадаст, подшоҳии зиёд кардӣ, душманону дӯстони зиёдеро табоҳ кардӣ, акнун навбати рафтан аст:

Яке бонг бишнид, к-«Эй шаҳрёр,
Ба сар бурдӣ андар ҷаҳон рӯзгор,
Басе тахти шоҳон бипардохтӣ,

Саратро ба гардун барафрохтӣ.
Басе дудшману дӯст кардӣ табоҳ,
Зи гетӣ кунун рафтан омад-ш гоҳ [9, 222].

Хони шашум. Рафтани Искандар ба шаҳри Ҳарум.

Искандар ба шористони Ҳарум расид, ки ҳама занон буданд. Файласуферо бо нома ба шаҳри занон фиристод ва ӯ дар он ҷо марде надид. Ба посухи нома ба Искандар навиштанд, ки ба ҷанг наояд, то бадномии бо зан баровехтану бигрехтанро ба худ наорад:

Нишастанду посух набиштанд боз,
Ки «Доим бизӣ шоҳи гарданфароз».
Нахустин, ки гуфтӣ зи шоҳон сухан,
Зи пирӯзиву размҳои куҳан.
Агар лашкар орӣ ба шаҳри Ҳарум,
Набинӣ зи наълу зи пай хоку бум [9, 225].

Зане бо тоҷу ҷомаи шаҳриёр ва даҳ савор биёмад. Искандар гуфт, ки дар гирди ҷаҳон ҳама кеҳтаранд. Ман барои ҷанги занон наомадаам, маро раъй дидани шаҳри шумост, ки бе мард зан дар ҷаҳон чӣ гуна бувад Искандар аз кори занон дар шигифт шуд ва сипоҳ ду манзил биёмад, яке бод хост ва барфи зиёд борид. Бо он сармо ду манзил бирафт. Ба наздики шаҳр абру дуде баланд биёмад, сипоҳ гӯё бар оташ мерафт, зиреҳ дастро месӯхт ва аз наъли саворон оташ бармеафрухт. Ба шаҳре расид, ки мардум тирарӯй буданд. Мардумони сиёҳ ҳадяҳо бурданд ва гуфтанд, ки ин барфу бод аз мо ба шумо расид. Ҳаргиз аз ин роҳ кас нагузаштааст. Он ҷо як моҳ буд, аз он ҷо сӯйи шаҳри занон омад. Аз дарё ду ҳазор зани поку бо афсару гӯшвор гузар кард. Дар бешаи пуробу дарахт хӯриш бар марғзор гирд карданд. Занон пеш рафтанд ва тоҷҳо пеши ӯ бурданд ва ҷому гавҳару рангу бӯй. Искандар онҳоро бинавохт ва лашкар ба Мағриб кашид.

Хони ҳафтум. Расидани Искандар ба шористони бузург

Искандар ба шористони бузурге расид, ки ҳама рӯйи сурху мӯйи зард доштанд ва мардумони ҷангӣ буданд. Ба пеши Искандар омаданд. Яке марди пир гуфт, ки дар он рӯйи шаҳр яке обгир аст, ки хуршед чу он ҷо расид, ба он жарф дарё нопадид шавад. Пас аз вуҷуди чашмаи Оби ҳайвон, ки ба гуфтани хирадмандон ҳар кӣ Оби ҳайвон хӯрад, намемирад. Хизр ҳамроҳи Искандар шуд, бо лашкар сӯйи Оби ҳайвон гузашт ва аз дашт хурӯши «Аллоҳу акбар!» омад. Ду шабу ду рӯз ба нохӯрда бирафтанд. Дар рӯзи сеюм Хизр нопадид шуд ва сӯйи Оби ҳайвон кашид [9, 93]. Искандар ба рӯшноӣ расид, бар сари сутун мурғҳо дид. Миёни мурғу Искандар дар маънию мақсади зиндагонӣ пурсишу посух ба миён омад, ки ба дидгоҳи сӯфиёна монандӣ дорад. Искандар танҳо ба болои кӯҳ рафт ва дар он ҷо Исрофилро дид ва фиғон баркашид:

Ки эй бандаи оз, чандин макӯш,
Ки рӯзе ба гӯш оядат як хурӯш:
Ки чандин маранҷ аз пайи тоҷу тахт,
Ба рафтан биёрою барбанд рахт!
Чунин дод посух бад-ӯ шаҳриёр,

Ки баҳри ман ин омад аз рӯзгор,
Ки ҷуз ҷунбишу гардиш андар ҷаҳон,
Набинам ҳаме ошкору ниҳон. [9, 295].

Аз кӯҳ фуруд омад ва рӯй ба торикӣ ниҳод. Дар торикӣ бо сипоҳ хурӯш омад, ки ҳар кӣ санги зери пой бардорад, аз он бардошта пушаймон шавад ва набардорад ҳам пушаймон шавад. Яке гирифт, дигар нагирифт, савум аз коҳилӣ пораи хурд бурд. Чу аз торикӣ берун шуданд, он гирифтаю ногирифта ёқуту гавҳар буд. Каси камдошта аз камӣ пушаймон шуд ва пушаймон он кӣ барнадошт.

Ба андешаи профессор Худоӣ Шарифзода дар ҳафтхониҳои Искандар ва сафарҳои ӯ, ҳамчунонки Қадамалии Сарромӣ баён мекунад, ду гуфтори дигар ҳаст, ки метавон ба силсилаи ҳамин ҳафтхониҳо ворид кард. Яке сохтани садди Яъҷуҷу Маъҷуҷ ва дигаре расидан ба дарахти гӯё. Бо ҳамин анҷом меёбад он чи, ки мумкин аст ҳафтхонии Искандар хонда шавад [5, 1029-1033; 14, 96]. Ба андешаи Қадамалии Сарромӣ ҳафтхонии Искандар он мавридҳоест, ки ӯ ҳадафи накуҳиш қарор меёбад, аз ҷониби бараҳманони бараҳнатан, мурдаи фараҳманд, мурғи гӯё, Исрофил, кӯҳи торик, мурдаи гурозсари чашмаи шӯр ва дарахти суханвар. Аз ин ҳафтхонӣ мушкилоти тангноҳои дувоздаҳгона падид омадаанд, ки ҷамъи онҳо дар боло мухтасаран бозгӯӣ ва аз баъзе ёд карда шудааст.

«Муҳтавои ғании фалсафию ирфонӣ, шакли ҳафтхонӣ, аз миён рафтани марҳала ба марҳалаи ёрони Искандар дар ин гаштугузори дуру дароз, вуҷуди мурғи сухангӯй дар ин достон ин гумонро дар зеҳн нерӯ медиҳад, ки дур нест ин ҳафтхонӣ муқаддимаи дигаргунаи ҳафтхонии ҳамоса ба ҳафт водии ирфон қарор гирифта бошад» [5, 1033].

Аз мавқеи мавзуи гуфтугӯйи мо дар ин ҳафтхонии Искандар ба марҳалаи тоза расидани инкишофи афкори адабӣ ва эстетикӣ ба мушоҳида мерасад.

Падидаи асотирӣ дар ин ҳафтхонии Искандар, ки бо афсонаи сафарҳои ӯ мепайвандад, расидан ба шаҳри сурхрӯёни зардмӯй, рафтан дар торикӣ ба ҷустани чашмаи Оби ҳайвон ва корҳои аҷиб бо ӯ ва лашкараш аз ҷумлаи устураи замони нав аст. Бо ҳамроҳии Хизр рафтан, Оби ҳайвон ҷустану нокомии ӯ, мурғи сухангӯ ва садоҳои ғайбӣ ҳама аз расидан ба марҳалаи тозаи ҷаҳонбинӣ ва диду дарёфти ҳунарии он дарак медиҳад.

Образи Искандар дар ин сафарҳо нақши афсонавист. Лекин шахсияти Искандар намоди паҳлавони тавонои майдони разм ва ҷанг нест. Искандар ба хотири донистани кори ҷаҳониён ва асрори ҷаҳон ҷаҳонгардӣ мекунад. Аз ин рӯ, Искандар бо он ки подшоҳи кишваркушой, соҳиби сипоҳи муқтадир ва сипаҳсолори далер аст, чун шахсияти ҳаким, донандаи асрори ҷаҳон, ҷӯйандаи Оби бақо ва мақсади зиндагонист.

Инсон дар симои Искандар шахси оқилу доно, шунавандаи сухани доноён, созандаи садди роҳи бузургтарин қудрати бадии ҷаҳон- Яъҷуҷу Маъҷуҷ аст. Мақсад ва ҳадафи мардумии Искандар ҷустуҷӯи ҳақиқати фано ва бақои башарист. Бақои ҳақиқӣ вобаста ба кирдорҳост. Агар инсон худро саросар ба

паноҳи Офаридгор супорад, бақо меёбад, чунонки Хизр ба Чашмаи ҳайвон расиду бақои абадӣ ёфт.

Рӯйхати адабиёт:

1. Ёҳақӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ. – Теҳрон: Фарҳанги муосир, 1386.
2. Ёҳақӣ, Муҳаммадҷаъфар. Аз поён то равзанаи разон. Ҷусторҳое дар зиндагӣ ва андешаи Фирдавсӣ. – Теҳрон: Интишороти сухан, 1388.
3. Муаммарӣ, Абумансур. Муқаддимаи «Шоҳнома» //Ганҷ ва Ганҷина. Таълифи Забеҳуллоҳ Сафо. – Теҳрон: Интишороти Аттор, 1362. – С. 1-7.
4. Номаи Бостон. Вероиш ва гузориши «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз Мир Ҷалодуддини Каззозӣ, ҷилдҳои 1-9. – Теҳрон: Созмони мутолиа ва тадвини кутуби улуми инсонии донишгоҳ, 1386.
5. Сарромӣ, Қадамалӣ. Аз ранги гул то ранҷи хор. Шаклшиносии достонҳои «Шоҳнома». – Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1383.
6. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ. Ҷилди аввал. Аз оғози аҳди исломӣ то давраи Салҷуқӣ. – Теҳрон: Интишроти Фирдавсӣ, 1387.
7. Сафо, Забеҳуллоҳ. Ҳамосасароӣ дар Эрон. Аз қадимтарин аҳди таърихӣ то қарни чаҳордаҳуми ҳичрӣ. – Теҳрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1384.
8. Тафаззулӣ, Аҳмад. Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом. Ба кӯшиши доктор Жола Омӯзгор. – Теҳрон, 1386.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилди ҳафтум. – Душанбе: Адиб, 2008.– 488 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Дафтари якум – дафтари нуҳум. Ба кӯшиши Ҷалоли Холиқии Мутлақ. – Теҳрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1386.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Матни илмии интиқодӣ дар нуҳ ҷилд. Ҷилди аввал. Муқаддима, матни илмии интиқодӣ, ҳошия, тавзеҳот ва мулҳақот ба дасти Муҳаммад Нури Усмонов. – Москва, 1991.
12. Фирдавсӣ ва шоҳномасароӣ. Баргузидаи мақолоти «Донишнома»-и забон ва адаби форсӣ. Ба муносибати ҳамоиши байналмилалии ҳазораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. – Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1390.
13. Холиқии Мутлақ, Ҷалол. Гули ранҷҳои куҳан. Баргузидаи мақолот дар бораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Ба кӯшиши Алии Деҳбошӣ. – Теҳрон: Нашри марказ, 1372.
14. Шарифзода, Худоӣ. Бунёди ҳамосии “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ// Маҷмӯаи мақолоти ҳамоиши ҳазораи “Шоҳнома”. Ба кӯшиши Муҳаммад Ҷаъфари Ёҳақӣ. Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. – Теҳрон: Нашри осор, 1392, с. 169-183.
15. Шарифов Х. Зарурати тадвини ҳамосаи миллӣ дар аҳди Сомониён. // Озурдагон ва умедворон. – Душанбе, 2001. – С. 23-46.

ФАРҲАНГҲО:

16. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди аввал то шашум. – Теҳрон: Амири Кабир, 1375.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Зери назари М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. - Москва: Нашриёти энсиклопедияи советӣ, 1969.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – Душанбе, 2008.

МУНОСИБАТИ ЗАМОНӢ БАХШИДАНИ ШОҲИН БА СЮЖАИ ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАҶНУН”
(Временные изменения в сюжете поэмы «Лейли и Маджнун» Шахина)

Ризоева Зуҳро Бозоралиевна -
доктор Phd кафедраи адабиёти тоҷики
ДДК ба номи А.Рӯдакӣ
E-mail: munavarai@bk.ru

Аннотация: Создание поэмы «Лейли и Маджнун» считается одним из наиболее важных периодов в литературной карьере Шамсиддина Шахина и сыграло важную роль в исследовании и определении масштабов мыслей поэта. Написав это произведения, поэт, с одной стороны, внес свой вклад в сохранение традиций повествования XIX века, а с другой – обогатил их, отразив в произведении современную ситуацию своей жизни. Данная статья посвящена теме изменения сюжета «Лейли и Маджнун» в творчестве Шахина и её временные явления, и в ней, в ходе всестороннего анализа написанного поэтом произведения, представлена ценная научная информация о влиянии времени жизни Шахина на сюжет рассказа «Лейли и Маджнун».

Как следует из общего содержания статьи, поэт создал это произведение в разгар своей скорби по поводу потери жены. Во-вторых, неся на себе тяжёлое бремя смерти, поэт также столкнулся с недостатками своего времени. Наконец, хотя поэт жил в XIX веке, его мировоззрение не соответствовало эпохе его жизни и окружению, полному противоречий, состоящему из обмана, лицемерия и интриг, что и привело к преждевременной смерти великого поэта.

В то же время поэт, обладая высоким чувством стиля и мастерством речи, сумел адаптировать сюжет рассказа «Лейли и Маджнун» к духу своего времени, в некоторых случаях прибегая к подражанию, и в процессе создания событий и изображения внутреннего мира главных героев произведения использовал особый, неповторимый стиль.

Ключевые слова: *Шамсиддин Шахин, «Лейли и Маджнун», влияние, время, творчество, страстная любовь, несправедливость, смерть, преждевременность*.

Достони “Лайлӣ ва Маҷнун” дар эҷодиёти Шамсиддин Шоҳин дар қатори дигар анвои шеърӣ фарогири ҷанбаҳои муҳимми башардӯстӣ ва инсонпарварӣ мебошад, ки ишқро маҳсули он мешуморад. Шоир дар тасвири волотарин эҳсоси қалби инсон – ишқ, мавзуи ростиву адолат, дӯстиву садоқат, ифату покӣ, саодату осоиш ва амсоли инҳоро бо қиёс гирифтан аз вазъи пурошӯби замони зиндагии худ месарояд. Асри XIX аз лиҳози нобаробариҳои иҷтимоӣ, ба яке аз даврaҳои ҳассоси таърихи халқи тоҷик рост меояд. Устод Садриддин Айнӣ ҳангоми овардани маълумот дар бораи Шоҳин қайд мекунад, ки: “падари Шоҳин Муллоамон ном (марди) кӯлобист; мумоилайҳ аз ватани аслиаш ба нияти таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо таваттуну издивоҷ карда, Шоҳин дар Бухоро таваллуд ёфтаву касби камол намудааст” ва дар идома меафзояд, ки “назар ба ривояти Садри Зиё дар тазкираи манзумаву тасреҳи худи Шоҳин дар “Туҳфаи дӯстон”, мавсуф дар вақти мактабхонӣ ба машқи шеър шуруъ намуда, соири камолотро нисбат ба шуракои худ бар ваҷҳи камоли бисёре ба хурдсолӣ андӯхта, чунонки дар овони дарсхонӣ ба дарсгӯӣ иштиғол намуда, ба наздаш низ аз пеши устодони замонаш камтар ҷамъ намешудаанд.

Шоҳин баъди хатми кутуби расмия ба балои надимии Амир Абдулаҳад гирифтор омада, дар ин пеша бисёр азиятҳо кашидаву ҷафоҳо дидааст. Усули ҳукуматдории амир, низому насақи дарбори ӯ ба монанди Шоҳин – як шаҳбози марғзори фазлу камолу озодӣ ҳеҷ мувофиқ наафтодааст. Ҳар қадар ки Шоҳин изҳори малолу нафрат мекарда, озору азоби амир мар-ӯро зиёдатар мешудааст.

Амир на танҳо изҳори малолу нафрати ӯро написандида, балки ҳар даъвои камол, изҳори санъати илмиву адабӣ, ки аз ӯ сар бизанад, нисбат ба худаш як гуноҳи кабира мешумурдааст” [Айнӣ, 2010, 217].

Аз чунин мулоҳизаронии Садриддин Айнӣ бармеояд, ки Шоҳин баъди ба дарбор ворид шуданаш, авзои зиндагиаш батадриҷ бад шудан мегирад. Ҳатто саломатии худро дар натиҷаи фишору дасисаҳои дарборӣ аз даст дода, муддате ҳангоми бемориаш мехоҳад аз муҳити дарбор худро канад, аммо Амири золим ба ӯ иҷозат намедод. Шоир дар бисёр аз ашъори худ ба он ишора намуда, ҳолати изтиробноки ҳаёти худро тасвир намудааст. Чи тавре устод Айнӣ дар ин бора меафзояд: “Дар ашъори Шоҳин, агар диққат карда шавад, хар куҷо ишорату сароҳат ба ин маъниҳо ҳаст. Чунончи, дар ғазали “Шикояту таҳассур”-и худ, баъд аз он ки авоили айёми (зиндагии) худро ба ҳасрат ёд мекунад, мегӯяд:

Бар далели дониши ман гӯш нанҳод осмон,

В-арна бар даъвои худ чандин ривоят доштам!

Баъд аз он ки Шоҳин аз беморӣ (сил) қадре беҳтар мешавад, боз амир ӯро ба рикоб мегирад. Оқибат, дар соли 1311 ҳичрӣ (1894 мелодӣ) дар Шаҳри Сабз, ба рикоби амир аз пой мемонад” [Айнӣ, 2010, 217-218].

Дар ҳамин гуна вазъи сангини таърихӣ зиндагиву эҷод кардан, на ба ҳама даст медиҳад. Шоҳин аз шоирони тараққихоҳи замони худ буд, ки ба мушкилоти замони зиндагӣ нигоҳ накарда, барои нигоҳ доштану пуштибонӣ аз арзишҳои инсонӣ фаъолияти эҷодии худро ба роҳ мондааст. Дар баробари ин, масъалаҳои ҳаётӣ низ дар таълифоти адабии Шоҳин нақши муҳим доранд ва

шоир ба баррасии мавзуъҳои замонӣ дар достонҳояш низ пардохтааст. Шахсият ва ҷаҳонбинии Шоҳинро дар аснои омӯхтани замони зиндагии шоир метавонем муайян намоем. Равзаи ҳунари шоир то ба ҳадде шукуфо гашт, ки ҳатто Садри Зиё дар тазкираи худ ӯро аз чаҳорумин паёмбарони шоирон ном мебарад:

Дигар фозиле буд ширинмақол,
Лабибу хирадманду соҳибкамол.
Сухан чокари табъи волои ӯ,
Сафо музмари қалби донои ӯ.
Чу ӯ булбули бӯстони сухан,
Нашуд андалебе дар ин анҷуман…
Назираш набошад ба рӯи замин,
Зи пайғамбари шоирон чорумин [Зиё 1380, 111-112].

Дигар самти муайян кардани роҳу равиши эҷодии шоир мероси адабии ӯ мебошад, ки албатта, ҳар як адиб, пеш аз ҳама, фарзанди замони худ аст ва бевосита аз замон таъсир мепазирад. Таъсирпазирии шоир аз замон натанҳо дар ғазалиёт ва маснавии “Туҳфаи дӯстон” ба мушоҳида мерасад, балки то андозае дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун” ҳам, ки дар идомаи суннатҳои достонсароии асримиёнагӣ таълиф гардида, ба достонҳои ҳамноми то Шоҳин офаридашуда монанд мебошад, воқеъ гардидааст. Муносибати замонӣ пайдо кардани достони “Лайлӣ ва Маҷнун” дар эҷодиёти шоир аз унсурҳои шаклсози адабиёти ҳар як давру замон ба шумор меравад.

Достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Шамсиддин Шоҳин аз рӯйи мавзуву мундариҷа тибқи шарҳи мафҳуми таъсири адабӣ дар “Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ” аз ақидаҳо ва усулҳои эҷодии достонсароии Низомию Амир Хусрав фароҳам омадааст [Ҳодизода 1966, с. 123].

Шамсиддин Шоҳин чун дигар адибони достонсаро кӯшиш намудааст дар хатти сюжаи асари худ дигаргуниеро ворид созад. Дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Шоҳин зоҳири ишқи ҷовидонаи ду дилдода, ки шуҳраи афвоҳ гаштаанд, дида мешаваду халос. Ҷойи шаку шубҳа нест, ки Шоҳин асари худро дар пайравӣ аз Низомӣ сурудааст, аммо сарфи назар аз он ҳолати равонии шоир, ки дар таълифи як достони пурсӯзу гӯдоз сабаб гардидааст, муносибтарин сюжаро дар баёни эҳсосоти риққатовари худ, дар ҳамин асар пайдо кардааст. Аз ин рӯ, Шоҳин бо таълифи достони “Лайлӣ ва Маҷнун” бо ин ки дар идома додани суннатҳои достонсароии асримиёнагӣ қадами устуворе гузоштааст, аз ҷониби дигар, аз мундариҷаи ғоявии достон, пай бурдан мумкин аст, ки ба василаи нишон додани ишқи фоҷиабори ду дилдода, шоир як қатор масъалаҳои муҳимми замонии дар ҷамъияти худ ҷойдоштаро баён кардааст. Ҳамчунин ин ишқ ифшокунандаи қалби зори шоир низ буд: “Маҳз ба пайомади фоҷиаи вазнини ба сараш омада шоир достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-ро таълиф карда, тамоми ҳасрати дардолуд ва зиндагии вазнини хешро дар достон тасвир намуда, бо ин роҳ худаш, наздикону пайвандон ва падарарӯсашро тасаллият медиҳад”[Раҳмонов 2018, с.7].

Дар нисбати қаҳрамонони офаридаи худ бетафовут набудани шоир аз он дарак медиҳад, ки қаҳрамонаш дарди ӯро бар дӯш дорад. Аз ин ҷост, ки баъзан

дар чунин ифодаҳо симои худи Шоҳин бараъло мушоҳида мешавад. Шоир ҳамин оҳанги ҳузнро дар асари дигараш – “Бадоеъ-ус-саноеъ”, ки худро ба Маҷнун нисбат медиҳад овардааст: “Калом аз рабт уфтод ва маром аз забт. Чӣ кунам, он қадар мушаввашам, ки турраи дилдор аз ман касби парешонӣ мекунад ва хотири махмур истифодаи саргаронӣ. Жӯлидагии мӯйи Маҷнун вақфи саропои ман аст ва олудагии тарафи домони Лайлӣ нақши пироҳану қабои ман. Аз ман то сояи девор фарқи уфтодагӣ як қадам аст ва то нусхаи ботил тафовути беэътиборӣ як рақам” [Шоҳин 2006, с. 545].

Шоҳин барои ифода кардани ҳолати рӯҳонии хеш нақши Маҷнунро мувофиқ дарёфтааст, аммо дар баробари ин, шоир ба воситаи қаҳрамони асараш бисёр масъалаҳои замонии рӯзгори худро ифода намудааст. Аз ин ҷост, ки дар тасвири образи Маҷнун лаҳзаҳои зиддиятнок ба назар мерасанд. Маҷнун ҳарчанд ошиқи шефтаву дилбохта дар асар ҷилвагар шавад ҳам, аммо бо баъзе хислатҳои нопоку нолоиқи худ аз ҷомеаи пур аз фасоди замонаи шоир дарак медиҳад. Ӯ баъд аз хатокориҳои зиёд, дар охир қаҳрамони ислоҳшаванда ва шахси аз ҳаёт аламзада, шикояткунанда ва дар ҳаёти оилавӣ номурод, ба риштаи тасвир кашида шудааст. Аз ин рӯ, дар тасвири Шамсиддин Шоҳин Маҷнун дорои ду хислат мебошад ва аз ин ҷиҳат рафтори қаҳрамони лирикӣ дар баъзе мавридҳо бо ҳам муқобиланд.

Аз ҷониби дигар хислатҳои ба ҳам зидди Маҷнун дар он зоҳир мегардад, ки агар достони “Лайлию Маҷнун”-ро Шамсиддин Шоҳин ба далели вафоти ҳамсараш суруда бошад, шоир дар образи Лайлӣ завҷаашро тасаввур мекунад ва он гоҳ чунин ҳукм баровардан мумкин аст, ки шоир образи Маҷнунро ба худаш мутобиқ намудааст, Дар ҳақиқат, дар образи Маҷнун ҷойҳое ҳастанд, ки саҳнаҳои рӯзгори Шамсиддин Шоҳинро ба хотир меоранд. Ин ҳолат аз лаҳзаҳое иборат мебошанд, ки Маҷнун ҳамчун аламзадаи замона, аз ҳаёт ноком ва мусибатзада, инчунин аз даври фалак шикояткунанда таҷассум ёфтааст. Агар аз ҳамин ҷиҳат бадбахтии оилавии Шамсиддин Шоҳинро бо Маҷнун муқоиса намоем, ин лаҳза боз ҳам тақдири шоирро пеши назар равшантар ҷилвагар мегардад. Ба ин маънӣ шоир дар “Гуфтор дар назми китоб” худро ба Муҷнун нисбат дода, мегӯяд:

Дидам, ки маро намуд гардун,
Аз мотами Лайлие чу Маҷнун.
Афсонаи он ду дархурам шуд,
Садди раҳу расми дигарам шуд! [Шоҳин 2018, с. 30].

Шамсиддин Шоҳин ҳатто дар баъзе мавридҳо саргузашти худро ошкоро баён карда, бадбахтиашро ба нокомии Маҷнун нисбат медиҳад. Масалан, ин мазмун дар саҳнаи “Хабар додани Зайд Маҷнунро аз вафоти Лайлӣ ва вафоти Маҷнун” равшан баён шудааст. Дар чунин ҳолат Шамсиддин Шоҳин пурра дар образи Маҷнун медарояд ва аз ин сабаб дар тасвири ҳолатҳои аламзадагии Маҷнун ба ӯ хайрхоҳӣ дорад.

Аз ин рӯ, рӯҳи шикаставу нооромии гӯяндаи асар дар ҳама ҷои достон ғолиб аст. Агар мо ҳолати равонии шоирро дар таълифи асар дар назар бигирем, моҷарои аз даст рафтани завҷааш, ки ҳамагӣ баъди як соли издивоҷ ва

аз ин ҳодиса ба гирдоби яъсу навмеди гирифтор шудани Шоҳин дарди тоқатфарсои ҳичронро ба гӯши мо меорад. Шоир бори аввал ба ин масъала дар фасли “Гуфтор дар ҷудоии Маҷнун аз Лайлӣ” ручӯ мекунад:

Аллаҳ, аллаҳ, ки даври гардун
В-аз ҷуръаи ман чашид Маҷнун!
Дар садри ғамаш чу бор доданд,
Паҳлӯи манаш қарор доданд [Шоҳин 2018, с. 41].

Ҳамин гуфтори Шоҳин дар завқи хонанда Маҷнуни Шоҳиннаморо ба ҷилва медарорад. Чуноне худи шоир дар охири достон, дар фасли “Хабар додани Зайд Маҷнунро аз вафоти Лайлӣ ва вафоти Маҷнун” меорад:

Имрӯз, ки рӯзи марги Лайлист,
В-аз шоха ба хок барги Лайлист.
Мотамзада Қайси зору ҳайрон
Шоҳинсифат аст хонавайрон! [Шоҳин 2018, с. 148].

Аммо аз ҷониби дигар, Шоҳин ғами замонаро дар шигифтӣ аз фалак месарояд, ки он ба касе раҳм намекунад. Аз ин ҷо маълум кардан мумкин аст, ки дар ҷаҳону андешаи чунин шоири тараққихоҳ ин ҳама дарди рӯзгорро таҳаммул кардан бас сангин буд. Устод Айнӣ давраҳои бас ҳассоси рӯзгори Шоҳинро, ки аз як тараф ғами аз даст додани завҷааш ва аз ҷониби дигар ба балои надимии Амир Абдулаҳад гирифтор шуданаш мебошад, ёдовар шуда, дар ин пеша бисёр азиятҳо кашиданашро қайд мекунад ва иттифоқи дар як сафар ҳамроҳи накардани Шоҳинро бо Амир Абдулаҳад аз рӯйи як матни дастраси мактуби Амир, ки баъди ин иттифоқ фармон медиҳад надими нав ёбанд, чунин нақл мекунад: “Бадбахти ҷавонмарг баромада узот ҳам накард ё ман бетоб гуфта арз ҳам накард. Асло мо аз кӯлобию ҳисорӣ толеъ надоштем” [Айнӣ 2010, с. 249]. Чунин муносибати бехирадонаи Амир, ки дар нисбати Шоҳин барин шахсони босаводи ҷомеа зоҳир мегардад, аз ҷоҳиливу бедонишии ӯ хабар медод. Аҳмади Дониш нодонии Амири манғитияро дар асари “Наводир-у-вақоеъ” мазаммат намуда, мегӯяд: “...асл дар вилоятдорӣ ва ҳукумат илму амал аст. Ва султонро ин миқдор илм лобуд аст, ки бидонад, ки вайро дар ин олам барои чӣ овардаанд ва қароргоҳи вай чист. Дунё манзилгоҳи вай аст, на қароргоҳи вай. Ва ӯ бар сурати мусофирест, ки раҳми модар бидояти манзили вай аст ва лаҳад ниҳояти манзили вай“ [Дониш 1989, с. 117]. Шоҳин, ки худ аз пайравони ақоиди тараққихоҳи ҷомеа буд, ба ин масъала мисли Аҳмади Дониш нигоҳ мекард. Адиб ин маъниро дар фасли “Гуфтор дар хусронии дунё” бисёр бо алам сурудааст:

Ин девниҳоди одамихор,
Дев аст, валек одамивор!
Чунон ки ба ман ҳамин намат кард,
Аввал сара в-он гаҳе сақат кард!
То хонаву ҷойи қобилам дод,
Пас рахт ба дӯши маҳмилам дод.
Бунёди маро зи бех барканд,
Афканд танам ба хоку сар канд! [Шоҳин 2018, с. 22].

Аз матлаби боло бармеояд, ки дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Шоҳин ҳам чун дигар назираҳои ба достони ҳамноми Низомӣ эҷодгардида таъсири замон нақши калон дорад. Ҳатто агар ба характери қаҳрамонҳои асари ӯ бингарем, бо ин ки дар зоҳир мубалиғи ишқи поки дар забонҳо афсонашуда ҳастанд, аммо дар амалу рафтор корҳоеро анҷом медиҳанд, ки хосси як фарди дар асри XIX зиндагӣ мекарда мебошанд ва баъзан нохудогоҳ аз сюжаи достони бузурги ишқӣ берун шуда, ба ҳаводиси пуртазоди замони Шамсиддин Шоҳин ворид мешавем. Чунин муносибат агар аз як тараф зери таъсири замон қарор гирифтани шоирро нишон диҳад, аз ҷониби дигар завқи эстетикиро дар сюжаи достон коҳондааст. Масъалаи дигар ин аст, ки Шоҳин наметавонист аз авомили таъсири замонӣ дур бошад. ва мундариҷаи ғоявии асар ҳам аз гирдбоди ҳодисаҳои пурпечутоби замони шоир иборат буда, дассисаҳои аз бухлу ҳасаду тамаъҷӯӣ дар атрофи шоир даврзанандаро фаро мегирад. Дар баробари ин, дар тасвири ду оила, хонаводаи Маҷнун ва хонаводаи Лайлӣ шоир муносибати табақаи ҳокимони замонро мазаммат карда, беарзиш шудани қадри инсонро дар мисоли онҳо нишон медиҳад. Шоир ба воситаи онҳо ахлоқи костаи як қатор мулкдорони замонашро зери танқид қарор додааст. Шоҳин ҳам талхии чунин муносибатро мечашид ва, албатта чунин муносибати замонӣ дар эҷодиёти шоир бетаъсир намондааст. Дар осори гаронарзиши ӯ, махсусан, дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун” таъсири замон бараъло мушоҳида мешавад. Ба қавли адабпажӯҳ, Беҳрӯзи Забеҳулло: “Ӯ асари “Лайлӣ ва Маҷнун”-ро дар пайравӣ аз Низомӣ ва асари нотамоми “Туҳфаи дӯстон”-ро дар пайравӣ аз Саъдӣ навишта, ки ҳар ду асар баёнгари қудрати бузурги шоирии Шоҳин мебошанд. Шӯҳрати Шоҳин сабаб шуд, ки Абдулқодири Парвоначӣ духтари худро ба никоҳи шоир дароварад ва ҳамсари ӯ ҳангоми таваллуди фарзанд дори фониро видоъ гуфт ва шоир дар сӯги ҳамсари вафодораш достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-ро ба риштаи назм даровард. Дар ҳамин айём буд, ки обрӯ ва эътибори Шоҳин дар дарбор ба хотири истеъдоди баландаш дар шоирӣ афзойиш ёфт ва ин шуҳрат, ҳасодат ва бухли дарбориёнро барангехт. Шоири нозуктабъ ин ҳама разолату ҳасодати бадхоҳонро эҳсос менамуд ва ин вазъ дар ашъори ӯ, ки бештар оҳанги шиква ва эътироз дорад, ба равшанӣ мушоҳида мешавад” [Забеҳуллоҳ 2018, с.111].

Дигар тазоде, ки дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Шоҳин ба назар мерасад ва асарро муносибати замонӣ бахшидааст, тибқи ҷаҳонбинии мазҳабӣ сурат гирифтани ҳодисаву воқеаҳо мебошанд. Яъне шоир тамаъҷӯиву ҳаромхурӣ, дурӯғу риё, чоплусиву бадгӯӣ ва ба ин монанд амалҳои ношоистаро, ки сабаби ошуфтагиву дар залилат зиндагӣ кардани мардум мегашт, ошкоро баён кардааст. Махсусан, агар ба саҳнаи ворид дар

Ҳамин муносибати замонӣ дар хостгор шудани Ибни Салом аз Лайлӣ низ ба мушоҳида мерасад. Вақте дили Лайлӣ танг шуда, ҳавои боғ мекунад, бо канизони худ ба сайри боғ мебарояд ва дар ин замон Ибни Салом, ки аз он ҷо мегузашт ба ҳусну малоҳати Лайлӣ моил шуда, дар харидории ӯ мекӯшад:

Ногоҳ зи пеш раҳнаварде,
Шуд Ибни Салом ном марде.

Бо шавкати аз фалак зиёда,
Бо ҳашмати аз малак зиёда!
Худ пеш саворагон зи дунбол,
Омад ба инон бурид иқбол!
Чун бод ниқоби Лайлӣ афрошт,
Он мард бидиду дил ба ӯ дошт.
Чун сурати ҳол кард маълум,
Ноком равона шуд сӯйи бум [Шоҳин 2018, с.114].

Ноком равона шудани Ибни Салом ба сӯйи манзили хеш, сарриштаест барои идомаи амалиёт. Лайлӣ мисли шаббодае буд, ки дар худ зиндагӣ дошт ва Ибни Салом бехабар аз ишки нокоми Лайлӣ мехост аз ин шаббода нафаси зиндагиаш биосояд ва дар ҷустуҷӯи роҳи ба даст даровардани Лайлӣ шуд:

Фармуд, миёнҷии сухандон,
Гардад сӯйи Наҷд борагирон.
Чун рафт миёнҷиву хабар бурд,
Овард гуҳар, агар шакар бурд.
Солор ба шукр ҳуққа пур кард,
Дурҷи даҳанаш тамом дур кард.
Пирост дигар барои тансуқ,
Гавҳар ба харита, зар ба сандуқ.
Аз анбару уд, мушку сандал
В-аз хаззу паранду тузу махмал,
З-он гуна, ки дар шумор н-ояд,
Дар ҳасри саду ҳазор н-ояд.
Фармуд ба хоссагон, ки бастанд,
Бастанду тариқи Наҷд хастанд.
Нақд омаду аз паяш харидор,
Бирбуд беҳин матои бозор [Шоҳин 2018, с. 114].

Шоир дар ин ҷо нишон медиҳад, ки ҳар нафаре, ки соҳиби молу мулк аст, ҳарчи дилаш мехоҳад, худашро иҷоза дода метавонад. Падару модари Лайлӣ ҳам, ки аз ҳамин табақаи ҷамъият ба ҳисоб мерафтанд, албатта, дар паҳлуи фарзандашон нафареро дидан мехостанд, ки ба ӯ эътимод карда тавонанд ва чуноне мушоҳида мегардад дар замони Шоҳин пулу мол метавонад тақдири инсонҳоро ҳал кунад. Ҳарчанд шоир аз ин дидгоҳ назари худро ба шоирони қабл мутобиқ кардани мешавад, аммо масъалаи бо роҳи пулу мол ҳал шудани тақдири дилдодагонро бо сӯзу ҳасрат менигарад.

Достони “Лайлӣ ва Маҷнун” аз манзумаҳои ишқии адабиёти форсу тоҷик ба шумор рафта, дар идомаи суннати достонсароии адабиёти асримиёнагӣ нақши муҳим гузоштааст, Аз таҳқиқи масъалаи мазкур мушоҳида мегардад, ки достони “Лайлӣ ва Маҷнун” бо вуҷуди ягонагии мавзуъ, дар эҷодиёти Шамсиддин Шоҳин побанди масоили замонӣ гардидааст.

Аз муносибати замонии асари ошиқонаи Шамсиддин Шоҳин метавон ба чунин хулоса омад: Аввал ин ки адиб ин асарро дар авҷи сӯзу гӯдози худ, дар нисбати аз даст додани завҷааш суруда буд. Сониян шоир дар баробари бори

сангини ҳаҷрро бар дӯш доштанаш, нокомиҳои замонаро низ мечашид ва ниҳоят, шоир ҳарчанд дар асри XIX ба сар мебурд, ҷаҳони андешаи ӯ ба замони зиндагӣ ва муҳиту атрофи пур аз тазоди ӯ, ки аз фиребу риё ва дасисабозиҳо иборат буд, мувофиқ набуд ва сабаби марги бармаҳали шоири тавоно гардид.

ШАРҲИ ИЛМИИ РӮЗГОРИ БОБО ФИҒОНИИ ШЕРОЗӢ ВА АЙЁМИ КАСБУ КАМОЛ
(Научное исследование жизни Бобо Фигани Ширази и периода его становления и творческого расцвета)

Сайҷалолов Толибҷон Файзиддинович –
унвонҷӯи кафедраи таърихи адабиёти тоҷики факултети филологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: [+992] 789 29 44 47
E-mail: sayjalolovtolibjon@gmail.com.

Аннотация: Бобо Фигани Ширази — выдающийся поэт конца XV—начала XVI века, сыгравший важную роль в формировании новых тенденций поэтической мысли в персидско-таджикской литературе. Его интеллектуальный мир — это не просто отражение романтических переживаний; он представляет собой сложную систему взглядов на взаимоотношения человека с любовью, жизнью, природой, судьбой и социальной реальностью. В поэзии Фигони идеи передаются преимущественно через свежие образы, тонкие смыслы, концептуальные противопоставления и нестандартные словесные ассоциации. Вследствие этого смысл не всегда выражается прямо; читателю предлагается самому обнаружить скрытые связи между образами и понятиями.

Интеллектуальная основа творчества Фигони формируется благодаря органичному взаимодействию эмоций, воображения и смыслового наполнения. Выходя за рамки личных романтических переживаний, поэт воплощает состояния человеческой психики через образы, находящие отклик у каждого человека.

Ключевые слова: *Бобо Фигани Ширази, мысль, стиль, особенность, поэзия, газель, подражание, метр, рифма, содержание*.

Бобо Фиғонии Шерозӣ аз шоирони барҷастаи охири асри XV ва ибтидои асри XVI буда, дар ташаккули равандҳои нави тафаккури шеърии адабиёти форсу тоҷик мақоми муҳим дорад. Ҷаҳони фикрии ӯ танҳо бозтоби эҳсосоти ошиқона нест, балки низоми мураккаби муносибати инсон бо ишқ, зиндагӣ, табиат, тақдир ва воқеияти иҷтимоиро фаро мегирад. Дар ашъори Фиғонӣ андеша бештар тавассути тасвирҳои тоза, маъниҳои борик, тазодҳои маънавӣ ва пайвандҳои ғайримуқаррарии вожаҳо баён мешавад. Аз ҳамин ҷост, ки дар шеъри ӯ маъно на ҳамеша ба таври мустақим ифода ёфта, хонандаро ба кашфи

робитаҳои пинҳонии байни образу мафҳумҳо водор месозад. Низоми фикрии Фиғонӣ дар пайванди табиии эҳсос, хаёл ва маъно шакл мегирад. Шоир аз таҷрибаи шахсии ошиқона фаротар рафта, ҳолатҳои равонии инсонро ба воситаи образҳои умумияти инсонӣ дошта баён мекунад.

Пешина таҳқиқот. Аз ҷониби муҳаққиқон ва адабиётшиносони тоҷик перомуни рӯзгору осори Бобо Фиғонии Шерозӣ таҳқиқи илмӣ анҷом нагирифтааст. Танҳо баргардони чанде аз ғазалиёти шоир бо хатти кириллӣ зери унвони “Оташат гардад раёҳин” аз ҷониби Робиа Латифова ва “Нест беруну дарунам заррае холӣ зи дӯст” аз ҷониби Ҷамолиддин Саидзода ба чоп омода шудаанд. Он чи дар мавриди рӯзгору кайфияти Бобо Фиғонии Шерозӣ поёнтар иброз медорем, аз маълумоти тазкираҳо, сарчашмаҳо, китобҳои таърихӣ ва дигар таҳқиқоти мухтасару парокандаи адабиётшиносон мебошанд. Аз муҳаққиқони Эронӣ Аҳмад Суҳайлии Хонсолорӣ ягона шахсияте мебошад, ки аз аввал ба зиндагӣ, рӯзгор ва ашъори Бобо Фиғонии Шерозӣ пардохта, ба ҳар воситае тавонистааст, ки ин шоири тозагуфтори асри XV ва ибтидои асри XVI-ро ба ҳаводорону донишманони шеъру адаб пешниҳод намояд. Нусхаи комили девони шоирро, ки имрӯз дастраси мо ҳасту аз рӯйи он таҳқиқ карда истодаем, бо қалами ин муҳаққиқ мураттаб гардидааст ва дар идомаи пажуҳишамон аз назару андешаҳо ва таҳқиқоти ин донишманд истифода хоҳем кард.

Валодат ва айёми касби камол

Баҳсу баррасӣ. Дар бораи шахсияти Бобо Фиғонии Шерозӣ ҳамчун шоири ғазалсаро сарчашмаҳо ва тазкираҳои “Ҳафт иқлим”-и Амин Аҳмади Розӣ, “Оташкадаи Озар”-и Лутфалибек Озари Бекдилӣ, “Туҳфаи Сомӣ”-и Соммирзои Сафавӣ, “Риёз-ул-орифин”-и Ризоқулихони Ҳидоят, “Маҷолис-ун-нафоис”-и Амир Низомудин Алишери Навоӣ, “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ, “Рафаот-ул-ошиқин ва арафот-ул-орифин”-и Тақиюддин Муҳаммади Авҳадӣ, “Шамъи анҷуман”-и Саид Муҳаммад Сидиқ Ҳасанхон, “Мирот-ул-хиёл”-и Шерхони Лудӣ, “Хулосат-ул-ашъор”-и Тақуддини Кошӣ, “Маҷолис-ул-муъминин”-и Қозӣ Нуруллоҳи Шуштарӣ, “Ҳабиб-ус-сияр фи ахбори афроди башар”-и Ғиёсиддин Ҳумомиддин Ҳусайни Хондамир, “Натоиҷ-ул-афкор”-и Муҳаммад Қудратуллоҳи Губомӯй, “Хайр-ул-баён”-и Ҳасан ибни Ғиёсиддин Муҳаммади Систонӣ, “Суҳафи Иброҳим”-и Алӣ Иброҳимхон, китобҳои “Таърихи адабиёт дар Эрон”-и Забеҳуллоҳи Сафо, “Таърихи назму наср дар Эрон”-и Саъид Нафисӣ, “Шеър-ул-аҷам”-и Шиблии Нуъмонӣ ва донишномаҳои “Энсклопедияи миллии тоҷик”, “Энсклопедияи адабиёт ва санъат”, “Энсклопедияи советии тоҷик” маълумот додаанд. Зимни баррасии илмии рӯзгор ва осори Бобо Фиғонии Шерозӣ ба ахбору маълумоти ҳамин сарчашмаҳо ва китобҳои марбут ба таърихи адабиётҳои зикршуда такя намуда, аз онҳо ба таври фаровон истифода намудаем.

Таърихи таваллуди бобо Фиғонии Шерозиро ҳеҷ як аз муаррихон ва тазкиранависон ба дурустӣ сабт накардаанд. Ба таври таҳқиқ номаълум аст, лекин зуҳури Бобо Фиғонии Шерозӣ зоҳиран авоили нимаи дуюми қарни нуҳум дар Шероз мебошад. Дақиқан, санаи валодати Фиғонире ҳеҷ як аз сарчашмаҳо

ба дурустӣ қайд накардааст. Чунончи мураттиби девони шоир мегӯяд: “Дар ҳар замоне, ки бозори илму адабро равнақе даст дода матои суханро харидоре зоҳир шуд, колои сухан андухтаи шерозиён шуд. Гузориши авоили зиндагониву унфувони ҷавонии Бобо Фиғонии Шерозӣ чун таърихи таваллуду номи падар ва устоди вай маҷҳул аст. Аз ин рӯ шарҳи ҳоли Мавлоноро дар нимаи аввали умр наметавон ба хубӣ донист” [24, с.14].

Аммо он чи аз навиштаҳои Соммирзои Сафавӣ ва Тақиюддини Авҳадӣ бармеояд Бобо Фиғонии Шерозиро бародаре будааст, ки нахуст назди бародари хеш ба кордгарӣ гоҳ-гоҳе иштиғол меварзидааст. Тақиюдини Кошӣ гӯяд: “Асли вай аз Шероз аст ва падари ӯ аз аҳли санъат буда, ва дар авоил Бобо ба кордгарӣ машғул будааст” [7, с. 216].

Аз хулосаи гуфтаҳои муҳаққиқон Боборо танҳо ҳамин як бародар будааст ва дар ҳамон овон Фиғонӣ ба шоирӣ завқ дошта, шеър эҷод мекардааст, вале дар ин айём вай ба сакокӣ ба худ тахаллус кардааст. Аммо бо чи сабаб бошад, ки дар девони шоир бо ин тахаллус ашъоре мавҷуд нест. Ба ақидаи мураттиби девони шоир Аҳмад Суҳайлии Хонсолорӣ баъдар шоир ашъоре, ки бо тахаллуси Сакокӣ эҷод карда буд, ба Фиғонӣ табдил додааст. “Дар ин айём вайро Сакокӣ тахаллус будааст, аммо дар девони Мавлоно ба тахаллуси Сакокӣ ашъоре нест ва баъид намедонем, ки пас аз тағйири тахаллус ашъоре, ки ба тахаллуси Сакокӣ буда, ба Фиғонӣ табдил ёфтааст” [24, с.9]. Шиблии Нуъмонӣ дар ин андеша гӯяд: “Шурӯи амр, айёме, ки дар дӯкони бародараш чоқчӯзӣ мекард, тахаллусашро бад-ин муносибат Саккокӣ гузорида буд, вале баъд Фиғонӣ гузорид” [13, с.29].

Замоне, ки Фиғонӣ дар Шероз иқомат дошт, пайваста рӯзгори худро дар кунҷи майкадаҳо мегузаронид ва бо гулрухони симинандом басар мебурд. Дар ин бора миёни сарчашманигорон мухолифати назар вуҷуд дорд, ки мо ин масъала, яъне ифрот кардани шоир дар нушидани шаробро дар бахши алоҳида мавриди баррасӣ қарор додаем.

Сайру саёҳат ва мавқеъгириҳои иҷтимоӣ

Чун рӯзгоре дар Шероз Бобо Фиғонии Шерозӣ гузаронид ирода ба сайру сафар намуд ва роҳи сафарро пеш гирифт. Дар ин мавқеъ чунончи аз қароин маълумаст сини умри шоир дар ҳудуди си сол ё андаке афзунтар будааст. Чун аз Шероз азимати сафар намуд ибтидо сайри Ҳирот кард ва дар он ҷо суҳбати баъзе аз шуароро дарёфт кард ва ба хидмати Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ расид. Бино ба қавли соҳиби “Шамъи анҷуман” “Шеъри ӯ назди Мавлоно Ҷомӣ дараҷаи қабулу истеҳсон ёфт”[20, с.326]. Бобо Фиғонии Шерозӣ дар Ҳирот бо Абдураҳмони Ҷомӣ ҳамсуҳбат шуда, Ҷомӣ ӯро хуб пазируфта ва шеъри ӯро сутудааст. Аммо шоирони Хуросон тарзу равиши Боборо написандида, забони таън бар ӯ кушодаанд. Шеъри ӯро бемаънӣ ва пасту беарзиш хондаанд. Илати аслии ин носозгорӣ бо шеваи Фиғонӣ дар он будааст, ки тарзу равише, ки мухолифи шоирони Хуросон буда аз вай мушоҳида намуданд, онро қабул накарданд. Кор то ҳаде мерасад, ки баъдтар дар Хуросон то чанд вақте шеъри пучу бемаъниро “фиғониёна” мегуфтанд. Чунончи Тақиюдини Авҳадӣ гӯяд: “Чун Бобо аз Шероз азимати сафар намуд, аввал сайри Ҳирот фармуд ва дар он

ҷо ба суҳбату хидмати мавлоно Ҷомӣ дар расид ва чун шуарои Хуросон вайро диданд, тарзу равише, ки мухолифи эшон буд аз вай мушоҳида карданд, онро написандиданд. Чӣ ба ғояти ғайри мукаррар ва аҷиб дар назари идроки эшон ҷилва кард. Лиҳозо забони таън бар вай кушода, суханони баландрутбаи ӯро бемаънӣ фаҳмиданд. Назди эшон дар ин маънӣ гӯӣ зарбулмасал шуд, чунонки муддате ашъореро мегуфтанд, ки фиғониёна аст" [1, с. 319].

Яке аз сабабҳои асосии дар он замон писанд нагардидани шеъри Фиғонӣ ба шоирони Ҳирот дар он буд, ки ҳеҷ кас мутаваҷҷеҳи шеъри қудамо ва тарзу равиши эшон набуду ҳама ба равише, ки мутаорифи он замон шуда буд, шеър мегуфтанд ва ҷамъеро тасаввури ботили он ки тамоми тарзу равишҳо, ҳатто равиши қудамо дар ҷанби тарзи хоси эшон мансух хоҳад буд ва чун эшон маҳзуз аз равиши устодони қадим нестанд, ҳеҷ кас нахоҳад буду шеваи эшон носухи тарзҳост.

Хулоса, Бобо пас аз сайри Ҳирот мутаваҷҷеҳи Озарбойҷон шуд ва ба ин диёр сафар мекунад. Аз мазмуни ашъори шоир, махсусан, қасоиди шоир ва гузориши сарчашмаҳо маълум мегардад, ки беҳтарин айёми рӯзгори Бобо Фиғонии Шерозӣ дар ин ҷо будааст. Ба дарбори Султон Яъқуб даъват шуда, мақому манзалати хоса пайдо карда, назди подшоҳ ҷойгоҳи махсусро соҳиб гардида, ба ӯ увони "Бобо" дода мешавад. Бино ба қавли муаллифи "Ҳафт иқлим"Амин Аҳмади Розӣ: "Дар аснои фасли дай ба Табрез, ки маҳали айшу ишрат ва макони сайру суҳбат аст, расиду майли хотираш бадон қарор гирифт, ки то мавсими қаҳқаҳаи гулу замзамаи булбул дар он диёр бошад ва пас аз чанд вақт, ки дар он шаҳр ба сар бурд ба суҳбати Султон Яъқуб расида, машмули алтофи хусравона гардиду хитоби Бобоӣ ёфт"[15, с.231].

Муддати зиндагии Бобо Фиғонии Шерозӣ дар сарзаниҳои Табрезу Озарбойҷон ба андешаи мураттиби девони шоир Аҳмад Суҳайлии Хонсолорӣ аз 17 сол зиёд нест. Пас аз муддате дар Озарбойҷон ва пас аз марги Султон Яъқубу ноором гардидани ин шаҳрҳо Бобо Фиғонӣ сайри Хуросон карда, дар шаҳри Абевард сокин мешавад.

Ҷойгоҳи шоир дар дарбори амирон

Бобо Фиғонии Шерозӣ баъди сафар аз Ҳирот ба сӯйи Табрезу Озарбойҷон ва зиндагӣ дар ин билод мавриди таваҷҷуҳи шоҳ Султон Яъқуб ибни Ҳасанбек аз хонадони Оққуюнлу қарор мегираду ба дарбор роҳ меёбад. То ин замон Фиғонӣ дар ҳеҷ ҷое бо аҳли дарбор ва шоҳону шоҳзодагон рӯ ба рӯ нагардида буд. Дар Табрез Фиғонӣ мавриди эҳтирому эътибори шоирон қарор гирифта, тавассути шоирони дарбор ҳамсуҳбати Султон Яъқуб гардида, аз лутфу марҳамати ин шоҳи адабпарвару шеърдӯст баҳраманд мегардад. Забеҳуллои Сафо гӯяд: "Ба азми Озарбойҷон рахти сафар барбасту дар Табрез мавриди таваҷҷуҳи суханварон қарор гирифту ба муарифии он ба хидмати Султон Яъқуб Оққуюнлу [884-896], ки подшоҳи шеърдӯсту адабпарвар буд, роҳ ёфту дар боргоҳаш ба иззату эҳтиром пазируфта шуд. Чунонки дар сафару ҳозир ҳамроҳи ӯ буду ба ривояте дар яке аз ин сафарҳо девонаш мафқуд шуд ва ё ба ғорат рафт" [17, с.412]. Мураттиби девони шоир низ ишора мекунад: "Фиғонӣ пас аз чанде, ки дар он шаҳр басар бурд ба суҳбати Султон Яъқуб расид ва

машмули алтофи хусравона гардиду ба тақарруби вай махсус дар сулуки шуарои дарбори ӯ қарор гирифту дар назди Султон Яъқуб тараққиёти азим намуд ва кам-кам дар назарҳо эътибору воқеъ ба ҳам расонид ва ӯро бобои шуарои он замон мегуфтанд” [24, с.13].

Аз мазмуни ашъори шоир низ баръало маълум мешавад, ки вазъи Фиғонӣ дар дарбори Султон Яъқуб хело хуб буда, ки дар ситоиши ӯ гӯяд:

Гулбуни гулзори дин Яъқуб Султон к-аз шараф,
Хоки пойи ӯст дар чашми улулабсор мушк.
Он ки аз файзи насими лутфи ӯ ҳар навбаҳор,
Чуби бед орад ба тарфи гулситонаш бори мушк.
То ба васфи хулқи ӯ шамъи муанбар зад нафас,
Аз забон меборадаш дар гармии гуфтор мушк. [24, с. 32]

Тибқи гузориши сарчашмаҳо маҳз, шеъри Фиғонӣ ва шеваи баёнаш дар ин ҷо рушду равнақ ёфта, машҳур мегардаду мавриди таваҷҷуҳ ва пайравии дигар шоирон қарор мегирад. Бо ташаббуси Султон Яъқуб ба Бобо Фиғонии Шерозӣ дар ин айём унвони “Бобо” дода мешавад. Чунонки муаллифи “Натоиҷ-ул-афкор” ишора мекунад: “Аз Шероз мутаваҷҷеҳи Табрез гашта, мулозимати Султон Яъқуб ибни Ҳасанбек расида ва мавриди мароҳими хусравӣ шуда, ба хитоби бобоӣ имтиёз андӯхт” [5, с. 531]. Амин Аҳмади Розӣ низ дар ин маврид ишора мекунад: “Пас аз чанде дар он шаҳр ба сар бурд ба суҳбати Султон Яъқуб расида машмули алтофи хусравона гардиду хитоби бобоӣ ёфт” [15, с.231]. Соммирзои Сафавӣ низ гӯяд: “Аммо он замон, ки ба хидмати Султон Яъқуб афтод, тараққии куллӣ кард ва дар он замон ӯро “Бобо шоир” мегуфтанд” [16, с. 184]. Муаллифи китоби “Хайр-ул-баён” менависад: “Ба хидмати Султон Яъқуб шитофта тараққии кулӣ ёфтаву дар он замон ӯро бобои шуаро мегуфтанд” [17, с. 321]. Муаллифи китобҳои “Суҳафи Иброҳим” ва “Натоиҷ-ул-афкор” низ ба унвони Бобо гирифтани Фиғонӣ ишора кардаанд.

Дар он замон ин унвонро ба шоирони бузург ва соҳибэҳтироми замон медоданд. Султон Яъқуб аз хондонҳои Оққуюнлӯ бисёр шоҳи одилу илмдӯст ва адабпарвару шеърдӯст буд, ки аз ҳар гӯшаву канор шоирону адибон ба дарбораш рӯ меоварданд ва дар васфаш қасидаву мадҳ месуруданд. Чунончи дар ин маврид мураттиби девони шоир Аҳмад Суҳайлии Хонсолорӣ қайд мекунад: “Султон Яъқуб ба шеъру шоирӣ рағбати тамом дошт. Колои шеър дар аҳди ӯ равнақи бисёр гирифт. Шуаро аз атрофу ҷониб қасоиду мадоеҳ ба исми ӯ гуфта ба Табрез мефиристоданд ва он гуна, ки Султон Ҳусайн Мирзо дар Ҳирот ба ҳоли шуаро таваҷҷуҳ мефармуд, Султон Яъқуб дар Озарбойҷон ононро ташвиқ мекарду аҳли илму ҳунарро ҳар куҷо ба дарбори ӯ меоварданд” [24, с. 13].

Воқеан, аз гузориши сарчашмаҳо ва мадҳу ситоиши Бобо Фиғонии Шерозӣ дар ашъораш ба Султон Яъқуб маълум мегардад, ки вазъи илму адаб дар замони ҳукумронии Султон Яъқуб хубу сутуданӣ мебошад, чунки баъд аз марги ин шоҳи адабдӯст матои суханро дар Озарбойҷон харидоре пайдо намешавад ва авзоъ хароб гардида, шоирон ба ҳар гӯшаву канор сафар

мекунанд. Фиғонӣ аз марги Султон Яъқуб сахт андуҳгин мегардад, ки маҳз дар мотами ӯ таркиббандеро бо чунин абёт сурудааст:

Чи шуд ё Раб, ки Хуршеди дурахшон барнамеояд,
Қиёмат шуд магар к-он моҳи тобон барнамеояд.
Намегардад намоён ахтаре аз бурҷи зебоӣ,
Фурӯзон ахтаре аз бурҷи эҳсон барнамеёяд.
Шароби лолагун соқӣ ба ҷоми зар намерезад,
Хуруши арғунун аз базми султон барнамеояд.
Ба наъш оростанд имрӯз тахту тоҷро бинед,
Сари тобут бар афлок шуд, меъроҷро бинед.

[24, с. 61]

Бобо Фиғонии Шерозӣ баъд аз марги Султон Яъқуб Озарбойҷонро тарк карда, ба сӯйи Хуросон раҳсипор мегардад. Фиғонӣ баъди сафар аз Табрез ба Абевард сафар карда, дар ин ҷо низ мавриди таваҷҷуҳу эҳсони ҳокими ин диёр мегардад. Чунончи Амин Аҳмади Розӣ гӯяд: “Баъд аз фавти Султон Яъқуб ба Хуросон рафта, ҳавои Абеварду Нисорро мувофиқи мизоҷ ёфта, бо ҳокими он диёр суҳбат медошт то дар санаи хамсу ашарайн ва тасъамо [925] рахт аз ин ҷаҳони фонӣ ба олами боқӣ кашид” [15, с. 231].

Ҳаминтавр, бояд гуфт, ки Бобо Фиғонии Шерозӣ дар тули умри худ ба дарбори шоҳону шоҳзодагон роҳ ёфта, мавриди эҳсону таваҷҷуҳ ва лутфу марҳамати подшоҳон қарор гирифта, аз худ мероси пурғановат боқӣ гузоштааст.

Охири умр ва таърихи вафот

Баъд аз марги Султон Яъқуб авзои манотиқи Озарбойҷон дарҳаму барҳам мегардад ва арзиши шеъру сухан коста гардида , эътибори шоирон аз миён меравад, Бобо Фиғонии Шерозӣ азми сафар ба Хурсон шаҳри Абевард мекунад. Тибқи гузориши сарчашмаҳо Бобо Фиғонӣ дар шаҳри Абевард ва Машҳади муқаддас охири умри худро гузаронида, назди ҳокими ин шаҳр мақому манзалат пайдо кардааст. Дар ин ҷо бо яке аз бузургони суфия ва аҳли ваъзу тазкиру соҳиби хонақоҳ Тоҷиддин Ҳасан ошноӣ пайдо мекунаду муриди ӯ мешавад. Фиғонӣ ин шахсиятро ба накӯӣ, донишу хирад ва эътиқоди баланд сутудааст. Қасидае низ дар мадҳи ӯ гуфтааст, ки бо чунин абёт оғоз мешавад:

Ин чи маҷлис, чи биҳишт, ин чи шариф анҷом аст,
Ки чу ақсои ҳарам қиблагаҳи марду зан аст.
Нақли ин анҷуман аҳволи биҳишт аст тамом,
Нақли ин ҷо ҳама аз сирату хулқи Ҳасан аст.
Қутби нуҳ доира Тоҷулфуқаро шоҳ Ҳасан,
Он ки як нуқта зи килкаш ду ҷаҳонро сухан аст.
[24, с.62]

Фиғонӣ баъд аз ошноӣ бо ин шахсият даст аз шаробнӯшӣ кашида, тавба карда, охири умри худро бо ӯ гузаронидааст. Аҳмад Суҳайлии Хосолорӣ гӯяд: “Ду қасидаи шево дар мадҳи Тоҷиддин Ҳасан аз бузургони суфия ва аҳли вазъу тазкир ва соҳиби хонақоҳ будаву Фиғонӣ ӯро ба сафои замир ва донишу тақуӣ

сутуда ва тоҷулфуқарояш хонда, аз ин рӯ дур нест, ки авохири умр ба вай иродат варзида ва муриди ӯ шуда бошад” [24, с.25].

Ҳаминтавр, Фиғонӣ дар охири умр Машҳади муқаддасро макони хуби зиндагӣ ихтиёр карда, соли 925ҳ олами фониро тарк гуфтааст. Муаллифи китоби “Шамъи анҷуман” гӯяд: “Баъди фавташ ба ҷониби Абевард рафт ва дар шурби хом ва мӯй пайдо карда, дар паёни умр ба Машҳади муқаддас шитофта, муваффақ ба тавба ва инобат шуд ва дар санаи 925 инони сафар ба мулки ҷовид тофт” [20, с.326].

Хулоса, Бобо Фиғонии Шерозӣ дар адабиёти форсу тоҷик аз зумраи шоирони пешсафест, ки равиши баёни шеъри ӯ тавонист ба умқи қулуби даҳҳо шоирони дигар асар кунаду аз шевааш пайравӣ намоянд. Маҳз 647 таровату зебоии ғазалҳои ӯ, ки дар ҳақиқат “Ҳофизи кӯчак”-ро мемонад, тозагиҳое дорад, ки барои адабпажуҳишон ва нафароне, ки перомуни ашъори ноби ӯ ба назари таҳқиқ менигаранд, раҳнамои муфиду илмӣ ва арзишнок ба ҳисоб меояд. Бобо Фиғонии Шерозӣ аз худ осори гаронарзише ба мерос гузошт ва ба ин восита дар адабиёт бояд, ки ҳамчун шоири нармгуфтору содабаён ва ошиқи ҷонсӯзу дилфигор шинохта шавад. Бузургии ашъор ва мазмунҳои тозаву фасеҳи шоир аст, ки номи ӯро тамоми сарчашманигорон бо васфу ситоиши зиёд дар китобҳояшон дарҷ намудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Авҳадӣ, Тақиуддин Муҳаммад. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин / Тақиуддин Муҳаммади Авҳадӣ. –Теҳрон: Мероси мактуб, 1389. –686 с.
2. Азимободӣ, Алӣ Иброҳим. Суҳуфи Иброҳим / Алӣ Иброҳими Азимободӣ; Тасҳеҳкунанда Мирҳошими Муҳаддис. – Теҳрон: Анҷумани осор ва мафохири фарҳангӣ, 1384, – 456 с.
3. Аҳмадӣ, Шаҳром. Баррасии таасиҳои Бобо Фиғонии Шерозӣ аз шигардҳои таъсирсози шеъри Ҳофиз / Шаҳроми Аҳмадӣ. // Фаслномаи пажуҳишҳои адабӣ, соли шашум. –1397. – №22. –С. 11-25.
4. Бекдилӣ, Лутфулобек Озар. “Оташкадаи Озар” / Лутфулобек Озари Бекдилӣ. – Теҳрон, 1337. – 642 с.
5. Гупомӯй, Муҳаммад Қудратуллоҳ. “Натоиҷ-ул-афкор” / Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯй. – Теҳрон: Сабо, 1387. – 846 с.
6. Доғистонӣ, Вола. “Риёз-уш-шуаро” / Волаи Доғистонӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2018. – 752 с.
7. Кошӣ, Тақиюддин. “Хулосат-ул-ашъор фӣ зубдат-ул-афкор” / Тақиюддини Кошӣ. –Теҳрон, 1326. – 376 с.
8. Лудӣ, Шерхон. “Мироот-ул-хаёл” / Шерхони Лудӣ. – Теҳрон: Равзана, 1377. – 544 с.
9. Мақсудзода, Б., Умарзода, Ф. Офариниши маънӣ дар ғазалҳои Ҳумоми Табрезӣ [Матн] / Б. Мақсудзода, Ф. Умарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 6. – С. 276-282.

10. Навоӣ, Алишер. Маҷолис-ун-нафоис / Алишери Навоӣ. – Душанбе: “Нашри Мубориз”, 2018. – 528 с.

МАВЗУИ ҶАВОНӢ АЗ НИГОҲИ СОМЕИ ОДИНАЗОДА
(Тема молодости в творчестве Соме Одиназода)

Холиқова Зайналби Кенҷаевна -
к.ф.н., доцент кафедры мировой литературы
Кулябского государственного университета
им. Абуабдулло Рудаки

Аннотация: Статья посвящается теме молодости в твореств Соме Одиназода Хатлони. В творчестве поэта – представителя современной таджикской литературы данная тема отличается широтой охвата проблемы и находит свое отражение в разнообразных формах и смыслах. Используя аналитические методы исследования, автор стремится обосновать свои суждения и выводы, опираясь на наглядные примеры и факты. При анализе данной темы автор обратился к поэтическим сборникам поэта – таким как “Дафтари сабз” (“Зеленая тетрадь”), “Дили садпора” (Разбитое сердце) и Посланию Основателя мира и национального единства, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, а также к трудам отечественных исследователей.

Ключевые слова: *тема, жанр, формы, сущность, смысл, молодость, знание, наука, образование, литература, нравственность, призыв*.

Мавзуи ҷавонӣ дар адабиёти форсу тоҷик яке аз мавзуъҳои мубрам ва меҳварӣ маҳсуб ёфта, дар эҷодиёти адибони ҳам классику ҳам муосир ҷойгоҳи устувор дорад. Ин мавзуъ дар ҳар давру замон аҳаммияти худро гум накарда, то рафт дар таҳаввулот аст. Мавзуи фавқуззикр дар жанру қолабҳои гуногун ифода гардида, тамоми паҳлуҳо: оҳангҳо, эҳсосот ва кирдору рафтори ҷавононро инъикос кардааст. Махсусан, дар адабиёти форсу тоҷик, шурӯъ аз асотиру ривоятҳо, ташаккул ва таҳаввули адабиёти классикӣ ва муосир айёми ҷавонӣ, ишқу ошиқӣ, таблиғи ҳунар ва илмомӯзӣ мақом ва манзалати хоса дорад.

Унсурулмаолии Кайковус дар асари пуразришаш «Қобуснома», дар боби нуҳум «Андар тартиби пириву ҷавонӣ» чунин менигорад: «Эй писар, ҳарчанд ҷавонӣ, пирақл бош. Нагӯям, ки ҷавонӣ макун. Валекин ҷавони хештандор бош ва аз ҷавонони пажмурда мабош, ки ҷавони шотир (чолок) неку бувад, чунонки Аристотолиси ҳаким (Аристотел (384-322 пеш аз мелод) файласуфи бузурги Юнони Қадим) гуфта буд: «Ашшабобу навъун миналҷунуни» (Ҷавонӣ навъе аз девонагист). Ва низ аз ҷавонони ҷоҳил мабош, ки аз шотирӣ бало нахезад ва аз ҷоҳилӣ бало хезад». [1, с.44].

Саъдии Шерозӣ дар боби панҷуми «Гулистон» – «Дар ишқу ҷавонӣ» ҳикояте дар хусуси шитобкорию саросемагии ҷавонон дорад, ки чунин аст:

«Рӯзе ба ғурури ҷавонӣ сахт ронда будам ва шабонгоҳ ба пойи гаревае (теппа, гарданаи кӯҳ) суст монда. Пирамарде заиф аз паси корвон ҳамеомад, гуфт:

– Ин нашунидӣ, соҳибдилон гуфтаанд: «Рафтану нишастан беҳ, ки давидану гусастан!»

Эй, ки муштоқи манзилӣ, машитоб,
Панди ман кор банду сабр омӯз:
Аспи тозӣ ду так равад ба шитоб,
Шутур оҳиста меравад шабу рӯз». [7, с. 103]

Дар воқеъ, шитобкорӣ касеро ба кӯйи мақсуд расонида наметавонад. Бинобар ин, дар зиндагӣ сабур бояд буд ва бо тамкину бо андеша мебояд ба ҳар кор шуруъ намуд.

Ин гуфтаҳои бузургони илму адабро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сармашқи сиёсати фарҳангии худ қарор дода, ба ин табақаи ҷамъият таваҷҷуҳи бештар доранд ва дар яке аз Паёмҳояшон соли 2017-ро «Соли ҷавонон» эълон намуданд. Сарвари давлат дар Паём чунин нуктаҳои муҳимро зикр карданд:

«Бо ҷавонон дар рушди ҷомеа ва иштироки фаъолонаи онҳо бо дарназардошти саҳми ҳаёти сиёсиву иқтисодии мамлакат пешниҳод менамоям, ки соли 2017 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Соли ҷавонон эълон карда шавад» [8].

Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ аз зумраи шоиронест, ки ба ин мавзуъ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, ҷавононро ба омӯхтани илму дониш ва муҳофизати марзу буми Ватан даъват намудааст. Мавзуъҳои ҷавонию зуд даргузар будани ин лаҳзаи зебои ҳаёт ва омӯхтану аз худ намудани илму дониш маҳаки асосии ашъори Сомеъ маҳсуб меёбад. Ашъори ин суханвари беназир саропо панд ба ҷавонон аст, ки дар тарбияи маънавии онҳо саҳми пуразриш гузошта метавонанд.

Метавонем ин ҷо намунаи ашъори шоирро барои хонандаи арҷманд пешкаш намоем, то ҳисси донишомӯзиву маърифатпарварӣ дар ниҳоди ҷавонон боло равад. Масалан, дар рубоии зер шоир айёми ҷавониро аз тоҷу тахти шоҳӣ боло гузоштааст ва таъкид мекунад, ки ҷаҳд намоед, то илму дониш омӯзед, чунки кушояндаи ҳамаи гиреҳҳо илм аст. Чунончи:

Айёми шубоб хуштар аз тоҷу сарир,
Аз салтанати Каёну аз шоҳу вазир.
Ҷаҳде бинамову олими маъно шав,
Арбоби маонӣ мекушояд занҷир. [2, с. 388]

Дар рубоии дигар Сомеи Одиназода ба ҷавонон падарвор насиҳат кардааст, ки ҷавониро аз ҳама чизи дунё қимат шуморед, ҳар як сонияю дақиқаи онро самаранок истифода баред, чунки ҷавонӣ монанди барқу бод зуд мегузарад. Чунончи:

Айёми ҷавониро ту қимат бишумор,
Як сония вақтро ғанимат бишумор.
Монандаи барқу бод хоҳад бигузашт,
Донишкадаро ба хеш давлат бишумор. [2, с. 389]

Дар рубоии дигар шоир аз боби донишгоҳу донишкадаҳо сухан меронад ва ҷавононро ба ин таълимгоҳҳо даъват менамояд. Ӯ таъкид мекунад, ки баъди пир шудан илму донишро аз бар намудан мушкил аст ва натиҷа ин аст, ки саргардон шуда афсӯс мехӯред. Чунончи:

Донишкадаҳо, ки маъдани ирфонанд,
Он ҷо ҳама булбулони хушилҳонанд.
Бар одами пир кай муяссар гардад,
Афсӯскунон ба хеш саргардонанд. [2, с. 388]

Инчунин, шоир ин мавзуъро дар жанри ғазал низ сароидааст. Шоир дар ғазалиёташ низ ба ин мавзуи ҳаётан муҳим даст зада, аз айёми ҷавонии хеш ёдовар мешавад ва пурқувватию ба ҳама кор ғайрату тавоноӣ доштан ва дар ҷавонӣ ҳеҷ коре мушкил нест, -мегӯяд шоир. Чунончи:

Ёди айёми ҷавониҳо, ки қувват доштам,
Аз барои кардани ҳар кор ғайрат доштам
Ҳеҷ як коре ба пеши саъйи ман мушкил набуд,
Қуввати бозуву зӯру дасти қудрат доштам. [2, с. 182]

Дар ғазали дигараш низ Сомеи Одиназода аз ҷавониҳои хеш ба ёд меоварад. Қувваи нутқу балоғат доштан ва хизмати устодонро ба ҷо овардан низ маҳз ҳангоми ҷавонӣ хубтару беҳтар аст. Шоир дар ин хусус чунин мегӯяд:

Ёд меояд аз он рузе, ки дар аҳди шабоб,
Табъи нозук, қуввати нутқу балоғат доштам.
Хизмати устод мекардам ба ҷону дил мудом,
Аз самими қалб худ меҳру муҳаббат доштам. [2, с. 181]

Дар айёми ҷавонӣ ба хондани китобҳои аҷиб ва дар гулистони маонӣ сайру сайёҳат доштанашро шоир чунин ба қалам додааст:

Муштағил будам ҳамеша бо кутубҳои аҷиб,
Дар гулистони маонӣ хуш саёҳат доштам. [2, с. 181]

Ҳама хушиҳои зиндагӣ, зебоӣ, ҳусну латофат, қуввату ғайрат, ишқу ошиқӣ ҳангоми ҷавонӣ ба инсон арзонӣ ҳасту зебанда. Сомеи Одиназода аз ин рӯзҳои фаромӯшнашавандаи ҳаёташ ёдовар шуда, аз ҷавонию зебоии худ меболид ва бо маҳҷабинон ҳамсуҳбат шудан, дар васфи онҳо шеърҳо офаридан ва дар атрофи ӯ ҷамъ омадани духтарони моҳрӯ ба шоир илҳоми махсус мебахшиданд ва хушҳолии худро шоири нозукбаён дар он айём чунин ба қалам додааст:

Ёди айёме, ки будам навҷавону нозанин,
Доштам суҳбат ҳамеша бо бутони маҳҷабин,
Менавиштам бо қалам ман шеърҳои дилнишин,
Моҳрӯён доимо буданд бо ман дар камин,
«Нозбӯи ман, мабодо нокасон бӯят кунанд,
Бо бадон камтар нишин, тарсам, ки бадхӯят кунанд». [2, с. 303]

Аз чунин шеърҳои шоир бармеояд, ки ӯ айёми ҷавониро бо ҳама мушкилиҳояш, бо ҳама сӯхтану сохтанҳояш меписандиду дӯст медошт, зеро дар аксари шеърҳояш ишкро васф кардаву маҳбубаро оромбахши дили ошиқ гуфтааст. Шоир дар ин мавзуъ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ ғазалҳои зиёде

эҷод намудааст, ки хеле хонданибобанд ва ин ҷо порае аз як ғазали шоир барои исботи фикр меорем:

Моҳпайкар, зубдаи аҳли замон гӯям туро,
Ё адабпарвардаи ороми ҷон гӯям туро…
Қоматат сарвест дар боғи латофат ҷилвагар,
Дар такаллум андалеби бӯстон гӯям туро…
Навҷавону наварӯсу навхату ширинсухан,
Бо чунин зебандагиҳо достон гӯям туро.

Ҳама воқеаҳои мудҳиши солҳои навадуми асри гузаштаро фаромӯш накардаем ва ҷавонони он давра ба сухани хуб ниёз доштанд. Онҳо куҷо рафтану чӣ кор карданашонро намедонистанд ва он «муллоҳо»-е, ки бо ном давлати исломӣ сохтанӣ буданд, ҷавонони моро дунболи худ бурдан мехостанд. Ҳоло ҳам кам нестанд бадхоҳони миллату давлати мо. Онҳо бо ҳар роҳу восита ҷавонони гумроҳи тоҷикро ба дину мазҳаби бегона ва ё ҳар гуна равияҳо кашида, ба кишварҳои ҷангзада мебаранд ва ба аҳдофи нопоки худ мерасанд.

– Ҷавонон, вақте ки дунболи маърифати динӣ ҳастанд, агар мо онҳоро дар ин роҳ тарбият накунем, пас дигарон онҳоро меомӯзонанд. Аз ин рӯ, як навъ зарурати ошноии насли наврас ва ҷавонон ба пояҳои маърифати динӣ вуҷуд дорад. Албатта, зарур нест, ки тамоми мардум маълумоти касбии динӣ дошта бошанд, вале мардум бояд як тасаввури ибтидоии дуруст дар бораи асосҳои ислом, мазҳаби ҳанафӣ ва арзишҳои он дошта бошад. Зеро вақте ки як ақида, мазҳаб, равияи ғайрианъанавӣ ва ифротӣ, ё ҳадафнок аз берун ворид мешавад, ҷавонони мо ташхис дода тавонанд, ки ин барои мазҳабу фарҳанг ва дини мо бегона аст,- гуфтааст сиёсатмадор Абдуллоҳи Раҳнамо [6, с. 4].

Чун Сомеи Одиназода худ донандаи хуби ақоиди динӣ ва шоҳиди он лаҳзаҳои пурталотум буд, чунин шӯру ғавғо ва фитнаангезиҳоро нафрин хондааст ва пиру ҷавонро ба оромию амният ва иттифоқӣ даъват намудааст ва ба ҳам омадану иттифоқӣ гавҳари қиммат аст, таъкид намудааст шоир. Чунончи:

Азизону куҳансолон, ҷавонмардони боҳиммат,
Камар бандем ҳар доим ба оромию амният,
Тифоқӣ байни якдигар аҷоиб гавҳари қимат,
Ба шеъри Сомеӣ бисёрҳо гӯем мо раҳмат,
Чаро ин шӯру ин ғавғо, чаро ин фитнаи расво?
Чаро ин бетамизиҳо, чаро ин норасоиҳо?

Ҳамин тариқ, шоир Сомеи Одиназода ба ҷавонон панду андарзҳои таъсирбахш ба мерос мондааст, ки онҳо бо забону услуби содаву равон, фасеҳу ширин, мазмуни баланд ва ҷаззобияти хос суруда шудаанд. Яке аз муҳимтарин далоили ҷаззобияти суханҳои Мавлоно Сомеъ, ки ӯ олитарин ва зеботарин матолибу суханро бе ҳеҷ бузургнамоию худнамоӣ бо соддагӣ баён мекунад ва ба осонӣ ба қалбу ҷони хонанда ва шунаванда роҳ меёбад. Далели мондагории ӯ низ ҳамин забони соддаи мардумфаҳмои ӯст. Ӯ некӣ карданро ба мардум вазифаи аввалиндараҷаи худ шуморида, дигаронро ба ин амали хайру савоб

даъват менамояд. Махсусан, ҷавононро, ки ояндаи ҷамъият ва давлат маҳсуб меёбанд, гаштаю баргашта ба некию накӯкорӣ раҳсипор месозад.

Ӯ ҷавононро ба илм омӯхтан ҳамоно даъват менамояд: «айёми ҷавонӣ гавҳари камёб ва равшании фикрат мисли нурҳои моҳтоб аст, – мегӯяд шоир, – илм омӯхтан дар ин айём, яке аз хислатҳои беҳтарини ҷавонон маҳсуб меёбад». Аммо ҷавонони имрӯз инро хуб дарк накардаанд ва қиматтарин лаҳзаҳои ҳаёти худро ба хоб мегузаронанд. Чунончи:

Фурсати ҷавонмардӣ гавҳарест камёб аст,
Равшаноии фикрат ҳамчу нури маҳтоб аст,
Илм агар биёмӯзӣ,беҳтарини одоб аст,
Лек сад ҳазор афсӯс, дидаи ту дар хоб аст,
«Вақтро ғанимат дон, он қадар, ки битвонӣ,
Ҳосил аз ҳаёт, эй ҷон, як дам аст, то донӣ».

Ашъори ноби ин пири хирад ба хонанда, махсусан ба ҷавонон ғизои маънавӣ бахшида, бо санъати баланди шеърофариниаш ҷавононро падарвор панд дода, онҳоро ба роҳи рости зиндагӣ раҳнамун сохтааст.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Кайковус, У. Қобуснома/ У. Кайковус/. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 200 с.
2. Маҳмадаминов, А. Корномаи Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ /Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ. Дафтари сабз/А. Маҳмадаминов/. – Душанбе: Сино, 2004. – 575 с.
3. Содиқ Р. Мирзошариф Одиназода. Равзанаи субҳ/Р. Содиқ, Одиназода Мирзошариф/. – Душанбе: Матбуот, 2002. – С.129.
4. Одиназода, Сомеъ. Имрӯз. Ҳаёти қишлоқ./С. Одиназода/ – 1963. – 28 июл. – №104 (3786). – С.3.
5. Одиназода, Сомеъ. Дили садпора (Маҷмӯаи шеърҳо) (Таҳияи Сайид Раҳмон)/ /Сомеи Одиназода/. – Кӯлоб, Сада, 2003. – 88 с.
6. Раҳнамо А. Ислом ва амнияти миллӣ дар Тоҷикистон. /А. Раҳнамо/ –Душанбе: Ирфон, 2011. – 298с.
7. Шерозӣ, Саъдӣ. Гулистон/Саъдии Шерозӣ/. – Душанбе: Маориф, 2014. – 248 с.
8. Эмомалӣ, Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Эмомалӣ Р/. – Душанбе, 22.12.2016.

ПРОБЛЕМЫ ВОСПРИЯТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОЭЗИИ ГУЛНАЗАРА КЕЛДИ В ВОЛЬНЫХ ПЕРЕВОДАХ РУССКОГО ПОЭТА СЕРГЕЯ КАРНЕЕВА

Холов Х.Р. -
д.ф.н., профессор кафедры таджикского языка РТСУ
Тел.: 907 7239 01

Аннотация: Перевод поэтического текста всегда вызывает особый интерес и является предметом острых споров, как среди переводчиков, так и среди ценителей поэзии.

В статье рассматриваются различные подходы русского переводчика Сергея Карнеева к переводу поэзии таджикского поэта Гулназара Келдиева на русский язык Автор размышляет о сложностях перевода, которые частно возникают по разным причинам, начиная с буквального перевода, отсутствия в языке перевода эквивалентов тексту оригинала, а также многочисленных отсебятин автора перевода

Переводчикам необходимо выполнить сложную задачу – найти компромисс между двумя языками и показать, что в таджикской поэзии важную роль играет рифма и радифы, обеспечивающие стихам особую певучесть и мелодичность, для передачи которых необходимо найти в русской поэзии соответственную мелодичность и длину строки. В статье показаны разные методы и подходы, к которым прибегал переводчик Сергей Карнеев. Автор приходит к заключению, что большинство переводов адаптированы под русскую культуру, чтобы сделать произведения более близкими и понятными русским читателям. Проблема поэтического перевода по-прежнему остается актуальной как в теоретическом, так и в практическом аспекте.

Ключевые слова: *поэтический перевод, переводчики, вольный перевод, подходы, особенности, трудности, эквиваленты, рифма, мелодичность, языки, эквивалентность*.

Когда речь идет о переводе таджикской поэзии на русский язык, то переводчик сталкивается с целым рядом дополнительных трудностей, которые обусловлены как разницей между этими языками (к примеру, характером ударения в русском и таджикском языках, отсутствием в таджикском языке категории рода, разницей в конструкции построения предложения, многозначностью отдельных слов, которые невозможно перевести, одним словом, и т.д.), так и литературными традициями в области ритма.

Рассмотрим эти особенности перевода таджикской поэзии на русский язык, на примере первого сборника стихов [2] замечательного таджикского поэта, выполненного такими русскими поэтами, как С. Карнеев, Н. Золотников, Ю. Нейман, В. Шленский, Р. Казакова и др.

Однако, прежде чем перейти к поставленной цели, считаем необходимым познакомить русского читателя с творчеством поэта, его индивидуальным стилем, особым поэтическим мировосприятием, сохранение которых является главной задачей переводчика.

Таджикский ученый литературовед А. Абдуманнонов в статье, под названием «Он сумерек невежества боялся» («Ӯ аз шоми ҷаҳолат меҳаросид”) оценивая место и роль Гулназара Келдиева в современной таджикской поэзии, его новоискания и уникальное мировосприятие пишет: “Анализируя пройденный Гулназаром творческий путь, его можно разделить на два периода, коренным образом отличающихся от друг друга. В творчестве Гулназара,

пришедшегося на советский период центральное место отводилось гражданской лирике и социально значимым проблемам, и темам. Его патриотическим стихам («Родина» («Ватан», «Вечный голос» («Садои ҷовидона») и др.) а также произведениям, посвященным теме мира и дружбе народов (« В саду дружбы твои ростки не знают осени» («Дар боғи дӯсторӣ нахли ту бехазон аст»), «Мой стих» («Шеъри ман»), «На красной площади» («Дар сари Майдони Сурх»и др.) характерны высокие гражданские мотивы и они изобилуют идеями созидания, гуманизма и человеколюбия. Второй период, охватывающий его поэзию после обретения Таджикистаном государственной независимости, отличается тем, что в стихах этого времени лирический герой очень активен и обладает твердой гражданской позицией и неслучайно получает своё раскрытие посредством активного участия героя, содержание же стихотворения и цель автора находят своё отображение во взаимосвязи с чувствами и ассоциативными размышлениями поэта» [1, 272 -273].

В кандидатской диссертации Хамраева Р.З, «Поэтика стихов Гулназара» также читаем следующие высказывания относительно своеобразия поэзии Гулназара: «При изучении стихов Гулназара, написанных в девяностые годы прошлого века, ощущение такое, будто находишься лицом к лицу с поэтом, принесшим свою литературную смелость на арену слов и забота о народе, боль за него не дают ему свободно дышать» [8,4].

Народный поэт Таджикистана Камол Насрулло, акцентируя своё внимание на своеобразии и еще, в должной степени не исследованных особенностей его поэтического видения действительности, в своей статье «Из костра сшей себе одежду» («Зи гулхан пираҳан бар хеш медӯз»)пишет: «…могу сказать, что, по причине многосторонности, многоплановости, полных мыслей и раздумий, чувств, боли и мольбы, любви, желаний и надежд, невозможно охарактеризовать его поэзию в одном или нескольких предложениях. Очень жаль, что поэзия Гулназара, подобно стихам многих наших хороших поэтов, всесторонне и глубоко не исследована. Дело в том, что изучение стихов Гулназара, особенно его опытов в поэзии, может стать хорошим поэтическим уроком и помочь знатокам поэзии и в воспитании поэтического вкуса у молодежи» [6, 5].

В таком же ракурсе видит творчество Гулназара поэт и критик Мухаммадали Аджами: “Гулназар Келди относится к числу тех редких талантливых поэтов чьи стихи представляют собой сгусток кипящих мыслей и чувств, то есть исследование и мировосприятие жизни в его поэзии отличаются ярко выраженными размышлениями нежели потоком чувств и эмоций» [5, 48-49].

Действительно, здравая логика раздумий и крепкая основа мышления являются отличительной особенностью поэзии Гулназара чему свидетельством может служить, к примеру отрывок этого, к сожалению, еще непереведенного на русский язык, стихотворения о весне, в контексте которого Гулнзар выплеснул боль своей души, вызвавшей размышления о сущности поэзии:

Оригинал:

Баҳор фаро расиду вале
Дилам аз кушудани ғунча наёмӯхт
Кушудини гиреҳи кӯри ғамҳоро.
Навои ранг-ранги мурғакон назад ранге
Ба пардаи хаёли бенавои ман... [ ]

Подстрочный перевод:
Пришла весна однако
Сердце моё не научилось у распускающихся почек,
Развязывать (раскрывать) тугие узлы печалей.
Разные мелодии (голоса) птиц не внесли новых звуков
В лады моих беззвучных дум…

В стихах поэта наблюдаются накаты волн возбуждения и всплески душевного состояния, которые трудно поддаются переводу на другой язык по причине их высокой образности, многозначности слов и выражений, многообразия средств художественного изображения. В подтверждение сказанному обратимся к нескольким четверостишиям (дубейти) Гулназара:

Ҳасад ман бурдаам аз кӯҳсорон,
Ки урфе нест ӯро садди армон.
Қабои пирӣ осон пора созад,
Қабои наҷавони пӯшад осон. [3,117].

Подстрочный перевод:
Завистью проникся я к горе,
Что нет у неё правил, становящихся преградой к цели.
Одежды старости она рвет с легкостью на себе,
В одеяние молодости облачается легко. [с.117].

И еще несколько примеров высокой образности, мастерского изображения мыслей и чувств в подстрочных переводах:

Подобно голубю выпущу твоё имя в небеса города…

Вкус хлеба скатерти моей ноет от ран,
В вуали рассвета мне кажется, что слово моё стонет от ран…

Или:
Дар Самарқанд тахти Рустам интизори Рустам аст [7, 29].
В Самарканде трон Рустама, до сих пор ждет Рустама.

ххх ххх ххх

Он қадар гули рухсораҳо кардам назар,
К-аз ду чашмам буи гул мисли нигаҳ ояд бадар [там же].

Так долго на розы щек смотрел не отрывая глаз,
Что из очей моих аромат роз, подобно взгляду струится.

Забони ман факат як вожа дорад,

Ки беноми Ватан ман безабонам [там же].

Мы преднамеренно несколько подробно остановились на раскрытии своеобразия поэзии Гулназара, его манеры стихотворчества, чтобы попытаться передать своё ощущение и восприятие поэтики этого замечательного поэта русскому читателю, и за тем перейти к анализу переводов его стихов в восприятии русских переводчиков.

Как уже было сказано выше, первая книга Гулназара на русском языке «Звезда Улугбека» была напечатана издательством «Советский писатель» в 1981 году, в которую вошли стихи в различных жанрах, как «Детство давнее», «Был я мальчиком», «Я видел сон», «Он не умел читать», «Таджикистан» и другие, относящиеся к раннему периоду творчества поэта, но уже отмеченные печатью высокого поэтического таланта. Читая их, убеждаешься в том, что Гулназар к любой теме подходит с широтой взгляда, глубиной мысли и искренностью чувств. Поэтому его стихи не ограничиваются каким-то определенным временем, написаны не только для отображения какого-либо случая, времени, события. Его мысли и чувства устремлены в далекие горизонты и помимо лежащих, как бы на поверхности изображений действительности, влекут за собой читателя дальше и глубже в предмет изображения, позволяя ему домысливать сказанное и прочувствованное поэтом.

Гулназаром написано немало произведений на традиционные и священные темы литературы, как стихи во славу матери, Родины, которые обрели заслуженную популярность среди читателей благодаря его новаторским взглядам, на, казалось бы, устаревшие темы. Так, у Гулназара есть цикл стихов, посвященных поре детства юности поэта, в которых немало свежих образов, не затёртых оборотов речи и самое главное синтез мысли чувств, придающих этим стихам особый полет фантазии, не оторванный от действительности.

Обратимся к одному стихотворений из этого цикла, под названием «Был я мальчиком», представляющий собой образец прекрасной лирики, выражения неповторимых юношеских чувств первой любви. И нужно признаться, что чем старше читатель, вникающий в их смысл, тем чаще и с особым волнением он будет перечитывать его дивные строки:

Бача будам,
Ишқ ҳам як бозии тифлона буд,
Сӯзи бедилҳову нози дилбарон афсона буд.
Аз саҳар то шом будӣ чун ҳавас ҳамроҳи ман,
Мазҳаби моро чудоӣ одати бегона буд.

Рӯи коғаз мекашидам сурати зебои ту,
Чашму абрӯи сиёҳу мавҷи кокулҳои ту.
Ман зи чашмони ту мехондам дилатро, бехато,
Он замон ҳамчу нигоҳат сода буд дунёи ту.

“Келини ман” -- модарам мегуфт гоҳо бо умед,
Шарм монанди шафақ дар чеҳраи мо медамид.

Ӯсма меовард аз ҳамсоядухтар баҳри ту,
Бо ҳавас мебаст дастатро бо ҳино дар рӯзи ид.

Рафт аз дастат ҳино, он бачагӣ ҳам дарузашт,
Беғамиву хокбозиҳои мо аз сар гузашт.
Ман туро дигар набудам ҳамнишину ҳамнафас,
Орзуи васли ту чун селаи кафтар гузашт:

Як замон дар ҳавлии ту машъал афрухтанд,
Қомататро чун ниҳоли гулбаҳор оростанд.
Бо суруди “Ёр ёрон” рафтӣ аз дунёи ман,
Ҳай гули раънои ман!

Солҳо бигзашт...
Н-ояд бар сари ту ёди ман,
Баҳри ту бегона метобад кунун фарёди ман.
Машъале, ки дар шаби тӯи ту барафрухтанд,
То ҳануз оташ занад дар решаю бунёди ман! [4, 41-42].

Читая это стихотворение сразу же оказываемся во власти чувств поэта, которые, уверен, переживал в свою пору каждый юноша, испытавший желанные муки первой любви. От этого стихотворения стновится грустно и светло и хочется перчитывать его вновь и вновь, чтобы вернутся в пору своей юности. В перводе (мы еще поговорим о нем), к сожалению невозможно ощутить всей прелести этого стихотворения, прочувствовать биение сердца влюбленноо юноши, который через всю свою жизнь пронес память первой любви, боль утраты, от того, что девушку отдали замуж и теперь он стал чужим для неё не только физически, но и голосом своим. Поэтому, до того как проанализировать русский перевод стихотворения, выполненный Сргеем Корневым, обратимся к подстрочному переводу:

Был я мальчиком,
И любовь была тоже детской игрой.
Горечь безсердечных и кокетства любимых казались сказками.
С утра до вечер ты, как мечта, была рядом со мной,
Чуждой была нашей вере разлука.

Рисовал на бумаге твоё прекрасное лицо,
Твои чёрные брови, глаза, волны локонов,
В глазах твоих безошибочно читал желанья твои,
Ведь тогда твой мир был таким же наивным как глаза твои.

“Невестушка моя” – причитала порой в надежде мама моя,
И от стыда словно заря краснели ты и я.
От соседки приносила для тебя усьму,
С любовь хной красила в праздники руки твои.

Улетучилась хна с рук твоих, и детство наше прошло,
Беспечность детская, игры в песочнике тоже прошли.
И теперь мы не резвимся вместе, как раньше, день денской,
Мечта соединится с тобой упорхнула как стая голубей:

В один из дней в дворике твоем факелы воспламенили
И тебя как саженец весенней розы нарядили.

С песней свадебной “Ёр -ёр” ушла ты из мира моего,
О роза, цветущая моя!

Годы пролетели...
И не вспомнишь ты о бо мне
Чужим кажется теперь голос мой тебе,
Факел, что в день твоей свадьбы зажгли,
Поныне пламенем сжигает плоть и корни мои [2, 37**].**

Перед нами вольный перевод, но он не отвечает тем особенностям, которые определены теоретиками перевода. Ведь с помощью вольного подхода к переводу поэзии необходимо передать не только общий смысл, но и сложную систему рифм, ритмику, изысканность метафор. Порой переводчик вынужден полностью переосмысливать образы, чтобы как можно ближе приблизить читателя к авторскому замыслу оригинала. Найти для этого удачное решение бывает непросто.

Прочитав вольный перевод данного стихотворения в восприятии известного русского поэта и переводчика Сергея Карнева приходится лишь сожалеть о том, как легко он купировал многие строки, заменив их совершенно чуждыми манере и стилю поэзии Гулназара словами и оборотами речи, нарушивших всю прелесть, грусти воспоминаний о детстве поэта и его первой любви.

Проблема художественного перевода, всегда была, одной из самых спорных. Сложно найти в литературоведении предмет, относительно которого существовало бы такое огромное количество полярных точек зрения относительно таких вопросов как: что есть художественный перевод: копия или новое художественное произведение? Какова допустимая мера вольности перевода? Что важнее при переводе: ориентация на сохранение и передачу особенностей литературы, с языка которой переводится произведение или обеспечение соответствия перевода нормам и традициям воспринимающей литературы? Возможно ли достижение в переводе абсолютной адекватности оригиналу, если нет, то какой перевод можно считать адекватным и т.д.

Если подходить к анализу вышеприведенного перевода стихотворения Гулназара в ракурсе этих вопросов какую оценку может получит видение и восприятие переводчика С.Карнеева?

Уже при первом взляде на русский вариант стихотворения нетрудно заметить, что переводчик полностью изменил форму стихотворения, видимо лишь с одной целью -- облегчить себе путь раскованного изложения мысли и чувств автора оригинала, избежать необходимость сохранения формы четырехстрочных строф стихотворения, с многообразием рифмующихся строк, как перекрестных, парных, с третьей холостой, передающих смену настроения лирического героя, так и выдержанный до конца в оригинале одинадцатисложный стихотворный размер -У--/-у--/-у-.

Вчитаемся в первую строфу перевода, сравнивая его на слух с оригиналом и по содержанию с подстрочным переводом:

Был я мальчиком,
В мифы о муках любовных не верящим, (?)
Что там струны поют
о печали разбитых сердец? (?)
Это выдумки все.
Мы видимся утром и вечером.
Наши дворики спрятал тутовника общий навес (?)

А дальше, вольность переводчика перешагнула все границы, не оставив от милого, душещипательного стихотворения Гулназара и следа:

… Я тебя рисовал
на листках, словно дождь разлинованных, (?)
Твои брови –
как птицу,
И нежных волос водопад.
И в глазах у тебя,
когда взгляд загрустит, остановится,
было видно,
как тихие чувства и мысли летят…

Честно признаться, этот перевод далек от возможностей передачи духа оригинала и видно, как в каждой новой строфе С. Карнеев своевольно разворачивает стихотворение в другую сторону и идет по самостоятельному пути. В результате, чего родилось новое стихотворение переводчика на тему стихотворения Гулназара. Лишь в одном бейте этого стихотворения, переведенном С.Карнеевым мы, словно солнышко после дождя, услышали голос самого Гулназара: *«Вот невестка моя»*…

Важно отметить, что С. Карнеев больше всех и чаще всех других русских поэтов переводил поэзию Гулназара. Его связывала с таджикским поэтом крепкая многолетняя дружба. Он не раз бывал на родине своего таджикского собрата по перу, хорошо был знаком с традициями и обычаями таджикского народа, его многовековой литературой и, конечно же вызывает удивление, кода он некоторые стихи переводит размашисто, упуская самые важные и исключительно тонкие по своей мысли образности строки и бейты, а порой и строфы, в силу чего они обретают другой смысл, другие оттенки образов и

метафор, которые приходится воссоздавать в подстрочном переводе для понимания русского читателя.

К примеру, взять стихотворение, с названием «Старики», перевод которого, в какой-то степени, близок к тексту оригинала, но абсолютно далёк по духу.

Поэтому нам не понятен способ, который избрал Сергей Карнеев, когда переводил это стихотворение: лёгким и плавным рассказом, упуская полные рифмы, жертвуя многозначными образами, заменяя их другими, далекими от национального характера. Обратимся в качестве примера к одной строфе из данного стихотворения, в котором ключевым словосочетанием является «бейт Хафиза» - все богатство стариков, заменённый на словосочетание «безумец Хафиз».

Текст оригинала:

...Ба молу мулки олам дил надода,
Ғанӣ буданд аз як байти Ҳофиз.
Ба ин сеҳру ба ин эъҷози ҳастӣ
Кунун дар назди пирӣ монда оҷиз... [4,11].

Подстрочный перевод:

…Не привязавшись сердцем к богатству миров,
Они были богаты одним бейтом Хафиза.
С таким благородством и творящей силой жизни
Теперь они беспомощны перед наступившей старостью…

Перевод:

…Не гнались за достатком,
но не был он все-таки бедным,
дом,
где мудрость и страсть
в неразлучном союзе сошлись,
хоть богаты порой
были только надеждой
да бейтом,
что однажды в пути
спел великий Хафиз…[2,37].

Он перевёл можно сказать неплохо, сохранив содержание, хотя очень далеко от размера оригинала. Но по-русски читать это невозможно, поскольку в одной строф вдруг зазвучал такой поток откровений, характерный больше для революционных гимнов двадцатых годов прошлого века, которых в оригинале днем с огнем не сыскать:

… Были слезы и кровь,
и холодное подлое дуло,
и бандитский кинжал.
Но весенний горит небосвод,
и сидят старики.

Прислонившись к ним,
Время уснуло,
Как внучок,
играя,
случается –
тихо уснет [там же].

Перелистывая страницы первого русского сборника стихов Гулназара в котором 90% переводов, принадлежат перу Сергея Карнеева мы обнаружили немало стихов, завораживающих своей красотой звучания часто близкого голосу Гулназара и потому в них русское ухо не улавливает каки-либо несоответствий между смыслом и звучанием, что делает перевод, как в нижеследующих примерах достоянием русской литературы:

Памяти матери

Скорбя, я начинаю стих…
А ты уходишь,
Как кровь уходит из живых,
Когда уколешь.

Не ты ль на медленных руках
меня носила?
И вот теперь усталый прах
несет могила.

И вот теперь уже не ты –
тебя я поднял.
Как ветер –
Мертвые цветы,
Тебя я поднял… [с.32].

И еще:

…Снег стирает морщины полей,
словно волк из голодного логова,
воет он,
беспощадный замыслив набег.
И не спят старики в кишлаках…
Как темны
их морщины глубокие!
Не засыплет их
времени снег –
остаются морщины навек… [с.33].

О том, что перевод многих стихотворений Гулназара, в том числе «Старики» и «Был я мальчиком» выполненный С.Карнеевым, являются вольными можно убедиться произведя сопоставительный анализ словников этих стихов и их русской версии. Лексическая матрица подлинника

стихотворения «Старики» показывает, что в исходном тексте насчитывается 153 слов: 13 существительных, 10 глаголов, 11 местоимений, 8 прилагательных, 5 наречий и 1 причастие.

В переводе С.Карнеева насчитывается 14 существительных, 31 глаголов, 9 местоимений,12 прилагательных, 1 наречие и 3 причастия и др. лаол были повторяется 4 раза.

Анализ «Старики» Гулназара и русскоязычного перевода С.Карнеева показал, что переводчик применяет способ замены одной части речи другой.

Например, местоимение переведено существительным; наречия заменяются прилагательными (легко, необычно и весело) и др. Кроме этого, С. Карнеев привнес в переводной текст значительное количество слов и фраз, которых нет в оригинале.

Подводя итоги нашего анализа переводов Сергея Карнеева можно и нужно подчеркнуть, что если с не бороться буквальным переводом, с неверным подстрочником, наконец, с диктатурой с чрезмерным авторским Я переводчика, не освободиться от их оков, а просто следовать за ними след в след, переводить «слово в слово» или только по разумению переводчика, может получиться такая банальность, какая произошла с теми двумя переводами стихотворений («Был я мальчиком» и «Старики») Гулназара на русский язык.

Использованная литература:

1. Абдураҳмони Абдуманнон. Аз дирузу имрузи адабиёти тоҷик. – Душанбе, “Адиб”. 2022. – 480с.

2. Гулназар Келдиев. Звезда Улугбека. Стихи. Перевод с таджикского. Москва, «Советский писатель», 1981. – 56с.

3. Лангар. Маҷмӯаи шеърҳо. Душанбе. “Ирфон”, 1984. – 224 с.

4.Гулнзар. Нардбон. Нашриёти “Ирфон”, Душанбе, 1975. – 84с.

5. Муҳаммадалии Аҷамӣ. Тафаккур ва ҳис дар шеър. Нақд ва баррасии шеъри муосири тоҷик Душанбе. “Адиб”. 2008. – 296с.

6. Насрулла, Камол. От костра сшей себе одежду / Камол Насрулла // «Адабиёт ва санъат». -2010, 16 сентября

7. Самадов Абдулҳамид. Ёди улназар. Душанбе. 2024. -43с.

8. Хамраев Равшанкул Замонович. Поэтика стихов Гулназара. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Специальность 10. 01. 01- Таджикская литература. Душанбе 2019. – 38с. С.4].

УДК:891.550

ПОЭТИКАИ НАРРАТИВИ СУБЪЕКТИВӢ, ДИСКУРС ВА КАТАРСИСИ АРАСТУ ДАР РОМАНИ ПСИХОЛОГӢ-ДРАМАВИИ АБУБАКРИ СОҲИБ «МАРО ҲАРГИЗ НАМЕБАХШАД» БО УНСУРҲОИ СЮРРЕАЛИЗМ

Поэтика субъективного нарратива, дисскурса и аристотельского катарсиса в психологическо-драматическом романе абубакра сохиб «она никогда не простит меня» с сюрреалитическими элементами

Хошимова Хуршеда Абдумановна - доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана
E-mail: adeshrukh70@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается специфическая особенность современного психологического романа, в которой реалистический социальный текст (Таджикистан в 1990-2023 гг.) пересекаются с сюрреалистическими элементами и психологическим анализе. В романе образ главного героя – психологических больных Мехроб обращает особое внимание, у которого личность формируется при перенесении детской травмы (суицид матери, сирота).

На основании анализа сюжетной линии (отношение с Рахимой, братом Алишер, предательство жены с близким другом) пришли к выводу, что сюрреалистическая деталь – чёрная тень матери – является не только как вымышленный, фантастический элемент, более того это психологический символ необдуманного греха и неизбежное повторения судьбы.

Автор романа приходит к выводу, что схема двухстороннего предательства в жизни двух других поколениях героя превращает в лабиринте психологического анализа в которой реализуется внешние трагедии и неосознанный внутренний страх.

Ключевые слова: *психологический роман, предательство, силуэт, дерево, психологический анализ, символ, трагедия*.

Муқаддима. Дар раванди муосири адабӣ ҷустуҷӯиҳои фаъоли шаклҳои нави бадеӣ дар бозтоб намудани буҳрони экзистенсионалии шахсият ба назар мерасад. Дар илми филологӣ таваҷҷуҳи махсус ба синтези романи иҷтимоӣ-психологӣ ва унсурҳои поэтикаи сурреалистӣ бештар дода шудааст. Муҳаққиқон бештар ба ҳодисаи захмбардории шуур таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд, дар ҳолате ки конфликти ботинӣ, на танҳо тавассути монологи анъанавии психологӣ, балки тавассути визуали бешуурона – образҳои суробӣ, галлютсинатсия ва муаммоҳои рамзӣ зуҳур меёбад. Таҳқиқи чунин синтез дар асарҳои дорои матни миллӣ-таърихӣ (Тоҷикистон дар даврони 1990-2023) ба таҳаввули жанри психологии наср ва сохти бадеии асар имкон медиҳад. Романи мавриди таҳқиқ, аз ҷумлаи чунин асарҳое мебошад, ки аз лиҳози мавзуву мундариҷа, банду баст ва сабки баён дар адабиёти муосир аз дигар асарҳои насрӣ тафовут дорад.

Романи «Маро ҳаргиз намебахшад» (2023) нахустин асари муаллифе мебошад, ки қаблан дар навъҳои дигари адабӣ, аз ҷумла ҳикоя ё ин ки қисса чизе эҷод накардааст ва касбу кораш ба адабиёт низ робитае надорад. Фаъолияти адабии ӯ аз навиштани роман оғоз ёфтааст. Аз ин рӯ, дар ибтидо барои шиносоӣ намудани хонандагон бо муаллифи роман тарҷумаи ҳоли ӯ дар шакли кӯтоҳ оварда мешавад. Инак, муаллифи романи «Маро ҳаргиз намебахшад» Соҳибназаров Абубакр Нурович (тахаллуси адабиаш Абубакр

Соҳиби Назар) 15 феврали соли 2000-ум дар ноҳияи Данғара, дар оилаи духтур ба дунё омадааст. Таҳсили ибтидоиро дар мактаби миёнаи №15-и ноҳияи Данғара анҷом дода, дар мактаби миёнаи №93-и шаҳри Душанбе таҳсилро идома медиҳад ва соли 2018 соҳиби номаи камол мегардад. Баъди хатми мактаби миёна ба Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ибтидо ба ихтисоси «Муносибатҳои байналмилалӣ» дохил шуда, пас аз як соли таҳсил ба ихтисоси «Иқтисодиёти ҷаҳон» интиқол меёбад. Соли 2023 Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро бо ихтисоси «Иқтисодиёти ҷаҳон» (гурӯҳи англисӣ)-ро хатм мекунад. Соли 2024 дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар шуъбаи Робитаҳои байналмилалӣ ба ҳайси мутахассис кор мекунад.

Роман дар давоми ду солу чор моҳ (2022-2024) таълиф ёфта, дар нашриёти «Истиқлол-2019» бо адади 1000 нусха чоп шудааст. Аввалин бор порчае аз роман дар маҷаллаи «Дониш» нашр шуда, доираи хонандагонро ба худ ҷалб намудааст. Дар айни замон муаллиф романро таҳлилу боздид намуда, барои бознашр омода карда истодааст. Роман аз ҷониби донишмандон ва муҳаққиқон бо баҳои баланд арзёбӣ гардида, ҳаводорони зиёдеро пайдо намудааст.

Навгонии таҳқиқот. Дар роман ҳаёт бо матлаби психологӣ дар фоҷиаи иҷтимоӣ ва таҳаввули жанрӣ дар шакли нав тавъам бо воқеаю рӯйдодҳои солҳои 1990-2023 Тоҷикистон амиқ таҳлилу таҳқиқ шуда, бори аввал зиндагии инсон дар садамаи руҳиву равонӣ ва руҳафтодагӣ (афсурдаҳолӣ) воқеаҳои рӯз ҳамаҷониба ва мукаммал ба тасвир гирифта шудааст.

Методи таҳқиқ. Асосҳои назариявии Б.Корман, М.Бахтин дар бораи таҳкияи субъективӣ, назарияи нарратив ва психопоэтикаи З.Фрейд, К.Г. Юнг, ҳамчунин консепсияи Арасту оид ба катарсис зимни таҳқиқи асар ба кор бурда шудааст.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади таҳқиқ муайян намудани шакли таҳкия (дафтари ёддошт, биниши суроб, таҳқиқи бадеӣ), ки шакли субъективии таҳкияро дар роман ташкил намуда, ҳамчун воситаи автотерапия (катарсиси Арасту) бо унсурҳои сурреализм хизмат намудааст.

Дар мавзуи фарогирифташуда, на танҳо гардишҳои сужетӣ, балки нарративи субъективӣ ва воситаҳои тасвири бадеӣ: тарзи баён, чӣ гуна муаллиф рӯйдодҳо ва фоҷиаро бо диди худ ва дар ранҷурии ақлу идроки қаҳрамонон амиқ ба таҳлил гирифта, бо сабки хос ва забони фасеҳу ноби ҳозираи тоҷикӣ баён мекунад. Гарчанде ки дар сабку забон баъзе хатоиҳои услубиву имлоӣ ба назар мерасад, ки айни замон муаллифи роман дар пайи ислоҳ ва бознашри асар қарор дорад. Муаллифи ҷавон сужети романро дар асоси маводи зиндаи ҳаётӣ, саргузашти шахсони наздик ва эҳсосоту мушоҳидаҳои бевоситаи шахсии худ, мушоҳидаву воқеаҳои дар зиндагии шахсони мушаххас рӯйдодаро ба риштаи тасвир гирифта, усулу унсурҳои банду басти бадеии асари бадеиро моҳирона корбаст намудааст. Дар роман дар банду басти монтажӣ дар усули ретроспективӣ ва руҷуи лирикӣ тариқи ба кор бурдани «Дафтари ёддошт» рамзу киноя, истиора, маҷоз (масалан, дарахти зардолу ҳамчун рамзи бадбахтиҳо, макони худкушӣ) дар воситаҳои тасвир субъективона воқеаву

рӯйдодҳо ва ҳолати руҳиву равонии қаҳрамонон равшан ва возеҳ таҳкия шудааст. Мавқеи муаллиф дар роман аз ду ҷиҳат ба назар мерасад:

1. Дар нарративи субъективона эҳсосот ва фоҷиаи бевоситаи худ ва шахси наздики муаллиф аз сар гузаронида дар омезиши бо ҳам омада (ятими ҷафодида, шавҳари фиребхӯрда) ва субъекти таҳлилгар (психиатри кордон) хеле амиқ ва бо маҳорат амал мекунад, ки кайфияти руҳии беморонашро дарк менамояд.

2. Қаҳрамони марказӣ – Меҳроб, муаллиф аз номи ӯ дар нарративи субъективона саъйю мекунад, ки тавассути тибб ва мантиқ олами беморони руҳиро дакр намояд, вале майдони субъективии шахсии худи ӯ носолим мебошад, зеро: қаҳрамони марказӣ қобилияти дарки ташхиси дигаронро дорад (масалан, харобии асабҳои Раҳимаро), аммо фиреби назарро дар атрофи худ пай намебарад (фиребу хиёнати ҳамшираи шафқат (Самия), ҷураи ҷонӣ (Азиз), хешу табори наздик, хиёнати модар), ки ҳамаи ин ҳодисаҳо бо ҳам пайванд буда, силсилаи фоҷиаҳои ба амал омада, натиҷаи амалҳои пастфитрат ва вайронии ахлоқ, хулқу атвори худи қаҳрамонон мебошад.

Банду басти берунии асар ба ду қисми калон ҷудо карда шуда, ҳар қисм бо рақамгузории римӣ (аз I то XV) тақсимбандӣ шудааст. Қисми аввали роман бо «Ибтидо» оғоз меёбад, ки дар он муаллиф диалоги ду нафар шахсони ба қаҳрамони асар наздикро меорад, ки гиреҳкушои тамоми воқеаҳои романро дар бар дорад. Роман бо эпиграф оғоз ёфта, бо эпилог ва суханони муаллиф анҷом меёбад, ки дар ин қисмат матлаби навишта шудани асар оварда шудааст. Муаллиф ба ин восита таваҷҷуҳи хонандаро ҷалб карданӣ шуда, тадриҷан ҳолати руҳӣ ва садамаҳои дар натиҷаи он бардоштаро дар нарративи субъективона таҳкия менамояд. Масалан, дар қисмати «Ибтидо» муаллифи роман ба хонанда муроҷиат карда, матлаби навиштани асарро чунин менигорад: «Воқеаҳое, ки дар китоби мазкур ба Меҳроб рух медиҳанд, ҳамчун эҷодкор танҳо тахайюлоту эҷодиёти ман мебошанду воқеияти аслӣ надоранд, лек арзиши қайд намуданро дорад, ки аз ҳаёти ҳақиқии худам ва аз ҳаёти ҳақиқии дигарон илҳом гирифта муболиға шудаанд, то дар ҷамъ романи борағбатеро созанд.... романе, ки дар хотираю қалби хонанда ҷой гираду ба шахсе, ки лозим дорад, дарси ибратеро диҳад, чун танҳо ҳадафу мақсадам аз навиштани он, дақиқан ҳамонанд» [1, с.9]. Ба назар мерасад, ки дар тасвирҳои ҳолати руҳӣ ва амалҳои ахлоқан вайрони қаҳрамонони асар, рӯйдодҳои бо онҳо ба амал омада, матлаби муайяне ниҳон аст: зимни монологи андешаронӣ, муҳокима ва ҳолат муаллифи роман ҳамчун равоншинос, на танҳо сабаби ба ҳолати руҳӣ гирифтор шудан, балки фоҷиаҳо, садамаи руҳии қаҳрамононашро ҳамчун мутахассиси касбӣ ба риштаи таҳқиқ мекашад: «Таҳқиқот мегузаронидам, меомӯхтам, мехостам бидонам ҳама фикру андешаҳои илмию диние, ки нисбати худкушӣ ҳаст он ҷо.... илм ба ҳама савол ҷавоб дода наметавонад ва агар тавонад ҳам, на ҳамаи он дуруст аст! Воқеият мураккабтар аст аз оне ки мо инсонҳо фикрашро мекунем...» [1, с.185-186]. Дар роман муаллиф дар ҳар лаҳзаи носозгор, сарнавишсӯз ва садамаҳои руҳӣ ба Худованд муроҷиат мекунад ва дар монологи яктарафа ба суолҳои худ ҷавоб меҷӯяд. Метавон гуфт, ки бо романи

мазкур муаллиф қолаби романҳои даврони шуравӣ ва замони истиқлолро шикастааст, балки дар масъалагузориҳо ва ба таҳқиқ кашидани ҳаёти ба бемориҳои руҳӣ гирифторшуда, нишон додани олами ботинӣ ва ҳолати равонии онҳо, ҳанӯз ҳам бечавоб мондани бисёр масъалаҳои номафҳум ба илм, вобаста ба шикасти руҳии инсон ва монанди ҳамон гуна ҳолатҳо ва билохира, дар бахшиш пурсидани қаҳрамони асар матлаби ниҳонии худро зикр намудааст. Мавзуъ ва мавқеи муаллиф дар роман як навъ покшавии руҳиро ташкил додааст, ки дар илми равоншиносӣ баромадан аз ҳолати депресӣ ном бурда мешавад: «...китобро мебахшам ба ҷамъи нафароне, ки ниҳон ё ошкор аз депрес ва изтироб ранҷ мекашанду ҳамон навъе, ки ман худ будам, асири фикрҳои манфии ҳузнангези хешанд...» [1, с.9-10].

Банду басти монтажӣ, ҳалқавии романро метавон на танҳо дар ивазшавии саҳна (гузашта-ҳозира), балки аз рӯйи тағийроти эмотсионалӣ (эҳсосотӣ) мушоҳида кард. Ҷузъиёти тасодуфӣ дар замони ҳозира (бӯй, ҳаракатҳо, иборае, тасодуфан шунидани муҳовараи ду нафар) дарҳол қаҳрамони марказии асарро ба лаҳзаҳои гузаштаи зиндагӣ, хиёнати зану ҷураи ҷониаш мебарад: «Бале, ин буд муҳовараи аҷибу мармуз байни Самия ва Азиз! Зоҳиран ҳарду дар оташи хиёнате ғарқанд зиёд нафратангезу зишт, дар хиёнат ба қаҳрамони роман, Меҳроби қалбҳо...» [1, с.9].

Хусусияти хоси таҳкияи муаллифи роман иборат аз он аст, ки:

1. Муаллифи роман, ҳамчун психолог ва қаҳрамони марказӣ, на танҳо саргузашт ва фоҷиаҳои аз сар гузаронидаро аз диду дарки худ субъективона ба тасвир мегирад, балки саъй мекунад, ки ҳар рафтору кирдори худро мантиқан шарҳу тавзеҳ диҳад (Масалан, Стедал дар романи «Сурх ва сиёҳ» ҳар нафаси Жулейнро тасвир мекунад). Муаллифи романи «Маро ҳаргиз намебахшад» метавон гуфт, ки ҳар қадами қаҳрамони асари худро таҳлилу таҳқиқ менамояд.

Ба назар мерасад, ки муаллиф ҳолати руҳӣ, ваҳму тарсҳои шахсӣ ва матлаби ниҳонии худро дар саргузашти қаҳрамони марказӣ ба тасвир оварда, як навъ покшавии руҳу ҷон аз азиятҳои равонӣ, ки ҳанӯз Арасту дар ин масъала андешаҳои назариявӣ ва судманд дар асри IV пеш аз милод баён карда буд, аз сар мегузаронад. Арасту ин ҳолатро дар назарияи поэтикии худ катарсис ном бурдааст [3]. Дар бораи Арасту ва афкори илмии ӯ аҳли илму адаб фикру мулоҳизаҳои зиёде гуфтаанд, аз ҷумла нависандаи рус Н.Г. Чернышевкский чунин гуфтааст: «Арасту афкори эстетикии худро тавре ба қалам оварда, ки он давоми бештар аз 2000 ҳазор сол ҳукмравоии хешро аз даст надодааст» боз чунин мегӯяд: ««Поэтика» барои эҷодкорон мавод медиҳад ва намунаи ибрат аст». Ф.А. Петровский дар он назар аст, ки: « «Поэтика»-е, ки Арасту дар охирҳои умраш байни солҳои 336-323 (пеш аз милод) навиштааст, асари бузургтарин олими ҷаҳони антиқа эътироф шудааст, ки барои минбаъда муттасил омӯхтани эҷоди бадеӣ, ҳатто дар замони мо низ таъсири бузурге мерасонад» [2, с. 22-23].

2. Дар роман хотираҳои мушавваш ва дидану шунидани садою сояи сиёҳ (суроб), тасвири марги клиникӣ, монологи ботинӣ бо Офаридагор ва тамоми

ҳолатҳои руҳиву равонӣ ҳамчунин дар нарративи субъективона оварда шудаанд.

Номи роман ифодакунандаи рози дил, иқрори софдилонаи қаҳрамони асар ва катарсиси Арасту (нарративи автотерапевтӣ) мебошад. Мувофиқи консепсияи катарсис тасвири воқеаҳои драмавӣ (худкушӣ, ятим мондан, ҳабсхона, хиёнат) аз рӯйи назарияи Арасту ҳамчун воситаи покшавии руҳ (ҷон) тавассути тарс ва тараҳҳум дар натиҷа расидан ба оромӣ ва осудагӣ эътироф гардидааст.

Сурреализм дар роман дар шакли суроб ифода ёфта, ҳамчун зуҳуроти субъективӣ амал мекунад. Пайдо шудани суроби модар дар назари қаҳрамони марказӣ – Меҳроб дар вақти танҳо буданаш пайдо мешавад ва ин зуҳурот на танҳо муъҷиза ё ин ки муаммо мебошад. Дар матни поэтика чунин ҳолатро садои ботинии визуалӣ (нарративи таваҳҳумӣ) ном мебаранд. Дар роман нақши субъективии нарратив тағйир меёбад: Дар дафтари ёддошт Меҳроб объекти фаъол мебошад (ӯ менависад), аммо дар назди суроб ӯ объекти ғайрифаъол мегардад (суроб ӯро фарёд мекунад, ба иродаи ӯ таъсиргузор буда, ба андешаҳои номафҳум мекашад): «Меҳроб! – овози нарми пурасрор, оҳ бо аҷаб оҳанги ғамзадаю мушавваше ба гӯшҳоям мерасад боз! Ин садо дигар ба ҳамдами самъи ман табдил ёфтааст, садое, ки айни хомӯшӣ бо ман ҳасту дар маҳалҳои пурғавғо хотирҷамъ таркам менамояд... Гӯё модарам барои ман ҳарфи муҳимме гуфтанист, зеро эҳсос мекунам охир, ин садо, на садои таваҳҳум, балки садои руҳ аст, руҳе, ки бешубҳа ба марҳум модарам тааллуқ дорад!» [1, с.12]. Ё ин ки ҷойи дигар ҳамин ҳолатро муаллиф ба тарзи дигар дар чунин шакл меорад: «М-е-ҳ-р-о-б... – овози пурасрори модарам, ҳамон навъ кандаву сокин такроран садо додан мегирад, то даме ки аз он сукунати роҳи васеъ ва беодами мошингарди русто фосила гирифта, ба ин савти пурғавғои кӯдакони кӯча наздик мегардам» [1, с.23]. Меҳроб саъй мекунад, ки оламро тавассути тибб ва мантиқ ба мулоҳиза гирад, вале майдони субъективии шахсии ӯ вайрон аст. Аз он ҷиҳат, ки дигаронро ташхис карда метавонад, аммо фиребу хиёнати нисбат ба ӯ раво доштаро пай намебарад. Дигар ин ки, дар мубоҳисаи яктарафаи дафтари ёддошт Меҳроб бо модараш дарди дили худро изҳор мекунад, вале гумон намебарад, ки махсусан сирри ӯ (алоқаи ӯ бо амаки педофил) сабаби силсилаи фоҷиаҳо гардидааст. Дафтари ёддошт фазои бадеиест, ки дар он бехабарии қаҳрамон ва хотираи муаммои авлод ҳамдигарро бурида мегузаранд. Дар ин сурат дафтари ёддошт ҳамчун шакли бартараф намудани фазои холии қаҳрамон мебошад, ки ятимӣ, хиёнат ва ҳисси гуноҳ ӯро ба қасди ҷони худ вомедорад. Раванди офаридани роман барои муаллифи ҷавон ҳамчун шакли экзистенсиалӣ ва рози дил намудан ҳамчун таҳлилгари равоншинос гаштааст. Муаллифи ҷавон ҳиссиёти ғаму андуҳи фоҷиавии худро дар образи бадеӣ интиқол дода, функсияи автотерапевтипии адабиётро амалӣ менамояд: объективикунонии дард дар маводи асари бадеӣ имкон додааст, ки муаллиф аз ғам барояд ва оромишу осудагиро ба даст орад. Дар «Поэтика» Арасту гуфтааст, ки тасвири воқаҳои фоҷиавӣ, ки боиси сар задани тарс ва ҳамдардӣ (мимесис) мегардад, ба покшавии руҳ (ҷон) (катарсис) мерасонад.

Дар роман тасвири ҳолатҳои вазнини фоҷиавӣ (марги модар, хиёнат, зиндон) воситаест, барои раҳоӣ ёфтан аз фишори шаддиди психологӣ мебошад. Сужети бесарусомон ба шакли мутаносиби бадеӣ табдил меёбад, ба тариқи дигар, дар шакли роман изҳори дард ба муаллиф имкон додааст, ки суроби гузшта (суроби модар) ва фоҷиаи азсаргузаронидаро «сар диҳад» ва оромиши ботиниро соҳиб гардад.

Хулоса, роман комилан матлаби омурзиширо дар пай дорад, ки дар он шакли бадеии баён воситаи ягонаи бартараф кардани гузашта ва расидан ба ҳолати катарсис шудааст. Синтези унсурҳои сурреалистӣ (таваҳҳум, суроби сиёҳ) ва таҳлили психологӣ консепсияи ногузир бардоштани ҷарроҳати кӯдак ва силсилаи фоҷиаҳои оилавиро мекушояд. Хусусан, дискурси сурреалистӣ (дафтари ёддошт, суроб) ба муаллиф имкон додааст, лаҳзаҳои беилоҷии инсонро (дар фазои кӯдаки ятиммонда ва ҷароҳати руҳӣ бардошта) амиқ тасвир намояд.

Ҳамин тавр, таҳқиқи сохти субъективӣ ва дискурсивии роман синтези таҳлили психологӣ, поэтикаи сурреалистӣ ва омурзиши анъанавии классикиро нишон медиҳад. Чорчӯбаи фоҷиаи оилаи одиро қаҳрамони асар паси сар карда, роман воситаи фазои катарсиси Арасту мегардад, ки дар он муҷассамкунонии бадеии образҳои фоҷиавӣ воситаи ягонаи рафъи зарбаи руҳӣ ва расидан ба оромии руҳӣ гаштааст. Ба назар расид, ки фоҷиаи Меҳроб, Алишер ва Раҳима ин натиҷаи гуноҳҳо ва бадахлоқии калонсолон (амаки педофил, хиёнат, бевафоӣ) мебошад. Хонаи волидон барои насли баъдӣ ҳамчун сарчашмаи дарду вайронӣ ва фоҷиа мегардад, ки дарахти ҳавлӣ муаммоест дар силсилаи сар задани худкушиҳо (бобои Мехроб, модараш, Раҳима). Дарахт дар тасвири муаллифи роман маркази сурреалистии ҷозибаи фоҷиаҳо гаштааст. Фоҷиаи дигари Меҳроб дар он аст, ки ӯ аз марг дар дарёи Сир раҳоӣ ёта тавонист, солҳои 90-ум давраи ҷанги шаҳрванди зинда монд, аз зиндон ҳам саломат баромад, аммо шахсонеро, ки дӯст медошт, натавонист ёрӣ диҳад.

Дафтари ёддошт ба медиуми адабиётшиносӣ табдил ёфтааст: қаҳрамон-психолог саъй мекунад, ки оламро дар шакли иншо ба мулоҳиза гирифта, ба ҳолати бешуурӣ «ғарқ» гардад.

Дар адабиёти муосир романи «Маро ҳаргиз намебахшад»-и Абубакр Соҳиби Назар муаллифи ҷавон асари психологист, ки дар шакли нави бадеӣ эҷод шудааст. Роман танҳо дар доираи мақола таҳлилу таҳқиқ шуда, баррасиҳои ояндаи ҳамаҷонибаи адабиётшиносон хусусиятҳои хоси ин асарро ошкор хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Абубакр Соҳиби Назар. Маро ҳаргиз намебахшад. – Душанбе, 2024. – 398 с.
2. Арасту. Поэтика (Андар ҳунари шеъру шоирӣ) // Тарҷума ва пешгуфтору тавзеҳи Истад Қосимзода. – Душанбе, 2007. – 170 с.
3. Аристотель. Поэтика /Пер. М. Л. Гаспарова // Аристотель и античная литература. – М.: Наука, 1978; Соч. в 4-х т.-М.: Мысль, 1983, т. 4.

4. Аристотель. Поэтика. Перевод, введение и примечения Н.И. Новосадского / Аристотель. – Л.: Государственная академия художественных наук, 1927. – 120 с.
5. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М., Изд. Художественная литература, 1975. – 504 с.
6. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. Изд. 4-е. – М.: Изд. Сов. Россия, 1979. – 320 с.
7. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. / М. Бахтин. – М., 1979. – 424 с.
8. Бахтин М. Собрание сочинений в семи томах. Т.6. Проблемы поэтики Достоевского, 1963 работы 1960-х-1970-х гг. / М.Бахтин. – М.: Русские словари языки славянской культуры, 2002. – 505 с.
9. Корман Б.О. О целости художественного произведения // Известия Воронежского государственного педагогического института. – Воронежский государственный педагогический институт, 1972. – С. 39-54.
10. Крылов В.Н. Поэтика литературно-критического текста как предмет научного изучения / В.Н. Крылов // Ученые записки казанского государственного университета Том 149, кн. 2 Гуманитарные науки. – 2007. – №2 (149) . – С.110-121.
11. Лотман Ю. Структура художественного текста. Анализ поэтического текста / Ю. Лотман. – Спб.: Азбука-Аттикус, 2018. – 704с.
12. Томашевский Б.В. Теория литературы поэтики: Учеб. пособие / Вступ. статья Н.Д. Тамарченко; Комм. С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тамарченко. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
13. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни / Зигмунд Фрейд; пер.с нем. Г.В. Барышниковой. – М.: АСТ, 2021. – 256 с.
14. Юнг К.Г. Психологические типы / Пер. Нем. С.А. Лорие. – М.: Университетская книга; АСТ, 1998. – 720 с.

УСУЛИ ТАЪЛИМИ ИБОРАҲОИ ИСМИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ОСОРИ РОБИЯИ БАЛХӢ

Методика обучения именным словосочетаниям в таджикском языке на материале произведений Робии Балхи

Яхшибаева Мукаддас Эгамбердиевна – к.п.н.,
ст. преподаватель кафедры таджикского языка РТСУ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы изучения именных словосочетаний в таджикском языке на материале произведений Робии Балхи. Цель исследования заключается в определении дидактических возможностей поэзии поэтессы для изучения структуры именных словосочетаний, смысловых отношений между

их компонентами и средств синтаксической связи. В процессе исследования использованы методы структурно-семантического анализа, языкового наблюдения, анализа художественного текста, сопоставления и методического моделирования. На основе образцов поэзии Робии Балхи, в том числе словосочетаний «гули хушбӯй» («душистый цветок»), «чашми Одам» («глаз Адама»), «лутфи Исо» («милость Исы»), «нақши Озар» («образ Озара»), «сеҳри Монӣ» («волшебство Мани») и «арӯси боғ» («невеста сада»), выявляются структурные и семантические особенности именных словосочетаний и предлагаются способы их использования в учебном процессе. Особое внимание уделяется разграничению подчинительных словосочетаний и сочинительных сочетаний, а также учёту исторических особенностей языка классических произведений. В статье разработаны система учебных упражнений, этапы организации урока и критерии оценки знаний и умений учащихся. Результаты исследования могут быть использованы на уроках таджикского языка, факультативных занятиях и при разработке учебно-методических материалов.

Ключевые слова: *именное словосочетание, Робия Балхи, таджикский язык, синтаксис, методика обучения, структурно-семантический анализ, художественный текст, подчинительная связь, сочинительная связь, текстоцентрическое обучение*.

Муқаддима. Дар низоми таълими забони тоҷикӣ омӯзиши синтаксис яке аз самтҳои муҳими ташаккули донишҳои назариявӣ, малакаҳои таҳлили забонӣ ва қобилияти дуруст баён намудани андеша ба шумор меравад. Тавассути омӯзиши воҳидҳои синтаксисӣ хонандагон тарзи пайвастшавии калимаҳо, муносибатҳои грамматикию маъноии байни онҳо ва қонуниятҳои сохтани ибораю ҷумларо аз худ мекунанд. Ин донишҳо барои ташаккули нутқи шифоҳию хаттӣ, инкишофи тафаккури мантиқӣ ва истифодаи дурусти воситаҳои забонӣ заминаи зарурӣ фароҳам меоранд.

Дар байни масъалаҳои синтаксис омӯзиши ибораҳои исмӣ мавқеи муҳим дорад. Ибораҳои мазкур дар муайян намудани аломат, мансубият, миқдор, муносибати байни предметҳо ва ифодаи дигар тобишҳои маъноӣ иштирок мекунанд. «Азхуд намудани хусусиятҳои сохторию маъноии онҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки ҷузъҳои ибораро дуруст муайян намуда, муносибати байни калимаҳо ва нақши онҳоро дар ҷумла шарҳ диҳанд» [1; 2].

Таълими ибораҳои исмӣ набояд танҳо ба азёд намудани таърифу қоидаҳо маҳдуд гардад. Барои ба таври устувор аз худ кардани маводи грамматикӣ зарур аст, ки хонандагон қоидаҳоро дар мисолҳои воқеии забон мушоҳида намуда, онҳоро муқоиса ва таҳлил кунанд. Дар ин раванд истифодаи матнҳои бадеии адабиёти классикии форсии тоҷикӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Матни бадеӣ имкон медиҳад, ки воҳидҳои синтаксисӣ на танҳо аз ҷиҳати сохтор, балки дар робита бо мазмун, образнокӣ ва вазифаи услубии худ омӯхта шаванд.

Осори Робияи Балхӣ аз ҷумлаи маводи адабиест, ки барои ҳамгиро намудани таълими забон ва адабиёт имконият фароҳам меорад. Бо вуҷуди он ки аз эҷодиёти шоир то замони мо намунаҳои маҳдуд боқӣ мондаанд, онҳо барои

омӯзиши хусусиятҳои луғавию грамматикӣ ва воситаҳои ифодаи бадеӣ аҳаммият доранд. «Дар таҳқиқоти марбут ба ҳаёт ва эҷодиёти Робияи Балхӣ инчунин ба хусусиятҳои забон ва сабки баёни ӯ таваҷҷуҳ зоҳир шудааст» [4; 5].

Маводи ашъори шоир дорои таркибҳои гуногуни исмӣ мебошад, ки дар асоси онҳо метавон сохтори ибора, алоқаи изофӣ, муносибатҳои муайянкунандагӣ ва соҳибият, инчунин фарқи алоқаи тобеиро аз алоқаи ҳампоя омӯзонд. Масалан, «таркибҳои «гули хушбӯй», «чашми Одам», «лутфи Исо», «нақши Озар» ва «сеҳри Монӣ» барои таҳлили муносибатҳои гуногуни байни ҷузъҳои ибора имконият медиҳанд. Пайвастҳои «савсану гул» ва «симу зар» бошанд, барои шарҳи алоқаи ҳампоя мувофиқанд» [5].

Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки ашъори Робияи Балхӣ ба марҳалаи таърихии инкишофи забони форсии дарӣ тааллуқ дорад. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши он хусусиятҳои забони давра, маънои калимаҳо ва сохтори таркибҳо бояд ба эътибор гирифта шаванд. Муқоисаи маводи классикӣ бо меъёрҳои забони адабии муосири тоҷикӣ имкон медиҳад, ки хонандагон ҳам қоидаҳои грамматикиро аз худ кунанд ва ҳам ба хусусиятҳои таърихии забон шинос шаванд.

Мақсади таҳқиқ муайян намудани имкониятҳои методии истифодаи осори Робияи Балхӣ дар таълими ибораҳои исмии забони тоҷикӣ ва пешниҳоди низоми машқҳо барои ташаккули малакаҳои таҳлили сохторию маъноии онҳо мебошад.

Барои расидан ба ин мақсад вазифаҳои зерин пешбинӣ шудаанд:

- баррасии асосҳои назариявии омӯзиши ибораҳои исмӣ дар забони тоҷикӣ;
- муайян намудани хусусиятҳои сохторию маъноии таркибҳои исмӣ дар ашъори Робияи Балхӣ;
- таҳлили воситаҳои алоқаи байни ҷузъҳои ибора ва фарқгузории онҳо аз пайвастҳои ҳампоя;
- пешниҳоди усулҳо ва машқҳои таълимӣ дар асоси матни бадеӣ;
- таҳияи марҳалаҳои ташкили дарс ва меъёрҳои арзёбии малакаҳои таҳлилии хонандагон.

Объекти таҳқиқ раванди таълими ибораҳои исмӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ усулҳо ва воситаҳои методии омӯзиши ибораҳои исмӣ дар заминаи ашъори Робияи Балхӣ аст.

Усулҳои таҳқиқ таҳлили сохторию маъноӣ, мушоҳидаи забонӣ, таҳлили матн, муқоисаи воҳидҳои синтаксисӣ ва моделсозии методиро дар бар мегиранд.

Навгонии методии таҳқиқ дар пешниҳоди тарзи ҳамгирои омӯзиши сохтор, маъно ва вазифаи услубии ибораҳои исмӣ бо истифода аз матни классикӣ ифода меёбад. Аҳаммияти амалии он аз имкони истифодаи маводи пешниҳодшуда дар дарсҳои забони тоҷикӣ, машғулиятҳои факултативӣ ва корҳои мустақилонаи хонандагон иборат аст.

Асосҳои назариявии омӯзиши ибораҳои исмӣ. Ибора яке аз воҳидҳои муҳими синтаксис буда, дар натиҷаи алоқаи грамматикӣ ва маъноии ду ё зиёда

калимаи мустақилмаъно ташаккул меёбад. Дар сохтори ибора яке аз калимаҳо вазифаи ҷузъи асосиро иҷро мекунад ва калимаи дигар ба он тобеъ шуда, маънояшро мушаххас ё пурра менамояд. Аз ин рӯ, «ҳангоми таҳлили ибора муайян кардани ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ ва муносибати байни онҳо аҳаммияти махсус дорад» [1; 2].

Ибораи исмӣ чунин таркиби синтаксисиест, ки дар он исм ё воҳиди исмӣ ҷузъи асосӣ буда, калимаҳои тобеъ аломат, миқдор, мансубият ё хусусиятҳои дигари мафҳуми ифодашударо муайян мекунанд. Ҷузъи тобеъ метавонад бо исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ ва дигар воҳидҳои забонӣ ифода ёбад.

Масалан, дар таркиби «гули хушбӯй» калимаи «гул» ҷузъи асосӣ ва «хушбӯй» ҷузъи тобеъ мебошад. Дар таркиби «се китоб» шумора миқдори предметро нишон медиҳад. Дар «китоби хонанда» бошад, муносибати соҳибият ё мансубият ифода мегардад.

Аз ҷиҳати методӣ омӯзиши ибораҳои исмӣ бояд се ҷанбаи ба ҳам алоқамандро фаро гирад:

1. **Ҷанбаи сохторӣ:** муайян намудани ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ ва воситаи алоқаи онҳо.
2. **Ҷанбаи маъноӣ:** шарҳ додани муносибатҳои аломат, миқдор, соҳибият, объект ва дигар тобишҳои маъноӣ.
3. **Ҷанбаи матнӣ ва услубӣ:** муайян намудани нақши ибора дар мазмун, тасвир ва ифодаи бадеии матн.

Татбиқи пайдарпайи ин ҷанбаҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз шинохти одии калимаҳо ба таҳлили мустақилонаи таркибҳои синтаксисӣ гузаранд.

Ибораҳои исмӣ аз рӯйи таркиби морфологӣ. Аз рӯйи хусусияти ҷузъи тобеъ ибораҳои исмиро ба чанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

Ибораҳои исмӣ бо сифат. Дар ин гурӯҳ сифат аломат ё хусусияти предметро ифода мекунад. Масалан, «гули хушбӯй» дар ашъори Робияи Балхӣ намунаи муносибати исм ва сифат мебошад. Калимаи «хушбӯй» маънои исми «гул»-ро мушаххас мекунад.

Ибораҳои исмӣ бо исм. Дар чунин таркибҳо як исм ба исми дигар тобеъ шуда, муносибатҳои соҳибият, мансубият, алоқаи мафҳумӣ ё тобишҳои дигари маъноиро ифода мекунад. Ба ин гурӯҳ таркибҳои «чашми Одам», «нақши Озар», «сеҳри Монӣ», «лутфи Исо» ва «арӯси боғ» дохил мешаванд. Тафсири дақиқи муносибати маъноии онҳо аз мазмуни байт ва маънои таърихии калимаҳо вобаста аст.

Ибораҳои исмӣ бо шумора. Дар ин гуна таркибҳо шумора миқдори предметро нишон медиҳад. Масалан, «сад нишон» ва «сад асар» дар матни рубоии Робияи Балхӣ метавонанд барои омӯзиши муносибати миқдорӣ истифода шаванд. Ҳангоми таҳлил бояд фарқ кард, ки таркиби мазкур дар ҷумла ё байт чӣ вазифа дорад.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин. Ҷонишин метавонад маънои исмро мушаххас намояд ё муносибати мансубиятро ифода кунад. Масалан, таркиби «паёми ман» барои шарҳи муносибати байни исм ва ҷонишин мувофиқ аст.

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ ва масдар. Ин гурӯҳҳо барои марҳалаҳои минбаъдаи таълим пешбинӣ мешаванд. Ҳангоми омӯзиши онҳо зарур аст, ки вазифаи синтаксисии ҷузъи тобеъ дар сохтори мушаххас муайян карда шавад.

Ибораҳои содда ва мураккаб. Аз рӯйи сохтор ибораҳои исмӣ метавонанд содда ё мураккаб бошанд. Ибораи содда аз ду калимаи мустақилмаъно ташкил ёфта, ибораи мураккаб се ё зиёда калимаро фаро мегирад.

Ба ибораҳои соддаи осори Робияи Балхӣ таркибҳои «чашми Маҷнун», «хабари дил», «ранги рухсор» ва «арӯси боғ»-ро дохил кардан мумкин аст. Барои омӯзиши сохторҳои мураккаб бошад, таркибҳое чун «чашми ҳар ноаҳл» ва «сари тоҷи Кисро» маводи муносиб медиҳанд.

Дар ибораҳои мураккаб муносибатҳои синтаксисӣ метавонанд дар якчанд сатҳ ташаккул ёбанд. Масалан, дар таркиби «чашми ҳар ноаҳл» аввал робитаи «ҳар ноаҳл» бо исми «чашм» ва сипас муносибати байни ҷузъҳои дохилии таркиб баррасӣ мешавад. Чунин таҳлил ба хонанда имкон медиҳад, ки сохтори ибораро зина ба зина дарк намояд.

Ибораҳои озод ва ибораҳои фразеологӣ. Аз рӯйи хусусияти маъноӣ ибораҳоро ба ибораҳои озод ва рехта ҷудо мекунанд. Ибораҳои озод дар раванди нутқ мувофиқи қоидаҳои грамматикӣ сохта мешаванд ва ҷузъҳои онҳо метавонанд бо калимаҳои дигар иваз карда шаванд. Ибораҳои рехта ё фразеологӣ бошанд, дорои устувории нисбии сохторӣ ва маъноии хос мебошанд.

Дар ибораи озод ҳар як ҷузъ одатан маънои луғавии худро нигоҳ медорад. Дар воҳидҳои фразеологӣ бошад, маънои умумӣ на ҳамеша аз маънои ҷудогонаи ҷузъҳо бармеояд. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳлили маводи бадеӣ омӯзгор бояд муайян кунад, ки таркиб дар матн маънои мустақим дорад ё дар шакли маҷозӣ ва устувор истифода шудааст.

Ин масъала ҳангоми шарҳи таркибҳои образноки осори Робияи Балхӣ аҳаммият пайдо мекунад, зеро хусусияти бадеии матн метавонад ба тафсири маънои ибора таъсир расонад.

Маводи таҳқиқ ва хусусиятҳои забонии ашъори Робияи Балхӣ. «Маводи таҳқиқро намунаҳои ашъори Робияи Балхӣ, ки дар маҷмуаи ашъори боқимондаи ӯ ва манбаъҳои адабии дастрас оварда шудаанд, ташкил медиҳанд» [5]. Интихоби мисолҳо бо назардошти мавҷудияти таркибҳои исмӣ, имкони муайян кардани сохтори онҳо ва аҳаммияти маъноию образнокиашон сурат гирифтааст.

Робияи Балхӣ аз чеҳраҳои маъруфи адабиёти классикии форсии дарӣ ба шумор меравад. «Дар маълумоти адабӣ ва таҳқиқоти марбут ба эҷодиёти ӯ ба мақоми шоир, мазмуни ишқии ашъор ва хусусиятҳои сабки баёнаш таваҷҷуҳ шудааст» [4; 5]. Маҳз ҳамин хусусиятҳо имконият медиҳанд, ки омӯзиши грамматика бо дарки мазмуни бадеӣ пайваст карда шавад.

Дар рубоии мансуб ба Робияи Балхӣ чунин мисраъҳо омадаанд:

«Фишонд аз савсану гул симу зар бод,
Зиҳӣ боде, ки раҳмат бод бар бод!»
«Бидод аз нақши Озар сад нишон об,
Намуд аз сеҳри Монӣ сад асар бод» [5, с. 26].

Мисолҳои мазкур аз ҷиҳати омӯзиши синтаксис гуногунанд. Таркибҳои «савсану гул» ва «симу зар» барои шарҳи алоқаи ҳампоя истифода мешаванд. Дар ин мавриди калимаҳо аз ҷиҳати синтаксисӣ баробарҳуқуқанд ва яке ҷузъи тобеи дигар ҳисоб намешавад.

Таркибҳои «нақши Озар», «сеҳри Монӣ», «чашми Одам» ва «лутфи Исо» барои омӯзиши ибораҳои исмии изофӣ мувофиқанд. Дар онҳо исмҳо тавассути бандаки изофӣ ба ҳам алоқаманд шуда, муносибатҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд. Муайян кардани муносибати дақиқи байни ҷузъҳо бояд дар асоси маънои байт анҷом дода шавад.

Таркиби «гули хушбӯй» намунаи равшани муносибати исм ва сифат мебошад. Исми «гул» ҷузъи асосӣ ва сифати «хушбӯй» ҷузъи тобеъ аст. Ин таркиб барои марҳалаи ибтидоии омӯзиши ибораҳои исмӣ мувофиқ мебошад.

Дар таркиби «чашми ҳар ноаҳл» сохтори мураккабтар мушоҳида мешавад. Исми «чашм» ҷузъи асосӣ буда, таркиби «ҳар ноаҳл» маънои онро мушаххас мекунад. Ҳангоми таҳлил омӯзгор метавонад сохтори дохилии таркиби тобеъро низ шарҳ диҳад.

Таркиби «арӯси боғ» аз ҷиҳати маъно ва образнокӣ ҷолиб аст. Он аз ду исм сохта шуда, муносибати изофӣ дорад. Аммо маънои бадеии таркиб танҳо бо муайян кардани алоқаи грамматикӣ пурра шарҳ дода намешавад. Барои фаҳмидани вазифаи он бояд муҳити шеърӣ ва тасвири офаридаи шоир низ ба назар гирифта шавад.

Дар маводи пешниҳодшуда таркибҳои мураккабе чун «ранги рухсори Лайло», «ранги Аржанги Моно» ва «сари тоҷи Кисро» низ зикр шудаанд» [5]. Онҳо барои нишон додани робитаи пайдарпайи ҷузъҳои ибора ва омӯзиши сохтори чандсатҳа мувофиқанд.

Ҳамин тавр, ашъори Робияи Балхӣ барои омӯзиши ибораҳои исмӣ имкониятҳои гуногун фароҳам меорад. Бо вуҷуди ин, интихоби мисолҳо бояд ба мақсади дарс мувофиқ бошад. Ҳамаи таркибҳои исмӣ аз ҷиҳати сохтор ва муносибати маъноӣ яксон нестанд ва набояд бе таҳлил ба як гурӯҳ дохил карда шаванд.

Принсипҳои методии таълими ибораҳои исмӣ:

Принсипи илмият ва саҳеҳии забонӣ. Таълими ибораҳои исмӣ бояд ба маълумоти илмии синтаксиси забони тоҷикӣ асос ёбад. «Омӯзгор мафҳумҳои «ҷузъи асосӣ», «ҷузъи тобеъ», «алоқаи тобеӣ» ва «муносибати маъноӣ»-ро бо мисолҳои равшан шарҳ дода, сипас онҳоро дар матни бадеӣ татбиқ мекунад» [1; 2].

Ҳангоми таҳлили ашъори классикӣ ҳар таркиб бояд аз рӯйи сохтори воқеии худ баррасӣ гардад. Танҳо паҳлуи ҳам омадани ду калима барои ибора

ҳисобидани онҳо кофӣ нест. Масалан, «гули хушбӯй» муносибати тобеӣ дорад, аммо «гулу савсан» пайвасти ҳампоя мебошад.

Принсипи матнмеҳварӣ. Мувофиқи ин принсип, омӯзиши воҳидҳои синтаксисӣ дар заминаи матни пурмазмун сурат мегирад. Хонанда аввал байтро мехонад ва мазмуни умумии онро мефаҳмад, баъдан таркибҳои исмиро ҷудо намуда, сохтор ва муносибати маъноии байни ҷузъҳои онҳоро таҳлил мекунад.

Масалан, ҳангоми омӯзиши «гули хушбӯй» хонанда на танҳо исм ва сифатро муайян мекунад, балки мефаҳмад, ки сифати мазкур дар ташаккули тасвири бадеӣ чӣ нақш дорад. Ҳамин тавр, омӯзиши грамматика бо дарки маънои шеър пайваст мешавад.

Принсипи ҳамгироии таълими забон ва адабиёт. Осори Робияи Балхӣ барои ҳамгиро намудани омӯзиши грамматика ва адабиёт имконият фароҳам меорад. Пеш аз таҳлили синтаксисӣ омӯзгор метавонад дар бораи мазмуни рубоӣ, маънои калимаҳои душвор ва образҳои асосии он маълумоти кӯтоҳ диҳад.

Дар баробари ин, шарҳи адабӣ бояд ба ҳадафи дарс хизмат кунад. Агар мавзӯи асосӣ ибораҳои исмӣ бошад, маълумоти адабӣ бояд ба фаҳмидани муносибатҳои маъноӣ ва сохтори таркибҳо мусоидат намояд.

Принсипи таърихият. Забони ашъори Робияи Балхӣ ба давраи таърихии инкишофи форсии дарӣ тааллуқ дорад. Бинобар ин, баъзе хусусиятҳои луғавӣ ва сохтории он аз меъёрҳои забони адабии муосири тоҷикӣ фарқ мекунанд.

Омӯзгор бояд ҳангоми шарҳи таркибҳои классикӣ хусусиятҳои таърихии онҳоро ба назар гирифта, дар мавриди зарурат бо намунаҳои забони имрӯза муқоиса намояд. Ин кор имкон медиҳад, ки хонандагон сохторҳои таърихиро бо қоидаҳои муосир омехта накунанд.

Принсипи фаъолияти мустақилонаи хонанда. Дар раванди таълим хонанда бояд мустақилона мушоҳида, муқоиса ва таҳлил кунад. Омӯзгор ба ҷойи пешниҳоди ҳамаи ҷавобҳо саволҳои роҳнамо медиҳад ва хонандагонро водор месозад, ки хулосаҳои худро бо далелҳои забонӣ асоснок намоянд.

Чунин тарзи кор ба рушди тафаккури таҳлилӣ, қобилияти хулосабарорӣ ва истифодаи амалии донишҳои грамматикӣ мусоидат мекунад.

Усулҳои таълими ибораҳои исмӣ дар заминаи ашъори Робияи Балхӣ

Усули мушоҳида ва таҳлили забонӣ. Ин усул аз мушоҳидаи таркибҳои воқеии матн оғоз меёбад. Омӯзгор мисраъеро аз ашъори Робияи Балхӣ пешниҳод намуда, аз хонандагон хоҳиш мекунад, ки исмҳо ва калимаҳои вобаста ба онҳоро муайян кунанд.

Тартиби иҷрои кор чунин аст:

1. Хондани байт ва шарҳи мазмуни умумии он.
2. Ҷудо кардани таркибҳои исмӣ.
3. Муайян намудани ҷузъи асосӣ ва ҷузъи тобеъ.
4. Шарҳи муносибати маъноӣ байни ҷузъҳо.
5. Муайян кардани воситаи алоқаи синтаксисӣ.
6. Муқоисаи таркиб бо қоидаҳои грамматикии забони тоҷикӣ.

Масалан, ҳангоми таҳлили «гули хушбӯй» хонанда муайян мекунад, ки «гул» исми асосӣ ва «хушбӯй» сифати тобеъ аст. Баъдан шарҳ медиҳад, ки сифат хусусияти гулро мушаххас менамояд.

Усули саволу ҷавоби проблемавӣ. Ин усул барои инкишофи қобилияти андешаронӣ ва асоснок намудани ҷавобҳо истифода мешавад. Омӯзгор метавонад саволҳои зеринро пешниҳод намояд:

- Чаро дар таркиби «гули хушбӯй» калимаи «гул» ҷузъи асосӣ аст?
- Оё ҳар пайвасти ду исм ибораи тобеъшаванда мебошад?
- Таркибҳои «нақши Озар» ва «сеҳри Монӣ» аз ҷиҳати сохтор чӣ умумият доранд?
- Фарқи байни «гули хушбӯй» ва «савсану гул» дар чист?
- Чаро ҳангоми таҳлили матни классикӣ хусусиятҳои таърихии забонро ба назар гирифтан зарур аст?

Ҷавоб ба чунин саволҳо хонандаро водор мекунад, ки қоидаҳоро на танҳо аз ёд кунад, балки онҳоро дар асоси мушоҳидаҳои воқеии забонӣ шарҳ диҳад.

Усули муқоисавӣ. Бо истифода аз ин усул хонандагон таркибҳои гуногунро муқоиса намуда, умумият ва фарқияти онҳоро муайян мекунанд.

Таркиб	**Ҷузъи асосӣ**	**Ҷузъи тобеъ ё ҳампоя**	**Муносибати маъноӣ**
Гули хушбӯй	гул	хушбӯй	Аломат
Нақши Озар	нақш	Озар	Робитаи маъноӣ ё мансубият
Сеҳри Монӣ	сеҳр	Монӣ	Робитаи маъноӣ ё мансубият
Арӯси боғ	арӯс	боғ	Муносибати изофӣ ва маънои образнок
Савсану гул	-	савсан ва гул	Алоқаи ҳампоя
Симу зар	-	сим ва зар	Алоқаи ҳампоя

Ҷадвал барои муқоисаи сохторҳо мусоидат мекунад. Омӯзгор бояд таъкид намояд, ки дар таркибҳои изофӣ муносибати маъноӣ аз мазмуни матн вобаста буда, на ҳамеша танҳо ба соҳибият маҳдуд мешавад.

Усули табдилдиҳӣ ва сохтани ибораҳо. Пас аз таҳлили намунаҳои аслӣ хонандагон метавонанд ибораҳои нав созанд, ҷузъи тобеъро иваз намоянд ва таркибҳоро дар ҷумла истифода баранд.

Мисолҳои таълимӣ:

- гул - гули хушбӯй;
- китоб - китоби нав;
- боғ - боғи сабз;
- баҳор - баҳори зебо;
- сухан - сухани ширин.

Ин намунаҳо барои мустаҳкам намудани донишҳои грамматикӣ сохта шудаанд ва иқтибос аз ашъори Робияи Балхӣ нестанд. Омӯзгор метавонад аз хонандагон хоҳиш намояд, ки ҷузъи тобеъро иваз намуда, тағйироти маъноии баамаломадаро шарҳ диҳанд.

Усули таҳлили маъноӣ ва услубӣ. Дар марҳалаи пешрафтаи таълим хонандагон вазифаи маъноӣ ва услубии таркибҳоро баррасӣ мекунанд. Масалан, дар «гули хушбӯй» сифат аломати предметро мушаххас менамояд. Дар «арӯси боғ» бошад, таркиб дар муҳити шеърӣ метавонад хусусияти образнок пайдо кунад.

Бо истифода аз ин усул хонандагон дарк мекунанд, ки ибора танҳо сохтори грамматикӣ нест, балки дар офаридани тасвири бадеӣ ва ифодаи муносибати шоир ба муҳити тасвиршаванда низ саҳм мегузорад.

Алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳои исмӣ. «Калимаҳо дар ҷумла ва ибора бо воситаҳои муайяни грамматикӣ ва маъноӣ ба ҳам алоқаманд мешаванд. Дар забони тоҷикӣ алоқаи байни калимаҳо, вобаста ба сохтор ва вазифаи онҳо, метавонад тобеъкунанда ё ҳампоя бошад. Дар алоқаи тобеӣ яке аз ҷузъҳо асосӣ буда, ҷузъи дигар ба он вобаста мешавад. Дар алоқаи ҳампоя бошад, калимаҳо аз ҷиҳати синтаксисӣ баробарҳуқуқанд» [1; 2].

Алоқаи изофӣ. Алоқаи изофӣ тавассути бандаки изофӣ ифода мешавад. Дар ин навъи алоқа калимаи тобеъ ба калимаи асосӣ вобаста гардида, онро аз ҷиҳати маъноӣ мушаххас мекунад.

Дар ашъори Робияи Балхӣ таркибҳои «нақши Озар», «сеҳри Монӣ», «чашми Одам», «лутфи Исо» ва «арӯси боғ» барои омӯзиши алоқаи изофӣ мувофиқанд.

Ҳангоми таҳлил омӯзгор бояд на танҳо мавҷудияти бандаки изофиро нишон диҳад, балки муносибати маъноии байни исмҳоро низ шарҳ диҳад. Масалан, таркиби «чашми Одам» робитаи байни ду мафҳумро ифода мекунад, аммо тафсири дақиқи он аз муҳити байт вобаста мебошад.

Алоқаи вобастагӣ. Дар алоқаи вобастагӣ калимаи асосӣ бо хусусияти луғавию грамматикии худ калимаи вобастаро талаб мекунад. Чунин муносибат дар сохторҳои дорои феъл, пуркунанда ва ҳол бештар мушоҳида мешавад.

Масалан, дар мисраи «Чаро афканд гулро саҳар бод?» феъли «афканд» муносибати амалро бо объекти он ифода мекунад. Калимаи «гулро» бо пасоянди «-ро» аломати пуркунандаи бевосита гирифтааст.

Ин мисол барои шарҳи муносибатҳои синтаксисӣ дар ҷумла мувофиқ аст, аммо набояд бе таҳлил ҳамчун ибораи исмии мустақил муаррифӣ гардад. Омӯзгор бояд фарқи байни таҳлили ибора ва таҳлили муносибатҳои аъзои ҷумларо равшан кунад.

Алоқаи ҳамроҳӣ. Дар алоқаи ҳамроҳӣ калимаи тобеъ бе бандаки изофӣ ё воситаи махсуси грамматикӣ ба калимаи асосӣ вобаста мешавад. Ин муносибат метавонад бо тартиби калимаҳо ва хусусиятҳои грамматикию маъноии онҳо ифода ёбад.

Ҳангоми омӯзиши ибораҳои исмӣ ин навъи алоқаро бояд аз пайвастҳои ҳампоя фарқ кард. Масалан, дар «гули хушбӯй» калимаи «хушбӯй» аломати

гулро нишон медиҳад. Дар «савсану гул» бошад, пайвандаки «-у» ду исми баробарҳуқуқро ба ҳам мепайвандад.

Алоқаи ҳампоя. Алоқаи ҳампоя байни калимаҳо ё воҳидҳои синтаксисии баробарҳуқуқ ба вуҷуд меояд. Дар ашъори Робияи Балхӣ таркибҳои «савсану гул» ва «симу зар» намунаҳои равшани чунин алоқа мебошанд.

Фарқ кардани алоқаи тобеӣ аз алоқаи ҳампоя барои таҳлили дурусти ибораҳо аҳаммияти калон дорад. Агар хонанда ҳар ду калимаи паҳлуи ҳам омадаро ибора ҳисоб кунад, сохтори воқеии матн нодуруст муайян карда мешавад.

Ҳамзамон, ҳангоми омӯзиши ҷумла бояд навъҳои дигари алоқаи синтаксисӣ низ шарҳ дода шаванд. Масалан, мувофиқати хабар бо мубтадо дар шахсу шумора бештар ба сохтори ҷумла тааллуқ дорад ва онро набояд бо воситаҳои алоқаи байни ҷузъҳои ибораи исмӣ омехта кард.

Модели марҳала ба марҳалаи ташкили дарс. Барои истифодаи самараноки маводи Робияи Балхӣ дар таълими ибораҳои исмӣ ташкили дарс аз рӯйи марҳалаҳои пайдарпай мувофиқ мебошад.

Марҳалаи якум - фаъолсозии донишҳои қаблӣ. Омӯзгор дониши хонандагонро дар бораи исм, сифат, шумора, ҷонишин ва тарзи алоқаи калимаҳо фаъол месозад. Барои ин аз намунаҳои соддаи забони муосири тоҷикӣ истифода мешавад.

Марҳалаи дуюм - шиносоӣ бо матни бадеӣ. Хонандагон рубоии интихобшудаи Робияи Балхиро мехонанд. Калимаҳои душвор шарҳ дода шуда, мазмуни умумии байт муайян мегардад.

Марҳалаи сеюм - ҷудо кардани таркибҳои исмӣ. Хонандагон таркибҳои «гули хушбӯй», «нақши Озар», «сеҳри Монӣ» ва «арӯси боғ»-ро муайян мекунанд. Барои ҳар таркиб сохтори грамматикӣ ва муносибати маъноӣ шарҳ дода мешавад.

Марҳалаи чорум - таҳлили сохторию маъноӣ. Хонандагон ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ ва воситаи алоқаи онҳоро муайян намуда, бо мисолҳои дигар муқоиса мекунанд. Дар ин марҳала фарқи алоқаи тобеӣ аз алоқаи ҳампоя махсус таъкид мешавад.

Марҳалаи панҷум - иҷрои машқҳои мустақилона. Хонандагон таркибҳоро гурӯҳбандӣ мекунанд, ибораҳои нав месозанд, онҳоро дар ҷумлаҳо истифода мебаранд ва ҷавобҳои худро асоснок менамоянд.

Марҳалаи шашум - ҷамъбаст ва арзёбӣ. Дар охири дарс натиҷаҳои таҳлил ҷамъбаст шуда, сатҳи азхудкунии мафҳумҳо, дурустии муайян кардани ҷузъҳо ва қобилияти шарҳи маънои таркибҳо арзёбӣ мегардад.

Низоми машқҳои таълимӣ. Барои мустаҳкам намудани донишҳои назариявӣ ва ташаккули малакаҳои амалии хонандагон машқҳои зерин пешниҳод мешаванд.

Машқи 1. Муайян кардани ҷузъҳои ибора. Аз таркибҳои зерин ҷузъи асосӣ ва ҷузъи тобеъро муайян кунед:

- гули хушбӯй;
- нақши Озар;

- сеҳри Монӣ;
- чашми Одам;
- арӯси боғ.

Барои ҳар таркиб муносибати маъноии байни ҷузъҳоро шарҳ диҳед.

Машқи 2. Фарқ кардани алоқаи тобеӣ аз алоқаи ҳампоя

Таркибҳои «гули хушбӯй», «савсану гул», «нақши Озар» ва «симу зар»-ро муқоиса кунед. Муайян намоед, ки кадомашон алоқаи тобеӣ ва кадомашон алоқаи ҳампоя доранд.

Машқи 3. Таҳлили матни аслӣ

Аз рубоии пешниҳодшудаи Робияи Балхӣ таркибҳои исмиро ҷудо кунед. Барои ҳар таркиб:

- ҷузъи асосиро нишон диҳед;
- ҷузъи тобеъро муайян кунед;
- муносибати маъноии байни ҷузъҳоро шарҳ диҳед;
- воситаи алоқаи синтаксисиро нишон диҳед;
- вазифаи таркибро дар мазмуни байт муайян намоед.

Машқи 4. Муқоисаи таркибҳои классикӣ ва муосир

Таркибҳои «гули хушбӯй» ва «китоби нав»-ро муқоиса кунед. Умумият ва фарқияти онҳоро аз рӯйи сохтор, воситаи алоқа ва муносибати маъноӣ муайян намоед.

Машқи 5. Сохтани ибораҳои нав

Бо истифода аз исмҳои «гул», «боғ», «китоб», «баҳор» ва «сухан» панҷ ибораи исмӣ созед. Сипас онҳоро дар ҷумлаҳо истифода бурда, ҷузъҳои асосӣ ва тобеъро нишон диҳед.

Машқи 6. Таҳлили услубӣ

Таркибҳои «гули хушбӯй» ва «арӯси боғ»-ро аз ҷиҳати маъно ва образнокӣ муқоиса кунед. Шарҳ диҳед, ки чӣ гуна таркиби дуюм дар муҳити шеърӣ хусусияти образнок пайдо мекунад.

Машқи 7. Таҳлили ибораҳои мураккаб

Таркибҳои «ранги рухсори Лайло», «ранги Аржанги Моно» ва «сари тоҷи Кисро»-ро таҳлил кунед. Ҷузъҳои асосӣ ва тобеъро дар ҳар сатҳи сохтор муайян намуда, муносибати байни онҳоро шарҳ диҳед.

Машқи 8. Кори эҷодӣ

Бо истифода аз ду ё се ибораи исмӣ порчаи кӯтоҳи тавсифӣ нависед. Ибораҳои истифодашударо ҷудо намуда, сохтор ва муносибати маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

Машқҳои мазкур имкон медиҳанд, ки омӯзиши ибораҳои исмӣ аз шинохти қоидаҳо оғоз шуда, то таҳлили матни бадеӣ ва истифодаи мустақилонаи донишҳо идома ёбад.

Меъёрҳои арзёбии натиҷаҳои таълим. Арзёбии дониш ва малакаҳои хонандагон бояд ба мақсадҳои дарс мувофиқат кунад. Дар омӯзиши ибораҳои исмӣ танҳо донистани таъриф кофӣ нест. Хонанда бояд сохтори таркибро муайян карда, муносибати маъноии байни ҷузъҳоро шарҳ диҳад ва донишҳои худро дар таҳлили матни воқеӣ истифода барад.

Меъёрҳои асосии арзёбӣ чунинанд:

Меъёр	Нишондиҳандаи натиҷа
Дониши назариявӣ	Фаҳмидани мафҳуми ибораи исмӣ ва хусусиятҳои он
Малакаи сохторӣ	Дуруст муайян кардани ҷузъҳои асосӣ ва тобеъ
Фаҳмиши маъноӣ	Шарҳи муносибати маъноии байни ҷузъҳо
Малакаи муқоисавӣ	Фарқ кардани алоқаи тобеӣ аз алоқаи ҳампоя
Истифодаи амалӣ	Сохтан ва дуруст истифода бурдани ибораҳо дар ҷумла
Малакаи матншиносӣ	Таҳлили таркибҳо дар муҳити матни бадеӣ
Малакаи эҷодӣ	Истифодаи ибораҳои омӯхташуда дар нутқи мустақил

Барои муайян намудани сатҳи азхудкунии мавод омӯзгор метавонад санҷиши ибтидоӣ ва ниҳоӣ ташкил кунад. Санҷиши ибтидоӣ дониши пешинаи хонандагонро муайян менамояд. Санҷиши ниҳоӣ бошад, нишон медиҳад, ки онҳо то кадом андоза метавонанд донишҳои худро дар таҳлили мустақилонаи матн истифода баранд.

Бо вуҷуди ин, барои хулосабарорӣ дар бораи самаранокии модели пешниҳодшуда натиҷаҳои воқеии озмоиши педагогӣ заруранд. Азбаски дар таҳқиқи мазкур маълумоти озмоишии миқдорӣ пешниҳод нашудааст, модели мазкур ҳамчун пешниҳоди методӣ баррасӣ мегардад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Таҳлили намунаҳои интихобшуда нишон медиҳад, ки осори Робияи Балхӣ барои омӯзиши ибораҳои исмӣ аз чанд ҷиҳат аҳаммияти методӣ дорад.

Аввалан, матни шеърӣ имкон медиҳад, ки хонандагон муносибати байни ҷузъҳои ибораро дар муҳити воқеии забонӣ мушоҳида кунанд. «Таркиби «гули хушбӯй» барои омӯзиши робитаи исм ва сифат, таркибҳои «нақши Озар», «сеҳри Монӣ», «чашми Одам» ва «лутфи Исо» барои таҳлили ибораҳои исмии изофӣ ва «арӯси боғ» барои баррасии муносибати маъноӣ ва образнокӣ мувофиқанд» [5].

Дуюм, таҳлили «савсану гул» ва «симу зар» ба хонандагон имкон медиҳад, ки алоқаи ҳампояро аз муносибати тобеӣ фарқ кунанд. Ин фарқгузорӣ барои пешгирӣ намудани хатогиҳои таҳлилӣ ва дуруст муайян кардани сохтори воҳидҳои синтаксисӣ муҳим аст.

Сеюм, истифодаи матни классикӣ барои пайвастани омӯзиши грамматика бо дарки мазмун ва сабки баён шароит фароҳам меорад. Хонандагон мефаҳманд, ки интихоби калимаҳо ва сохтори таркибҳо дар офаридани образҳои бадеӣ нақш доранд. Бо ин роҳ, таҳлили грамматикӣ хусусияти амалӣ пайдо мекунад.

Чорум, маводи таърихӣ омӯзгорро водор месозад, ки ба маънои калимаҳо ва хусусиятҳои забонии давра таваҷҷуҳ намояд. Таҳлили осори классикӣ бе назардошти муҳити таърихию адабии он метавонад боиси тафсири нодурусти баъзе сохторҳо гардад.

Панҷум, низоми машқҳои пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки хонандагон тадриҷан аз муайян намудани ҷузъҳои ибора ба таҳлили маъноӣ, муқоисаи

сохторҳо ва фаъолияти эҷодӣ гузаранд. Бо вуҷуди ин, самаранокии чунин низом бояд дар раванди таълими воқеӣ санҷида шавад.

Ҳамин тариқ, натиҷаи асосии таҳлили методӣ дар пешниҳоди модели таълиме ифода меёбад, ки омӯзиши сохтор, маъно ва вазифаи услубии ибораҳои исмиро бо таҳлили матни бадеӣ ба ҳам мепайвандад.

Хулоса. Баррасии масъалаи таълими ибораҳои исмии забони тоҷикӣ дар заминаи осори Робияи Балхӣ нишон медиҳад, ки истифодаи мақсадноки матни бадеӣ метавонад барои такмили омӯзиши синтаксис ва ташаккули малакаҳои таҳлили забонӣ заминаи мусоид фароҳам оварад.

Таҳлили намунаҳои ашъори шоир муайян намуд, ки таркибҳои «гули хушбӯй», «нақши Озар», «сеҳри Монӣ», «чашми Одам», «лутфи Исо» ва «арӯси боғ» барои омӯзиши муносибатҳои гуногуни сохторию маъноии ибораҳои исмӣ мувофиқанд. Дар баробари ин, пайвастҳои «савсану гул» ва «симу зар» барои фарқ кардани алоқаи ҳампоя аз муносибати тобеӣ аҳаммияти методӣ доранд.

Муайян гардид, ки таълими ибораҳои исмӣ бояд ба мушоҳидаи забонӣ, таҳлили сохторию маъноӣ, муқоиса, табдилдиҳии таркибҳо ва фаъолияти эҷодии хонандагон такя намояд. Истифодаи пайдарпайи ин усулҳо имконият медиҳад, ки хонандагон на танҳо ҷузъҳои ибораро муайян кунанд, балки муносибати маъноии байни онҳоро шарҳ дода, донишҳои худро дар таҳлили матни бадеӣ истифода баранд.

Ҳамзамон, омӯзиши осори Робияи Балхӣ риояи принсипи таърихиятро талаб мекунад. Сохторҳои забонии асримиёнагӣ бояд дар муҳити таърихии худ баррасӣ шуда, бо меъёрҳои забони адабии муосири тоҷикӣ танҳо дар асоси таҳлили муқоисавӣ муқоиса карда шаванд.

Аҳаммияти амалии модели пешниҳодшуда дар имкони истифодаи он дар дарсҳои забони тоҷикӣ, машғулиятҳои иловагӣ ва корҳои мустақилонаи хонандагон ифода меёбад. Барои муайян кардани самаранокии воқеии ин модел гузаронидани озмоиши педагогӣ ва таҳлили натиҷаҳои он зарур аст.

Ҳамин тариқ, истифодаи мақсадноки осори Робияи Балхӣ дар таълими ибораҳои исмӣ метавонад ба ҳамгироии донишҳои грамматикӣ ва адабӣ, рушди тафаккури таҳлилӣ ва амиқтар аз худ намудани хусусиятҳои сохторию маъноии забони тоҷикӣ мусоидат намояд.

Рӯйхати адабиёт

1. Ниёзмуҳаммадов Б., Исматуллоев М., Бозидов Н. ва дигарон. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. - Душанбе: Ирфон, 1970. - 267 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1: Фонетика ва морфология. - Душанбе, 1985. - 356 с.
3. Арзуманов С. Д., Сангинов А. Забони тоҷикӣ. - Душанбе, 1988. - 415 с.
4. Маликзод А. Робияи Балхӣ ва ашъори ӯ / муҳаррир Ш. Муҳаммадӣ. - Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2025. - 108 с. - ISBN 978-99985-65-65-4.
5. Робияи Балхӣ. Дарёи каронапопадид: Маҷмуаи ашъори боқимондаи Робияи Балхӣ. - Душанбе: ТЧБ «Истиқбол», 2010. - 80 с.
6. Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Дар шодбодии бузургдошти модари шеъри порсии дарӣ-тоҷикӣ Робиаи Балхӣ. Матни

электронӣ. URL: https://izar.tj/tj/article/dar-shodbodii-buzurgdoshti-modari-sheri-porsii-dari-tochiki-robiai-balhi
7. Робияи Балхӣ. Фишонд аз савсану гул симу зар бод. Матни электронии рубоӣ. URL: https://shoiron.tj/poems/2254
8. Хонаи китоби Тоҷикистон. Робияи Балхӣ ва ашъори ӯ: маълумоти библиографӣ. Матни электронӣ. URL: https://www.khkt.tj/tj/news/750-robiai-balkh-va-ashori.html

АНИМАЛИСТИЧЕСКИЙ РОМАН МАДЖИДА САЛИМА В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

Шахнозаи Анвар -
магистрант 2 курса кафедры мировой литературы РТСУ

Аннотация: Статья посвящена исследованию социальной направленности романа Маджида Салима «Медведь», посвященного главной теме его творчества связи животного мира с жизнью человека в обществе. Анализируя анималистическую образность этого романа, раскрывается как Маджид Салим ненавязчиво, не в лоб, путем использования метафор, сравнений, эпитетов и нравов животного мира, сконцентрированных на образе приручённого человеком медведя, затрагивает острые социальные проблемы.

Выявлено, что Салим, используя антропоморфизм — наделяет животных человеческими чертами, чтобы через их поступки и диалоги раскрыть человеческие пороки и социальные противоречия. Например, в романе медведь выступает не просто как крупный хищник, а как символ сложных общественных процессов. Несмотря на то, что немало работ посвящено роману «Медведь», не все они отличаются точной терминологией и закономерными выводами, что было оспорено автором статьи. В нашей статье представлена попытка рассмотреть нарративную структуру и через нее определить доминанту текста. Так как повествовательная сторона романа комплексна и сложна по своей природе и должна быть рассмотрена более подробно и системно.

Ключевые слова: *анималистическая проза, современная таджикская проза, Маджид Салим, анималистический образ, анималистический контекст, функция образа, семантика образа, лирическая экспрессия, социальные проблемы*.

В современном литературоведении традиционные подходы к изучению творческой индивидуальности писателя, его литературного наследия обогащаются за счет расширения предметно-проблемного поля исследований, многоаспектности анализа текста, научной рефлексии ранее не рассматриваемых вопросов.

Актуальным в современном таджикском литературоведении представляется исследование творчества писателей в аспекте анималистической образности [1;2;6], поскольку изучение функциональной специфики этих образов, их мотивно-смысловых функций позволяет раскрыть не только идейно-эстетические особенности текста, но и стратегию современного литературного процесса в целом, конкретизировать представления об уровне развития национальной словесности.

Среди многочисленной таджикоязычной, русскоязычной и узбекоязычной читательской аудитории Маджид Салим известен прежде всего, как писатель анималист. До сегодняшних дней им опубликовано 27 произведений в различных жанрах, посвященных животному миру.

В 2024 году издательством «Адиб» опубликован его роман «Хирс» («Медведь»), получивший восторженные отклики как в отечественном, так и зарубежном литературоведении.

Его, по праву, можно назвать таджикским писателем анималистом и исследователем флоры и фауны и самое главное жизни зверей, птиц, насекомых, ведь он закончил факультет ботаники и является профессионалом в этой области науки. Как таджикский прозаик анималист конца XX начала XXI века, он в своих произведениях отображает «доброту, совестливость, сердечность, нежность» [1.8]. В его анималистической прозе, главными героями которой являются животные, пернатые и насекомые писателю удавалось уловить малейшие стремления души и мысли своих безмолвных, тихих персонажей. Так и в романе «Медведь» (1957) автор благодаря своеобразию построения рассказа позволяет понять, что прочувствовал и пережил этот зверь, попав в человеческое общество.

М. Н. Эпштейн отмечает: «Анимализм как творчески осмысленное и ответственное отношение человека к животным – один из важнейших ресурсов и импульсов развития современного гуманизма» [7, 127].

М. Н. Храмова утверждает, что раскрытие смыслов анималистических репрезентаций решает ключевые философские вопросы: «Самоидентификация человека в современном обществе, новое осмысление границ культуры в ее взаимосвязи с природой, <…> ценностные установки и ориентиры информационного общества» [5, 3].

В романе Маджида Салима Медведь часто изображается как фигура, стоящая выше других зверей в иерархии леса.

Это метафора положения человека в обществе, где власть, статус и ресурсы распределены неравномерно.

В романе Маджида Салима «Хирс» («Медведь») образы животных проработаны очень детально: через них автор раскрывает местный фольклор, показывает связь человека с природой и затрагивает этические вопросы.

Как следует из названия центральным в романе становится именно медведь. В произведении он не просто зверь, а сложный символ, укоренённый в местных поверьях. Согласно преданиям, медведь — это человек, который

много лет назад поссорился с обществом, ушёл в горы, обустроил берлогу и похитил женщину из кишлака. От их брака и пошли медведи (хирсы).

Салим подчёркивает это культурное табу: местные жители никогда не охотились на медведя, а случайное убийство животного считалось большим грехом (харам), который нельзя искупить простым ритуальным обедом. Таким образом, медведь выступает как существо, находящееся в особом, пограничном состоянии между человеком и зверем, что наделяет его мистической силой.

Необходимо подчеркнуть, что, затрагивая взаимоотношение человека и мира животных Маджид Салим использует стиль прозы размышления. В особенности с целью раскрытия внутреннего и нравственного мира персонажей он очень тонко прибегает к внутреннему монологу. Через монологи ему удается раскрыть каждое размышление, которое созрело в сердце персонажей, в частности Деда Наби и его питомца медведя. К примеру, медведь, столкнувшись с жестокостью людей, следующим образом размышляет о свое будущей жизни: «Что же теперь сулит мне судьба? Мир удивителен. Я раньше думал, что в жизни нет жестокого и беспощадного животного чем зверь. Но я ошибся, -- сожалел медведь. -- Оказывается подлости и бессердечности, зависти и враждебности человека нет предела. – Хорошо, в чем мы – медведи виноваты? Неужели нет у нас права на жизнь, размышлял Полвон» [3, 3-4]. *(Здесь и далее, подстрочный перевод наш – Ш.А.)*

В раскрытии внутреннего мира персонажей и острых социальных проблем заметное место в романе отведено картинам природы:

«Медведь и раньше несколько раз встречался с людьми, чаще с пастухами. Но всегда на большом расстоянии. Но он всегда опасался поведения и поступков людей. Он чувствовал, что эти создания приносят лесу только вред и несчастье. Ведь именно по их вине сегодня в лесу почти не осталось ни трав, ни, зверей и ни птиц. Они даже полностью истребили орешники, на которых почти нет теперь плодов. Неужто они не понимают, что все плоды этих деревьев и диких трав являются пищей животных» [3, 8.].

В сюжете романа немало сцен, где люди (охотники) демонстрируют безжалостность по отношению к зверю. Салим показывает, как такая жестокость порождает ответную, порой трагическую, реакцию в животном мире. Это аллегория на социальные конфликты, где насилие порождает ещё большее насилие.

Обратимся к примеру: «Медведь узнал их. Ведь этих безжалостных, приносящих лишь горе и страдание знали все птицы и звери, обитающие в этом ущелье. Именно они уничтожили почти весь род медведей и других горных животных…

Лысый и полный в теле глядя на своих спутников сказал: «До каких пор этот косолапый будет поедать все то, что принадлежит нам? … Второй охотник, сняв ружьё с плеча, намеревался выстрелить в медведя, как тот встав на задние лапы кинулся к нему и в один миг подмял его под себя… Охотник жалобно стал просить его: -- знаю, что ты умный зверь, отпусти меня, я больше не буду охотиться, понимаешь? Отпусти, не убивай меня!» [3, 22.].

Как правильно отмечает литературовед Хафиз Рахмон: «В нашей литературе есть и другие писатели анималисты, самой заметной фигурой среди них, отличающейся тонкостью мировосприятия и остротой затрагивания многих нравственных, этических проблем во взаимосвязи с вопросами экологии, взаимоотношений мира людей и животных является именно Маджид Салим. В его творчестве мир животных является поучением людей, призывом беречь и охранять их права, как часть нашей жизни» [1, 22.].

Герой-медведь часто, как и в этом эпизоде, оказывается перед выбором между собственными инстинктами и требованиями общества, между желанием выжить и необходимостью подчиняться правилам. Этот внутренний конфликт отражает борьбу человека с социальными нормами и условностями:

«… Медведь уже не обращал внимания на крики и гомон соседских ребятишек, которче с любопытством глазели на него с забора и открытые настеж ворота. Его сейчас заботило другое. Своим медвежьим умом он никак не мог понять как он будет жить среди людей. Что его ожидает в будущем. Ведь он не мог говорить, чтобы объяснить свою цель... Он посмотрел на лохань, заполненную водой, окинул взглядом траву и пучрк брошенной ему моркови. Заием на ореховое дерево, к которому его привязали цепью и издал протяжный вой. Положил голову на свои передние лапы и сомкул веки в дреме [3, 26].

Одной из центральных тем в романе Маджида Салима является проблема сохранения дикой природы и баланса в экосистеме. Уничтожение мест обитания животных, браконьерство и загрязнение окружающей среды — всё это подаётся через призму отношений медведя с окружающим миром. Автор подчёркивает, что разрушение природы напрямую бьёт по самому человеку, лишая его гармонии:

«-- Что же теперь будет с этим бессловесным животным, размышлял про себя больной старик Наби. Неужто он останется без заботливого хозяина. Ведь я болен

Печальный взгляд Наби переместился от медведя на одинокое ореховое дерево.

-- Полвон, наверное, при виде этого орешника ты вспоминаешь родное ущелье Хирсдара? Конечно же вспоминаешь. Пол жизни твоей прошло в тех местах. Тогда ты был свободен. Горы и лес тогда тоже были для тебя привольем, полны живности и пропитания. Жаль, что времена изменились и теперь вблизи леса живут люди. Построили дома и вытеснили животных и птиц, которые уже не могут найти себе покой и пропитание. … Голос старика становился все печальней и негромким…» [3, 26].

Анималистическая форма даёт Салиму особый инструмент. Взгляд на человеческие ситуации через «призму» животного позволяет избежать прямолинейности, сделать критику более тонкой и универсальной. Читатель, сопереживая зверю, невольно задумывается и о социальных бедах, которые заставляют человека поступать жестоко.

Таким образом, «Медведь» — пример того, как тема природы и животных может стать мощным инструментом социальной критики. Салим не говорит прямо о политике или экономике, но через призму звериного мира вскрывает глубокие противоречия человеческого общества.

Из краткого анализа романа мы смогли прийти к выводу, что Маджид Салим использует анималистические метафоры и сравнения для создания ярких и запоминающихся образов. Такие приёмы придают тексту его произведения выразительность, наделяют персонажей определёнными чертами характера и поведения, подчёркивают их социальную роль.

Также анимализмы могут выполнять разные функции: одни дают представление о внешности героев, другие раскрывают динамику их душевного состояния, третьи вносят эмоционально-оценочный элемент или используются как изобразительное средство.

Еще одна важная особенность анализируемого романа — это использование в нем диалогов (в том числе внутренние монологи медведя), через которые писатель предоставляет возможность читателю погрузиться во внутренний мир, мысли страхи и желания зверя, узнать о его отношении к миру и к человеку. Например, когда медведь размышляет о добыче пищи, опасности или встрече с сородичем, его речь показывает внутреннюю мотивацию, которая не всегда очевидна из описаний автора. Так диалог становится инструментом психологизации образа.

В некоторых эпизодах диалог становится двигателем действия: столкновение медведя с охотником, с лесником или с обстоятельствами (например, с необходимостью найти пищу в сложных условиях) запускает цепочку событий. Через реакцию персонажей на слова медведя раскрывается его место в экосистеме и в мире людей. Примером сказанному может служить эпизод, в котором охотник Фархада, выследивший Хирса (Медведя) говорит с ним и вот как Медведь отвечает ему:

Фархад: (шёпотом, срывающимся от волнения) «Медведь, ты слышишь меня? Я пришёл за тобой».

Медведь: (медленно поворачивая голову, его глаза блеснули в лунном свете) «Я не боюсь тебя, человек. Я пришёл по твою душу».

Фархад: (обливаясь потом, голос дрожит) «Ты думаешь, я боюсь? Я пришёл, чтобы убить тебя».

Медведь: (медленно, почти вкрадчиво) «Ты думаешь, я не знаю, что такое смерть? Я видел людей. Они слабее меня». [3, 58].

Иногда через диалог Салим транслирует свои мысли о природе, об ответственности человека перед животным миром, о необходимости бережного отношения к природе. То есть речь персонажа не только двигает сюжет, но и служит рупором авторских идей.

В целом диалог в этом романе работает на то, чтобы сделать повествование динамичным, объёмным и эмоционально вовлекающим. Он помогает соединить «документальную» точность анималиста (любовь к

животным, знание их повадок) с художественным осмыслением, где природа и человек существуют в сложном диалоге.

Литература:

1. Аҷамӣ М. Дар фаросӯи тасвирҳо.. Дар бораи Маҷид Салим // Наҷот. – 2000. – № 18.
2. Ёдгорӣ, Кашфи олами ҳайвонот: мулоҳизаҳо атрофи эҷодиёти адиби табиатшинос // Ҷумҳурият. 2003. – 8 феврал.
3. Маҷид Салим. Хирс. (роман, қмса ва ҳикояҳо). – Душанбе, «Адииб» 2012. - 272с.
4. Сергей Сухоян. Всё живое - в единстве взаимозависимости //Маджид Салим.Человек идет к зверю (повесть и рассказы о животных). – Душанбе, “Адиб”, 2012. – 128 с.
5. Храмова М. Н. Семантика зооморфных образов в современной европейской культуре: автореф. дис. … канд. культурологии. СПб., 2015 -- 25 с.
6. Шералӣ Мӯсо. Нависандагӣ дард аст. Адабиёт ва санъат, 2004. 4 сентябр. С. 8.
7. Эпштейн М. Н. Мир животных и самопознание человека (по мотивам русской поэзии XIX — XX вв.) // Художественное творчество: вопросы комплексного изучения. 1986: Человек — природа — искусство. Л.: Наука, 1986 – 346 с.

Технический редактор: Кодиров Х.Н
Компьютерная вёрстка: Кодиров Ш.К

© Издательство РТСУ

Сдано в набор 24.12.2025. Подписано в печать 25.12.2025.
Бумага офсетная. Печать офсетная. Гарнитура литературная.
Формат 60х84 1/8. Услов. печ. л.77,5.
Тираж 50 экз. Заказ № 69.

Отпечатано в типографии РТСУ,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мирзо Турсун-заде, 30